Cakradattaḥ / Cakrapāṇidattaviracitaḥ ; Jīvānandavidyāsāgarabhaṭṭācāryyeṇa saṣkṛtaḥ.

Contributors

Cakrapāṇidatta.
Bhaṭṭācāryya, Jīvānanda Vidyāsāgara.

Publication/Creation

Kalikātā : Kāvyaprakāśayantra, 1872.

Persistent URL

https://wellcomecollection.org/works/c4phwxbd

License and attribution

This work has been identified as being free of known restrictions under copyright law, including all related and neighbouring rights and is being made available under the Creative Commons, Public Domain Mark.

You can copy, modify, distribute and perform the work, even for commercial purposes, without asking permission.

wellcome collection

Wellcome Collection
183 Euston Road
London NW1 2BE UK
T +44 (0)20 7611 8722
E library@wellcomecollection.org
https://wellcomecollection.org

P. B. SANSKRIT 1004

22500261169

16 4150/-

CHAKRADATTA

BAGCHEE ASSOCIATES
KALYAN NAGAR
PANSILA, WEST BENGAL-743180
NDIA

चक्रदत्तः

चक्रपाणिदत्तविरचितः ।

वि-ए-उपाधिधारिणा
श्रीजीवानन्दविद्यासागरभट्टाचार्य्येण
संस्कृतः ।

कलिकाताराजधान्याम्
काव्यप्रकाशयन्त्रे
मुद्रितः ।

शकाब्दाः १७९३ । इं १८७२ ।

P. B. SANSKRIT 1004

WELLCOME LIBRARY INSTITUTE

नमो लम्बोदराय ।

अथ चक्रदत्तः ।

गुणत्रयविभेदेन मूर्त्तित्रयमुपेयुषे ।
त्रयीभुवे त्रिनेत्राय त्रिलोकीपतये नमः ॥ १ ॥
नानायुर्वेदविख्यातसद्योगैश्चक्रपाणिना ।
क्रियते संग्रहो गूढ़वाक्यबोधकवाक्यवान् ॥ २ ॥
रोगमादौ परीक्षेत ततोऽनन्तरमौषधम् ।
ततः कर्म्म भिषक् पश्चाज्ज्ञानपूर्व्वं समाचरेत् ॥ ३ ॥
नवज्वरे दिवास्वप्नस्नानाभ्यङ्गान्नमैथुनम् ।
क्रोधप्रवातव्यायामकषायांश्च विवर्जयेत् ॥ ४ ॥
ज्वरे लङ्घनमेवादावुपदिष्टमृते ज्वरात् ।
क्षयानिलभयक्रोधकामशोकश्रमोद्भवात् ॥ ५ ॥
आमाशयस्थो हत्वाग्निं सामो मार्गान् पिधापयन् ।
विदधाति ज्वरं दोषस्तस्मात् लङ्घनमाचरेत् ॥ ६ ॥
अनवस्थितदोषाग्नेर्लङ्घनं दोषपाचनम् ।
ज्वरघ्नं दीपनं काङ्क्षारुचिलाघवकारकम् ॥ ७ ॥
प्राणाविरोधिना चैनं लङ्घनेनोपपादयेत् ।
बलाधिष्ठानमारोग्यं यदर्थोऽयं क्रियाक्रमः ॥ ८ ॥
तत् तु मारुतक्षुत्तृष्णामुखशोषभ्रमान्विते ।
कार्य्यं न बाले वृद्धे वा न गर्भिण्यां न दुर्बले ॥ ९ ॥

वातमूत्रपुरीषाणां विसर्गे गात्रलाघवे ।
हृदयोद्गारकण्ठास्यशुद्धौ तन्द्राक्लमे गते ॥ २० ॥
स्वेदे जाते रुचौ चापि क्षुत्पिपासासहोदये ।
कृतं लङ्घनमादेश्यं निर्व्यथे चान्तरात्मनि ॥ २१ ॥
पर्व्वभेदोऽङ्गमर्द्दश्च कासः शोषो मुखस्य च ।
क्षुत्प्रणाशोऽरुचिस्तृष्णा दौर्बल्यं श्रोत्रनेत्रयोः ॥ २२ ॥
मनसः सम्भ्रमोऽभीक्ष्णमूर्द्ध्ववातस्तमो हृदि ।
देहाग्निबलहानिश्च लङ्घनेऽतिकृते भवेत् ॥ २३ ॥
सद्योभुक्तस्य वा जाते ज्वरे सन्तर्पणोत्थिते ।
वमनं वमनार्हस्य शस्तमित्याह वाभटः ॥ २४ ॥
कफप्रधानानुत्क्लिष्टान् दोषानामाशयस्थितान् ।
बुद्ध्वा ज्वरकरान् काले वम्यानां वमनैर्हरेत् ॥ २५ ॥
अनुपस्थितदोषाणां वमनं तरुणे ज्वरे ।
हृद्रोगं श्वासमानाहं मोहञ्च कुरुते भृशम् ॥ २६ ॥
तृष्यते सलिलञ्चोष्णं दद्यात् वातकफज्वरे ।
मद्योत्थे पैत्तिके चाथ शीतलं तिक्तकैः शृतम् ॥ २७ ॥
दीपनं पाचनञ्चैव ज्वरघ्नमुभयञ्च तत् ।
स्रोतसां शोधनं बल्यं रुचिस्वेदप्रदं शिवम् ॥ २८ ॥
मुस्तपर्पटकोशीरचन्दनोदीच्यनागरैः ।
शृतशीतं जलं दद्यात् पिपासाज्वरशान्तये ॥ २९ ॥

षड़ङ्गपानीयम् ।

— —

मुख्यभेषजसम्बन्धो निषिद्धस्तरुणे ज्वरे ।
तोयपेयादिसंस्कारे निर्द्दोषन्तेन भेषजम् ॥ २० ॥
यदप्सु शृतशीतासु षडङ्गादि प्रयुज्यते ।
कर्षमात्रं ततो दत्त्वा साधयेत् प्रास्थिकेऽम्भसि ॥
अर्द्धशृतं प्रयोक्तव्यं पाने पेयादिसंविधौ । २१ ॥
वमितं लङ्घितं काले यवागूभिरुपाचरेत् ॥
यथास्वौषधसिद्धाभिर्मण्डपूर्व्वाभिरादितः । २२ ॥
लाजपेयां सुखजरां पिप्पलीनागरैः शृताम् ॥
पिबेज्ज्वरी ज्वरहरां क्षुद्वानल्पाग्निरादितः । २३ ॥
पेयां वा रक्तशालीनां पार्श्वबस्तिशिरोरुजि ॥
श्वदंष्ट्राकण्टकारिभ्यां सिद्धां ज्वरहरां पिबेत् । २४ ॥
कोष्ठे विबद्धे सरुजि पिबेत् पेयां शृतां ज्वरी ॥
मृद्वीकापिप्पलीमूलचव्यचित्रकनागरैः । २५ ॥
पञ्चमूल्या लघीयस्या गुर्व्या ताभ्यां सधन्यया ॥
कणया यूषपेयादि साधनं स्याद्यथाक्रमम् ।
वातपित्ते वातकफे त्रिदोषे श्लेष्मपित्तजे ॥ २६ ॥
यवागूः स्यात् त्रिदोषघ्नी व्याघ्रीदुस्पर्शगोक्षुरैः । २७ ॥
कर्षार्द्धं वा कणाशुण्ठ्योः कल्कद्रव्यस्य वा पलम् ॥
विनीय पाचयेद् युक्त्या वारिप्रस्थेन चापराम् । २८ ॥
षडङ्गपरिभाषैव प्रायः पेयादिसम्मता ॥ २९ ॥
यवागूमुचिताद्भक्ताच्चतुर्भागकृतां वदेत् । ३० ॥
सिक्थकै रहितो मण्डः पेयासिक्थसमन्विता ॥

यवागूर्बहुसिक्था स्याद्विलेपी विरलद्रवा ।७१।
अन्नं पञ्चगुणे साध्यं विलेपी तु चतुर्गुणे ॥
मण्डश्चतुर्दशगुणे यवागूः षड्गुणेऽम्भसि ।७२।
पांशुधाने यथा वृष्टिः क्लेदयत्यतिकर्दमम् ॥
तथा श्लेष्मणि संवृद्धे यवागूः श्लेष्मवर्द्धिनी ।७३।
मदात्यये मद्यनित्ये ग्रीष्मे पित्तकफाधिके ॥
ऊर्द्धगे रक्तपित्ते च यवागूरहिता ज्वरे ।७४।
तत्र तर्पणमेवाग्रे प्रदेयं लाजशक्तुभिः ॥
ज्वरापहैः फलरसैर्युक्तं समधुशर्करम् ।
द्रवेणालोड़ितास्ते स्युस्तर्पणं लाजशक्तवः ॥७५॥
श्रमोपवासानिलजे हितो नित्यं रसौदनः ।
मुद्गयूषौदनश्चापि देयः कफसमुद्भवे ॥
स एव सितया युक्तः शीतपित्तज्वरे हितः ।७६।
रक्तशाल्यादयः शस्ताः पुराणाः षष्टिकैः सह ॥
यवाग्वोदनलाजार्थे ज्वरितानां ज्वरापहाः ।७७।
मुद्गामलकयूषस्तु वातपित्तात्मके हितः ॥
ह्रस्वमूलकयूषस्तु कफवातात्मके हितः ।
निम्बमूलकयूषस्तु हितः पित्तकफात्मके ॥७८॥
मुद्गान् मसूरांश्चणकान् कुलत्थान् समकुष्ठकान् ।
आहारकाले यूषार्थं ज्वरिताय प्रदापयेत् ॥७९॥
पटोलपत्रं वार्त्ताकुं कुलकं कारवेल्लकम् ।
कर्कोटकं पर्पटकं गोजिह्वां बालमूलकम् ॥

पत्रं गुडूच्याः शाकार्थं ज्वरिताय प्रदापयेत् ।४०।
ज्वरितो हितमश्नीयात् यद्यप्यस्यारुचिर्भवेत् ॥
अन्नकाले ह्यभुञ्जानः क्षीयते म्रियतेऽपि वा । ४१
अरुचौ मातुलुङ्गस्य केसरं साज्यसैन्धवम् ॥
धात्रीद्राक्षासितानां वा कल्कमास्येन धारयेत् । ४२॥
सातत्यात् स्वाद्वभावाद्वा पथ्यं द्वेष्यत्वमागतम् ॥
कल्पनाविधिभिस्तैस्तैः प्रियत्वं गमयेत् पुनः । ४३ ।
ज्वरितं ज्वरमुक्तं वा दिनान्ते भोजयेल्लघु ॥
श्लेष्मक्षये विवृद्धोष्मा बलवाननलस्तदा । ४४ ।
गुर्वभिष्यन्दकाले च ज्वरी नाद्यात् कथञ्चन ॥
न हि तस्याहितं भुक्तमायुषे वा सुखाय वा । ४५ ।
लङ्घनं स्वेदनं कालो यवाग्वस्तिक्तको रसः ॥
पाचनान्यविपक्वानां दोषाणां तरुणे ज्वरे । ४६
आसप्तरात्रं तरुणं ज्वरमाहुर्मनीषिणः ॥
मध्यं द्वादशरात्रन्तु पुराणमत उत्तरम् । ४७ ।
पाचनं शमनीयं वा कषायं पाययेत् तु तम् ॥
ज्वरितं षडहेऽतीते लघ्वन्नप्रतिभोजितम् ।४८।
सप्ताहात् परतोऽस्तब्धे सामे स्यात् पाचनं ज्वरे ॥
निरामे शमनं स्तब्धे सामे नौषधमाचरेत् ।४९।
लालाप्रसेको हृल्लासहृदयाशुद्ध्यरोचकाः ॥
तन्द्रालस्याविपाकास्यवैरस्यं गुरुगात्रता ।
क्षुन्नाशो बहुमूत्रत्वं स्तब्धता बलवान् ज्वरः ॥

आमज्वरस्य लिङ्गानि न दद्यात् तत्र भेषजम् ।
भेषजं ह्यामदोषस्य भूयो ज्वलयति ज्वरम् ॥ ५० ॥
मृदौ ज्वरे लघौ देहे प्रचलेषु मलेषु च ।
पक्कं दोषं विजानीयाज्ज्वरे देयं तदौषधम् ॥ ५१ ॥
(१) नागरं देवकाष्ठञ्च धन्याकं वृहतीद्वयम् ।
दद्यात् पाचनकं पूर्व्वं ज्वरिताय ज्वरापहम् ॥ ५२ ॥
सर्व्वज्वरेषु ।

पीताम्बुर्लङ्घितः क्षीणोऽजीर्णीभुक्तः पिपासितः ।
न पिबेदौषधं जन्तुः संशोधनमथेतरत् ॥ ५३ ॥
वीर्य्याधिकं भवति भेषजमन्नहीनं
हन्यात् तदामयमसंशयमाशु चैव ।
तद्बालवृद्धयुवतीमृदुभिश्च पीतं
ग्लानिं परां नयति चाशु बलक्षयञ्च ॥ ५४ ॥
अनुलोमोऽनिलः स्वास्थ्यं क्षुत्तृष्णासुमनस्कता ।
लघुत्वमिन्द्रियोद्गारशुद्धिर्जीर्णौषधाकृतिः ॥ ५५ ॥
क्लमो दाहाङ्गसदनं भ्रमो मूर्च्छा शिरोरुजा ।
अरतिर्बलहानिश्च सावशेषौषधाकृतिः ॥ ५६ ॥
औषधशेषे भुक्तं पीतञ्च तथौषधं सशेषेऽन्नेन ।
करोति गदोपशमं प्रकोपयत्यन्यरोगांश्च ॥ ५७ ॥
शीघ्रं विपाकमुपयाति बलं न हिंस्यात्
अन्नावृतं न च मुहुर्वदनान्निरेति ।

प्रागर्भुक्तसेवितमथौषधमेतदेव
दद्याच्च वृद्धशिशुभीरुवराङ्गनाभ्यः ॥ ५८
मात्रया नास्त्यवस्थानं दोषमग्निं बलं वयः ॥
व्याधिं द्रव्यञ्च कोष्ठञ्च वीक्ष्यमात्रां प्रयोजयेत् ।
उत्तमस्य पलं मात्रास्त्रिभिश्चाक्षैश्च मध्यमे ॥
जघनस्य पलार्द्धेन स्नेहक्वाथ्यौषधेषु च । ५९ ॥
कर्षादौ तु पलं यावद्दद्यात् षोड़शिकं जलम् ॥
ततस्तु कुरवं यावत्तोयमष्टगुणम्भवेत् ।
क्वाथ्यद्रव्यपले कुर्य्यात् प्रस्थार्द्धं पादशेषितम् ॥६०॥
द्वात्रिंशन्माषकैर्माषश्चरकस्यतुतैः पलम् ।
अष्टचत्वारिंशता स्यात् सुश्रुतस्य तु माषकः ॥
द्वादशभिर्द्धान्यमाषैश्चतुःषष्ठ्यातुतैः पलम् ।६१।
एतच्च तुलितं पञ्च रक्तिमाषात्मकं पलम् ॥
चरकार्द्धपलोन्मानं चरके दशरक्तिकैः ।
माषैः पलं चतुःषष्ठ्या यद्भवेत् तत्तथेरितम् ॥६२॥
तस्मात् पलं चतुःषष्ठ्या माषकैर्द्दशरक्तिकैः ।
चरकानुमतं वैद्यैश्चिकित्सासूपयुज्यते ॥६३।
विल्वादिपञ्चमूलस्य क्वाथः स्याद्वातिके ज्वरे ।
पाचनं पिप्पलीमूलं गुडूचीविश्वजोऽथवा ॥६४।
किराताब्दामृतोदीच्यबृहतीद्वयगोक्षुरैः ।
सस्थिराकलसीविश्वैः क्वाथो वातज्वरापहः ॥६५।
रास्नावृक्षादनीदारु सरलं सैलवालुकम् ।

(৪) कषायः शर्कराक्षौद्रयुक्तो वातज्वरापहः ॥৬৬।

प्रक्षेपः पादिकः क्वाथ्यात् स्नेहे कल्कसमो मतः ।

परिभाषामिमामन्ये प्रक्षेपेऽप्यूचिरे यथा ॥

कर्षश्चूर्णस्य कल्कस्य गुड़िकानाञ्च सर्व्वशः ।

द्रवशुक्त्या सलेढ़व्यः पातव्यश्च चतुर्द्रवः ॥

मात्रा क्षौद्रघृतादीनां स्नेहे क्वाथेषु चूर्णवत् ।৬৭ ॥

(৫) विल्वादिपञ्चमूली च गुडूच्यामलके तथा ॥

कुस्तुम्बुरु समो ह्येष कषायो वातिके ज्वरे ।৬৮।

(৬) पिप्पलीशारिवाद्राक्षाशतपुष्पाहरेणुभिः ॥

कृतः कषायः सगुड़ो हन्यात् श्वसनजं ज्वरम् ।৬৯।

(৭) गुडूचीं शारिवां द्राक्षां शतपुष्पां पुनर्नवां ॥

सगुड़ोऽयं कषायः स्याद्वातज्वरविनाशनः ।৭০।

(৮) द्राक्षागुडूचीकाश्मर्य्यं त्रायमाणाः स शारिवाः ॥

निष्क्वाथ्य सगुड़ं क्वाथं पिबेद्वातज्वरापहम् ।৭১।

(৯) शतावरीगुडूचीभ्यां स्वरसौ यन्त्रपीड़ितौ ॥

गुड़प्रगाढ़ः शमयेत् सद्योऽनिलकृतं ज्वरम् ।৭২।

वातज्वरे ।

(১) कलिङ्गं कट्फलं मुस्तं पाठां तिक्तकरोहिणी ॥

पक्वं सशर्करं पीतं पाचनं पैत्तिके ज्वरे ।

(২) सक्षौद्रं पाचनं पैत्ते तिक्ताब्देन्द्रयवैः कृतम् ॥৭৩।

(৩) लोध्रोत्पलामृतापद्मशारिवाणां सशर्करः ।

क्वाथः पित्तज्वरं हन्यादथवा पर्प्पटोद्भवः ॥৭৪॥

पटोलयवनिः क्वाथो मधुना मधुरीकृतः।
तीव्रपित्तज्वरामर्द्दी पानात्तृड्दाहनाशनः ।৭৫॥

दुरालभापर्प्पटकप्रियङ्गु-
भूनिम्बवासाकटुरोहिणीनाम्।
जलं पिबेच्छर्करयावगाढं
तृष्णास्रपित्तज्वरदाहयुक्तः ॥৭৬॥

त्रायमाणाचमधुकं पिप्पलीमूलमेव च।
किराततिक्तकं मुस्तं मधुकं सविभीतकम् ॥
सशर्करं पीतमेतत् पित्तज्वरनिवर्हणम् ।৭৭॥

मृद्वीका मधुकं निम्बं कटुका रोहिणी समा ॥
अवश्यायस्थितं पाक्यमेतत् पित्तज्वरापहम् ।৭৮॥

एकः पर्प्पटकः श्रेष्ठः पित्तज्वरविनाशनः ॥
किं पुनर्यदि युज्येत चन्दनोदीच्यनागरैः ।৭৯॥

विश्वाम्बुपर्प्पटोशीरघनचन्दनसाधितम् ॥
दद्यात् सुशीतलं वारि तृट्छर्द्दिज्वरदाहनुत्।

पर्प्पटामृतधात्रीणां क्वाथः पित्तज्वरापहः ॥৮০॥
द्राक्षारग्वधयोश्चापि काश्मर्य्याश्चाथवा पुनः ।৮১॥

द्राक्षाभयापर्प्पटकाब्दतिक्ताक्वाथं ससम्पाकफलं विदध्यात्।
प्रलापमूर्च्छाभ्रमदाहशोषतृष्णान्विते पित्तभवे ज्वरे तु ॥৮২॥

व्युषितं धन्याकजलं प्रातःपीतं सशर्करं पुंसाम्।
अन्तर्द्दाहं शमयत्यचिरात् दूरप्ररूढमपि ॥৮৩॥

पित्तज्वरेण तप्तस्य क्रियां शीतां समाचरेत् ।

विदारीदाडिमं लोध्रं दधित्थं वीजपूरकम् ॥

एभिः प्रदिह्यान्मूर्द्धानं तृड्दाहार्त्तस्य देहिनः ।

घृतभृष्टाम्लपिष्टां च धात्रीं लेपाच्च दाहनुत् ॥

अम्लपिष्टैः सुशीतैर्वा पलाशतरुजैर्द्दिहेत् ।

वदरीपल्लवोत्थेन फेणेनारिष्टकस्य च ॥

कालेयचन्दनानन्तायष्टिवदरकाञ्जिकैः ।

सघृतैः स्याच्छिरोलेपः तृष्णादाहार्त्तिशान्तये ॥

उत्तानसुप्तस्य गभीरताम्रकांस्यादिपात्रं प्रणिधाय नाभौ ।

तत्राम्बुधारा बहुला पतन्ती निहन्ति दाहं त्वरितं सुशीता ॥

शीतकाञ्जिकवस्त्रावगुण्ठनं दाहनाशनम् ।

जिह्वातालुगलक्लोमशोषे मूर्ध्नि तु दापयेत् ॥

केशरं मातुलुङ्गस्य मधुसैन्धवसंयुतम् ।

पित्तज्वरे ।

मातुलुङ्गशिफाविश्वब्राह्मीग्रन्थिकसम्भवम् ।

कफज्वरेषु सक्षारं पाचनं वा कणादिकम् ॥

पिप्पलीपिप्पलीमूलं चव्यचित्रकनागरम् ।

मरिचैलाजमोदेन्द्रपाठारेणुकजीरकम् ॥

भार्गी महानिम्बफलं हिङ्गुरोहिणी सर्षपम् ।

विड़ङ्गातिविषेमूर्वा चेत्ययं कीर्त्तितो गणः ॥

पिप्पल्यादिः कफहरः प्रतिश्यारोचकानिलान् ।

निहन्याद्दीपनो गुल्मशूलघ्नश्चामपाचनः ॥ ৯৩ ॥

(৩) कटुकं चित्रकं निम्बं हरिद्रातिविषे वचाम्।
कुष्ठमिन्द्रयवं मूर्व्वां पटोलञ्चापि साधितम् ॥
पिबेन्मरिचसंयुक्तं सचौद्रं श्लैष्मिके ज्वरे। ৯৪ ॥

(৪) निम्बविश्वामृतादारु शटीभूनिम्बपौष्करम् ॥
पिप्पल्यौ बृहती चेति क्वाथो हन्ति कफज्वरम्। ৯৫ ॥

(৫) सिन्धुवारदलक्वाथं शोषणं कफजे ज्वरे ॥
जङ्घयोश्च बले क्षीणे कर्णे वापि हिते पिबेत्। ৯৬ ॥

(৬) आमलक्यभया कृष्णा चित्रकश्चेत्ययं गणः ॥
सर्व्वज्वरकफातङ्कभेदी दीपनपाचनः। ৯৭ ॥

(৭) त्रिफलापटोलवासाच्छिन्नरुहातिक्तकरोहिणीषड्ग्रन्थाः।
मधुनाश्लेष्मसमुत्थे दशमूलीवासकस्य वा क्वाथः ॥ ৯৮ ॥

(৯) मुस्तं वत्सकवीजानि त्रिफलाकटुरोहिणी।
परूषकाणि च क्वाथः कफज्वरविनाशनः ॥ ৯৯ ॥

(১০) कट्फलं पौष्करं शृङ्गी कृष्णा च मधुना सह।
कासश्वासज्वरहरः श्रेष्ठो लेहः कफान्तकृत् ॥ ১০০ ॥

चातुर्भद्रावलेहिका।

कर्षश्चूर्णस्य कल्कस्य गुड़िकानाञ्च सर्व्वशः।
द्रवशुक्त्यास लेढ़व्यः पातव्यश्च चतुर्द्रवः ॥ ১০১ ॥
ऊर्द्ध्वजत्रुगरोगघ्नी सायं स्यादवलेहिका।
अधोरोगहरीया तु सापूर्व्वभोजनान्मता ॥ ১০২ ॥

(११) क्षौद्रोपकुल्यासंयोगः कासश्वासज्वरापहः ।
प्लीहानं हन्ति हिक्काञ्च बालानाञ्च प्रशस्यते ॥१०३॥

कफज्वरे ।

संसृष्टदोषेषु हितं संसृष्टमथ पाचनम् ।
(१) विश्वाऽमृताब्दभूनिम्बैः पञ्चमूलीसमन्वितैः ॥
कृतः कषायो हन्त्याशु वातपित्तोद्भवं ज्वरम् ।१०४॥

नवाङ्गः ।

(२) त्रिफलाशाल्मलीरास्नाराजवृक्षाटरूषकैः ।
शृतमम्बु हरेत्तूर्णं वातपित्तोद्भवं ज्वरम् ॥१०५॥
(३) किराततिक्तममृताद्राक्षामामलकीं शटीम् ।
निष्क्वाथ्य पित्तानिलजे क्वाथन्तं सगुड़ं पिबेत् ॥१०६॥
(४) निदिग्धिकाबलारास्नात्रायमाणामृतायुतैः ।
मसूरविदलैः क्वाथो वातपित्तज्वरं जयेत् ॥१०७॥
(५) गुडूचीं पर्प्पटं मुस्तं किरातं विश्वभेषजम् ।
वातपित्तज्वरे देयं पञ्चभद्रमिदं शुभम् ॥१०८॥
(६) मधुकं सारिवे द्राक्षामधुकं चन्दनोत्पलम् ।
काश्मरीपद्मकं लोध्रं त्रिफलां पद्मकेशरम् ।१०९॥
परूसकं मृणालञ्च न्यसेदुत्तमवारिणि ।
मधुलाजसितायुक्तं तत्पीतमुषितं निशि ॥११०॥
वातपित्तज्वरं दाहतृष्णामूर्च्छावमीभ्रमान् ।

शमयेद्रक्तपित्तञ्च जीमूतानिव मारुतः ॥

पटोलं चन्दनं मूर्व्वा तिक्ता पाठामृता गणः ।
पित्तश्लेष्मारुचिच्छर्द्दिज्वरकण्डूविषापहः ॥

पटोलादिः ।

गुडूची निम्बधन्याकं पद्मकं चन्दनानि च ।
एष सर्व्वज्वरान् हन्ति गुडूच्यादिस्तु दीपनः ॥
हृल्लासारोचकच्छर्द्दिपिपासादाहनाशनः ।

गुडूच्यादिः ।

किरातं नागरं मुस्तं गुडूचीञ्च कफाधिके ।
पाटोदीच्यामृणालैस्तु सह पित्ताधिके पिबेत् ॥

चातुर्भद्रकपाठासप्तकौ ॥

कण्टकार्य्यमृताभार्गीनागरेन्द्रयवासकम् ।
भूनिम्बञ्चन्दनं मुस्तं पटोलं कटुरोहिणी ॥
काषायं पाययेदेतत् पित्तश्लेष्मज्वरापहम् ।
दाहतृष्णारुचिच्छर्द्दिकासहृत्पार्श्वशूलनुत् ॥

कण्टकार्य्यादिः ।

सपत्नपुष्पत्रासायारसः क्षौद्रसितायुतः ।
कफपित्तज्वरं हन्ति शाखापित्तसकामलम् ॥

(७) पटोलं पिचुमर्दश्च त्रिफला मधुकं बला ।
साधितोऽयं कषायः स्यात् पित्तश्लेष्मोद्भवे ज्वरे ॥ ११७ ॥

(८) गुडूच्यैन्द्रयवारिष्टपटोलं कटुरोहिणी ।
नागरं चन्दनं मुस्तं पिप्पलीचूर्णसंयुतम् ॥
अमृताष्टक इत्येष पित्तश्लेष्मज्वरापहः ।
हृल्लासारोचकच्छर्दितृष्णादाहनिवारणः ॥ ११८ ॥

अमृताष्टकः ।

---

(९) पटोलयवधान्याकं मुद्गामलकचन्दनम् ।
पैत्तिके श्लेष्मपित्तोत्थे ज्वरे तृट्छर्दिदाहनुत् ॥ ११९ ॥

(१०) क्षुद्रामृताभ्यां सह नागरेण
सपौष्करञ्चैव किराततिक्तम् ।
पिबेत् कषायन्त्विह पञ्चतिक्तं
ज्वरं निहन्त्यष्टविधं समग्रम् ॥ १२० ॥

(११) सशर्करामक्षमात्रां कटुकामुष्णवारिणा ।
पीत्वा ज्वरं जयेज्जन्तुः कफपित्तसमुद्भवम् ॥ १२१ ॥

(१२) दीपनं कफविच्छेदि वातपित्तानुलोमनम् ।
ज्वरघ्नं पाचनं भेदि शृतं धान्यपटोलयोः ॥ १२२ ॥

पित्तकफे ।

कफवातज्वरे स्वेदान् कारयेद्रूक्षनिर्मितान् ।
स्रोतसां मार्दवं कृत्वा नीत्वा पावकमाशयम् ॥

हत्वा वातकफस्तम्भं स्वेदो ज्वरमपोहति ॥ ১২৩ ।

(১) खर्परभृष्टपटस्थितकाञ्जिकसिक्तो हि वालुकास्वेदः ।

शमयति वातकफामयमस्तकशूलाङ्गभङ्गादीन् ॥ ১২৪ ।

(২) मुस्तनागरभूनिम्बं त्रयमेतत् त्रिकार्षिकम् ॥

कफवातामशमनं पाचनं ज्वरनाशनम् । ১২৫ ।

(৩) पिप्पलीपिप्पलीमूलचव्यचित्रकनागरम् ॥

दीपनीयः स्मृतो वर्गः कफानिलगदापहः । ১২৬ ।

पञ्चकोलः ।

---

(৪) पिप्पलीभिः शृतं तोयमनभिष्यन्दि दीपनम् ।

वातश्लेष्मविकारघ्नं प्लीहज्वरविनाशनम् ॥ ১২৭ ।

(৫) आरग्वधग्रन्थिकमुस्ततिक्ता-

हरीतकीभिः क्वथितः कषायः ।

सामे सशूले कफवातयुक्ते

ज्वरे हितो दीपनपाचनश्च ॥ ১২৮ ।

(৬) क्षुद्रामृतानागरपुष्कराह्वयैः

कृतः कषायः कफमारुतोद्भवे ।

सश्वासकासारुचिपार्श्वरुक्करे

ज्वरे त्रिदोषप्रभवे च शस्यते ॥ ১২৯ ।

क्षुद्रादिः ॥

---

(७) दशमूलीरसः पेयः कणायुक्तः कफानिले।
अविपाकेऽतिनिद्रायां पार्श्वरुक्श्वासकासके ॥ ७००।

(८) मुस्तं पर्प्पटकः शुण्ठी गुडूची सदुरालभा।
कफवातारुचिच्छर्द्दिदाहशोषज्वरापहः ॥ ७०१।

(९) दारुपर्प्पटभार्ग्यब्दवचाधान्यकंकट्फलैः।
साभयाविश्वभूतिकैः क्वाथो हिङ्गुमधूत्कटः ॥ ७०२।
कफवातज्वरे पीतो हिक्काश्वासगलग्रहान्।
कासशोषप्रसेकांश्च हन्यात् तरुमिवाशनिः ॥ ७०३।
मात्राक्षौद्रघृतादीनां स्नेहे क्वाथेषु चूर्णवत्।
माषिकं हिङ्गुभिर्भूत्यं चरणाद्यास्तु शाणिकाः ॥ ७०४।

(१०) मातुलुङ्गफलकेशरो धृतः सिन्धुजन्ममरिचान्वितो मुखे।
हन्ति वातकफरोगमास्यगं शोषमाशु जड़तामरोचकम् ॥ ७०५।

संसर्गजाः।

लङ्घनं वालुकास्वेदो नस्यं निष्ठीवनन्तथा।
अवलेहोऽञ्जनञ्चैव प्राक् प्रयोज्यं त्रिदोषजे ॥ ७०६।
सन्निपातज्वरे पूर्व्वं कुर्य्यादामकफापहम्।
पश्चात् श्लेष्मणि संक्षीणे शमयेत् पित्तमारुतौ ॥ ७०७।
त्रिरात्रं पञ्चरात्रं वा दशरात्रमथापि वा।
लङ्घनं सन्निपातेषु कुर्य्याद्वारोग्यदर्शनात् ॥ ७०८।
दोषाणामेव सा शक्तिर्लङ्घनेया सहिष्णुता।
न हि दोषचये कश्चित् सहते लङ्घनादिकम् ॥ ७०९।

(১) आर्द्रकस्वरसोपेतं सैन्धवं सकटुत्रिकम्।
आकण्ठं धारयेदास्ये निष्ठीवेच्च पुनः पुनः॥ ১৪০॥
तेनास्य हृदयात् श्लेष्मा मन्यापार्श्वशिरोगलात्।
लीनोऽप्याकृष्यते शुष्को लाघवञ्चास्य जायते॥ ১৪১॥
पर्व्वभेदोऽङ्गमर्द्दश्च मूर्च्छाकासगलामयाः।
मुखाक्षिगौरवं जाड्यमुत्क्लेशश्चोपशाम्यति॥ ১৪২॥
सकृद्द्वित्रिचतुः कुर्य्यात् दृष्ट्वा दोषबलाबलम्।
एतद्धि परमं प्राहुर्भेषजं सन्निपातिनाम्॥ ১৪৩॥
(২) मातुलुङ्गार्द्रकरसं कोष्णं त्रिलवणान्वितम्।
अन्यदा शिद्धिविहितं तीक्ष्णं नस्यं प्रयोजयेत्॥ ১৪৪॥
तेन प्रभिद्यते श्लेष्मा प्रभिन्नश्च प्रसिच्यते।
शिरोहृदयकण्ठास्यपार्श्वरुक् चोपशाम्यति॥ ১৪৫॥
(৩) मधूकसारसिन्धूत्थवचोषणकणाः समाः।
श्लक्ष्णं पिष्ट्वाम्भसा नस्यं कुर्य्यात् संज्ञाप्रबोधनम्॥ ১৪৬॥

मधूकसारादिः।

---

(৪) सैन्धवं श्वेतमरिचं सर्षपं कुष्ठमेव च।
वस्तमूत्रेण पिष्टानि नस्यं तन्द्रीनिवारणम्॥ ১৪৭॥
(৫) शिरीषवीजगोमूत्रकृष्णामरिचसैन्धवैः।
अञ्जनं स्यात् प्रबोधाय सरसोनशिलावचैः॥ ১৪৮॥
(৬) कट्फलं पौष्करं शृङ्गी व्योषं यासश्च कारवी।
श्लक्ष्णचूर्णीकृतञ्चैतन्मधुना सह लेहयेत्॥ ১৪৯॥

एषावलेहिका हन्ति सन्निपातं सुदारुणम्।
हिक्कां श्वासञ्च कासञ्च कण्ठरोगं नियच्छति ॥ ১৮০ ॥
ऊर्द्ध्वगश्लेष्महरणे उष्णे स्वेदादिकर्म्मणि।
विरोध्युष्णे मधु त्यक्त्वा कार्य्यैषार्द्रकजै रसैः ॥ ১৮১ ॥

अष्टाङ्गावलेहिका ॥

(৭) यवकोलकुलत्थानां मुद्गमूलकशुण्ठयोः।
एकैकमुष्टिमाहृत्य पचेदष्टगुणे जले ॥
पञ्चमुष्टिक इत्येष वातपित्तकफापहः।
शस्यते गुल्मशूले च श्वासे कासे क्षये ज्वरे ॥ ১৮২ ॥

पञ्चमुष्टिः।

(৮) पञ्चमूलीकिरातादिर्गणो योज्यस्त्रिदोषजे।
पित्तोत्कटे च मधुना कणया च कफोत्कटे ॥ ১৮৩ ॥

चातुर्भद्रकपञ्चमूलकम्।

(৯) विल्वश्योनाकगाम्भारीपाटलागणिकारिकाः।
दीपनं कफवातघ्नं पञ्चमूलमिदं महत् ॥ ১৮৪ ॥
शालपर्णीपृश्निपर्णीवृहतीद्वयगोक्षुरम्।
वातपित्तहरं वृष्यं कनीयः पञ्चमूलकम् ॥ ১৮৫ ॥
उभयं दशमूलन्तु सन्निपातज्वरापहम्।
कासे श्वासे च तन्द्रायां पार्श्वशूले च शस्यते ॥ ১৮৬ ॥

पिप्पलीचूर्णसंयुक्तं कण्ठहृद्ग्रहनाशनम् ।१५७ ।

दशमूलम् ।

चतुर्द्दशाङ्गः ।

(२०) चिरज्वरे वातकफोल्बणे वा

त्रिदोषजे वा दशमूलमिश्रः ।

किराततिक्तादिगणः प्रयोज्यः

शुद्ध्यर्थिने वा त्रिवृताविमिश्रः ॥१५८ ।

चतुर्द्दशाङ्गः ।

---

(२१) दशमूली शटी शृङ्गी पौष्करं सदुरालभम् ।

भार्गीकुटजबीजञ्च पटोलं कटुरोहिणी ॥

अष्टादशाङ्ग इत्येष सन्निपातज्वरापहः ।

कासहृद्ग्रहपार्श्वार्त्तिश्वासहिक्कावमीहरः ॥१५९ ।

वातश्लेष्महरोऽष्टादशाङ्गः ।

---

(२२) भूनिम्बदारुदशमूलमहौषधाब्द-

तिक्तेन्द्रबीजधनिकेभकणाकषायः ।

तन्द्रीप्रलापकसनारुचिदाहमोह-

श्वासादियुक्तमखिलं ज्वरमाशु हन्ति ॥ १६० ।

पित्तश्लेष्महरोऽष्टादशाङ्गः ।

---

(२३) मुस्तपर्प्पटकोशीरदेवदारुमहौषधम् ।

त्रिफलाधन्वयासश्च नीलीकम्पिल्लकं त्रिवृत् ॥
किराततिक्तकं पाठाबलाकटुकरोहिणी ।
मधुकं पिप्पलीमूलं मुस्ताद्यो गण उच्यते ॥ २६१ ।
अष्टादशाङ्गमुदितमेतद्वा सन्निपातनुत् ।
पित्तोत्तरे सन्निपाते हितञ्चोक्तं मनीषिभिः ॥
मन्यास्तम्भे उरोघाते उरःपार्श्वशिरोग्रहे ॥ २६२ ।

मुस्तादिगणः ।

---

(१४) शटीपुष्करमूलञ्च व्याघ्री शृङ्गी दुरालभा । कण्टकारी
गुडूचीं नागरं पाठां किरातं कटुरोहिणी ॥
एषः शठ्यादिको वर्गः सन्निपातज्वरापहः ।
कासहृद्ग्रहपार्श्वार्त्तिश्वासे तन्द्र्याञ्च शस्यते ॥ २६३ ॥

शठ्यादिः ।

---

(१५) बृहत्यौ पुष्करं भार्गीं शटी शृङ्गी दुरालभा ।
वत्सकस्य च वीजानि पटोलं कटुरोहिणी ॥ इन्द्रयव
बृहत्यादिर्गणः प्रोक्तः सन्निपातज्वरापहः ।
कासादिषु च सर्व्वेषु देयः सोपद्रवेषु च ॥ २६४ ॥

बृहत्यादिः ।

---

(१६) भार्गीं पुष्करमूलञ्च रास्नां विल्वं यमानिकाम् ।
नागरं दशमूलञ्च पिप्पलीं चाप्सु साधयेत् ॥

सन्निपातज्वरे देयं हृत्पार्श्वानाह शूलिनाम्।
कासश्वासाग्निमन्दत्वं तन्द्रीञ्च विनिवर्त्तयेत्॥ १६५॥
द्विपञ्च मूलीषड्ग्रन्थां विश्वंशृङ्गनखीद्वयात्।
कफवातहरः क्वाथः सन्निपातहरः परः॥ १६६॥
कारवीपुष्करैरण्डत्रायन्तीनागराम्रताः।
दशमूलीशटीशृङ्गीयासभार्गीपुनर्नवाः॥
तुल्या मूत्रेण निःक्वाथ्य पीताः स्रोतोविशोधनाः।
अभिन्यासज्वरं घोरमाशु घ्नन्ति समुद्धतम्॥ १६७॥
मातुलुङ्गाश्मभिद्बिल्वव्याघ्रीपाठोरुबूकजः।
क्वाथो लवणमूत्राढ्योऽभिन्यासानाह शूलनुत्॥ १६८॥
निद्रोपेतमभिन्यासं क्षीणं विद्याद्धतौजसम्। १६९।
कण्ठरोधकफश्वासहिक्कासंन्यासपीड़ितः॥
मातुलुङ्गार्द्रकरसं दशमुष्णाम्भसा पिबेत्। १७०।
व्योषाब्दत्रिफलातिक्तापटोलारिष्टवासकैः॥
सभूनिम्बामृतायासैस्त्रिदोषज्वरनुज्जलम्। १७१।
त्रिवृद्विशालात्रिफलाकटुकारग्वधैः कृतः॥
सक्षारो भेदनः क्वाथः पेयः सर्व्वज्वरापहः। १७२।
स्वेदोद्गमे ज्वरे देयश्चूर्णो भृष्टकुलत्थजः॥
घर्षेज्जिह्वां जड़ां सिन्धुव्युषणैः साम्लवेतसैः॥ १७३।
उच्छुष्कां स्फुटितां जिह्वां द्राक्षया मधुपिष्टया।
लेपयेत् सघृतञ्चास्यं सन्निपातात्मके ज्वरे॥ १७४।
काकजङ्घाजटानिद्रां जनयेच्छिरसि स्थिता। १७५॥

सन्निपाते प्रकम्पन्तं प्रलपन्तं न बृंहयेत् ॥
तृष्णादाहाभिभूतेऽपि न दद्याच्छीतलं जलम् ।
सन्निपातज्वरस्यान्ते कर्णमूले सुदारुणः ॥
शोथः संजायते तेन कश्चिदेव प्रमुच्यते ।
रक्तावसेचनैः पूर्व्वं सर्पिः पानैश्च तं जयेत् ॥
प्रदेहैः कफपित्तघ्नैर्वमनैः कवलग्रहैः ।
गैरिकं पांशुकं शुण्ठीवचाकटुककाञ्जिकैः ।
कर्णशोथहरो लेपः सन्निपातज्वरे भृशम् ॥
कुलत्थकट्फले शुण्ठीकारवीचसमांशिकैः ।
सुखोष्णैर्लेपनं कार्य्यं कर्णमूले मुहुर्मुहुः ॥

सन्निपाते ।

निदिग्धिकानागरकामृतानां
क्वाथं पिबेन्मिश्रितपिप्पलीकम् ।
जीर्णज्वरारोचककासशूल-
श्वासाग्निमान्द्यार्द्दितपीनसेषु ॥
हन्त्यूर्द्ध्वगामयं प्रायः सायन्तेनोपयुज्यते ॥

निदिग्धिकादिः ।

पिप्पलीचूर्णसंयुक्तः क्वाथश्छिन्नरुहोद्भवः ।
जीर्णज्वरकफध्वंसी पञ्चमूलीकृतोऽथवा ॥
कासाजीर्णारुचिश्वासहृत् पाण्डुक्रिमिरोगनुत् ।

जीर्णे ज्वरेऽग्निसादे च शस्यते गुड़पिप्पली ॥

कलिङ्गकाः पटोलस्य पत्रं कटुकरोहिणी।

पटोलं शारिवा मुस्तं पाठा कटुकरोहिणी ॥

निम्बं पटोलं त्रिफला मृद्वीका मुस्तवत्सकौ।

किराततिक्तममृता चन्दनं विश्वभेषजम् ॥

गुडूच्यामलकं मुस्तमर्द्धश्लोकसमापनाः।
कषायाः शमयन्त्याशु पञ्च पञ्चविधान् ज्वरान् ।
सन्ततं सततान्येद्युस्तृतीयकचतुर्थकान् ।

गुड़प्रगाढ़ां त्रिफलां पिबेद्वा विषमाहितः ॥

दीर्घपत्रककर्णाख्यं नेत्रं खदिरसंयुतम् ।
ताम्बुलैस्तद्दिने भुक्तं प्रातर्विषमनाशनम् ॥

गुडूचीमुस्तधात्रीणां कषायं वा समाक्षिकम् ।

मुस्तामलकगुडूचीविश्वौषधकण्टकारिकाक्वाथः।
पीतः सकणाचूर्णः समधुर्विषमज्वरं हन्ति ॥

मुस्तकादिः।

महौषधामृतामुस्तचन्दनोशीरधान्यकैः।
क्वाथस्तृतीयकं हन्ति शर्करामधुयोजितः ॥

वासाधात्रीस्थिरादारुपथ्यानागरसाधितः।
सितामधुयुतः क्वाथस्तातुर्थकनिवारणः ॥

मधुना सर्व्वज्वरनुच्छेफालीदलजो रसः।

अजाजी गुड़संयुक्ता विषमज्वरनाशिनी ॥

अग्निसादं जयेत्सम्यक् वातरोगांश्च नाशयेत् ॥१৯१॥
रसोनकल्कं तिलतैलमिश्रं
(১৪) योऽश्नाति नित्यं विषमज्वरार्त्तः ।
विमुच्यते सोऽप्यचिराज्ज्वरेण
वातामयैश्चापिसुघोररूपैः ॥१৯२॥
(১৫) प्रातः प्रातः ससर्पिर्वा रसोनमुपयोजयेत् ।
(১৬) पिप्पलीं वर्द्धमानां वा पिबेत् चीररसाशनः ॥
(১৭) षट्पलं वा पिबेत् सर्पिः पथ्यां वा मधुना पिबेत् ।১৯৩॥
(১৮) पयस्तैलं घृतञ्चैव विदारीचुरसंमधु ॥
संमूर्च्छ्य पाययेदेतत् विषमज्वरनाशनम् । ১৯৪॥
(১৯) पिप्पलीशर्कराचौद्रं घृतं चीरं यथाबलम् ॥
खजेन मथितं पेयं विषमज्वरनाशनम् । ১৯৫॥
(২০) पयसा वृषदंशस्य शक्वद्वेगागमे पिबेत् ॥
(২১) वृषस्य दधिमण्डेन सुरया वा ससैन्धवम् ।১৯৬॥
(২২) निलिनीमजगन्धाञ्च त्रिवृतां कटुरोहिणीम् ॥
पिबेज्ज्वरस्यागमने स्नेहस्वेदोपपादितः ।১৯৭॥
सुरां समण्डां पानार्थं भक्षार्थं चरणायुधान् ॥
तित्तिरींश्च मयूरांश्च प्रयुञ्ज्याद्विषमज्वरे ।১৯৮॥
(২৩) अक्षोटजसहस्तेण दलेन सुक्ततां पिबेत् ॥
पेयां घृतप्लुतां जन्तुश्चातुर्थकहरां त्र्यहम् । ১৯৯॥
(২৪) सैन्धवं पिप्पलीनाञ्च तण्डुलाः समनःशिलाः ।
नेत्राञ्जनं तैलपिष्टं विषमज्वरनाशनम् ॥

व्याघ्रीरसाहिङ्गुसमानस्यं तद्वत् ससैन्धवा । २९० ।
कृष्णाम्बरदृढ़ावद्धं गुग्गुलूलूकपुच्छजः ॥
धूपश्चातुर्थकं हन्ति तमः सूर्य्य इवोदितः । २९१ ।
शिरीषपुष्पस्वरसो रजनीद्वयसंयुतः ॥
नस्यं सर्पिःसमायोगाच्चातुर्थकज्वरं जयेत् ।
नस्यं चातुर्थकं हन्ति रसो वागस्त्यपत्रजः ॥ २९२ ।
पलङ्कषा निम्बपत्रं वचाकुष्ठं हरीतकी ।
सर्षपाः सयवाः सर्पिर्धूपनं ज्वरनाशनम् ॥ २९३ ।

अष्टाङ्गधूपः ।

पुरध्यामवचासर्जनिम्बार्कागुरुदारुभिः ।
सर्व्वज्वरहरो धूपः कार्य्योऽयमपराजितः ॥
वैडालं वा शकृद्योज्यं वेपमानस्य धूपने । २९४ ॥
अपामार्गजटाकट्यां लोहितैः सप्ततन्तुभिः ॥
बद्धा वारे रवेस्तूर्णं ज्वरं हन्ति तृतीयकम् । २९५ ॥
काकजङ्घा बलाश्यामा ब्रह्मदण्डी कृताञ्जलिः ॥
पृश्निपर्णी त्वपामार्गस्तथा भृङ्गरजोऽष्टमः ।
एषामन्यतमं मूलं पुष्येणोद्धृत्य यत्नतः ॥
रक्तसूत्रेण संवेष्ट्य बद्धमैकाहिकं जयेत् । २९६ ।
मूलं जयन्त्याः शिरसा धृतं सर्व्वज्वरापहम् ॥ २९७ ॥
कर्म्मसाधारणं जह्यात् तृतीयकचतुर्थकौ ।
आगन्तुरनुबन्धो हि प्रायशो विषमज्वरे ॥ २९८ ।

गङ्गाया उत्तरे कूले अपुत्रस्तापसो मृतः ।
तस्मै तिलोदकं दद्यान्मुञ्चत्येकाहिको ज्वरः ॥
एतन्मन्त्रेण चाश्वत्थपत्रहस्तः प्रतर्पयेत् । २७९ ।
सोमं सानुचरं देवं समातृगणमीश्वरम् ॥
पूजयन् प्रयतः शीघ्रं मुच्यते विषमज्वरात् । २८० ।
विष्णुं सहस्रमूर्द्धानं चराचरपतिं विभुम् ॥
स्तुवन्नामसहस्रेण ज्वरान् सर्व्वान् व्यपोहति । २८१ ।
ज्वराः कषायैर्वमनैर्लङ्घनैर्लघुभोजनैः ॥
रूक्षस्य येन शाम्यन्ति सर्पिस्तेषां भिषग्जितम् । २८२ ।
निर्द्दशाहमपि ज्ञात्वा कफोत्तरमलङ्घितम् ॥
न सर्पिः पाययेत् प्राज्ञः शमनैस्तमुपाचरेत् ।
यावल्लघुत्वादशनं दद्यान्मांसरसेन तु ॥ २८३ ॥
मांसार्थमेणलावादीन् युक्त्या दद्याद्विचक्षणः ।
कुक्कुटांश्च मयूरांश्च तित्तिरिं क्रौञ्चमेव च ॥ २८४ ।
गुरूष्णत्वान्नशंसन्ति ज्वरे केचिच्चिकित्सकाः ।
लङ्घनेनानिलबलं ज्वरे यद्यधिकं भवेत् ॥
भिषङ्मात्राविकल्पज्ञो दद्यात् तानपि कालवित् । २८५ ।
पिप्पल्यश्चन्दनं मुस्तम् उशीरं कटुरोहिणी ॥
(१) कलिङ्गकास्तामलकी शारिवातिविषे स्थिरा । २८६ ॥
द्राक्षामलकविल्वानि त्रायमाणानिदिग्धिका ॥
सिद्धमेतैर्घृतं सद्यो ज्वरं जीर्णमपोहति । २८७ ।
क्षयं कासं शिरःशूलं पार्श्वशूलं हलीमकम् ॥

अङ्गाभितापमग्निञ्च विषमं सन्नियच्छति।
पिप्पल्याद्यमिदं क्वापि तन्त्रे क्षीरेण पच्यते॥२१८॥
यत्राधिकरणेनोक्तिर्गणे स्यात् स्नेहसंविधौ।
तत्रैव कल्कनिर्यूहा विष्येते स्नेहवेदिना॥
एतद्वाक्यबलेनैव कल्कसाध्यपरं घृतम्।२१९॥
जलस्नेहौषधानान्तु प्रमाणं यत्र नेरितम्॥
तत्र स्यादौषधात् स्नेहः स्नेहात् तोयं चतुर्गुणम्।
अनुक्ते द्रवकार्य्ये तु सर्व्वत्र सलिलं मतम्॥२२०॥
घृततैलगुड़ादींश्च नैकाहादवतारयेत्।
व्युषितास्तु प्रकुर्व्वन्ति विशेषेण गुणान् यतः॥२२१॥
स्नेहकल्को यदाङ्गुल्यावर्त्तितो वर्त्तिवद्भवेत्।
वह्नौ क्षिप्ते च नोशब्दस्तदा सिद्धिं विनिर्द्दिशेत्॥२२२॥
शब्देऽप्युपरमे प्राप्ते फेनस्योपरमे तथा।
गन्धवर्णरसादीनां सम्पत्तौ सिद्धिमादिशेत्॥२२३
(२) पञ्चकोलैः ससिन्धूत्थैः पलिकैः पयसा समम्।
सर्पिः प्रस्थं शृतं प्लीहविषमज्वरगुल्मनुत्॥२२४॥

क्षीरषट्पलकं घृतम्।

——

अत्र द्रवान्तरानुक्ते क्षीरमेव चतुर्गुणम्।
द्रवान्तरेण योगे हि क्षीरं स्नेहसमं भवेत्॥२२५॥
(७) दशमूलीरसे सर्पिः सक्षीरे पञ्चकोलकैः।
सक्षारैर्हन्ति तत् सर्व्वं ज्वरकासाग्निमन्दताः॥

वातपित्तकफव्याधीन् प्लीहानं चापि पाण्डुताम् ।२२६॥

दशमूलषट्पलकं घृतम् ।

क्वाथाच्चतुर्गुणं वारि पादस्थं स्याच्चतुर्गुणम् ।
स्नेहात् स्नेहसमं क्षीरं कल्कस्तु स्नेहपादिकः ॥
चतुर्गुणन्त्वष्टगुणं द्रवद्वैगुण्यतो भवेत् ।२२७।
पञ्चप्रभृति यत्र स्युर्द्रवाणि स्नेहसंविधौ ॥
तत्र स्नेहसमान्याहुरर्व्वाक् च स्याच्चतुर्गुणम् ।२२८।
वासां गुडूचीं त्रिफलां त्रायमाणां यवासकम् ॥
पक्त्वा तेन कषायेण पयसा द्विगुणेन च ।२२९।
पिप्पलीमूलमृद्वीका चन्दनोत्पलनागरैः ॥
कल्कीकृतैश्च विपचेत् घृतं जीर्णज्वरापहम् ॥२३०।

वासाद्यं घृतम् ।

गुडूच्याः क्वाथकल्काभ्यां त्रिफलाया वृषस्य च ।
मृद्वीकाया बलायाश्च सिद्धाः स्नेहा ज्वरच्छिदः ।२३१।

गुडूच्यादिघृतानि ।

ज्वरे पेयाः कषायाश्च सर्पिः क्षीरं विरेचनम् ।
षड़हे षड़हे देयं कालं वीक्ष्यामयस्य च ॥२३२
जीर्णज्वरे कफे क्षीणे क्षीरं स्यादमृतोपमम् ।
तदेव तरुणे पीतं विषवद्धन्ति मानवम् ॥२३३।

कासाच्छ्वासात् शिरःशूलात् पार्श्वशूलात् सपीनसात् ।
मुच्यते ज्वरितः पीत्वा पञ्चमूलीशृतं पयः ॥ २७४ ॥
द्रव्यादष्टगुणं क्षीरं क्षीरात् तोयं चतुर्गुणम् ।
क्षीरावशेषः कर्त्तव्यः क्षीरपाके त्वयं विधिः ॥ २७५ ॥
त्रिकण्टकबलाविल्वगुड़नागरसाधितम् ।
वर्च्चोमूत्रविबन्धघ्नं शोथज्वरहरं पयः ॥ २७६ ॥
वृश्चीरविश्ववर्षाभूपयश्चोदक मेवच ।
पचेत् क्षीरावशिष्टन्तु तद्धि सर्व्वज्वरापहम् ॥ २७७ ॥
शीतं क्षीणं ज्वरे क्षीरं यथास्वैरौषधैर्युतम् ।
एरण्डमूलसिद्धं वा ज्वरे सपरिकर्त्तिके ॥ २७८ ॥
ज्वरिभ्यो बहुदोषेभ्य ऊर्द्ध्वञ्चाधश्च बुद्धिमान् ।
दद्यात् संशोधनं काले कल्पे यदुपदेक्ष्यते ॥ २७९ ॥
मदनं पिप्पलीभिर्वा कलिङ्गैर्मधुकेन वा ।
युक्तमुष्णाम्बुना पीतं वमनं ज्वरशान्तये ॥ २८० ॥
आरग्वधं वा पयसा मृद्विकानां रसेन वा ।
त्रिवृतां त्रायमाणां वा पयसा ज्वरितः पिबेत् ॥ २८१ ॥
ज्वरक्षीणस्य न हितं वमनं न विरेचनम् ।
कामन्तु पयसा तस्य निरूहैर्वाहरेन्मलान् ॥ २८२ ॥
प्रयोजयेज्ज्वरहरान् निरूहान् सानुवासनान् ।
पक्वाशयगते दोषे वक्ष्यन्ते ये च सिद्धिषु ॥ २८३ ॥
गौरवे शिरसः शूले विबद्धेष्विन्द्रियेषु च ।
जीर्णज्वरे रुचिकरं दद्याच्छीर्षविरेचनम् ॥ २८४ ॥

अभ्यङ्गांश्च प्रदेहांश्च सस्नेहान् सानुवासनान् ।
विभज्य शीतोष्णकृतान् दद्याज्जीर्णज्वरे भिषक् ॥ २४५ ॥
तैराशु प्रशमं याति बहिर्मार्गगतो ज्वरः ।
लभन्ते सुखमङ्गानि बलं वर्णश्च वर्द्धते ॥ २४६ ॥

सुवर्चिकानागरकुष्ठमूर्वा-
लाक्षानिशालोहितयष्टिकाभिः ।
तैलं ज्वरे षड्गुणतक्रसिद्ध-
मभ्यञ्जनाच्छीतविदाहनुत् स्यात् ॥ २४७ ॥
दध्नः ससारकस्यात्र तक्रं कट्वरमिष्यते । २४८ ।
घृतवत्तैलपाकोऽपि तैले फेनोऽधिकः परः ॥ २४९ ॥

षट् कट्वरं तैलम् ।

---

(२) मूर्वा लाक्षा हरिद्रे द्वे मञ्जिष्ठा सेन्द्रवारुणी ।
बृहती सैन्धवं कुष्ठं रास्ना मांसी शतावरी ॥ २५० ॥
आरणालाढकेनैव तैलप्रस्थं विपाचयेत् ।
तैलमङ्गारकं नाम सर्व्वज्वरविमोचनम् ॥ २५१ ॥

अङ्गारकं तैलम् ।

---

(३) लाक्षाहरिद्रामञ्जिष्ठाकल्कैस्तैलं विपाचयेत् ।
षड्गुणेनारणालेन दाहशीतज्वरापहम् ॥ २५२ ॥

लाक्षादितैलम् ।

---

(৪) यवचूर्णार्द्धकुड़वं मञ्जिष्ठार्द्धपलेन तु ।
तैलप्रस्थं शतगुणे काञ्जिके साधितं जयेत् ॥
ज्वरं दाहं महावेगमङ्गानाञ्च प्रहर्षनुत् ।২৫৩
(৫) सर्जकाञ्जिकसंसिद्धं तैलं शीताम्बुमर्द्दितम् ॥
ज्वरदाहापहं लेपात् सद्योवातास्रदाहनुत् ।২৫৪।
चन्दनाद्यमगुर्व्वाद्यं तैलं चरककीर्त्तितम् ॥
तथा नारायणं तैलं जीर्णज्वरहरं परम् ।২৫৫।
अभिघातो ज्वरो नश्यात् पानाभ्यङ्गेन सर्पिषः ॥
चतानां व्रणितानाञ्च चतव्रणचिकित्सया ।২৫৬।
ओषधीगन्धविषजौ विषपीतप्रबाधनैः ॥
जयेत् कषायैर्मतिमान् सर्व्वगन्धकृतैस्तथा ।২৫৭
अभिचाराभिशापोत्थौ ज्वरौ होमादिना जयेत् ॥
दानस्वस्त्ययनातिथ्यै रुत्पातग्रहपीड़जौ ।২৫৮।
क्रोधजे पित्तजित् काम्या अर्थाः सद्वाक्यमेव च ॥
आश्वासेनेष्टलाभेन वायोः प्रशमनेन च ।
हर्षणैश्च शमं यान्ति कामक्रोधभयज्वराः ॥২৫৯।
कामात् क्रोधज्वरो नाशं क्रोधात् कामसमुद्भवः ।
याति ताभ्यामुभाभ्याञ्च भयशोकसमुद्भवः ॥২৬০।
भूतविद्या समुद्दिष्टैर्बन्धावेशनताड़नैः ।
जयेत् भूताभिषङ्गोत्थं मनःशान्त्यैश्च मानसम् ॥২৬১।
व्यायामञ्च व्यवायञ्च स्नानं चंक्रमणानि च ।
ज्वरमुक्तो न सेवेत यावन्नो बलवान् भवेत् ॥ ২৬২।

देहो लघुर्व्यपगतक्लममोहतापः
पाको मुखे करणसौष्ठवमव्यथत्वम् ।
स्वेदः क्षवः प्रकृतिगामिमनोऽन्नलिप्सा
कण्डुश्च मूर्ध्नि विगतज्वरलक्षणानि ॥२७७॥

इति ज्वरचिकित्सा ।

अथ ज्वरातीसाराधिकारः ।

(१) ज्वरातिसारे पेयादिक्रमः स्याल्लङ्घिते हितः ।
× (१) ज्वरातिसारी पेयां वा पिबेत् साम्लां शृतां नरः ॥ शेषल्लाः अमृतव्यकाः रसादिना
पृश्निपर्णीबलाबिल्वनागरोत्पलधान्यकैः ।१।

उत्पलषट्कम् ।

---

(२) पाठेन्द्रयवभूनिम्बमुस्तपर्पटकामृताः ।
जयन्त्यामामतीसारं सज्वरं समहौषधाः ॥२॥ शुंठ
(३) नागरातिविषामुस्तभूनिम्बामृतवत्सकैः । शेकुप
× सर्व्वज्वरहरः क्वाथः सर्व्वातिसारनाशनः ॥३॥
(४) ह्रीवेरातिविषामुस्तबिल्वधान्यकनागरैः । × वाला
पिबेत्पिच्छाविबन्धघ्नं शूलदोषामपाचनम् ॥
सरक्तं हन्त्यतीसारं सज्वरं वाथ विज्वरम् । ×४।

ह्रीवेरादिः ।

गुडूचीतिविषाधान्यशुण्ठीविल्वाब्दवालकैः ।
पाठाभूनिम्बकुटजचन्दनोशीरपद्मकैः ॥ ८ ।
कषायः शीतलः पेयो ज्वरातीसारशान्तये ।
हृल्लासारोचकच्छर्द्दिपिपासादाहनाशनः ॥ ९ ।

गुडूच्यादिः ।

उशीरं बालकं मुस्तं धन्याकं विश्वभेषजम् ।
समङ्गाधातकीलोध्रं विल्वं दीपनपाचनम् ॥ १० ।
हन्त्यरोचकपिच्छामं विबन्धं सातिवेदनम् ।
सशोणितमतीसारं सज्वरं वाथ विज्वरम् ॥ ११ ।

उशीरादिः ।

पञ्चमूलीबलाविल्वगुडूचीमुस्तनागरैः ।
पाठाभूनिम्बह्रीवेरकुटजत्वक्फलैः शृतम् ॥ १२ ।
हन्ति सर्व्वानतीसारान् ज्वरदोषं वमिन्तथा ।
सशूलोपद्रवं श्वासं कासं हन्यात् सुदारुणम् ॥ १३ ।

पञ्चमूल्यादिः ।

कलिङ्गातिविषाशुण्ठीकिराताम्बुयवासकम् ।
ज्वरातीसारसन्तापं नाशयेदविकल्पतः ॥ १४ ।
वत्सकं कटफलं दारु रोहिणी गजपिप्पली ।
श्वदंष्ट्रा पिप्पली धान्यं विल्वं पाठा यमानिका ॥ १५ ।

द्वावप्येतौ सिद्धियोगौ श्लोकार्द्धेनाभिभाषितौ ।
ज्वरातीसारशमनौ विशेषाद्दाहनाशनौ ॥१३॥

नागरामृतभूनिम्बविल्वबालकवत्सकैः ।
समुस्तातिविषोशीरैर्ज्वरातिसारहृज्जलम् ॥१४॥

मुस्तकविल्वातिविषापाठाभूनिम्बवत्सकैः क्वाथः ।
मकरन्दगर्भयुक्तो ज्वरातिसारौ जयेद् घोरौ ॥१५॥

घनजलपाठातिविषापथ्योत्पलधान्यरोहिणीविश्वैः ।
सेन्द्रयवैः कृतमम्भः सातीसारं ज्वरं जयति ॥१६॥

कलिङ्गविल्वजम्ब्वाम्रकपित्थं सरसाञ्जनम् ।
लाचाहरिद्रे ह्रीवेरं कट्फलं शुकनासिकाम् ॥१७॥

लोध्रं मोचरसं शङ्खं धातकीवटशुङ्गकम् ।
पिष्ट्वा तण्डुलतोयेन वटकानचसम्मितान् ॥१८॥

छायाशुष्कान् पिबेच्छीघ्रं ज्वरातिसारशान्तये ।
रक्तप्रसादनाश्चैते शूलातिसारनाशनाः ॥१९॥

कलिङ्गाद्यगुड़िका ।

उत्पलं दाड़िम्बत्वक् च पद्मकेशरमेव च ।
पिबेत्तण्डुलतोयेन ज्वरातिसारनाशनम् ॥२०॥

व्योषं वत्सकवीजञ्च निम्बभूनिम्बमार्कवम् ।
चित्रकं रोहिणीं पाठां दार्वीमतिविषां समाम् ॥२१॥

श्लक्ष्णचूर्णीकृतान् सर्व्वांस्तत्तुल्यां वत्सकत्वचम् ।
सर्व्वमेकत्र संयुज्य प्रपिबेत्तण्डुलाम्बुना ॥२२॥

सक्षौद्रं वा लिहेदेतत्पाचनं ग्राहिभेषजम् ।
तृष्णा रुचिप्रशमनं ज्वरातीसारनाशनम् ॥२३।
कामलां ग्रहणीदोषान् गुल्मं प्लीहानमेव च ॥
प्रमेहं पाण्डुरोगञ्च श्वयथुञ्च विनाशयेत् ।२४।

व्योषाद्यं चूर्णम् ।

---

(२१) दशमूलीकषायेण विश्वमक्षसमं पिबेत् ।
ज्वरे चवातिसारे च सशोथे ग्रहणीगदे ॥२५।
(२२) विड़ङ्गातिविषां मुस्तं दारु पाठां कलिङ्गकम् ।
मरिचेन समायुक्तं शोथातिसारनाशनम् ॥२६।
(२३) किराताब्दामृतांविश्वचन्दनोदीच्यवत्सकैः ।
शोथातिसारशमनं विशेषाज्ज्वरनाशनम् ॥२७।
(२४) किराताब्दामृतोदीच्यमुस्तचन्दनधान्यकैः ।
शोथातिसारतृड्दाहशमनो ज्वरनाशनः ॥२८। ×

इति ज्वरातीसारचिकित्सा ।

अथातीसाराधिकारः ।

आमपक्वक्रमं हित्वा नातिसारे क्रिया यतः ।
अतः सर्व्वातिसारेषु ज्ञेयं पक्वामलक्षणम् ॥१।
मज्जत्यामा गुरुत्वाद्विट् पक्वा तूत्प्लवते जले ।
विनातिद्रवसंघातशैत्यश्लेष्मप्रदूषणात् ॥२।

शकृद्दुर्गन्धिसाटोपविष्टम्भार्त्तिप्रसेकिनः ।
विपरीतं निरामन्तु कफात्पक्वञ्च मज्जति ॥
आमे विलङ्घनं शस्तमादौ पाचनमेव च ।
कार्य्यञ्चानशनस्यान्ते प्रद्रवं लघुभोजनम् ॥
लङ्घनमेकं मुक्त्वा नचान्यदस्तीह भेषजं बलिनः ।
समुदीर्णं दोषचयं शमयतितत्पाचयत्यपि च ॥
ह्रीबेरशृङ्गवेराभ्यां मुस्तपर्प्पटकेन वा ।
मुस्तोदीच्यशृतं तोयं देयं वापि पिपासवे ॥
भुक्तोऽन्नकाले क्षुत्क्षामं लघून्यन्नानि भोजयेत् ।
औषधसिद्धाः पेया लाजानां शक्तवोऽतिसारहिताः ॥
वस्त्रप्रस्रुतमण्डः पेयाश्च मसूरयुषश्च ।
गुर्व्वीपिण्डीखरात्यर्थं लघ्वी सैव विपर्य्ययात् ॥
शक्तूनामाशु जीर्य्येत मृदुत्वादवलेहिका ।
शालपर्णीं पृश्निपर्णीं वृहतीं कण्टकारिकां ॥
बलांश्वदंष्ट्रां विल्वानि पाठां नागरं धान्यकम् ।
एतदाहारसंयोगे हितं सर्व्वातिसारिणाम् ॥

वृहच्छालपर्ण्यादिः ।

शालपर्णीबलाविल्वैः पृश्निपर्णी च साधिता ।
दाड़िमाम्लाहिता पेया पित्तश्लेष्मातिसारिणाम् ॥

शालपर्ण्यादिः ।

यवागूमुपभुञ्जानो न तु व्यञ्जनमाचरेत् ।
शाकमांसफलैर्युक्ता यवाग्वोऽम्लाश्च दुर्जराः ॥ ११ ॥

(८) धान्यपञ्चकसंसिद्धो धान्यं विश्वकृतोऽथवा ।
आहारोऽभिषजा योज्यो वातश्लेष्मातिसारिणाम् ॥
वातपित्ते पञ्चमूल्या कफे वा पञ्चकोलकैः । १२ ॥

(१०) धान्योदीच्यशृतं तोयं तृष्णादाहातिसारनुत् ॥
आभ्यामेव सपाठाभ्यां सिद्धमाहारमाचरेत् । १३ ॥

दोषाः संनिचिता यस्य विदग्धाहारमूर्च्छिताः ॥
अतिसाराय कल्पन्ते भूयस्तान् संप्रवर्त्तयेत् । १४ ।
न तु संग्रहणं दद्यात् पूर्व्वमामातिसारिणे ॥
दोषा ह्यादौ वध्यमाना जनयन्त्यामयान् बहून् । १५ ।
शोथपाण्ड्वामयप्लीहकुष्ठगुल्मोदरज्वरान् ॥
दण्डकालसकाध्मान् ग्रहण्यर्शोगदांस्तथा । १६ ।
क्षीणधातुबलार्त्तस्य बहुदोषोऽतिनिस्रुतः ॥
आमोऽपि स्तम्भनीयः स्यात् पाचनान्मरणं भवेत् । १७ ।
स्तोकं स्तोकं विबद्धं वा सशूलं योऽतिसार्य्यते ॥

(११) अभयापिप्पलीकल्कैः सुखोष्णैस्तं विरेचयेत् । १८ ।

(१२) धान्याकं नागरं मुस्तं वालकं विल्वमेव च ॥ ४
आमशूलविबन्धघ्नं पाचनं वह्निदीपनम् ।

धान्यपञ्चकम् ।

---

(१३) इदं धान्यचतुष्कं स्यात् पित्ते शुण्ठीं विना पुनः । १९ ।

४

पिप्पलीं नागरं धान्यं भूतिकञ्चाभयां वचाम् ॥
ह्रीवेरं भद्रमुस्तानि बिल्वं नागरधान्यकम् । २० ।
पृश्निपर्णीं श्वदंष्ट्रां च समङ्गां कण्टकारिका ॥
तिस्रः प्रमथ्या विहिताः श्लोकार्द्धैरतिसारिणाम् । २१ ।
कफपित्ते च वाते च क्रमादेताः प्रकीर्त्तिताः ॥
संज्ञा प्रमथ्या ज्ञातव्या योगे पाचनदीपने । २२ ।
त्र्यूषणातिविषाहिङ्गुवलासौवर्चलाभयाः ॥
पीत्वोष्णेनाम्भसा हन्यादामातिसारमुद्धतम् । २३ ।
अथवा पिप्पलीमूलपिप्पलीद्वयचित्रकान् ॥
सौवर्चलवचाव्योषहिङ्गुप्रतिविषाभयाः ।
पिबेत् श्लेष्मातिसारार्त्तश्चूर्णिताश्चोष्णवारिणा ॥ २४ ।
हरिद्रादिं वचादिं वा पिबेदामेषु बुद्धिमान् ।
खड्यूषयवागूषु पिप्पल्यादिं प्रयोजयेत् ॥ २५ ।
तक्रं कपित्थचाङ्गेरीमरिचाजाजिचित्रकैः ।
सुपक्वः खड्यूषोऽयमयं काम्बलिकोऽपरः ॥
दध्याम्लोलवणस्नेहतिलमाषसमन्वितः । २६ ।
नागरातिविषामुस्तैरथवा धान्यनागरैः ॥
तृष्णातीसारशूलघ्नं पाचनं दीपनं लघु । २७
पाठावत्सकवीजानि हरीतक्यो महौषधम् ॥
एतदामसमुत्थानमतीसारं सवेदनम् ।
कफात्मकं सपित्तञ्च वर्च्चो बध्नाति च ध्रुवम् । २८ ।
पयस्युत्क्वाथ्य मुस्ता वा विंशतिं भद्रकाङ्कयाः ।

क्षीरावशिष्टं तत्पीतं हन्यादामं सवेदनम् ॥ ৬৯ ।
पक्वोऽसकृदतीसारो ग्रहणीमार्द्दवाद् यदा ।
प्रवर्त्तते तदा कार्य्यः क्षिप्रं सांग्राहिको विधिः । ৭০ ।
पञ्चमूलीबलाविश्वधान्यकोत्पलबिल्वजाः ।
वातातिसारिणे देयास्तक्रेणान्यतमेन वा ॥ ৭১ ।
कञ्चटजम्बुदाड़िमशृङ्गाटकपत्रबिल्वह्रीवेरम् ।
जलधरनागरसहितं गङ्गामपि वेगिनीं रुन्ध्यात् ॥ ৭২ ।

कञ्चटादिः ।

कृत्वालबालं सुदृढ़ं पिष्टैरामलकैर्भिषक् ।
आर्द्रकस्वरसेनाशु पूरयेन्नाभिमण्डलम् ॥
नदीवेगोपमं घोरमतीसारं निरोधयेत् । ৭৩ ।
किराततिक्तकं मुस्तं वत्सकं सरसाञ्जनम् ॥
पिबेत् पित्तातिसारघ्नं सक्षौद्रं वेदनापहम् । ৭৪ ।
पलं वत्सकबीजस्य श्रपयित्वा जलं पिबेत् ॥
यो रसाशी जयेच्छीघ्रं सपैत्तं जठरामयम् । ৭৫ ।
मधुकं कट्फलं लोध्रं दाड़िमस्य फलत्वचम् ॥
पित्तातिसारे मध्वाक्तं पाययेत् तण्डुलाम्बुना । ৭৬ ।
कुटजातिविषा मुस्तं हरिद्रा पर्णिनीद्वयम् ॥
सक्षौद्रशर्करं शस्तं पित्तश्लेष्मातिसारिणाम् । ৭৭ ।
कुटजत्वक्फलं मुस्तं क्वाथयित्वा जलं पिबेत् ॥
अतीसारं जयत्याशु शर्करामधुयोजितम् । ৭৮ ।

(৩৬) बिल्वचूतास्थिनिर्य्यूहः पीतः सक्षौद्रशर्करः ॥
निहन्याच्छर्द्दतीसारं वैश्वानर इवाहुतिम् । ৩৯ ।

(৩৭) पटोलयवधन्याकक्काथः पेयः सुशीतलः ॥
शर्करामधुसंयुक्तश्छर्द्यतीसारनाशनः । ৪০ ।

(৩৮) प्रियङ्ग्वञ्जनमुस्ताख्यं पाययेत् तु यथाबलम् ॥
तृष्णातिसारच्छर्द्दिघ्नं सक्षौद्रं तण्डुलाम्बुना । ৪১ ।

(৩৯) कलिङ्गकवचामुस्तं दारुसातिविषं समम् ॥
कल्कं तण्डुलतोयेन पिबेत् पित्तानिलामयी । ৪২ ।

(৪০) कुटजं दाड़िमं मुस्तं धातकीविल्वबालकम् ॥
लोध्रचन्दनपाठाश्च कषायं मधुना पिबेत् । ৪৩ ।
सामे सशूले रक्तेऽपि पिच्छास्रावेषु शस्यते ॥
कुटजादिरिति ख्यातः सर्व्वातिसारनाशनः । ৪৪ ।

(৪১) समङ्गातिविषा मुस्तं विश्वं ह्रीवेरधातकी ॥
कुटजत्वक्फलं विल्वं क्वाथः सर्व्वातिसारनुत् । ৪৫ ।

(৪২) दलोत्थः स्वरसः पेयो हिज्जलस्य समाक्षिकः ॥
जयत्याममतीसारं क्वाथो वा कुटजत्वचः । ৪৬ ।

(৪৪) वटारोहन्तु संपिष्यश्लक्ष्णं तण्डुलवारिणा ॥
तं पिबेत् तक्रसंयुक्तमतीसाररुजापहम् । ৪৭ ।

(৪৫) तण्डुलजलपिष्टाङ्कोटमूलकर्षार्द्धपानमपहरति ॥
सर्व्वातिसारग्रहणीरोगसमूहं महाघोरम् । ৪৮ ।

(৪৬) कल्कः कोमलवब्बोलदलात् पीतोऽतिसारहा ॥ ৪৯ ।

(৪৭) कुटजत्वक्कृतः क्वाथो घनीभूतः सुशीतलः ।

लेहितोऽतिविषायुक्तः सर्व्वातीसारनुद्भवेत् ॥८०॥
वदन्त्यत्वाष्टमांशेन क्वाथादतिविषारजः ।
प्रक्षिप्यत्वात्पादिकन्तु लेहादिति च नो मतिः ॥८१॥
सदाव्यङ्कोठपाठानां मूलं त्वक् कुटजस्य च ।
शाल्मलीशालनिर्य्यासधातकीलोध्रदाड़िमम् ॥८२॥
पिष्टाक्षसम्मितान् कृत्वा वटकांस्तण्डुलाम्बुना ।
तेनैव मधुसंयुक्तानेकैकान् प्रातरुत्थितः ॥८३॥
पिवेदत्ययमापन्नः विड्विसर्गेण मानवः ।
अङ्कोठवटको नाम्ना सर्व्वातीसारनाशनः ॥८४॥

अङ्कोठवटकः ।

पयस्युदोदके छागे ह्रीवेरोत्पलनागरैः ।
पेया रक्तातिसारघ्नी पृश्निपर्ण्या च साधिता ॥८५॥
रसाञ्जनं सातिविषं कुटजस्य फलं त्वचम् ।
धातकीं शृङ्गवेरञ्च प्रपिवेत् तण्डुलाम्बुना ॥८६॥
क्षौद्रेन युक्तं नुदति रक्तातिसारमुल्वनम् ।
मन्दं दीपयते चाग्निं शूलञ्चापि निवर्त्तयेत् ॥८७॥
विड़ङ्गातिविषां मुस्तं दारु पाठां कलिङ्गकम् ।
मरिचेन समायुक्तं शोथातिसारनाशनम् ॥८८॥
सवत्सकः सातिविषः सविल्वः
सोदीच्यमुस्तश्च कृतः कषायः ।
सामे सशूले सह शोणिते च

चिरप्रवृत्तेऽपि हितोऽतिसारे ॥

वत्सकादिः ।

कषायो मधुना पीतस्त्वचो दाड़िमवत्सकात् ।
सद्यो जयेदतीसारं सरक्तं दुर्निवारकम् ॥

गुड़ेन खादयेद्विल्वं रक्तातिसारनाशनम् ।
आमशूलविबन्धघ्नं कुक्षिरोगविनाशनम् ॥

विल्वाब्दधातकीपाठाशुण्ठीमोचरसाः समाः ।
पीता रुन्धन्त्यतीसारं गुड़तक्रेण दुर्ज्जयम् ॥

शल्लकीवदरीजम्बूपियालाम्रार्ज्जुनत्वचः ।
पीताः क्षीरेण मध्वाढ्याः पृथक् शोणितनाशनाः ।

जम्ब्वाम्रामलकीनान्तु पल्लवानथ कुट्टयेत् ।
संगृह्य स्वरसं तेषामजाक्षीरेण योजयेत् ॥
तं पिबेन्मधुना युक्तं रक्तातिसारनाशनम् ।

विल्वं छागपयः सिद्धं सितामोचरसान्वितम् ॥
कलिङ्गचूर्णसंयुक्तं रक्तातिसारनाशनम् ।

ज्येष्ठाम्बुना तण्डुलीयं पीतञ्च ससितामधु ॥
पीत्वा शतावरीकल्कं पयसा क्षीरभुग्जयेत् ।
रक्तातिसारी पीत्वा वा तया सिद्धं घृतं नरः ॥

कुटजस्य पलं ग्राह्यमष्टभागजले शृतम् ।
तथैव विपचेद्भूयो दाड़िमोदकसंयुतम् ॥
यावच्चैकवलसीकाभं शृतं तमुपकल्पयेत् ।

तस्यार्द्धकर्षं तक्रेण पिबेद्रक्तातिसारवान् ॥८८॥
अवश्यमरणीयोऽपि मृत्योर्याति न गोचरम्।
क्वाथतुल्यं दाड़िमाम्बुभागानुक्तौ समं यतः ॥८९॥
कल्कस्तिलानां कृष्णानां शर्कराभागसंयुतः।
आजेन पयसा पीतः सद्योरक्तं नियच्छति ॥९०॥
गुददाहे प्रपाके वा पटोलमधुकाम्बुना।
सेकादिकं प्रशंसन्ति छागेन पयसापि वा ॥
गुदभ्रंशे प्रकर्त्तव्या चिकित्सा तत्प्रकीर्त्तिता ॥९१॥
अवेदनं सुसम्पक्वं दीप्ताग्नेः सुचिरोत्थितम् ॥
नानावर्णमतीसारं पुटपाकैरुपाचरेत् ॥९२॥

स्निग्धं घनं कुटजवल्कमजन्तु जग्ध-
मादाय तत्क्षणमतीव च पोथयित्वा।
जम्बूपलाशपुटतण्डुलतोयसिक्तं
बद्धं कुशेन च बहिर्घनपङ्कलिप्तम् ॥९३॥
सुस्विन्नमेतदवपीड्य रसं गृहीत्वा
क्षौद्रेण युक्तमतिसारवते प्रदद्यात्।
कृष्णात्रिपुत्रमतपूजित एष योगः
सर्व्वातिसारहरणे स्वयमेव राजा ॥९४॥

कुटजपुटपाकः।

स्वरसस्य गुरुत्वेन पुटपाकपलं पिबेत्।
पुटपाकस्य पाकोऽयं बहिरारक्तवर्णता ॥९५॥

त्वक् पिण्डं दीर्घवृन्तस्य काश्मरीपत्रवेष्टितम् ।
मृदावलिप्तं सुकृतमङ्गारेष्ववकूलयेत् ॥ ৭৬ ।
स्विन्नमुद्धृत्य निष्पीड्य रसमादाय यत्नतः ।
शीतीकृतं मधुयुतं पाययेदुदरामये ॥ ৭৭ ।

शतं कुटजमूलस्य क्षुण्णं तोयार्मणे पचेत् ।
क्वाथे पादावशेषेऽस्मिन् लेहं पूते पुनः पचेत् ।৭৮।
सौवर्च्चलयवक्षारविड़सैन्धवपिप्पली ।
धातकीन्द्रयवाजाजी चूर्णं दत्वा पलद्वयम् ॥ ৭৯ ।
लिह्याद्वदरमात्रं तत् शीतं क्षौद्रेण संयुतम् ।
पक्वापक्वमतीसारं नानावर्णं सवेदनम् ।
दुर्व्वारं ग्रहणीरोगं जयेच्चैव प्रवाहिकाम् ॥ ৮০ ।

कुटजलेहः ।

तुलामथार्द्रां गिरिमल्लिकायाः
संक्षुद्य पक्त्वा रसमाददीत ।
तस्मिन् सुपूते पलसम्मितानि
श्लक्ष्णानि पिष्ट्वा सह शाल्मलेन ॥ ৮১ ।
पाठां समङ्गातिविषां समुस्तां
विल्वं च पुष्पाणि च धातकीनाम् ।
प्रक्षिप्य भूयो विपचेत् तु तावत्
दर्व्वी प्रलेपः स्वरसस्तु यावत् ॥ ৮২ ।
पीतस्त्वसौ कालविदा जलेन

मण्डेन वाजा पयसाऽथवाऽपि।
निहन्ति सर्व्वं त्वतिसारमुग्रं
कृष्णं सितं लोहितपीतकं वा॥ ८७॥
दोषं ग्रहण्यां विविधं च रक्तं
शूलं तथार्शांसि सशोणितानि।
असृग्गदरञ्चैवमसाध्यरूपं
निहन्त्यवश्यं कुटजाष्टकोऽयम्॥ ८४॥

कुटजाष्टकः।

तुला द्रव्ये जलद्रोणो द्रोणे द्रव्यतुला मता। ८८।
वत्सकस्य च वीजानि दार्व्याश्च त्वच उत्तमाः॥
पिप्पलीं शृङ्गवेरञ्च लाचां कटुकरोहिणीं। ८७।
षड्भिरेभिर्घृतं सिद्धं पेयं मण्डावचारितम्॥
अतीसारं जयेच्छीघ्रं त्रिदोषमपि दारुणम्। ८९।

षड़ङ्गघृतम्।

---

(१८) चीरिद्रुमाभिरसे विपक्कं
तज्जैश्च कल्कैः पयसा च सर्पिः।
सितोपलार्द्धं मधुपादयुक्तं
रक्तातिसारं शमयत्युदीर्णम्॥ ८८॥

चीरिद्रुमाद्यं घृतम्।

जीर्णेऽमृतोपमं चीरमतीसारे विशेषतः।

छागन्तु भेषजैः सिद्धं देयं वा वारिसाधितम् ॥ ७९ ।
बालं बिल्वं गुड़ं तैलं पिप्पलीविश्वभेषजम् ।
लिह्याद्वाते प्रतिहते सशूले सप्रवाहिके ॥ ८० ।
पयसा पिप्पली कल्कः पीतो वा मरिचोद्भवः ।
त्र्यहात् प्रवाहिकां हन्ति चिरकालानुबन्धिनीम् ॥ ८१ ।
कल्कः स्याद् बालबिल्वानां तिलकल्कश्च तत्समः ।
दध्नः साराम्लः स्नेहाढ्यः खड़ो हन्यात् प्रवाहिकाम् ॥ ८२ ।
बिल्वोषणं गुड़ं लोध्रं तैलं लिह्यात् प्रवाहणे ॥ ८३ ॥
दध्ना ससारेण समाक्षिकेण
भुञ्जीत निश्चारकपीड़ितस्तु ।
सुतप्तकुप्यक्कथितेन वापि
क्षीरेण शीतेन मधुप्लुतेन ॥ ८४ ।
दीप्ताग्निर्निष्पुरीषो यः सार्य्यते फेनिलं शकृत् ।
स पिबेत् फाणितं शुण्ठी दधितैलपयोघृतम् ॥ ८५ ॥
शोथं शूलं ज्वरं तृष्णां श्वासं कासमरोचकम् ।
छर्द्दिं मूर्च्छाञ्च हिक्काञ्च दृष्ट्वातिसारिणं त्यजेत् ॥ ८६ ॥
बहुमेही नरो यस्तु भिन्नविट्को न जीवति । ८७ ।
स्नानाभ्यङ्गावगाहांश्च गुरुस्निग्धातिभोजनम् ॥
व्यायाममग्निसन्तापमतिसारी विवर्जयेत् । ८८ ।

इत्यतीसारचिकित्सा ।

अथ ग्रहण्यधिकारः ।

ग्रहणीमाश्रितं दोषमजीर्णवदुपाचरेत् ।
अतीसारोक्तविधिना तस्यामञ्च विपाचयेत् ॥১।
शरीरानुगते सामे रसे लङ्घनपाचनम् ।
विशुद्धामाशयायास्मै पञ्चकोलादिभिर्युतम् ॥
दद्यात् पेयादिलघ्वन्नं पुनर्योगांश्च दीपकान् ॥২।
(১) कपित्थविल्वचाङ्गेरी तक्रदाड़िमसाधिता ॥ আমরুলীশাক
पाचनी ग्राहणी पेया, सवाते पाञ्चमूलिकी ॥৩।
ग्रहणीदोषिणां तक्रं दीपनं ग्राहिलाघवात् ॥
पथ्यं मधुरपाकित्वान्नच पित्तप्रकोपनम् ।৪।
कषायोष्णविकाशित्वात् रौक्ष्याच्चैव कफे हितम् ॥
वाते स्वाद्वम्लसान्द्रत्वात् सद्यस्कमविदाहितम् ॥৫। त/
(৩) शुण्ठीं समुस्तातिविषां गुडूचीं
पिबेज्जलेन क्वथितां समांशाम् ।
मन्दानलत्वे सततामताया-
मामानुबन्धे ग्रहणीगदे च ॥৬।
(৪) धन्याकातिविषोदीच्ययमानीमुस्तनागरम् ।
बलाद्विपर्णीविल्वञ्च दद्याद्दीपनपाचनम् ॥৭।
~~चित्रकं पिप्पलीमूलं द्वौ क्षारौ लवणानि च ।~~

(১) দাড়িম্ব ফলত্বক্ ।

(८) चित्रकं पिप्पलीमूलं द्वौ चारौ लवणानि च।
व्योषहिङ्ग्वजमोदाञ्च चव्यञ्चैकत्र चूर्णयेत्॥ ८॥
गुड़िकामातुलुङ्गस्य दाड़िमाम्लरसेन वा।
कृता विपाचयत्यामं दीपयत्याशु चानलम्॥ ९॥
सौवर्च्चलं सैन्धवञ्च विड़मौद्भिदमेव च।
सामुद्रेण समं पञ्च लवणान्यत्र योजयेत्॥ १०॥

चित्रगुड़िका।

---

(७) श्रीफलशलाटुकल्को नागरचूर्णेन मिश्रितः सगुड़ः।
ग्रहणीगदमत्युग्रं तक्रभुजाशीलितो जयति।११॥
(१) जम्बूदाड़िमशृङ्गाटपाठाकञ्चटपल्लवैः॥
पक्वं पर्य्युषितं बालविल्वं सगुड़नागरम्।
हन्ति सर्व्वानतीसारान् ग्रहणीमतिदुस्तराम्॥१२॥
(८) नागरातिविषामुस्तक्काथः स्यादामपाचनः।
चूर्णं हिङ्ग्वष्टकं वातग्रहण्यान्तु घृतानि च॥१३॥
(९) नागरातिविषामुस्तं धातकीं सरसाञ्जनम्।
वत्सकत्वक्फलं विल्वं पाठां कटुकरोहिणीम्॥१४॥
पिबेत् समांशं तच्चूर्णं सक्षौद्रं तण्डुलाम्बुना।
पैत्तिके ग्रहणीदोषे रक्तं यच्चोपवेश्यते॥१५॥
अर्शांस्यथ गुदे शूलं जयेच्चैव प्रवाहिकाम्।
नागराद्यमिदं चूर्णं कृष्णात्रेयेण पूजितम्॥१६॥
शीतकषायमानेन तण्डुलोदककल्पना।

वेऽप्यष्टगुणतोयेन प्राकृतण्डुलभावनाम् ॥१७॥

नागराद्यं चूर्णम्।

---

(१७)भूनिम्बकटुकाव्योषमुस्तकेन्द्रयवान् समान्।

द्वौ चित्रकात् वत्सकत्वग्भागान् षोड़श चूर्णयेत् ॥१८॥

गुड़शीताम्बुना पीतं ग्रहणीदोषगुल्मनुत्।

कामलाज्वरपाण्डुत्वमेहारुच्यतिसारनुत् ।१९।

गुड़योगाद् गुड़ाम्बु स्याद् गुड़वर्णरसान्वितम् ॥२०॥

भूनिम्बाद्यं चूर्णम्।

ग्रहण्यां श्लेष्मदुष्टायां वमितस्य यथाविधि।

कट्वम्ललवणक्षारैस्तीक्ष्णैश्चाग्निं विवर्द्धयेत् ॥२१॥

(१८)समूलां पिप्पलीं क्षारौ द्वौ पञ्च लवणानि च।

मातुलुङ्गाभयारास्नाशटीमरिचनागरम् ॥२२॥

कृत्वा समांशं तच्चूर्णं पिबेत् प्रातः सुखाम्बुना।

श्लैष्मिके ग्रहणीदोषे बलवर्णाग्निवर्द्धनम् ॥२३॥

(१९)एतैरेवौषधैः सिद्धं सर्पिः पेयं समारुते ।२४।

(२०)भल्लातकं त्रिकटुकं त्रिफला लवणत्रयम् ॥

अन्तर्धूमं द्विपलिकं गोपुरीषाग्निना दहेत् ।२५।

सक्षारः सर्पिषा पेयो भोज्ये वाप्यवचारितः ॥

हृत्पाण्डुग्रहणीदोषगुल्मोदावर्त्तशूलनुत् ।२६।

सर्व्वजायां ग्रहिण्यां तु सामान्यो विधिरिष्यते ॥२७॥

चूर्णं मरिचमहौषधकुटजत्वग्भवं क्रमाद् द्विगुणम्।
गुडमिश्रमथितपीतं ग्रहणीदोषापहं ख्यातम्॥२८॥

पाठाबिल्वानलव्योषजम्बूदाडिमधातकी।
कटुकातिविषामुस्तदार्व्वीभूनिम्बवत्सकैः॥२९॥
सर्व्वैरेतैः समं चूर्णं कौटजं तण्डुलाम्बुना।
सक्षौद्रञ्च पिबेच्छर्द्दिज्वरातिसारशूलवान्॥
हृद्दाहग्रहणीदोषारोचकानलसादजित्॥३०॥

पाठाद्यं चूर्णम्।

यमानीपिप्पलीमूलचतुर्जातकनागरैः।
मरिचाग्निजलाजाजीधान्यसौवर्च्चलैः समैः॥३१॥
वृक्षाम्लधातकीकृष्णाविल्वदाडिमतिन्दुकैः।
त्रिगुणैः षड्गुणसितैः कपित्थाष्टगुणैः कृतः॥३२॥
चूर्णोऽतिसारग्रहणीक्षयगुल्मगलामयान्।
कासं श्वासारुचिं हिक्कां कपित्थाष्टमिदं जयेत्॥३३॥

कपित्थाष्टकचूर्णम्।

कर्षोन्मितातुगाक्षीरी चातुर्जातं द्विकार्षिकम्॥
यमानीधान्यकाजाजीग्रन्थिव्योषं पलांशिकम्॥३४॥
पलानि दाडिमादष्टौ सितायाश्चैकतः कृतः।
गुणैः कपित्थाष्टकवच्चूर्णोऽयं दाडिमाष्टकः॥३५॥

दाडिमाष्टकः।

(১৮) चतुःपलं सुधाकाण्डात् त्रिपलं लवणत्रयात्।
वार्त्ताकुकुड़वश्चार्कादष्टौ द्वे चित्रकात्पले ॥৭৬॥
दग्धानि वार्त्ताकुरसे गुड़िकाभोजनोत्तराः।
भुक्तं भुक्तं पचन्त्याशु कासश्वासार्शसां हिताः ॥৭৭॥
विसूचिकाप्रतिश्याय हृद्रोगघ्नाश्च ता हिताः।

वार्त्ताकुगुड़िका।

---

(১৯) त्र्यूषणत्रिफलाकल्के विल्वमात्रे गुड़ात्पले।
सर्पिषोऽष्टपलं पक्का मात्रां मन्दानलः पिबेत् ॥৭৮॥

अष्टपलं घृतम्।

---

(২০) मल्लरस्य कषायेण विल्वगर्भं पचेद् घृतम्।
हन्ति कुक्ष्यामयान् सर्व्वान् ग्रहणीपाण्डुकामलाः ॥৭৯॥
केवलं व्रीहिप्राण्यङ्गकाथो व्युष्टस्तु दोषलः ॥৮০॥ ×
(২১) विश्वौषधस्य गर्भेण दशमूलजले शृतम्।
घृतं निहन्याच्छ्वयथुं ग्रहणीसामतामयम् ॥৮১॥

शुण्ठीघृतम्।

---

(২২) घृतं नागरकल्केन सिद्धं वातानुलोमनम्।
ग्रहणीपाण्डुरोगघ्नं प्लीहकासज्वरापहम् ॥৮২॥ ×
(২৩) चित्रकक्काथकल्काभ्यां ग्रहणीघ्नं शृतं हविः

गुल्मशोथोदरप्लीहशूलार्शोघ्नं प्रदीपनम् ॥ ৪৩ ॥

चित्रकघृतम् ॥

---

(২৪) बिल्वाग्निचव्यार्द्रकशृङ्गवेरक्वाथेन कल्केन च सिद्धमाज्यम् ।
सच्छागदुग्धं ग्रहणीगदोत्थं शोथाग्निमान्द्यारुचिनुद्धरिष्टम् ॥৪

बिल्वाद्यं घृतम् ।

---

(২৫) नागरं पिप्पलीमूलं चित्रको हस्तिपिप्पली ।
श्वदंष्ट्रा पिप्पली धान्यं बिल्वं पाठा यमानिका ॥ ৪৫ ॥
चाङ्गेरी स्वरसे सर्पिः कल्कैरेतैर्विपाचितम् ।
चतुर्गुणे न दध्ना च तद् घृतं कफवातनुत् ॥ ৪৬ ॥
अर्शांसि ग्रहणीदोषं मूत्रकृच्छ्रं प्रवाहिकाम् ।
गुदभ्रंशार्त्तिमानाहं घृतमेतद् व्यपोहति ॥ ৪৭ ॥

चाङ्गेरीघृतम् ।

---

(২৬) मरिचं पिप्पलीमूलं नागरं पिप्पली तथा ।
भल्लातकं यमानी च विड़ङ्गं हस्तिपिप्पली ॥ ৪৮ ॥
हिङ्गु सौवर्चलं चैव विड़सैन्धवचव्यथ ।
सामुद्रं सयवक्षारं चित्रको वचया सह ॥ ৪৯ ॥
एतैरर्द्धपलैर्भागैर्घृतप्रस्थं विपाचयेत् ।
दशमूलीरसे सिद्धं पयसा द्विगुणेन च ॥ ৫০ ॥
मन्दाग्नीनां हितं सिद्धं ग्रहणीदोषनाशनम् ॥

विष्टम्भमामं दौर्बल्यं प्लीहानमपकर्षति ।८२।
कासं श्वासं चयञ्चैव दुर्नामसभगन्दरम् ॥
कफजान् हन्ति रोगांश्च वातजान् क्रिमिसम्भवान् ।
तान् सर्व्वान् नाशयत्याशु शुष्कं दार्व्वग्रनलो यथा ॥ ८५।

मरिचाद्यं घृतम् ।

---

(२१)सौवर्च्चलं पञ्चकोलं सैन्धवं हवुषां वचाम् ।
अजमोदां यवचारं हिङ्गु जीरकमौद्भिदम् ॥८७।
कृष्णाजाजी सभूतीकं कल्कीकृत्य पलार्द्धकम् ।
आर्द्रकस्य रसं चुक्रं चीरं मस्त्वम्लकाञ्जिकम् ॥८४।
दशमूलकषायेण घृतप्रस्थं विपाचयेत् ।
भक्तेन सह दातव्यं निर्भक्तं वा विचचणैः ॥८९।
क्रिमिप्लीहोदराजीर्णज्वरकुष्ठप्रवाहिकाम् ।
वातरोगान् कफव्याधीन् हन्याच्छूलमरोचकम् ॥८६।
पाण्डुरोगं चयं कासं दौर्बल्यं ग्रहणीगदम् ।
महाषट्पलकं नाम वृचमिन्द्राशनिर्य्यथा ॥८१।८८।

महाषट्पलकं घृतम् ।

यन्मस्त्वादिशुचौ भाण्डे सगुड़चौद्रकाञ्जिकम् ।
धान्यराशौ त्रिरात्रस्थं शुक्तं चुक्रं तदुच्यते ॥ ८९।
द्विगुणं गुड़मध्वारणालमस्तु क्रमादिह ।१०॥

स्वल्पचुक्रम् ।

(२७) प्रस्थं तण्डुलतोयतस्तुषजलात् प्रस्थत्रयं चाम्लतः ।
प्रस्थार्द्धं दधितोऽम्लमूलकपलान्यष्टौ गुडान्मानिके ।
मान्यौ शोधितशृङ्गवेरसकलात् द्वे सिन्धुजाज्योः पले ॥
द्वे कृष्णोषणयोर्निशा-
पलयुगं निक्षिप्य भाण्डे दृढ़े ।७२।
स्निग्धे धान्ययवादिराशिनिहितं
त्रीन् वासरान् स्थापयेत् ॥
ग्रीष्मे तोयधरात्यये च
चतुरो वर्षासु पुष्पागमे ।
षट् शीतेऽष्टदिनान्यतः-
परमिदं विस्राव्य सञ्चूर्णयेत् ॥
चातुर्जातपलेन संहितमिदं शुक्तञ्च चक्रञ्च तत् ।७३।
हन्याद्वातकफामदोषजनितान्नानाविधानामयान् ।
दुर्नामानिलगुल्मशूलजठरान् हत्वानलं दीपयेत् ॥७७।

वृहच्चुक्रसन्धानम् ।

---

(७७) यमान्यामलकं पथ्या मरिचं त्रिपलांशिकम् ।
लवणानि पलांशानि पञ्च चैकत्र चूर्णयेत् ॥७४।
तत्र कंसासुतं जातं तक्रारिष्टं पिबेन्नरः ।
दीपनं शोथगुल्मार्शःक्रिमिमेहोदरापहम् ॥७८।

तक्रारिष्टम् ।

---

(७२) वाय्वस्य दद्यात् यवगक्तुकानां
पृथक् पृथक्लाढ़कसंमितञ्च।
मध्यप्रमाणानि च मूलकानि
दद्याच्चतुःषष्टिसुकल्पितानि ॥६६॥
द्रोणेऽम्भसः स्नाव्यघटे सुधौते
दद्यादिदं भेषजजातयुक्तम्।
चारद्वयं तुम्बुरुवस्तगन्धा-
धनीयकं स्याद्बिड़सैन्धवञ्च ॥६७॥
सौवर्चलं हिङ्गुशिराटिकाञ्च
चव्यञ्च दद्यात् द्विपलप्रमाणम्॥
इमानि चान्यानि पलोन्मितानि
विजर्ज्जरीकृत्य घटे चिपेच्च ॥६८॥
कृष्णामजाजीमुपकुञ्चिकाञ्च
तथासुरीं कारविचित्रकञ्च॥
पचस्थितोऽयं बलवर्णदेह-
वयःकरोऽतीवबलप्रदश्च ॥६९॥
कान् जीवयामीति यतः प्रवृत्त-
स्तत्काञ्जिकेति प्रवदन्ति तज्ज्ञाः॥
आयामकालाञ्जरयेच्च भक्त-
मायामकेति प्रवदन्ति चैनम्।७०॥
दकोदरं गुल्ममथ प्लीहानं
हृद्रोगमानाहमरोचकञ्च॥

मन्दाग्नितां कोष्ठगतञ्च शूल-
मर्शोविकारान् सभगन्दरांश्च ।
वातामयानाशु निहन्ति सर्व्वान्
संसेव्यमानं विविधान्नराणाम् ॥ ११ ॥

आयामकाञ्जिकम् ।

---

(७३) प्रस्थत्रयेणामलकीरसस्य
शुद्धस्य दत्त्वार्द्धतुलां गुड़स्य ।
चूर्णीकृतैर्ग्रन्थिकजीरचव्य-
व्योषेभकृष्णा हवुषाजमोदैः ॥ १२ ॥
विड़ङ्गसिन्धुत्रिफलायमानी-
पाठाग्निधान्यैश्च पलप्रमाणैः ।
दत्त्वा त्रिवृच्चूर्णपलानि चाष्टा-
वष्टौ च तैलस्य पचेद् यथावत् ॥ १३ ॥
तं भक्षयेदक्षफलप्रमाणं
यथेष्टचेष्टं त्रिसुगन्धियुक्तम् । १४ ॥
अनेन सर्व्वे ग्रहणीविकाराः
सश्वासकासस्वरभेदशोथाः ॥
शाम्यन्ति चायं चिरमन्थराग्ने-
र्हतस्य पुंस्त्वस्य च वृद्धिहेतुः ।
स्त्रीणाञ्च वन्ध्यामयनाशनोऽयं
कल्याणको नाम गुड़ः प्रदिष्टः ॥ १५ ॥

तैले मनाक् भर्ज्जयन्ति त्रिवृदञ्च चिकित्सकाः।
अत्रोक्तमानसाधर्म्यात् त्रिसुगन्धं पलं पृथक् ॥ ७६॥

कल्याणगुड़ः।

---

(७७) कुष्माण्डकानां रूढ़ानां सुखिन्नं निष्कुलत्वचाम्।
सर्पिःप्रस्थे पलशतं ताम्रभाण्डे शनैः पचेत् ॥ ७७॥
पिप्पली पिप्पलीमूलं चित्रको हस्तिपिप्पली।
धान्यकानि विड़ङ्गानि यमानीमरिचानि च ॥ ७८॥
त्रिफला चाजमोदा च कलिङ्गा जाजी सैन्धवम्।
एकैकस्य पलञ्चैव त्रिवृदष्टपलं भवेत् ॥ ७९॥
तैलस्य च पलान्यष्टौ गुड़पञ्चाशदेव तु।
प्रस्थैस्त्रिभिः समेतन्तु रसेनामलकस्य तु ॥ ८०॥
यदा दार्व्वीप्रलेपस्तु तदैनमवतारयेत्।
यथाशक्ति गुडान् कुर्य्यात् कर्षकर्षार्द्धमानकान् ॥ ८१॥
अनेन विधिना चैव प्रयुक्तस्तु जयेदिमान्।
प्रसह्य ग्रहणीरोगान् कुष्ठान्यर्शांभगन्दरान् ॥ ८२॥
ज्वरमानाहहृद्रोगगुल्मोदरविसूचिकाः।
कामलापाण्डुरोगांश्च प्रमेहांश्चैव विंशतिम् ॥ ८३॥
वातशोणितवीसर्पान् दद्रुचर्म्महलीमकान्।
कफपित्तानिलान् सर्व्वान् प्ररूढ़ांश्च व्यपोहति ॥ ८४॥
व्याधिक्षीणा वयःक्षीणाः स्त्रीषु क्षीणाश्च ये नराः।
तेषां वृष्यश्च बल्यश्च वयःस्थापनमेव च ॥

गुड़कल्याणकं नाम वन्ध्यानां गर्भदं परम्। ৮৫।

कुष्माण्डगुड़कल्याणकम्।

---

(৭৪) याऽम्लपित्ते विधातव्या गुड़िका च क्षुधावती।
तत्र प्रोक्तविधा शुद्धौ समानौ रसगन्धकौ॥ ৮৬।
संमर्द्य कज्जलाभन्तु कुर्य्यात् पात्रे दृढ़ाश्रये।
ततो वादरवह्निस्थलौहपात्रे द्रवीकृतम्॥ ৮৭॥
गोमयोपरि विन्यस्तकदलीपत्रपातनात्।
कुर्य्यात् पर्पटिकाकारमस्य रक्तिद्वयं क्रमात्॥ ৮৮।
द्वादशरक्तिकां यावत् प्रयोगः प्रहरार्द्धतः।
तदूर्द्धं बहुपूगस्य भक्षणं दिवसे पुनः॥ ৮৯।
तृतीय एवमांसाज्य दुग्धाद्यत्र विधीयते।
वर्ज्यं विदाहिस्त्रीरम्भामूलं तैलञ्च सार्षपम्॥ ৯০।
क्षुद्भ्रमतृष्णाम्बुजखगांस्त्यक्तोन्निद्रः पयः पिबेत्।
ग्रहणीक्षयकुष्ठार्शःशोषाजीर्णविनाशिनी॥
रसपर्पटिका ख्याता निबद्धा चक्रपाणिना। ৯১।

रसपर्पटिका।

---

(৭৫) स्थाल्यां संमर्द्य दातव्यौ माषिकौ रसगन्धकौ।
नखक्षुण्णं तदुपरि तण्डुलीयं द्विमाषिकम्॥ ৯২।
ततो नैपालताम्रादि पिधाय सुकरालितम्।
पांशुना पूरयेदूर्द्धं सर्व्वां स्थालीं ततोऽनलः॥ ৯৩।

स्थाल्यधो नालिकां यावद्देयस्तेन मृतस्य च।
ताम्री ताम्रस्य रक्त्येका त्रिफलाचूर्णरक्तिका॥ ७४॥
चूर्णयस्य च रक्त्येका विड़ङ्गस्य च तन्मधु।
घृतेनालोड्य लेढव्यं प्रथमे दिवसे ततः॥ ७५॥
रक्तिवृद्धिः प्रतिदिनं कार्य्या ताम्रादिषु त्रिषु।
स्थिरा विड़ङ्गरक्तिस्तु यदा भेदो विवर्च्चितः॥ ७६॥
तदा विड़ङ्गन्त्वधिकं दद्याद्रक्तिद्वयं पुनः।
द्वादशाहं योगवृद्धिस्ततो ह्रासक्रमोऽप्ययम्॥ ७७॥
ग्रहणीमम्लपित्तञ्च चयं शूलञ्च सर्व्वदा।
ताम्रयोगो जयत्येष बलवर्णाग्निवर्द्धनः॥ ७८॥

ताम्रयोगः।

इति ग्रहणीचिकित्सा।

अथार्शोऽधिकारः।

दुर्नाम्नां साधनोपायश्चतुर्धा परिकीर्त्तितः।
भेषजचारशस्त्राग्निसाध्यत्वादाद्य उच्यते॥ १॥
यद्वायोरानुलोम्याय यदग्निबलवृद्धये।
अनुपानौषधद्रव्यं तत् सेव्यं नित्यमर्शसैः॥ २॥
शुष्कार्शसां प्रलेपादिक्रिया तीक्ष्णा विधीयते।
स्राविणां रक्तमालोक्य क्रिया कार्य्यास्रपैत्तिकी॥ ३॥
१) स्नुक्चीरं रजनीयुक्तं लेपाद् दुर्नामनाशनम्।

शीघ्र

(२) कोषातकीरजोघर्षान्निपतन्ति गुदोद्भवाः ॥४।

(३) अर्कक्षीरं सुधाक्षीरं तिक्ततुम्ब्याश्च पल्लवाः ।
करञ्जोवस्तमूत्रञ्च लेपनं श्रेष्ठमर्शसाम् ॥५।

(४) अर्शोघ्नी गुदवर्त्तिर्गुड़घोषा फलोद्भवा ।

(५) ज्योत्स्निकामूलकल्केन लेपो रक्तार्शसां हितः ॥६।

(६) तुम्बीवीजं सौद्भिदन्तु काञ्जीपिष्टं गुड़ान्वयम् ।
अर्शोहरं गुदस्थं स्याद्दधि माहिषमश्नतः ॥७।

(७) अपामार्गाङ्घ्रिजः क्षारो हरितालेन संयुतः ।
लेपनं लिङ्गसम्भूतमर्शो नाशयति ध्रुवम् ॥८

(८) महारोधिप्रदेशस्य पथ्याकोषातकीरजः ।
कफेन लेपतो हन्ति लिङ्गवर्त्तिमसंशयम् ॥९।
वातातीसारवद्भिन्नवर्च्चांस्यर्शांस्युपाचरेत् ।
उदावर्त्तविधानेन गाढ़विट्कानि चाशकृत् ॥१०।

(९) विड्विबद्धे हितं तक्रं यमानीविड़संयुतम् ।
वातश्लेष्मार्शसां तक्रात् परं नास्तीह भेषजम् ॥११।
तत् प्रयोज्यं यथादोषं सस्नेहं रूक्षमेव वा ।
न विरोहन्ति गुदजाः पुनस्तक्रसमाहताः ॥१२।

(१०) त्वचं चित्रकमूलस्य पिष्ट्वा कुम्भं प्रलेपयेत् ।
तक्रं वा दधि वा तत्र जातमर्शोहरं पिबेत् ।१३।

(११) पित्तश्लेष्मप्रशमनी कच्छूकण्डूरुजापहा ।
गुदजान्नाशयत्याशु योजिता सगुड़ाभया ॥१४।

(१२) सगुड़ां पिप्पलीयुक्तामभयां घृतभर्जिताम् ।

त्रिवृद्दन्तियुतां वापि भक्षयेदानुलोमिकीम् ॥१५॥
तिलारुष्करसंयोगं भक्षयेदग्निवर्द्धनम् ।
कुष्ठरोगहरं श्रेष्ठमर्शसां नाशनं परम् ॥१६॥
तिलभल्लातकं पथ्या गुडश्चेति समांशिकम् ।
दुर्नामकासश्वासघ्नं प्लीहपाण्डुज्वरापहम् ॥१७॥
गोमूत्रव्युषितां दद्यात् सगुडां वा हरीतकीम् ।
पञ्चकोलकयुक्तं वा तक्रमस्मै प्रदापयेत् ॥१८॥
मृल्लिप्तं शूरणं कन्दं पक्त्वाग्नौ पुटपाकवत् ।
अश्नात् सतैललवणं दुर्नामविनिवृत्तये ॥१९॥
स्विन्नं वार्त्ताकुफलं घोषायाः क्षारजेन सलिलेन ।
तद्घृतभृष्टं युक्तं गुड़ेनाप्नितो योऽत्ति ॥२०॥
पिबति च तक्रं नूनं तस्याश्वेवातिवृद्धगुदजानि ।
यान्ति विनाशं पुंसां सहजान्यपि सप्तरात्रेण ॥२१॥
असितानां तिलानां प्राक् प्रकुञ्चं शीतवार्य्यनु ।
खादतोऽर्शांसि नश्यन्ति द्विजदार्ढ्याङ्गपुष्टिदम् ॥२२॥
दन्तीचित्रकमूलानामुभयोः पञ्चमूलयोः ।
भागान् पलांशानापोथ्य जलद्रोणे विपाचयेत् ॥२३॥
त्रिपलं त्रिफलायाश्च दलानां तत्र दापयेत् ।
तुलां गुड़स्य तत्तिष्ठेन्मासार्द्धं घृतभाजने ॥२४॥
तन्मात्रया पिबेन्नित्यमर्शोभ्यो विप्रमुच्यते ।
ग्रहणीपाण्डुरोगघ्नं वातवर्च्चोऽनुलोमनम् ॥२५॥
दीपनञ्चारुचिघ्नञ्च दन्त्यरिष्टमिदं विदुः ।

पात्रेरिष्टादिसन्धानं धातकीलोध्रलेपिते ॥ २८ ।

दन्त्यरिष्टम् ।

---

(२१) सनागरारुष्करवृद्धदारकं
गुड़ेन योमोदकमत्त्युदारकम् ।
अशेषदुर्नामकरोगदारकं
करोति वृद्धं सहसैव दारकम् ॥ २७ ।
चूर्णं चूर्णसमो ज्ञेयो मोदके द्विगुणो गुड़: ।

(२२) त्रिपलं शृङ्गवेरस्य चतुर्थं मरिचस्य च ॥
पिप्पल्याः कुड़वार्द्धञ्च चव्यायाः पलमेव च ।२७।
तालीशपत्रस्य पलं पलार्द्धं केशरस्य च ॥
द्वे पले पिप्पलीमूलादर्द्धकर्षञ्च पत्रकात् ।७०।
सूक्ष्मैलाकर्षमेकन्तु कर्षं त्वगमृणालयो: ॥
गुड़ात् पलानि तु त्रिंशच्चूर्णमेकत्र कारयेत् ।७१।
अक्षप्रमाणा गुड़िका प्राणदेति च सा स्मृता ॥
पूर्व्वं भक्षेत्तु पश्चात्तु भोजनस्य यथाबलम् ।७२।
मद्यं मांसरसं यूषं क्षीरं तोयं पिबेत् तथा ॥
हन्यादर्शांसि सर्व्वाणि सहजान्यस्रजानि च ।७३।
वातपित्तकफोत्थानि सन्निपातोद्भवानि च ॥
पानात्यये मूत्रकृच्छ्रे वातरोगगलग्रहे ।७४।
विषमज्वरे च मन्देऽग्नौ पाण्डुरोगे तथैव च ॥
क्रिमिहृद्रोगिणाञ्चैव गुल्मशूलार्त्तिनां तथा ।७५।

श्वासकासपरीतानामेषा स्यादमृतोपमा॥
गुण्ठ्याः स्थानेऽभया देया विड्ग्रहे पित्तपायुजे।७७।
प्राणदेयं सितां दत्त्वा चूर्णमानाच्चतुर्गुणाम्॥
अस्त्रपित्ताग्निमान्द्यादौ प्रयोज्या गुदजातुरे।७९।
अनुपानं प्रयोक्तव्यं व्याधौ श्लेष्मभवे पलम्।
पलद्वयन्त्वनिलजे पित्तजे तु पलत्रयम्॥७८।

प्राणदागुड़िका।

---

(२७) पथ्यापञ्चपलान्येकमजाज्यामरिचस्य च।
पिप्पलीपिप्पलीमूलचव्यचित्रकनागराः॥७०।
पलाभिवृद्धाः क्रमशो यवक्षारपलद्वयम्।
भल्लातकपलान्यष्टौ कन्दस्तु द्विगुणो मतः॥८०।
द्विगुणेन गुड़ेनैषां वटकानक्षसम्मितान्।
कृत्वैनं भक्षयेत् प्रातस्तक्रमम्भोऽनु वा पिबेत्॥८१।
मन्दाग्निं दीपयत्येष ग्रहणीपाण्डुरोगनुत्।
काङ्कायनेन शिष्येभ्यः शस्त्रक्षाराग्निभिर्विना॥
भिषग्जितमिति प्रोक्तं श्रेष्ठमर्शोविकारिणाम्।८२।

काङ्कायनो मोदकः।

---

(२८) विड़ङ्गसारामलकाभयानां
पलं पलं स्यात् त्रिवृतस्त्रयश्च।
गुड़स्य षड्द्वादशभागयुक्ता

मासेन त्रिंशद्गुडिका विधेयाः ॥ ४० ॥
निवारणे यक्षवरेण सृष्टः
समानिभद्रः किल शाक्यभिक्षवे ।
अयं हि कासक्षयकुष्ठनाशनो
भगन्दरप्लीहजलोदरार्शसाम् ॥
यथेष्टचेष्टान्नविहारसेवी
अनेन वृद्धस्तरुणो भवेच्च ॥ ४४ ॥
मानिभद्रो मोदकः ।

---

(२५) मरिचंमहौषधंचित्रकस्वं
शूरणभागा यथोत्तरं द्विगुणाः ।
सर्व्वसमो गुडभागः
सेव्योऽयं मोदकः प्रसिद्धफलः ॥ ४५ ॥
ज्वलनं ज्वलयति जाठर-
मुन्मूलयति शूलगुल्मगदान् ।
निःशेषयति श्लीपद-
मर्शांसि नाशयत्याशु ॥ ४६ ॥
स्वल्पशूरणमोदकः ।

---

(२६) शूरणषोड़शभागा वह्नेरष्टौ महौषधस्यातः ।
अर्द्धेन भागयुक्तिर्मरिचस्य ततोऽपि चार्द्धेन ॥ ४७ ॥
त्रिफलाकणासमूलातालीशारुष्करक्रिमिघ्नानाम् ।

भागा महौषधसमा दहनांशा तालमूली च ॥ ४८ ॥
भागः सूरणतुल्यो दातव्यो वृद्धदारकस्यापि।
भृङ्गैलेमरिचांशे सर्व्वाण्येकत्र संचूर्ण्य ॥ ४९ ॥
द्विगुणेन गुड़ेन युतः सेव्योऽयं मोदकः प्रकामधनैः।
गुरुवृष्यभोज्यरहितेष्वितरेषूपद्रवं कुर्य्यात् ॥ ५० ॥
भस्मकमनेन जनितं पूर्व्वमगस्त्यस्य योगराजेन।
भीमस्य मारुतेरपि येन तौ महाशनौ जातौ ॥ ५१ ॥
अग्निबलबुद्धिहेतुर्न केवलं सूरणो महावीर्य्यः।
प्रभवति शस्त्रक्षाराग्निभिर्विनाप्यर्शसामेषः ॥ ५२ ॥
श्वयथुश्लीपदजित् ग्रहणीमपि कफवातसम्भूताम्।
नाशयति बलीपलितं मेधां कुरुते वृषत्वञ्च ॥ ५३ ॥
हिक्काश्वासकासं सराजयक्ष्मप्रमेहांश्च।
प्लीहानञ्चाशोग्रं हन्ति च रसायनं पुंसाम् ॥ ५४ ॥

वृहत्सूरणमोदकः।

---

(२९) चूर्णीकृताः षोड़श सूरणस्य भागास्ततोऽर्द्धेन च चित्रकस्य।
महौषधाद्द्वौ मरिचस्य चैको गुड़ेन दुर्नामजयाय पिण्डी ॥ ५५ ॥
पिण्ड्यां गुड़ो मोदकवत्पिण्डलापक्तिकारकः ॥ ५६ ॥

सूरणपिण्डी।

---

(২৮) व्योषाग्निपुष्करविडङ्गतिलाभयानां
चूर्णं गुडेन सहितन्तु सदोपयोज्यम् ।
दुर्नामकुष्ठगरशोथशकृद्विबन्धा-
नग्नेर्जयत्यबलतां क्रिमिपाण्डुताञ्च ॥ ৫৭ ॥

व्योषाद्यं चूर्णम् ।

---

(২৯) शुण्ठीकणामरिचनागदलत्वगेलं
चूर्णीकृतं क्रमविवर्द्धितमूर्द्धमन्त्यात् ।
खादेदिदं समसितं गुदजाग्निमान्द्य-
कासारुचिश्वसनकण्ठहृदामयेषु ॥ ৫৮ ॥

समशर्करं चूर्णम् ।

---

(৩০) लवणोत्तमवह्निकलिङ्गयवान्
चिरविल्वमहापिचुमर्द्दयुतान् ।
पिब सप्तदिनं मथितालुलितान्
यदि मर्द्दितुमिच्छसि पायुरुहान् ॥ ৫৯ ॥

लवणोत्तमाद्यं चूर्णम् ।

---

(৩১) त्रिफलां पञ्च लवणं कुष्ठं कटुकरोहिणीं ।
देवदारुविडङ्गानि पिचुमर्द्दफलानि च ॥ ৬০ ॥
बलां चातिबलां चैव हरिद्रे द्वे सुवर्च्चलां ।
एतत् सम्भृत्य सम्भारं करञ्जलग्रसेन च ॥ ৬১ ॥

पिष्ट्वा च गुडिकां कृत्वा बदरास्थिसमां बुधः ।
एकैकां तां समुद्धृत्य रोगे रोगे पृथक् पृथक् ॥७२॥
उष्णेन वारिणा पीता शान्तमग्निं प्रदीपयेत् ।
अर्शांसि हन्ति तक्रेण गुल्ममम्लेन निर्हरेत् ॥७३॥
जन्तुदष्टन्तु तोयेन त्वग्दोषं खदिराम्बुना ।
मूत्रकृच्छ्रन्तु तोयेन हृद्रोगं तैलसंयुता ॥७४॥
इन्द्रस्वरससंयुक्ता सर्व्वज्वरविनाशिनी ।
मातुलुङ्गरसेनाथ सद्यः शूलहरी स्मृता ॥७५॥
कपित्थतिन्दुकानान्तु रसेन सह मिश्रिता ।
विषाणि हन्ति सर्व्वाणि पानाशनप्रयोगतः ॥७६॥
गोमूत्रसंयुक्ता हन्यात् कुष्ठानि सर्व्वशः ।
श्यामा कषायसहिता जलोदरविनाशिनी ॥७७॥
भक्तच्छन्दं जनयति भुक्तस्योपरि भक्षिता ।
अक्षिरोगेषु सर्व्वेषु मधुना घृष्टयाञ्जयेत् ॥७८॥
लेहमात्रेण नारीणां सद्यः प्रदरनाशिनी ।
व्यवहारे तथा द्यूते संग्रामे मृगयादिषु ॥
समालभ्य नरो ह्येनां क्षिप्रं विजयमाप्नुयात् ॥७९॥

नागार्ज्जुनो योगः ।

त्रिकत्रयं वचा हिङ्गु पाठा क्षारं निशाद्वयम् ।
चव्यं तिक्ता कलिङ्गाग्निर्निशताक्षा लवणानि च ॥
ग्रन्थिं बिल्वाजमोदा च गणोऽष्टाविंशतिर्मतः ।

एतानि समभागानि सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् ॥ ११ ॥
ततो विड़ालपदकं पिबेदुष्णेन वारिणा ।
एरण्डतैलयुक्तन्तु सदा लिह्यात् ततो नरः ॥ १२ ॥
कासं हन्यात् तथा शोथमर्शांसि च भगन्दरम् ।
हृच्छूलं पार्श्वशूलञ्च वातगुल्मं तथोदरम् ॥ १३ ॥
हिक्काश्वासप्रमेहांश्च कामलां पाण्डुरोगताम् ।
आमान्वयमुदावर्त्तमन्त्रवृद्धिं गुदं क्रिमीन् ॥ १४ ॥
अन्ये च ग्रहणीदोषा ये मया परिकीर्त्तिताः ।
महाज्वरोपसृष्टानां भूतोपहतचेतसाम् ॥ १५ ॥
अप्रजानान्तु नारीणां प्रजावर्द्धनमेव च ।
विजयो नाम चूर्णोऽयं कृष्णात्रेयेण पूजितः ॥ १६ ॥

विजयचूर्णम् ।

---

(७०) त्रिवृत्तेजोवतीं दन्तीं श्वदंष्ट्रां चित्रकं शटीं । ६
गवाक्षींमुस्तविश्वाह्वविड़ङ्गानि हरीतकीं ॥ श्लो
पलोन्मितानि चैतानि पलान्यष्टावरुष्करात् ।
षट्पलं वृद्धदारस्य शूरणस्य तु षोड़श ॥
जलद्रोणद्वये क्वाथ्यं चतुर्भागावशेषितम् ।
पतन्तु तं रसं भूयः क्वाथ्येभ्यस्त्रिगुणो गुड़ः ॥
लेहं पचेत् तु तं तावद्यावद्दर्व्वीप्रलेपनम् ।
अवतार्य्य ततः पश्चाच्चूर्णानीमानि दापयेत् ॥
त्रिवृत्तेजोवतीकन्दंचित्रकान् द्विपलांशिकान् ।

एलात्वङ्मरिचञ्चापि गजाह्वाञ्चापि षट्पलम् ।
द्वात्रिंशतं पलान्येवं चूर्णं दत्त्वा निधापयेत् ।
ततो मात्रां प्रयुञ्जीत जीर्णे क्षीररसाशनः ॥
पञ्च गुल्मान् प्रमेहांश्च पाण्डुरोगं हलीमकम् ।
जयेदर्शांसि सर्व्वाणि तथा सर्व्वोदराणि च ॥
दीपयेत् ग्रहणीं मन्दां यक्ष्माणञ्चापकर्षति ।
पीनसे च प्रतिश्याये आढ्यवाते तथैव च ॥
अयं सर्व्वगदेष्वेव कल्याणो लेह उत्तमः ।
दुर्नामारिरयञ्चाशु दृष्टो वारसहस्रशः ॥
भवन्त्येनं प्रयुञ्जानाः शतवर्षं निरामयाः ।
आयुषो दैर्घ्यजननो वलीपलितनाशनः ॥
रसायनवरश्चैष मेधाजनन उत्तमः ।
गुडः श्रीबाहुशालोऽयं दुर्नामारिः प्रकीर्त्तितः ॥

बाहुशालो गुडः ।

तोयपूर्णे यदा पात्रे क्षिप्तो न प्लवते गुडः ।
क्षिप्तश्च निश्चलस्तिष्ठेत् पतितस्तु न शीर्य्यते ॥
यदा दर्व्वीप्रलेपः स्याद्यावद्वातन्तुलीभवत् ।
एष पाको गुड़ादीनां सर्व्वेषां परिकीर्त्तितः ॥
सुखमर्द्दः सुखस्पर्शो गुड़ः पाकमुपागतः ।
पीड़ितो भजते मुद्रां गन्धवर्णरसान्वितः ॥
भल्लातकसहस्रे द्वे जलद्रोणे विपाचयेत् ।

पादशेषे रसे तस्मिन् पचेद् गुड़तुलां भिषक् ॥
भल्लातकसहस्रार्द्धं छित्त्वा तत्रैव दापयेत् ।
सिद्धेऽस्मिंस्त्रिफलाव्योषयमानीमुस्तसैन्धवम् ॥
कर्षांशकम्मितं दद्यात् त्वगेलापत्रकेशरम् ।
खादेदग्निबलापेक्षी प्रातरुत्थाय मानवः ॥
कुष्ठार्शःकामलामेहग्रहणीगुल्मपाण्डुताः ।
हन्यात् प्लीहोदरं कासक्रिमिरोगभगन्दरान् ॥
गुड़भल्लातको ह्येष श्रेष्ठश्चार्शोविकारिणाम् ।

गुड़भल्लातकः ।

---

(৭৫) दशमूलंमृता भार्गी श्वदंष्ट्रा चित्रकं शटी ।
भल्लातकसहस्रञ्च पलाशं क्वाथयेद् बुधः ॥
पादशेषे जलद्रोणे रसे तस्मिन् विपाचयेत् ।
दत्त्वा गुड़तुलामेकां लेहीभूतं समुद्धरेत् ॥
माक्षिकं पिप्पलीतिलमौरुवूकञ्च दापयेत् ।
कुड़वं कुड़वञ्चात्र त्वगेला मरिचन्तथा ॥
अर्शःकासमुदावर्त्तं पाण्डुत्वं शोथमेव च ।
नाशयेदग्निसादञ्च गुड़भल्लातकः स्मृतः ॥

भल्लातको गुड़ः ।

---

(৭৬) चव्यं त्रिकटुकं पाठां क्षारं कुस्तुम्बुरूणि च ।
यमानीपिप्पलीमूलमुभे च विड़सैन्धवे ॥

चित्रकं बिल्वमभयां पिष्ट्वा सर्पिर्विपाचयेत्।
शकृद्वातानुलोम्यार्थं जाते दध्नि चतुर्गुणे॥
प्रवाहिकां गुदभ्रंशं मूत्रकृच्छ्रं परिस्रवम्।
गुदवङ्क्षणशूलञ्च घृतमेतद्व्यपोहति॥

चव्याद्यं घृतम्।

व्योषगर्भं पलाशस्य त्रिगुणे भस्मवारिणि।
साधितं पिबतः सर्पिः पतन्त्यर्शांस्यसंशयम्॥

व्योषाद्यं घृतम्।

सक्षारैः पञ्चकोलैस्तु पलिकैस्त्रिगुणोदके।
समक्षीरं घृतप्रस्थं ज्वरार्शःप्लीहकासनुत्॥

उदकषट्पलं घृतम्।

पचेद्वारिचतुर्द्रोणे कण्टकार्य्यमृताशतम्। कণ্টকারী
तत्राग्नित्रिफलाव्योषपूतिकत्वक्ककलिङ्गकैः॥ করঞ্জত্বক
सकाश्मर्य्यविडङ्गैस्तु सिद्धं दुर्नाममेहनुत्।
घृतं सिंह्यमृतं नाम बोधितत्वेन भाषितम्॥

सिंह्यमृतं घृतम्।

पिप्पलीं मधुकं बिल्वं शताह्वां मदनं वचाम्।
कुष्ठं शटीं पुष्कराख्यं चित्रकं देवदारु च॥

पिष्ट्वा तैलं विपक्तव्यं द्विगुणक्षीरसंयुतम्।
अर्शसां मूढवातानां तच्छ्रेष्ठमनुवासनम्॥
गुदनिःसरणं शूलं मूत्रकृच्छ्रं प्रवाहिकाम्।
कट्यूरुपृष्ठदौर्बल्यमानाहं वङ्क्षणाश्रयम्॥
पिच्छास्रावं गुदे शोथं वातवर्चोविनिग्रहम्।
उत्थानं बहुदोषञ्च जयेच्चैवानुवासनात्॥

पिप्पल्याद्यं तैलम्।

रक्तार्शसामुपेक्षेत रक्तमादौ स्रवद्भिषक्।
दुष्टास्रे निगृहीते तु शूलानाहावसृग्गदाः॥
२। लाजैः पेया पीता चुक्रिकाकेशरोत्पलैः सिद्धा।
हन्त्यस्रस्रावं तैर्या बलापृश्निपर्णीभ्याम्॥
शक्रकाथः सविश्वो वा किंवा बिल्वशलाटवः।
योज्या रक्तार्शसैस्तद्वत् ज्योत्स्निकामूललेपनम्॥
४। नवनीततिलाभ्यासात् केशरनवनीतशर्कराभ्यासात्।
दधिसरमथिताभ्यासात् गुदजाः शाम्यन्ति रक्तवहाः॥
समङ्गोत्पलमोचाह्वतिरीटतिलचन्दनैः।
छागक्षीरं प्रयोक्तव्यं गुदजे शोणितापहम्॥
कुटजत्वक्पलशतं जलद्रोणे विपाचयेत्।
अष्टभागावशिष्टन्तु कषायमवतारयेत्॥
वस्त्रपूतं पुनः क्वाथं पचेल्लेहत्वमागतम्।
भल्लातकं विडङ्गानि त्रिकटु त्रिफलान्तथा॥

रसाञ्जनं चित्रकञ्च कुटजस्य फलानि च।
वचामतिविषां विल्वं प्रत्येकञ्च पलं पलम्॥
त्रिंशत्पलानि गुड़स्य चूर्णीकृत्य निधापयेत्।
मधुनः कुड़वं दद्यात् घृतस्य कुड़वन्तथा॥
एष लेहः शमयति चार्शो रक्तसमुद्भवम्।
वातिकं पैत्तिकञ्चैव श्लैष्मिकं सान्निपातिकम्॥
ये च दुर्नामजा रोगास्तान् सर्व्वान् नाशयत्यपि।
अम्लपित्तमतीसारं पाण्डुरोगमरोचकम्॥
ग्रहणीमार्द्दवं कार्श्यं श्वयथुं कामलामपि।
अनुपानं घृतं दद्यात् मधु तक्रं जलं पयः॥
रोगानीकविनाशाय कौटजो लेह उच्यते।

कुटजलेहः।

कुटजत्वचो विपाच्यं शतपलमार्द्रं महेन्द्रसलिलेन।
यावत् स्यादरसं तद्द्रव्यं स्वरसस्ततो ग्राह्यः॥
मोचरसः समङ्गा फलिनी पलांशिभिस्त्रिभिस्तैश्च। प्रियङ्गुः
वत्सकवीजं तुल्यं चूर्णीकृतमत्र दातव्यम्॥
पूतोत्कथितः सान्द्रः सरसो दर्व्वीप्रलेपनो ग्राह्यः।
मात्राकालोपहिता रसक्रियैषा जयत्यसृक्स्रावम्॥
छागलीपयसा युक्ता पेया मण्डेनाथवा यथाग्निबलम्।
जीर्णौषधश्च शालीन् पयसा छागेन भुञ्जीत॥
रक्तगुदजातीसारं शूलं सासृग्गजो निहन्त्याशु।

बलवच्च रक्तपित्तं रसक्रियैषा ह्युभयभागम् ॥

कुटजरसक्रिया ।

कुटजफलवल्कलकेशरनीलोत्पललोध्रधातकीकल्कैः ।
सिद्धं घृतं विधेयं शूलरक्तार्शसां भिषजा ॥

कुटजाद्यं घृतम् ।

अवाक्पुष्पीबलादार्व्वीपृश्निपर्णीत्रिकण्टकम् ।
न्यग्रोधोडुम्बराश्वत्थशुङ्गाश्च द्विपलोन्मिताः ॥
कषाय एष पेष्यास्तु जीवन्ती कटुरोहिणी ।
पिप्पलीपिप्पलीमूलं मरिचं देवदारु च ॥
कलिङ्गं शाल्मलीपुष्पं वीराचन्दनमञ्जनम् ।
कट्फलं चित्रकं मुस्तं प्रियङ्ग्वतिविषे स्थिता ॥
पद्मोत्पलानां किञ्जल्कः समङ्गा सनिदिग्धिका ।
बिल्वं मोचरसं पाठाभागाः स्युः कार्षिकाः पृथक् ॥
चतुःप्रस्थशृतं प्रस्थं कषायमवतारयेत् ।
त्रिंशत्पलानि तु प्रस्थो विज्ञेयो द्विपलाधिकः ॥
सुनिषण्णकचाङ्गेर्य्योः प्रस्थौ द्वौ स्वरसस्य च ।
सर्व्वैरेतैर्यथोद्दिष्टैर्घृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥
एतदर्शःस्वतीसारे त्रिदोषे रुधिरस्रुतौ ।
प्रवाहणे गुदभ्रंशे पिच्छासु विविधासु च ॥
उत्थाने चातिबहुशः शोथशूलगुदामये ।

मलग्रहे मूढ़वाते मन्दाग्नावरुचावपि ॥
प्रयोज्यं विधिवत् सर्पिर्बलवर्णाग्निवर्द्धनम् ।
विविधेष्वन्नपानेषु केवलं वा निरत्ययम् ॥
सुनिषण्णकचाङ्गेरीघृतम् ।

प्रशस्तेऽहनि नक्षत्रे कृतमङ्गलपूर्ब्बकम् ।
कालमुष्ककमाहृत्य दग्ध्वा भस्म समाहरेत् ॥ ঘণ্টাপারুলী
आढ़कन्त्वेकमादाय जलद्रोणे पचेद्भिषक् ।
चतुर्भागावशिष्टेन वस्त्रपूतेन वारिणा ॥
शङ्खचूर्णस्य कुड़वं प्रक्षिप्य विपचेत् पुनः ।
शनैःशनैर्मृदावग्नौ तु यावत् सान्द्रतनुर्भवेत् ॥
সাচিক্ষার सर्जिकायवशूकाभ्यां शुण्ठी मरिचपिप्पली । যবক্ষার
वचा चातिविषा चैव हिङ्गुचित्रकयोस्तथा ॥
एषां चूर्णानि निक्षिप्य पृथक्चेनाष्टमाषकम् ।
दर्व्या संघट्टितञ्चापि स्थापयेदायसे घटे ॥ লৌহপাত্র
एष वह्निसमः क्षारः कीर्त्तितः काश्यपादिभिः ।
तोये कालकमुष्कस्य विपचेद्भस्माढ़कं षड़्गुणे ॥
पात्रे लोहमये दृढ़े विपुलधीर्दर्व्या शनैर्घट्टयन् ।
दग्ध्वाग्नौ बहुशङ्खनाभिशकलान् पूतावशेषे क्षिपेत् ॥
यद्येरण्डजनालमेष दहति क्षारो वरो वाक्शतात् ।
प्रायस्त्रिभागशिष्टेऽस्मिन्नच्छपैच्छिल्यरक्तता ॥
संजायते तदा स्राव्यं क्षाराम्भो ग्राह्यमिष्यते ।

तुर्य्यांशाष्टमकेन षोडशभवेनांशेन संव्यूहिमो
मध्यः श्रेष्ठ इति क्रमेण विहितः क्षारोदकाच्छङ्ककः ।
नातिसान्द्रो नातितनुः क्षारपाक उदाहृतः ॥
दुर्नामकादौ निर्द्दिष्टः क्षारोऽयं प्रतिसारणः ।
पानीयो यस्तु गुल्मादौ तं वारानेकविंशतिम् ।
स्रावयेत् षड्गुणे तोये केचिदाहुश्चतुर्गुणे ॥

क्षारः ।

भावितं रजनीचूर्णैः स्नुहीक्षीरे पुनः पुनः ।
बन्धनात् सुदृढ़ं सूत्रं भिनत्त्यर्शो भगन्दरम् ॥

क्षारसूत्रः ।

प्राग्दक्षिणं ततो वामं पृष्ठजं चाग्रजं क्रमात् ।
पञ्चतिक्तेन संस्विद्य दहेत् क्षारेण वह्निना ॥
वातजं श्लेष्मजं चार्शः क्षारेणास्रजपित्तजे ।
महान्ति तनुमूलानि छित्त्वैव बलिनो दहेत् ॥
चर्म्मकीलं तथा छित्त्वा दहेदन्यतरेण वा ।
पक्वजम्बूपमो वर्णः क्षारदग्धः प्रशस्यते ॥
गोजीशेफालिकापत्रैरर्शः संलिख्य लेपयेत् ।
क्षारेण वाक्शतं तिष्ठेत् यन्त्रद्वारं पिधाय च ॥
तच्चापनीय वीक्षेत पक्वजम्बूफलोपमम् ।
यदि च स्यात् ततो भद्रं नो चेल्लिम्पेत् तथा पुनः ॥

तत् तुषाम्बुप्लुतं साज्यं यष्टीकल्केन लेपयेत् ।
न निम्नं तालवर्णाभं वह्निदग्धे स्थितासृजम् ॥
निर्वाप्य मधुसर्पिर्भ्यां वह्निसंजातवेदनाम् ।
सम्यग्दग्धे तु गाक्षीरीप्लक्षचन्दनगैरिकैः ॥
साम्रृतैः सर्पिषा युक्तैरालेपं कारयेद्भिषक् ।
मुहूर्त्तमुपवेश्योऽसौ तोयपूर्णेऽथ भाजने ॥
क्षारमुष्णाम्बुना पाय्यं विबन्धे मूत्रवर्चसोः ।
दाहे वस्त्यादिजे लेपः शतधौतेन सर्पिषा ॥
नवान्नं माषतक्रादि सेव्यं पाकाय जानता ।
पिबेद् व्रणविशुद्ध्यर्थं वराक्वाथं सगुग्गुलुम् ॥
जीर्णे शाल्यन्नमुद्गादि पथ्यं तिक्ताज्यसैन्धवम् ।
रूढसर्व्वव्रणं वैद्यः क्षारं दत्त्वानुवासयेत् ॥
पिप्पल्याद्येन तैलेन सेवेद्दीपनपाचनम् ।
त्रिवृच्चित्रकनिर्गुण्डीस्नुहीमुण्डतिकाज्झटाः ॥
प्रत्येकशोऽष्टपलिकां जलद्रोणे विपाचयेत् ।
पलत्रयं विडङ्गस्य व्योषात्कर्षत्रयं पृथक् ॥
त्रिफलायाः पञ्च पलं शिलाजतुपलं न्यसेत् ।
दिव्यौषधिहतस्यापि वैकङ्कतहतस्य वा ॥
पलद्वादशकं देयं रुक्मलौहस्य चूर्णितम् ।
पलैश्चतुर्विंशतिभिर्मधुशर्करयोर्युतम् ॥
घनीभूते सुशीते च दापयेदवतारिते ।
एतदग्निमुखं नाम दुर्नामान्तकरं परम् ॥

समममिं करत्याशु कालाग्निसमतेजसम्।
पर्व्वता अपि जीर्य्यन्ति प्राशनादस्य देहिनः॥
गुरुवृष्यान्नपानानि पयोमांसरसो हितः।
दुर्नामपाण्डुश्वयथुकुष्ठप्लीहोदरापहम्॥
अकालपलितञ्चैतदामवातगुदामयम्।
न स रोगोऽस्ति यञ्चापि न निहन्यादिदं चणात्।
करीरकाञ्जिकादीनि ककारादीनि वर्ज्जयेत्।
स्रवत्यतोऽन्यथा लौहं देहात् किट्टञ्च दुर्ज्जरम्॥

अग्निमुखं लौहम्।

चित्रकं त्रिफला मुस्तं ग्रन्थिकं चविकाऽमृता।
हस्तिपिप्पल्यपामार्गदण्डोत्पलकुठेरकाः॥
एषां चतुष्पलान् भागान् जलद्रोणे विपाचयेत्।
भल्लातकसहस्रे द्वे छित्त्वा तत्रैव दापयेत्॥
तेन पादावशेषेण लौहपात्रे पचेद्भिषक्।
तुलार्द्धं तीक्ष्णलौहस्य घृतस्य कुड़वद्वयम्॥
त्र्यूषणं त्रिफलावह्निसैन्धवं विड़मौद्भिदम्।
सौवर्च्चलविड़ङ्गानि पलिकांशानि कल्पयेत्॥
कुड़वं वृद्धदारस्य तालमूल्यास्तथैव च।
शूरणस्य पलान्यष्टौ चूर्णं कृत्वा विनिक्षिपेत्॥
सिद्धे शीते प्रदातव्यं मधुनः कुड़वद्वयम्।
प्रातर्भोजनकाले च ततः खादेद्यथाबलम्॥

अर्शांसि ग्रहणीदोषं पाण्डुरोगमरोचकम्।
क्रिमिगुल्माश्मरीमेहान् शूलञ्चाशु व्यपोहति॥
करोति शुक्रोपचयं वलीपलितनाशनम्।
रसायनमिदं श्रेष्ठं सर्व्वरोगहरं परम्॥

भल्लातकलौहम्।

रसस्तुपादिकस्तुल्या विड़ङ्गमरिचाभ्रकाः।
गङ्गापालङ्कजरसे खल्वयित्वा पुनः पुनः॥
रक्तिमात्रा गुदार्शोघ्नी वह्नेरत्यर्थदीपनी।
वेगावरोधस्त्रीपृष्ठयानमुत्कटकासनम्॥
यथास्वं दोषलं चान्नमर्शसः परिवर्ज्जयेत्।

इत्यर्शश्चिकित्सा।

अथाग्निमान्द्याधिकारः।

समस्य रक्षणं कार्य्यं विषमे वातनिग्रहः।
तीक्ष्णे पित्तप्रतीकारो मन्दे श्लेष्मविशोधनम्॥
(१) त्रिकटुकमजमोदा सैन्धवं जीरके द्वे
समधरणधृतानामष्टमो हिङ्गुभागः।
प्रथमकवलभुक्तं सर्पिषा चूर्णमेत-
ज्जनयति जठराग्निं वातरोगांश्च हन्यात्॥२॥

हिङ्ग्वष्टकं चूर्णम्।

(২) समयवशूकमहौषधचूर्णं लीढ़ं घृतेन गोसर्गे ।
कुरुते क्षुधां सुखोदकं पीतं महौषधं वैकम् ॥ ৩।

(৩) अन्नमण्डं पिबेदुष्णं हिङ्गुसौवर्च्चलान्वितम् ।
विषमोऽपि समस्तेन मन्दो दीप्येत पावकः ॥ ৪।

क्षुद्बोधनो वस्तिविशोधनश्च प्राणप्रदः शोणितवर्द्धनश्च ।
ज्वरापहारी कफपित्तहन्ता वायुं जयेदष्टगुणो हि मण्डः

(৪) नारीक्षीरेण संयुक्तां पिबेदौडुम्बरीं त्वचम् ।
आभ्यां वा पायसं सिद्धं पिबेदत्यग्निशान्तये ॥ ৬।

(৫) यत्किञ्चिद् गुरुमेध्यञ्च श्लेष्मकारि च भेषजम् ।
सर्व्वं तदत्यग्निहितं भुक्का प्रस्वपनं दिवा ॥ ৭।

मुहुर्मुहुरजीर्णेऽपि भोज्यमस्योपकल्पयेत् ।
निरिन्धनोऽन्तरं लब्ध्वा यथैनं न निपातयेत् ॥ ৮।

(৬) विश्वाभयागुडूचीनां कषायेण षडूषणम् ।
पिबेत् श्लेष्मणि मन्देऽग्नौ त्वक्पत्रसुरभीकृतम् ॥ ৯।

पञ्चकोलं समरिचं षडूषणमुदाहृतम् । ১০।

(৭) हरीतकी भक्ष्यमाणा नागरेण गुड़ेन वा ॥
सैन्धवोपहिता वापि सातत्येनाग्निदीपनी । ১১।

(৮) सिन्धूत्थपथ्यमगधोद्भववह्निचूर्ण-
मुष्णाम्बुना पिबति यः खलु नष्टवह्निः ।
तस्यामिषेण सघृतेन वरं नवान्नं
भस्मीभवत्यशितमात्रमिह क्षणेन ॥ ১২।

(৯) सिन्धूत्थहिङ्गुत्रिफलायमानी-

व्योषैर्गुड़ांशैर्गुड़कान् प्रकुर्य्यात्।
तैर्भक्षितैस्तृप्तिमवाप्नुवन्ना-
भुञ्जीत मन्दाग्निरपि प्रभूतम् ॥ १३।

विड़ङ्गभल्लातकचित्रकामृताः
सनागरास्तुल्यगुड़ेन सर्पिषा।
लिहन्ति ये मन्दहुताशना नरा
भवन्ति ते वाड़वतुल्यवह्नयः ॥ १४।

गुड़ेन शुण्ठीमथवोपकुल्यां
पथ्यां तृतीयामथ दाड़िमं वा।
आमेष्वजीर्णेषु गुदामयेषु
वर्च्चोविवन्धेषु च नित्यमद्यात् ॥ १५।

भोजनाग्रे हितं हृद्यं दीपनं लवणार्द्रकम्। १६।

कपित्थविल्वचाङ्गेरीमरिचाजाजीचित्रकैः॥
कफवातहरो ग्राही खड़ो दीपनपाचनः। १७।

पिप्पलीशृङ्गवेरञ्च देवदारु सचित्रकम्॥
चविकां विल्वपेषीञ्चाजमोदाञ्च हरीतकीम्।
महौषधं यमानीञ्च धान्यकं मरिचन्तथा॥
जीरकञ्चापि हिङ्गुञ्च काञ्जिकं साधयेद्भिषक्।
एष शार्दूलको नाम काञ्जिकोऽग्निवलप्रदः॥
सिद्धार्थतैलसंमृष्टो दश रोगान् व्यपोहति।
कासं श्वासमतीसारं पाण्डुरोगं सकामलम्॥
आमञ्च गुल्मशूलञ्च वातगुल्मं सवेदनम्।

अर्शांसि श्वयथुश्चैव भुक्ते पीते च सात्म्यतः ॥
क्षीरपाकविधानेन काञ्जिकस्यापि साधनम् ।

शार्दूलकाञ्जिकः ।

हिङ्गुभागो भवेदेको वचा च द्विगुणा भवेत् ।
पिप्पली त्रिगुणा चैव शृङ्गवेरं चतुर्गुणम् ॥
यमानिका पञ्चगुणा षड्गुणा च हरीतकी ।
चित्रकं सप्तगुणितं कुष्ठञ्चाष्टगुणं भवेत् ॥
एतद्वातहरं चूर्णं पीतमात्रं प्रसन्नया ।
पिबेद्दध्ना मस्तुना वा सुरया कोष्णवारिणा ॥
सोदावर्त्तमजीर्णञ्च प्लीहानमुदरन्तथा ।
अङ्गानि यस्य शीर्य्यन्ते विषं वा येन भक्षितम् ॥
अर्शोहरं दीपनञ्च श्लेष्मघ्नं गुल्मनाशनम् ।
कासं श्वासं निहन्त्याशु तथैव यक्ष्मनाशनम् ॥
चूर्णमग्निमुखं नाम न क्वचित् प्रतिहन्यते ।

अग्निमुखं चूर्णम् ।

रसोऽर्द्धभागिकस्तुल्या विडङ्गमरिचाभ्रकाः ।
भक्तोदकेन संमर्द्य कुर्य्याद् गुञ्जासमां गुडीम् ॥
भक्तोदकानुपानैका सेव्या वह्निप्रदीपनी ।
वार्य्यन्नभोजनञ्चात्र प्रयोगे सात्म्यमिष्यते ॥

पानीयभक्तगुडिका ।

द्वौ क्षारौ चित्रकं पाठाकरञ्जलवणानि च ।
सूक्ष्मैलापत्रकं भार्गी क्रिमिघ्नं हिङ्गुपौष्करम् ॥
शटी दार्व्वी त्रिवृन्मुस्तं वचा सेन्द्रयवा तथा ।
धात्रीजीरकवृक्षाम्लं श्रेयसी चोपकुञ्चिका ॥
अम्लवेतसमम्लिका यमानी सुरदारु च ।
अभयातिविषाश्यामाहवुषारग्वधं समम् ॥
तिलमुष्ककशिग्रूणां कोकिलाक्षपलाशयोः ।
क्षाराणि लौहकिट्टञ्च तप्तं गोमूत्रसेचितम् ॥
समभागानि सर्व्वाणि सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् ।
मातुलुङ्गरसेनैव भावयेच्च दिनत्रयम् ॥
दिनत्रयञ्च शुक्तेन चार्द्रकस्वरसेन च ।
अत्यग्निकारकं चूर्णं प्रदीप्ताग्निसमप्रभम् ॥
उपयुक्तविधानेन नाशयत्यचिराद्गदान् ।
अजीर्णकमथोगुल्मान् प्लीहानं गुदजानि च ॥
उदराण्यन्त्रवृद्धिञ्च चाष्ठीलां वातशोणितम् ।
प्रणुदत्युल्वनान् रोगान् नष्टवह्निञ्च दीपयेत् ॥
समस्तव्यञ्जनोपेतं भक्तं दत्त्वा सुभाजने ।
दापयेदस्य चूर्णस्य बिड़ालपदमात्रकम् ॥
गोदोहमात्रात् तत् सर्व्वं द्रवीभवति सोष्मकम् ।

बृहदग्निमुखं चूर्णम् ।

——

पिप्पलीपिप्पलीमूलं धन्याककृष्णजीरकम् ।
सैन्धवञ्च विड़ञ्चैव पत्रं तालीशकेशरम् ॥
एषां द्विपलिकान् भागान् पञ्चसौवर्चलस्य च ।
मरिचाजाजिशुण्ठीनामेकैकस्य पलं पलम् ॥
त्वगेलेचार्द्धभागे च सामुद्रात् कुड़वद्वयम् ।
दाड़िमात् कुड़वञ्चैव द्वे पले चाम्लवेतसात् ॥
एतच्चूर्णीकृतं श्लक्ष्णं गन्धाढ्यममृतोपमम् ।
लवणं भास्करं नाम भास्करेण विनिर्मितम् ॥
जगतस्तु हितार्थाय वातश्लेष्मामयापहम् ।
वातगुल्मं निहन्त्येतद्वातशूलानि यानि च ॥
तक्रमस्तु सुरासीधुशुक्तकाञ्जिकयोजितम् ।
जाङ्गलानान्तु मांसेन रसेषु विविधेषु च ॥
मन्दाग्नेरश्नतः शक्तो भवेदाश्वेव पावकः ।
अर्शांसि ग्रहणीदोषकुष्ठामयभगन्दरान् ॥
हृद्रोगमामदोषांश्च विविधानुदरस्थितान् ।
प्लीहानमश्मरीञ्चैव श्वासकासोदरक्रिमीन् ॥
विशेषतः शर्करादीन् रोगान्नानाविधांस्तथा ।
पाण्डुरोगांश्च विविधान्नाशयत्यशनिर्यथा ॥

भास्करलवणम् ।

पिप्पलीपिप्पलीमूलं चित्रको हस्तिपिप्पली ।
हिङ्गुचव्याजमोदा च पञ्चैव लवणानि च ।

द्वौ चारौ हवुषा चैव दद्यादर्द्धपलोन्मितान्। হুনামস্যাতা
दधिकाञ्जिकशुक्तानि स्नेहमात्रासमानि च॥
आर्द्रकस्वरसप्रस्थं घृतप्रस्थं विपाचयेत्।
एतदग्निघृतं नाम मन्दाग्नीनां प्रशस्यते॥
अर्शसां नाशनं श्रेष्ठं तथा गुल्मोदरापहम्।
ग्रन्थ्यर्व्वुदापचीकासकफमेदोऽनिलानपि॥ রোগবিশেষঃ
नाशयेद् ग्रहणीदोषं श्वयथुं सभगन्दरम्।
ये च वस्तिगता रोगा ये च कुक्षिसमाश्रिताः॥
सर्व्वांस्तान्नाशयत्याशु सूर्य्यस्तम इवोदितः।

अग्निघृतम्।

पलिकैः पञ्चकोलैस्तु घृतं मस्तु चतुर्गुणम्।
सक्षारैः सिद्धमल्पाग्निं कफगुल्मं विनाशयेत्॥

मस्तुषट्पलकं घृतम्।

भल्लातकसहस्रार्द्धं जलद्रोणे विपाचयेत्।
अष्टभागावशेषञ्च कषायमवतारयेत्॥
घृतप्रस्थं समादाय कल्कानीमानि दापयेत्।
त्र्यूषणं पिप्पलीमूलं चित्रको हस्तिपिप्पली॥
हिङ्गुचव्याजमोदा च पञ्चैव लवणानि च।
द्वौ चारौ हवुषा चैव दद्यादर्द्धपलोन्मितान्॥
दधिकाञ्जिकशुक्तानि स्नेहमात्रासमानि च।

८

आर्द्रकस्वरसञ्चैव शोभाञ्जनरसन्तथा ॥
तत् सर्व्वमेकतः कृत्वा शनैर्म्मृद्वग्निना पचेत् ।
एतदग्निघृतं नाम मन्दाग्नीनां प्रशस्यते ॥
अर्शसां नाशनं श्रेष्ठं मूढ़वातानुलोमनम् ।
कफवातोद्भवे गुल्मे श्लीपदे च दकोदरे ॥
शोथं पाण्ड्वामयं कासं ग्रहणीं श्वासमेव च ।
एतान् विनाशयत्याशु सूर्य्यस्तम इवोदितः ॥

वृहदग्निघृतम् ।

द्वे पञ्चमूले त्रिफलामर्कमूलं शतावरीम् ।
दन्तीं चित्रकमास्फोतां रास्नां पाठां सुधां शटीम् ॥
पृथग्दशपलान् भागान् दग्ध्वा भस्म समावपेत् ।
त्रिःसप्तकृत्वस्तद्भस्म जलद्रोणेन गालयेत् ॥
तद्रसं साधयेदग्नौ चतुर्भागावशेषितम् ।
ततो गुड़तुलां दत्त्वा साधयेन्मृदुनाग्निना ॥
सिद्धं गुड़न्तु विज्ञाय चूर्णानीमानि दापयेत् ।
वृश्चिकाली द्विकाकण्ठौ यवक्षारं समावपेत् ॥
एते पञ्चपला भागाः पृथक् पञ्चपलानि च ।
हरीतकीं त्रिकटुकं सर्जिकां चित्रकं वचाम् ॥
हिङ्ग्वम्लवेतसाभ्याञ्च द्वे पले तत्र दापयेत् ।
अक्षप्रमाणां गुड़िकां कृत्वा खादेद्यथाबलम् ॥
अजीर्णं जरयत्येष जीर्णं सन्दीपयत्यपि ।

भुक्तं भुक्तञ्च जीर्य्यत पाण्डुत्वमपकर्षति ॥
प्लीहार्शःश्वयथुञ्चैव श्लेष्मकासमरोचकम् ।
मन्दाग्निविषमाग्नीनां कफे कण्ठोरसि स्थिते ॥
कुष्ठानि च प्रमेहांश्च गुल्मश्चाशु नियच्छति ।
ख्यातः क्षारगुड़ो ह्येष रोगयुक्तं प्रयोजयेत् ॥

क्षारगुड़ः ।

नासारोगे विधातव्या या चित्रकहरीतकी ।
विना धात्रीरसं सोऽस्मिन् प्रोक्तश्चित्रगुड़ोऽग्निदः ॥१
वचा लवणतोयेन वान्तिरामे प्रशस्यते ।२।

अन्नं विदग्धं हि नरस्य शीघ्रं
शीताम्बुना वै परिपाकमेति ।
तद्ध्यस्य शैत्येन निहन्ति पित्त-
माक्लेदिभावाच्च नयत्यधस्तात् ॥३।
विदह्यते यस्य तु भुक्तमात्रं
दह्येत हृत्कोष्ठगलञ्च यस्य ।
द्राक्षासितामाक्षिकसंप्रयुक्तां
लीढ्वाभयां वै ससुखं लभेत ॥४।
हरीतकी धान्यतुषोदसिद्धा
सपिप्पली सैन्धवहिङ्गुयुक्ता ।
सोद्गारधूमं भृशमप्यजीर्णं
विजित्य सद्यो जनयेत् क्षुधाञ्च ॥५।

विष्टब्धे स्वेदनं पथ्यं पेयञ्च लवणोदकम् ।६।
रसशेषे दिवास्वप्नो लङ्घनं वातवर्जनम् ॥७॥
व्यायामप्रमदाध्ववाहनरतक्लान्तानतीसारिणः ।
शूलश्वासवतस्तृषापरिगता हिक्कामरुत्पीड़ितान् ॥
क्षीणान् क्षीणकफान् शिशून् मदहतान् वृद्धान् रसाजीर्णिनः
रात्रौ जागरितान्नरान्निरशनान् कामं दिवा स्वापयेत् ।८।
आलिप्य जठरं प्राज्ञो हिङ्गुत्र्यूषणसैन्धवैः ॥
दिवास्वप्नं प्रकुर्व्वीत सर्व्वाजीर्णप्रणाशनम् ।९।
धान्यनागरसिद्धन्तु तोयं दद्याद्विचक्षणः ॥
आमाजीर्णप्रशमनं दीपनं वस्तिशोधनम् ।१०।
पथ्यापिप्पलीसंयुक्तं चूर्णं सौवर्चलं पिबेत् ॥
मस्तुनोष्णोदकेनाथ बुद्ध्वा दोषगतिं भिषक् ।
चतुर्विधमजीर्णञ्च मन्दानलमथारुचिम् ॥
आध्मानं वातगुल्मञ्च शूलञ्चाशु नियच्छति ।११।
भवेदजीर्णं प्रति यस्य शङ्का स्निग्धस्य जन्तोर्बलिनोऽन्नकाले ।
पूर्व्वं सशुण्ठीमभयामशङ्कः संप्राश्य भुञ्जीत हितं हिताशी ।१२।
किञ्चिदामेन मन्दाग्निरभयागुड़नागरम् ॥
जग्ध्वा तक्रेन भुञ्जित युक्तेनान्नं षड़ूषणैः ।१३।
विसूचिकायां वमितं विरिक्तं
सुलङ्घितं वामनुजं विदित्वा ।
पेयादिभिर्द्दीपन पाचनैश्च
सम्यक्क्षुधार्त्तं समुपक्रमेत ॥१४॥

विसूचिका चिकित्सा ।

कुष्ठसैन्धवयोः कल्कं चुक्रतैलसमन्वितम् ।
विसूच्यां मर्द्दनं कोष्णं खल्लीशूलनिवारणम् ॥ १५ ।
करञ्जनिम्बशिखरीगुडूच्यर्जकवत्सकैः ।
पीतः कषायो वमनात् घोरां हन्ति विसूचिकाम् ॥ १६ ।
व्योषं करञ्जस्य फलं हरिद्रां
मूलं समावाप्य च मातुलुङ्ग्याः ।
छायाविशुष्का गुडिकाः कृतास्ता
हन्युर्विसूचीं नयनाञ्जनेन ॥ १७ ।
गुडपुष्पसारशिखरितण्डुलगिरिकर्णिकाहरिद्राभिः ।
अञ्जनगुडिका विलयति विसूचिकां त्रिकटुसनाथा ॥ १८ ।
त्वक्पत्ररास्नागुरुशिग्रुकुष्ठैरम्लेन पिष्टैः सवचाशताह्वैः ।
उद्वर्त्तनं यद्वि विसूचिकाघ्नं तैलं विपक्वञ्च तदर्थकारि ॥ १९ ।
पिपासायामनुत्क्लेशे लवङ्गस्याम्बु शस्यते ।२०।
जातीफलस्य वा शीतं शृतं भद्रघनस्य वा ॥ २१ ।
विसूच्यामतिवृद्धायां पार्ष्णीदाहः प्रशस्यते ।२२।
वमनं त्वलसे पूर्व्वं लवणेनोष्णवारिणा ॥
स्वेदो वर्त्तिर्लङ्घनञ्च क्रमश्चातोऽग्निवर्द्धनः ।२३।
सत्वक् चानल्पमुदरमम्लपिष्टैः प्रलेपयेत् ॥
दारुहैमवतीकुष्ठशताह्वाहिङ्गुसैन्धवैः ।२४।
तक्रेण चूर्णं यवचूर्णमुष्णं
सक्षारमर्त्तिं जठरे निहन्यात् ।
स्वेदो घटैर्वा बहुवाष्पपूर्णै-

कृष्णैस्तथान्यैरपि पाणितापैः ॥ २८।
तीव्रार्त्तिरपि नाजीर्णी पिबेच्छूलघ्नमौषधम् ।
दोषाच्छन्नोऽनलो नालं पक्तुं दोषौषधाशनम् ॥ २९।

इत्यग्निमान्द्यचिकित्सा ।

अथ क्रिमिरोगाधिकारः ।

पारसी यमानिका पीता पर्य्युषितवारिणा प्रातः ।
गुड़पूर्व्वा क्रिमिजातं कोष्ठगतं पातयत्याशु ॥
पारिभद्रकपत्रोत्थं रसं क्षौद्रयुतं पिबेत् ।
केवुकस्य रसं वापि पत्युरस्याथ वा रसम् ॥
लिह्यात् क्षौद्रेण वैरङ्गं चूर्णं क्रिमिविनाशनम् ।
मुस्ताखुपर्णीफलदारुशिग्रुक्काथः सकृष्णाक्रिमिशत्रुकल्कः ॥
मार्गद्वयेनापि चिरप्रवृत्तान्
क्रिमीन्निहन्ति क्रिमिजांश्च रोगान् ।
आखुपर्णीदलैः पिष्टैः पिष्टकेन च पूपिकाम् ॥
जग्ध्वा सौवीरकञ्चानुपिबेत् क्रिमिहरं परम् ।
पलाशबीजस्वरसं पिबेद्वा क्षौद्रसंयुतम् ॥
पिबेत् तद्बीजकल्कं वा तक्रेण क्रिमिनाशनम् ।
सुरसादिगणं वापि सर्व्वथैवोपयोजयेत् ॥
विड़ङ्गसैन्धवक्षारकाम्पिल्लकहरीतकीः ।
पिबेत् तक्रेण संपिष्टाः सर्व्वक्रिमिनिवृत्तये ॥

विड़ङ्गपिप्पलीमूलशिग्रुभिर्मरिचेन च ।
तक्रसिद्धा यवागूः स्यात् क्रिमिघ्नी ससुवर्च्चिका ॥
पीतं विम्बीघृतं हन्ति पक्वामाशयगान् क्रिमीन् ।
त्रिफला त्रिवृता दन्ती वचा काम्पिल्लकं तथा ॥
सिद्धमेभिर्गवां मूत्रे सर्पिः क्रिमिविनाशनम् ।
त्रिफलायास्त्रयः प्रस्था विड़ङ्गप्रस्थ एव च ॥
द्विपलं दशमूलञ्च लाभतः समुपाचयेत् ।
पादशेषे जलद्रोणे शृते सर्पिर्विपाचयेत् ॥
प्रस्थोन्मितं सिन्धुयुतं तत्पलं क्रिमिनाशनम् ।
विड़ङ्गघृतमेतच्च लेह्यं शर्करया सह ॥
सर्व्वान् क्रिमीन् प्रणुदति वज्रं मुक्तमिवासुरान् ।

विड़ङ्गघृतम् ।

रसेन्द्रेण समायुक्तो रसो धूस्तूरपत्रजः ।
ताम्बूलपत्रजो वापि लेपो यूकविनाशनः ॥
विड़ङ्गगन्धकशिलासिद्धं सुरभीजलेन कटुतलम् ।
आजन्म नयति नाशं लिख्यासहितास्तु यूकास्तु ॥

इति क्रिमिरोगचिकित्सा ।

अथ पाण्डुरोगाधिकारः ।

साध्यन्तु पाण्ड्वामयिनं समीक्ष्य स्निग्धं घृतेनोर्द्धमधश्च शुद्धम् ।

सम्पादयेत् क्षौद्रघृतप्रगाढैर्हरीतकीचूर्णमयैः प्रयोगैः ॥१॥
पिबेद् घृतं वा रजनीविपक्वं सत्रैफलं तैल्वकमेव चापि।
विरेचनद्रव्यकृतान् पिबेद्वा योगांश्च वैरेचनिकान् घृतेन ॥२॥
विधिः स्निग्धोऽथ वातोत्थे तिक्तशीतस्तु पैत्तिके।
श्लैष्मिके कटुरूक्षोष्णः कार्यो मिश्रस्तु मिश्रके ॥३॥
द्विशर्करं त्रिवृच्चूर्णं पलार्द्धं पैत्तिके पिबेत्। ४।
कफपाण्डुस्तु गोमूत्रयुक्तां क्लिन्नां हरीतकीम् ॥५॥
नागरं लोहचूर्णं वा कृष्णां पथ्यामयाश्मजम्।
गुग्गुलुं वाऽथ मूत्रेण कफपाण्ड्वामयी पिबेत् ॥६॥
सप्तरात्रं गवां मूत्रे भावितं वाप्ययोरजः।
पाण्डुरोगप्रशान्त्यर्थं पयसा प्रपिबेन्नरः ॥७॥
फलत्रिकामृतावासातिक्ताभूनिम्बनिम्बजः।
क्वाथः क्षौद्रयुतो हन्यात् पाण्डुरोगं सकामलम् ॥८॥
अयस्तिलत्र्यूषणकोलभागैः सर्व्वैः समं माक्षिकधातुचूर्णम्।
तैर्मोदकः क्षौद्रयुतोऽनुतक्रः पाण्ड्वामये दूरगतेऽपि शस्तः ॥९॥
अयोमलन्तु सन्तप्तं भूयो गोमूत्रशोधितम्।
मधुसर्पिर्युतं चूर्णं सह भक्तेन योजयेत् ॥
दीपनञ्चाग्निजननं शोथपाण्ड्वामयापहम् ।१०॥
त्र्यूषणत्रिफलामुस्तविडङ्गचित्रकाः समाः ॥
नवायोरजसो भागास्तच्चूर्णं मधुसर्पिषा।
भक्षयेत् पाण्डुहृद्रोगकुष्ठार्शःकामलापहम् ॥११॥

नवायसं लौहम्।

त्रिफलायास्त्रयो भागास्त्रयस्त्रिकटुकस्य च।
भागस्त्रिचत्रकमूलस्य विडङ्गानां तथैव च॥
पञ्चाश्मजतुनो भागास्तथारुप्यमलस्य च।
माक्षिकस्य विशुद्धस्य लौहस्य रजसस्तथा॥
अष्टौ भागाः सितायाश्च तत् सर्व्वं सूक्ष्मचूर्णितम्।
माक्षिकेनाप्लुतं स्थाप्यमायसे भाजने शुभे॥
उडुम्बरसमां मात्रां ततः खादेत् यथाग्निना।
दिने दिने प्रयोगेन जीर्णे भोज्यं यथेप्सितम्॥
वर्जयित्वा कुलत्थांश्च काकमाचीकपोतकान्।
योगराज इति ख्यातो योगोऽयममृतोपमः॥
रसायनमिदं श्रेष्ठं सर्व्वरोगहरं परम्।
पाण्डुरोगं विषं कासं यक्ष्माणं विषमज्वरम्॥
कुष्ठान्यजरकं मेहं श्वासं हिक्कामरोचकम्।
विशेषाद्धन्त्यपस्मारं कामलां गुदजानि च॥२२॥

योगराजः।

विशालाकटुकामुस्तकुष्ठदारुकलिङ्गकाः।
कर्षांशाद्विपिचुमूर्व्वी कर्षार्द्धी च घुनप्रिया॥
पीत्वा तच्चूर्णमम्भोभिः सुखैर्लिह्यात् ततो मधु।
पाण्डुरोगं ज्वरं दाहं कासं श्वासमरोचकम्॥
गुल्मानाहामवातांश्च रक्तपित्तञ्च तज्जयेत्।
लोहपात्रे शृतं क्षीरं सप्ताहं पथ्यभोजनः॥

पिबेत् पाण्डुामयी शोषी ग्रहणीदोषपीड़ितः । १४॥
कल्याणकं पञ्चगव्यं महातिक्तमथापि वा ॥
स्नेहनार्थं घृतं दद्यात् कामलापाण्डुरोगिणे । १५॥
रेचनं कामलार्त्तस्य स्निग्धस्यादौ प्रयोजयेत् ॥
ततः प्रशमनी कार्य्या क्रियावैद्येन जानता । १६॥
त्रिफलाया गुडूच्या वा दार्व्या निम्बस्य वा रसः ॥
प्रातर्माक्षिकसंयुक्तः शीलितः कामलापहः । १७॥
अञ्जनं कामलार्त्तस्य द्रोणपुष्पीरसः स्मृतः ॥१८॥
निशागैरिकधात्रीणां चूर्णं वा संप्रकल्पयेत् । १९॥
नस्यं कर्कोटमूलं वा घ्रेयं वा जालिनीफलम् ॥२०॥
सशर्कराकामलिनां त्रिभण्डी-
हिता गवाक्षी सगुड़ा च शुण्ठी ।२१।
दार्वीसत्रिफलाव्योषविड़ङ्गान्ययसो रजः ॥
मधु सर्पियुतं लिह्यात् कामला पाण्डुरोगवान् ।२२॥
तुल्या अयोरजःपथ्याहरिद्राः क्षौद्रसर्पिषा ॥
चूर्णिताः कामलीलिह्यात् गुड़क्षौद्रेण वाभयाम् ।२३॥
धात्रीलौहरजोव्योषनिशाक्षौद्राज्यशर्कराः ॥
लीढ़ा निवारयत्याशु कामलामुद्धतामपि ।२४॥
दग्ध्वाक्षकाष्ठैर्मलमायसन्तु गोमूत्रनिर्वापितमष्टवारान् ॥
विचूर्ण्य लीढ़ं मधुना चिरेण कुम्भाह्वयं पाण्डुगदं निहन्ति ।२
पाण्डुरोगक्रियां सर्व्वां योजयेच्च हलीमके ॥
कामलायाञ्च या दृष्टा सापि कार्य्या भिषग्वरैः ।२६॥

विड़ङ्गमुस्तत्रिफलादेवदारुषड़ूषणैः ॥
तुल्यमात्रमयश्चूर्णं गोमूत्रेऽष्टगुणे पचेत् ।
तैरक्षमात्रां गुड़िकां कृत्वा खादेद्दिने दिने ॥
कामलापाण्डुरोगार्त्तः सुखमापद्यते चिरात् ॥ २१॥

विड़ङ्गाद्यं लौहम् ।

त्र्यूषणं त्रिफला मुस्तं विड़ङ्गं चव्यचित्रकौ ।
दार्व्वी-त्वङ्माक्षिको धातुर्ग्रन्थिकं देवदारु च ॥ दार्व्वीत्वक्

एषां द्विपलिकान् भागांश्चूर्णं कृत्वा पृथक् पृथक्।
मण्डूरं द्विगुणं चूर्णाच्छुद्धमञ्जनसन्निभम् ॥
मूत्रे चाष्टगुणे पक्त्वा तस्मिंस्तु प्रक्षिपेत् ततः ।
उडुम्बरसमान् कुर्य्याद्वटकांस्तान् यथाग्नितः ॥
उपयुञ्जीत तक्रेण सात्म्यं जीर्णे च भोजनम् ।
मण्डूरवटका ह्येते प्राणदाः पाण्डुरोगिणाम् ॥
कुष्ठान्यजरकं शोथमुरुस्तम्भकफामयान् ।
अर्शांसि कामलामेहान् प्लीहानं शमयन्ति च ॥ २८॥
निर्वाप्य बहुशो मूत्रे मण्डूरं ग्राह्यमिष्यते ।
ग्राहयन्त्यष्टगुणितं मूत्रं मण्डूरचूर्णतः ॥ २९॥

मण्डूरम्।

पुनर्नवात्रिवृच्छुण्ठीपिप्पलीमरिचानि च ।
विड़ङ्गं देवकाष्ठञ्च चित्रकं पुष्कराह्वयम् ॥

त्रिफलां द्वे हरिद्रे च दन्तीञ्च चविकन्तथा ।
कुटजस्य फलं तिक्तापिप्पलीमूलमुस्तकम् ॥
एतानि समभागानि मण्डूरं द्विगुणं ततः ।
गोमूत्रेऽष्टगुणे पक्का स्थापयेत् स्निग्धभाजने ॥
पाण्डुशोथोदरानाह शूलार्शःक्रिमिगुल्मनुत् ॥ ७८ ॥

पुनर्नवामण्डूरम् ।

पञ्चकोलं समरिचं देवदारुफलत्रिकम् ।
विड़ङ्गमुस्तयुक्ताश्च भागास्त्रिपलसम्मिताः ॥
यावन्त्येतानि चूर्णानि मण्डूरं द्विगुणं ततः ।
पक्का चाष्टगुणे मूत्रे घनीभूते तदुद्धरेत् ॥
ततोऽक्षमात्रान् गुड़कान् पिबेत्तक्रेण तक्रभुक् ।
पाण्डुरोगं जयत्येष मन्दाग्नित्वमरोचकम् ॥
अर्शांसि ग्रहणीदोषमुरुस्तम्भमथापि वा ।
क्रिमिप्लीहानमुदरं गररोगञ्च नाशयेत् ॥
मण्डूरवज्रनामायं रोगानीकविनाशनः । ७९ ॥

मण्डूरवज्रवटकः ।

धात्रीफलसहस्रे द्वे पीड़यित्वा रसं भिषक् ।
क्षौद्राष्टभागं पिप्पल्याश्चूर्णार्द्धकुडवान्वितम् ॥
शर्करार्द्धतुलोन्मिश्रं पक्वं स्निग्धघटे स्थितम् ।
प्रपिबेत् पाण्डुरोगार्त्तो जीर्णे हितमिताशनः ॥

कामलापाण्डुहृद्रोगवातासृग्विषमज्वरान् ।
कासहिक्कारुचिश्वासानेषोऽरिष्टः प्रणाशयेत् ॥८२॥

धात्र्यरिष्टः ।

पुराणस्य सर्पिषः प्रस्थो द्राक्षार्द्धप्रस्थसाधितः ।
कामलागुल्मपाण्डुर्त्तिज्वरमेहोदरापहः ॥

द्राक्षाघृतम् ।

हरिद्रात्रिफलानिम्बबलामधूकसाधितम् ।
सक्षीरं माहिषं सर्पिः कामलाहरमुत्तमम् ॥

हरिद्राघृतम् ।

मूर्व्वातिक्तानिशायासकृष्णाचन्दनपर्प्पटैः । দুরালভা
त्रायन्तीवत्सभूनिम्बपटोलाम्बुददारुभिः ॥ ইন্দ্রযব
अक्षमात्रैर्घृतप्रस्थं सिद्धं क्षीरं चतुर्गुणम् ।
पाण्डुताज्वरविस्फोटशोथार्शोरक्तपित्तनुत् ॥

मूर्व्वाद्यं घृतम् ।

व्योषं बिल्वं द्विरजनी त्रिफला द्विपुनर्नवा ।
मुस्तान्ययोरजः पाठा विडङ्गं देवदारु च ॥
वृश्चिकाली च भार्गी च सक्षीरैस्तैर्घृतं शृतम् ।

सर्व्वान् प्रशमयत्येतद्विकारान् मृत्तिकाकृतान् ॥

व्योषाद्यं घृतम् ।

इति पाण्डुरोगचिकित्सा ।

अथ रक्तपित्ताधिकारः ।

नोद्रिक्तमादौ संग्राह्यं बलिनोऽप्यश्नतश्च यत् ।
हृत्पाण्डुग्रहणीदोषप्लीहगुल्मज्वरादिकृत् ॥१॥
ऊर्द्धं प्रवृत्तदोषस्य पूर्व्वं लोहितपित्तिनः ।
अक्षीणबलमांसाग्नेः कर्त्तव्यमपतर्पणम् ॥२॥
ऊर्द्धगे तर्पणं पूर्व्वं कर्त्तव्यञ्च विरेचनम् ॥३॥
प्रागधोगमने पेया वमनञ्च यथाबलम् ॥४॥
तर्पणं सघृतक्षौद्रलाजचूर्णैः प्रदापयेत् ।
ऊर्द्धगं रक्तपित्तं तत् पीतं काले व्यपोहति ॥५॥
जलं खर्जूरमृद्वीकामधुकैः सपरूषकैः ।
शृतशीतं प्रयोक्तव्यं तर्पणार्थं सशर्करम् ॥६॥
त्रिवृता त्रिफला श्यामा पिप्पली शर्करा मधु ।
मोदकः सन्निपातोर्द्ध्वरक्तपित्तज्वरापहः ॥७॥
शालपर्ण्यादिना सिद्धा पेया पूर्व्वमधोगमे ।

वमनं मदनोन्मिश्रो मन्थः सक्षौद्रशर्करः ।९॥
शालिषष्टिकनीवारकोरदूषप्रशातिकाः ।
श्यामाकश्च प्रियङ्गुश्च भोजनं रक्तपित्तिनाम् ॥१०॥
मसूरमुद्गचणकाः समुद्गष्टाढ़कीफलाः ।
प्रशस्ताः सूपयूषार्थं कल्पिता रक्तपित्तिनाम् ॥११॥
शाकं पटोलवेत्राग्रतण्डुलीयादिकं हितम् ।१२।
मांसं लावकपोतादिशशैणहरिणादिजम् ॥१३॥
विना शुण्ठीं षडङ्गेन सिद्धं तोयञ्च दापयेत् ।१४।
क्षीणमांसबलं बालं वृद्धं शोषानुबन्धिनम् ॥
अवश्यमविरेच्यञ्च स्तम्भनैः समुपाचरेत् ।१५।
वृषपत्राणि निष्पीड्य रसं समधुशर्करम् ॥
पिबेत् तेन शमं याति रक्तपित्तं सुदारुणम् ।१६।
आटरूषकनिर्य्यूहे प्रियङ्गुमृत्तिकाञ्जने ॥
विनीय लोध्रं सक्षौद्रं रक्तपित्तहरं पिबेत् ॥१७।
वासाकषायोत्पलमृत्प्रियङ्गु-
लोध्राञ्जनाम्भोरुहकेशराणि ।
पीता शीता क्षौद्रयुता निहन्यात्
पित्तासृजो वेगमुदीर्णमाशु ॥१८॥
तालीशचूर्णसंयुक्तः पेयः क्षौद्रेण वासकस्वरसः ।
कफपित्ततमकश्वासस्वरभेदरक्तपित्तहरः ॥१९॥
आटरूषकमृद्वीकापथ्याक्वाथः सशर्करः ।
क्षौद्राढ्यः कसनश्वासरक्तपित्तनिवर्हणः ॥२०॥

वासायां विद्यमानायामाशायां जीवितस्य च ।
रक्तपित्ती क्षयी कासी किमर्थमवसीदति ॥२१॥
समाक्षिकः फल्गुफलोद्भवो वा
पीतो रसः शोणितमाशु हन्ति ।२२।
मदयन्त्यङ्घ्रिजः क्वाथस्तद्वत् समधुशर्करः ॥२३॥
अतसीकुसुमसमङ्गापटारोहलवगम्भसा पीता ।
प्रशमयति रक्तपित्तं यदि भुङ्क्ते मुद्गयूषेण ॥२४॥
कषाययोगैर्विविधैर्दीप्ताग्नौ निर्जिते कफे ।
रक्तपित्तं न चेच्छाम्येत् तत्र वातोल्बणे पयः ॥
छागं पयोऽथवा गव्यं शृतं पञ्चगुणे जले ।२५।
अभ्यसेत् ससिताक्षौद्रं पञ्चमूलीशृतं पयः ॥२६॥
द्राक्षया पर्णिनीभिर्वा फल्गुया मधुकेन वा ।
श्वदंष्ट्रया शतावर्य्या रक्तजित् साधितं पयः ॥२७॥
पक्वोडुम्बरकाश्मर्य्यपथ्याखर्जूरगोस्तनाः ।
मधुना घ्नन्ति संलीढ़ा रक्तपित्तं पृथक् पृथक् ॥२८॥
भद्रशाखोटकत्वग्रसविन्दद्वितययुक्तो द्विगुणितघृतः ।
भूनिम्बकल्क ऊर्द्ध्वगपित्तास्रकासश्वासघ्नः ॥२९॥
खदिरस्य प्रियङ्गूनां कोविदारस्य शाल्मलेः ।
पुष्पचूर्णन्तु मधुना लीढ़ा चारोग्यमश्नुते ॥३०॥
अभया मधुसंयुक्ता पाचनी दीपनी मता ।
श्लेष्माणं रक्तपित्तञ्च हन्ति शूलातिसारनुत् ॥३१॥
वासकस्वरसे पथ्या सप्तधा परिभाविता ।

कृष्णा वा मधुना लीढ़ा रक्तपित्तं द्रुतं जयेत् ॥७२।
भावनायां द्रवो देयः सम्यगार्द्रत्वकारकः ।७३।
एलापत्रत्वचोऽर्द्धांक्षाः पिप्पल्यर्द्धपलं तथा ॥
सितामधुकखर्जूरम्टद्वीकाश्च पलोन्मिताः।
संचूर्ण्य मधुना युक्ता गुड़िकाः कारयेद्भिषक् ॥
अक्षमात्रां ततश्चैकां भक्षयेन्नादिने दिने।
कासं श्वासं ज्वरं हिक्कां छर्द्दिं मूर्च्छां मदं भ्रमम् ॥
रक्तनिष्ठीवनं तृष्णां पार्श्वशूलमरोचकम्।
शोषप्लीहाढ्यवातांश्च स्वरभेदं क्षतक्षयम् ॥
गुड़िकातर्पणी हृष्या रक्तपित्तञ्च नाशयेत् ।७४।

एलादिगुड़िका।

लोहगन्धिनि निश्वासे उद्गारे रक्तगन्धिनि।
पृथ्वीकां शाणमात्रान्तु खादेद् द्विगुणशर्कराम् ॥७५।
नासाप्रवृत्तरुधिरं घृतभृष्टं सुचूर्णपिष्टमामलकम्।
सेतुरिव तोयवेगं रुणद्धि मूर्द्ध्नि प्रलेपने ॥७६।
घ्राणप्रवृत्ते जलमेव देयं सशर्करं नासिकया पयो वा ।७७।
द्राक्षारसं क्षीरघृतं पिबेद्वा (२)
सशर्करं चेक्षुरसं हितं वा ॥
नस्यं दाड़िमपुष्पोत्थो रसो दूर्वाभवोऽथवा ।७८।
आम्रास्थिजः पलाण्डोर्वा नासिकाम्रुतरक्तजित् ॥७९।
मेढ्रगेऽतिप्रवृत्ते तु वस्तिरुत्तरसंज्ञितः ।८०।

(२) क्षीरघृतं, क्षीरमन्थनोद्धृतं घृतम्।

शृतं क्षीरं पिबेद्वापि पञ्चमूल्या तृणाह्वया ॥४१॥
दूर्व्वा सोत्पलकिञ्जल्का मञ्जिष्ठा सैलवालुका ।
सिता शीतमुशीरञ्च मुस्तं चन्दनपद्मकौ ॥
विपचेत् कार्षिकैरेतैः सर्पिराज्यं सुखाग्निना ।
तण्डुलाम्बुलजाक्षीरं दत्त्वा चैव चतुर्गुणम् ॥
तत्पानं वमतो रक्तं नावनं नासिकागते ।
कर्णाभ्यां यस्य गच्छेत् तु तस्य कर्णौ प्रपूरयेत् ॥
चक्षुःस्राविणि रक्ते तु पूरयेत् तेन चक्षुषोः ।
मेढ्रपायुप्रवृत्ते तु वस्तिकर्म्म सुयोजयेत् ॥
रोमकूपप्रवृत्ते तु तदभ्यङ्गं प्रयोजयेत् ।४२।

दूर्व्वाद्यं घृतम् ।

शतावरीदाडिमतिन्तिडीकं
काकोलीमेदे मधुकं विदारीम् ।
पिष्ट्वा च मूलं फलपूरकस्य
घृतं पचेत् क्षीरचतुर्गुणं ज्ञः ॥
कासज्वरानाहविबन्धशूलं
तद्रक्तपित्तञ्च घृतं निहन्यात् ॥४३॥

शतावरीघृतम् ।

शतावर्य्यास्तु मूलानां रसप्रस्थद्वयं मतम् ।
तत्समञ्च भवेत् क्षीरं घृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥

जीवकर्षभकौ मेदा महामेदा तथैव च।
काकोली क्षीरकाकोली मृद्वीका मधुकन्तथा॥
मुद्गपर्णी माषपर्णी विदारी रक्तचन्दनम्।
शर्करामधुसंयुक्तं सिद्धं विस्रावयेद्भिषक्॥
रक्तपित्तविकारेषु वातरक्तगदेषु च।
क्षीणशुक्रेषु दातव्यं वाजीकरणमुत्तमम्॥ शुक्रवृद्धिकारक
अंसदाहं शिरोदाहं ज्वरं पित्तसमुद्भवम्।
योनिशूलञ्च दाहञ्च मूत्रकृच्छ्रञ्च पैत्तिकम्॥
एतान् रोगान् निहन्त्याशु छिन्नाभ्राणीव मारुतः।
शतावरीसर्पिरिदं बलवर्णाग्निवर्द्धनम्॥ ४४।
स्नेहपादः स्मृतः कल्कः कल्कवन्मधुशर्करे।
इति वाक्यबलात् स्नेहे प्रक्षिप्यं पादिकं भवेत्॥

शतावरीघृतम्।

वासां सशाखां सपलाशमूलां
कृत्वा कषायं कुसुमानि चास्याः।
प्रदाय कल्कं विपचेद् घृतं तत्
सक्षौद्रमाश्वेव निहन्ति रक्तम्॥ ४८।

वासाघृतम्।

काञ्चन शणस्य कोविदारस्य वृषस्य ककुभस्य च। अर्जुन
कल्काञ्जलात् पुष्पकल्कं प्रस्थे पलचतुष्टयम्॥ ४६।

अश्वगन्धा पलशतं तदर्द्धं गोक्षुरस्य च ।
शतावरी विदारी च शालपर्णी बला तथा ॥
अश्वत्थस्य च शुङ्गानि पद्मबीजं पुनर्नवा ।
काश्मरीफलमेतत् तु माषबीजं तथैव च ॥ माषकलाइ
पृथग्दशपलान् भागांश्चतुर्द्रोणेऽम्भसः पचेत् ।
चतुर्भागावशेषन्तु कषायमवतारयेत् ॥
मृद्वीका पद्मकं कुष्ठं पिप्पली रक्तचन्दनम् ।
बालकं नागपुष्पञ्च आत्मगुप्ताफलं तथा ॥
नीलोत्पलं शारिवे द्वे जीवनीयं विशेषतः ।
पृथक्कर्षसमञ्चैव शर्करायाः पलद्वयम् ॥
रसस्य पौण्ड्रकेक्षूणामाढ़कं तत्र दापयेत् । इक्षुविशेषः
चतुर्गुणेन पयसा घृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥
रक्तपित्तं क्षतक्षीणं कामलां वातशोणितम् ।
हलीमकं तथा शोथं वर्णभेदं स्वरक्षयम् ॥
अरोचकं मूत्रकृच्छ्रं पार्श्वशूलञ्च नाशयेत् ।
एतद्राज्ञां प्रयोक्तव्यं बह्वन्तःपुरचारिणाम् ॥
स्त्रीणाञ्चैवानपत्यानां दुर्बलानाञ्च देहिनाम् ।
क्लीवानामल्पशुक्राणां जीर्णानामल्परेतसाम् ॥
श्रेष्ठं बलकरं हृद्यं वृष्यं पेयं रसायनम् ।
ओजस्तेजस्करञ्चैव आयुःप्राणविवर्द्धनम् ॥
संवर्द्धयति शुक्रञ्च पुरुषं दुर्बलेन्द्रियम् ।
सर्व्वरोगविनिर्मुक्तस्तोयसिक्तो यथा द्रुमः ।

कामदेव इति ख्यातः सर्व्वरोगेषु शस्यते ॥ ४७ ।

कामदेवघृतम्।

शतावरीपयोद्राक्षाविदारीक्षामलै रसैः।
सर्पिषा सह संयुक्तैः सप्तप्रस्थं पचेद् घृतम् ॥
शर्करापादसंयुक्तं रक्तपित्तहरं पिबेत्।
उरःक्षते पित्तशूले योनिवातेऽप्यसृग्दरे ॥
बलमूर्ज्जस्करं वृष्यं क्षुधाहृद्रोगनाशनम्। ४८ ।

सप्तप्रस्थं घृतम्।

कुष्माण्डकात् पलशतं सुखिन्नं निष्कुलीकृतम्।
पचेत् तप्ते घृतप्रस्थे शनैस्ताम्रमये दृढ़े ॥
यदा मधुनिभः पाकस्तदा खण्डशतं न्यसेत्।
पिप्पलीशृङ्गवेराभ्यां द्वे पले जीरकस्य च ॥
त्वगेलापत्रमरिचधान्यकानां पलार्द्धकम्।
न्यसेच्चूर्णीकृतं तत्र दर्व्या संघट्टयेन्मुहुः ॥
तत् पक्वं स्थापयेद्भाण्डे दत्त्वा क्षौद्रं घृतार्द्धकम्।
तद्यथाग्निबलं खादेद्रक्तपित्ती क्षतक्षयी।
कासश्वासतमश्छर्द्दितृष्णाज्वरनिपीड़ितः ॥
वृष्यं पुनर्नवकरं बलवर्णप्रसाधनम्।
उरःसन्धानकरणं बृंहणं स्वरबोधनम् ॥
अश्विभ्यां निर्म्मितं सिद्धं कुष्माण्डकरसायनम्।

खण्डामलकमानानुसारात् कुष्माण्डकद्रवात् ॥
पात्रं पाकाय दातव्यं यावान् वात्ररसो भवेत्।
अत्रापि मुद्रया पाको निस्त्वचं निष्कुलीकृतम् ॥ ४७

खण्डकुष्माण्डकः।

पञ्चाशच्चपलं स्विन्नं कुष्माण्डात् प्रस्थमाज्यतः।
ग्राह्यं पलशतं खण्ड वासाक्वाथाढ़के पचेत् ॥
मुस्ता धात्री शुभा भार्गी त्रिसुगन्धैश्च कार्षिकैः।
ऐलेयविश्वधन्याकमरिचैश्च पलांशिकैः ॥
पिप्पलीकुड़वञ्चैव मधुमानीं प्रदापयेत्।
कासं श्वासं क्षयं हिक्कां रक्तपित्तं हलीमकम् ॥
हृद्रोगमम्लपित्तञ्च पीनसञ्च व्यपोहति। ४८।

वासाखण्डकुष्माण्डकः।

तुलामादाय वासायाः पचेदष्टगुणे जले।
तेन पादावशेषेण पाचयेदाढ़कं भिषक् ॥
चूर्णानामभयानाञ्च खण्डाच्छुद्धं तथा शतम्।
द्वे पले पिप्पलीचूर्णात् सिद्धशीते च माक्षिकात् ॥
कुड़वं पलमात्रन्तु चातुर्जातं सुचूर्णितम्।
क्षिप्त्वा विलोड़ितं खादेद्रक्तपित्ती क्षतक्षयी ॥
कासश्वासपरीतश्च यक्ष्मणा च प्रपीड़ितः। ४९।

वासाखण्डः।

शतावरीच्छिन्नरुहावृषमुण्डतिकाबलाः ।
तालमूली च गायत्री त्रिफलायास्त्वचस्तथा ॥
भार्गीपुष्करमूलञ्च पृथक् पञ्च पलानि च ।
जलद्रोणे विपक्तव्यमष्टभागावशेषितम् ॥
दिव्यौषधहतस्यापि माक्षिकेन हतस्य वा ।
पलद्वादशकं देयं रुक्मलौहस्य चूर्णितम् ॥
खण्डतुल्यं घृतं देयं पलषोडशिकं बुधैः ।
पचेत् ताम्रमये पात्रे गुडपाको यथामतम् ॥
प्रस्थार्द्धं मधुनो देयं शुभाश्मजतुकं त्वचम् ।
शृङ्गी विडङ्गं कृष्णा च शुण्ठ्यजाजीपलं पलम् ॥
त्रिफला धान्यकं पत्रं द्व्यक्षं मरिचकेशरम् ।
चूर्णं दत्त्वा सुमथितं स्निग्धे भाण्डे निधापयेत् ॥
यथाकालं प्रयुञ्जीत बिडालपदकं ततः ।
गव्यक्षीरानुपानञ्च सेव्यं मांसरसं पयः ॥
गुरुवृष्यानुपानानि स्निग्धं मांसादिबृंहणम् ।
रक्तपित्तं क्षयं कासं पक्तिशूलं विशेषतः ॥
वातरक्तं प्रमेहञ्च शीतपित्तं वमिं क्लमम् ।
श्वयथुं पाण्डुरोगञ्च कुष्ठं प्लीहोदरन्तथा ॥
आनाहं रक्तसंस्रावं चाम्लपित्तं निहन्ति च ।
चाक्षुष्यं बृंहणं वृष्यं माङ्गल्यं प्रीतिवर्द्धनम् ॥
आरोग्यं पुत्रदं श्रेष्ठं कामाग्निबलवर्द्धनम् ।
श्रीकरं लाघवकरं खण्डाद्यं प्रकीर्त्तितम् ॥

छागं पारावतं मांसं तित्तिरिः क्रकराः शशाः ।
कुरङ्गाः कृष्णसाराश्च तेषां मांसानि योजयेत् ॥
नारिकेलपयःपानं सुनिषण्णकवास्तुकम् ।
शुष्कमूलकजीराख्यं पटोलं बृहतीफलम् ॥
फलं वार्त्ताकुपक्वाम्रं खर्जूरं स्वादु दाड़िमम् ।
ककारपूर्व्वकं यच्च मांसञ्चानूपसम्भवम् ॥
वर्जनीयं विशेषेण खण्डकाद्यं प्रकुर्व्वता ।
लौहान्तरवदत्रापि पुटनादिक्रियेष्यते ॥

खण्डकाद्यो लौहः ।

यच्च पित्तज्वरे प्रोक्तं बहिरन्तश्च भेषजम् ।
रक्तपित्ते हितं तच्च क्षीणक्षतहितञ्च यत् ।४२।

इति रक्तपित्तचिकित्सा ।

अथ राजयक्ष्माधिकारः ।

शालिषष्टिकगोधूमयवमुद्गादयः शुभाः ।
मद्यानि जाङ्गलाः पक्षिमृगाः शस्ता विशुष्यताम् ॥१।
शुष्यतां क्षीणमांसानां कल्पितानि विधानवित् ।
दद्यात् क्रव्यादमांसानि बृंहणानि विशेषतः ॥२।
दोषाधिकानां वमनं शस्यते सविरेचनम् ।
स्नेहस्वेदोपपन्नानां स्नेहनं यन्नकर्षणम् ॥३।

(२) क्रव्यादा व्याघ्रगृध्रादयः एषाञ्च मांसं अतिशयेन मांसकरं भवति ।

शुद्धकोष्ठस्य युञ्जीत विधिं बृंहणदीपनम्।
शुक्रायत्तं बलं पुंसां मलायत्तं हि जीवितम्॥
तस्माद्यत्नेन संरक्षेद्यक्ष्मिणो मलरेतसी।४।
सपिप्पलीकं सयवं सकुलत्थं सनागरम्॥
दाड़िमामलकोपेतं सिद्धमाजरसं पिबेत्।
तेन षड् विनिवर्त्तन्ते विकाराः पीनसादयः॥५।
रसे द्रव्याम्बुपेयावत्सूदशास्त्रवशादिह।६।
पलानि द्वादशप्रस्थे घनेऽय तनुके तु षट्॥
मांसस्य वटकं कुर्य्यात् पलमच्छतरे रसे।७।
धन्याकपिप्पलीविश्वदशमूलीजलं पिबेत्॥
पार्श्वशूलज्वरश्वासपीनसादिनिवृत्तये।८।
अश्वगन्धामृताभीरुदशमूलीबलावृषाः॥
पुष्करातिविषे घ्नन्ति क्षयं क्षीररसाशिनः।९।
दशमूलबलारास्नापुष्करसुरदारुनागरैः क्वथितम्।
पेयं पार्श्वांसशिरोरुक्क्षयकासादिशान्तये सलिलम्॥१०।
ककुभत्वक् नागबलावानरीवीजानि चूर्णितं पयसि।
पक्कं घृतमधुयुक्तंससितं यक्ष्मादिकासहरम्॥११।
पारावतकपिच्छागकुरङ्गाणां पृथक् पृथक्।
मांसचूर्णमजाक्षीरपीतं यक्ष्महरं परम्॥१२।
घृतकुसुमसारलीढ़ं क्षयं क्षयं नयति गजबलामूलम्।१३।
दुग्धेन केवलेन तु वायसजङ्घानि पीतैव॥१४।
कृष्णाद्राक्षासितालेहः क्षयहा क्षौद्रतैलवान्।१५।

मधुसर्पिर्युतो वाश्वगन्धाकृष्णासितोद्भवः ॥ ७६ ॥
शर्करामधुसंयुक्तं नवनीतं लिहन् क्षयी । ७७ ॥
क्षीराशी लभते पुष्टिमतुल्ये चाज्यमाक्षिके ॥ ७८ ॥
सितोपलातुगाक्षीरीपिप्पली बहुलात्वचः ।
अन्त्यादूर्द्धं द्विगुणितं लेहयेत् क्षौद्रसर्पिषा ॥
चूर्णितं प्राशयेदेतत् श्वासकासक्षयापहम् ।
सुप्तजिह्वारोचकिनमल्पाग्निं पार्श्वशूलिनम् ॥
हस्तपादांसदाहेषु ज्वरे रक्ते तथोर्द्ध्वगे । ७९ ॥

सितोपलादिलेहः ।

लवङ्गकक्कोलमुशीरचन्दनं
नतं सनीलोत्पलजीरकं समम् ।
त्रुटिः सकृष्णागुरुभृङ्गकेशरं
कणासविश्वानलदं सहाम्बुदम् ॥
अहीन्द्रजातीफलवंशलोचना-
सिताष्टभागं समसूक्ष्मचूर्णितम् ॥
सुरोचनं तर्पणमग्निदीपनं
बलप्रदं वृष्यतमं त्रिदोषनुत् ।
उरोविबद्धं तमकं गलग्रहं
सकासहिक्कारुचियक्ष्मपीनसम् ॥
ग्रहण्यतीसारभगन्दरार्ब्बुदं

प्रमेहगुल्मांश्च निहन्ति सज्वरान् । २० ।

लवङ्गाद्यं चूर्णम् ।

तालीशपत्रं मरिचं नागरं पिप्पली शुभा ।
यथोत्तरं भागवृद्ध्या त्वगेले चार्द्धभागिके ॥
पिप्पल्यष्टगुणा चात्र प्रदेया सितशर्करा ।
श्वासकासारुचिहरं तच्चूर्णं दीपनं परम् ॥
हृत्पाण्डुग्रहणीरोगप्लीहशोषज्वरापहम् ।
छर्द्यतीसारशूलघ्नं मूढवातानुलोमनम् ॥
कल्पयेद्गुडिकां चैतच्चूर्णं पक्त्वा सितोपलाम् ।
गुडिका ह्यग्निसंयोगाच्चूर्णाल्लघुतराः स्मृताः ॥
पैत्तिके ग्राहयन्त्येके शुभयावंशलोचनाम् । २१ ।

तालीशाद्यो मोदकः ।

शृङ्ग्यर्जुनाश्वगन्धानागबलापुष्कराभयाच्छिन्नरुहाः ।
तालीशादिसमेता लेह्या मधुसर्पिर्भ्यां यक्ष्महराः ॥ २२ ॥
मधुताप्यविडङ्गाश्मजतुलोहघृताभयाः ।
घ्नन्ति यक्ष्माणमत्युग्रं सेव्यमाना हिताशिना ॥ २३ ॥
व्योषं शतावरी त्रीणि फलानि द्वे बले तथा ।
सर्व्वामयहरो योगः सोऽयं लोहरजोऽन्वितः ॥
एष वक्षःक्षतं हन्ति कण्ठजांश्च गदांस्तथा ।

राजयक्ष्माणमत्युग्रं बाहुस्तम्भमथार्द्दितम् ॥ २४॥

विन्ध्यवासियोगः।

कर्षं शुद्धरसेन्द्रस्य स्वरसेन जयार्द्रयोः।
शिलायां खल्वयेत् तावद्यावत्पिण्डं घनं ततः ॥
जलकणीकाकमाचीरसाभ्यां भावयेत् पुनः।
सौगन्धिकपलं भृङ्गस्वरसेन विभावितम् ॥
चूर्णितं रससंयुक्तमजाक्षीरपलद्वये।
खल्वितं घनपिण्डन्तु गुड़ीं स्विन्नकलायवत् ॥
कृत्वादौ शिवमभ्यर्च्य द्विजातीन् परितोष्य च।
जीर्णान्नो भक्षयेदेकां क्षीरमांसरसाशनः ॥
सर्व्वरूपं क्षयं कासं रक्तपित्तमरोचकम्।
अपि वैद्यशतैस्त्यक्तमम्लपित्तं नियच्छति ॥ २५॥

रसेन्द्रगुड़िका।

एलाजमोदामलकाभयाक्ष-
गायत्रीनिम्बाशनशालसारान्।
विडङ्गभल्लातकचित्रकांश्च
कटुत्रिकाम्भोदसुराह्विकांश्च ॥
पक्त्वा जले तेन पचेत् तु सर्पि-
स्तस्मिन् सुसिद्धे त्ववतारिते च।
त्रिंशत्पलान्यत्र सितोपलाया

दद्यात् तुगाक्षीरिपलानि षट् च ॥
प्रस्थे घृतस्य द्विगुणञ्च दद्यात्
क्षौद्रं ततो मन्थहतं निदध्यात् ।
पलं पलं प्रातरतो लिहेच्च
पश्चात् पिबेत् क्षीरमतन्त्रितश्च ॥
एतद्धि मेध्यं परमं पवित्रं
चक्षुष्यमायुष्यतमं तथैव ।
यक्ष्माणमाशु व्यपहन्ति शूलं
पाण्ड्वामयञ्चापि भगन्दरञ्च ॥
न चात्र किञ्चित् परिवर्जनीयं
रसायनञ्चैतदुपास्यमानम् ॥ २७ ॥

एलादिमन्थः ।

बला विदारी ह्रस्वा च पञ्चमूली पुनर्नवा ।
पञ्चानां क्षीरवृक्षाणां शुङ्गा मुष्ट्यंशिकाः पृथक् ॥
एषां कषाये द्विक्षीरे विदार्य्याजरसांशिके ।
जीवनीयैः पचेत् कल्कैरक्षमात्रैर्घृताढ़कम् ॥
सितापलानि पूते च शीते द्वात्रिंशदावपेत् ।
गोधूमपिप्पलीवांशीचूर्णं शृङ्गाटकस्य च ॥
समाक्षिकं कौड़विकं तत् सर्व्वं खजमूर्च्छितम् ।
स्त्यानं सर्पिर्गुड़ान् कृत्वा भूर्जपत्रेण वेष्टयेत् ।
तान् जग्ध्वा पलिकान् क्षीरं मद्यञ्चानुपिबेत् कफे ।

शोषे कासे क्षतक्षीणे श्रमस्त्रीभारकर्षिते ॥
रक्तनिष्ठीवने तापे पीनसे चोरसि स्थिते ।
शस्ताः पार्श्वशिरःशूले भेदे च स्वरवर्णयोः ॥
क्वाथ्ये त्रयोदशपले द्रव्याल्पत्वभयाज्जलम् ।
अष्टगुणं क्वाथसमौ विदार्य्याजरसौ पृथक् ॥
केचिद्यथोक्तक्वाथ्ये तु क्वाथं घृतसमं जगुः ।२१॥

सर्पिर्गुडः ।

बिल्वाग्निमन्थश्योणाककाश्मर्य्यः पाटली बला ।
पर्ण्यश्चतस्रः पिप्पल्यः श्वदंष्ट्रा बृहतीद्वयम् ॥
शृङ्गीतामलकीद्राक्षाजीवन्तीपुष्करागुरु ।
अभया साम्टता ऋद्धिर्जीवकर्षभकौ शटी ॥
मुस्तं पुनर्नवा मेदा सूक्ष्मैलोत्पलचन्दने ।
विदारी वृषमूलानि काकोली काकनासिका ॥
एषां पलोन्मितान् भागान् शतान्यामलकस्य च ।
पञ्च दद्यात् तदैकध्यं जलद्रोणे विपाचयेत् ॥
ज्ञात्वा गतरसान्येतान्यौषधान्यथ तं रसम् ।
तच्चामलकमुद्धृत्य निष्कुलं तैलसर्पिषोः ॥
पलद्वादशके भृष्ट्वा दत्त्वा चार्द्धतुलां भिषक् ।
मत्स्यण्डिकायाः पूताया लेहवत् साधु साधयेत् ॥
षट्पलं मधुनश्चात्र सिद्धशीते प्रदापयेत् ।
चतुष्पलं तुगाक्षीर्य्याः पिप्पल्या द्विपलन्तथा ॥

पलमेकं निदध्याच्च त्वगेलापत्रकेशरात्। ত্বক, এলা, পত্র, কেশর সমভাগে একভাগ লইতে হইবে।
इत्ययं च्यवनप्राशः परमुक्तो रसायनः॥
कासश्वासहरश्चैव विशेषेणोपदिश्यते।
क्षीणक्षतानां वृद्धानां बालानाञ्चाङ्गवर्द्धनम्॥
स्वरक्षयमुरोरोगं हृद्रोगं वातशोणितम्।
पिपासां मूत्रशुक्रस्थान् दोषांश्चैवापकर्षति॥
अस्य मात्रां प्रयुञ्जीत योपरुन्ध्यान्न भोजनम्।
अस्य प्रयोगाच्च्यवनः सुवृद्धोऽभूत् पुनर्युवा॥

मेधां स्मृतिं कान्तिमनामयत्वं
वपुःप्रकर्षं बलमिन्द्रियाणाम्।
स्त्रीषु प्रहर्षं परमग्निवृद्धिं
वर्णप्रसादं पवनानुलोम्यम्॥
रसायनस्यास्य नरः प्रयोगा-
ल्लभेत जीर्णोऽपि कुटीप्रवेशात्।
जराकृतं रूपमपास्य रूपं
बिभर्त्ति रूपं नवयौवनानाम्॥
सितामत्स्यण्डिकालाभे धात्र्याश्च मृदुभर्जनम्।
चतुर्भागजले प्रायो द्रव्यं गतरसं भवेत्॥२८॥

च्यवनप्राशः।

जीवन्तीं मधुकं द्राक्षां फलानि कुटजस्य च।
शटीपुष्करमूलञ्च व्याघ्रीं गोक्षुरकं बलाम्॥

नीलोत्पलं तामलकीं त्रायमाणां दुरालभाम्।
पिप्पलीञ्च समं पिष्ट्वा घृतं वैद्यो विपाचयेत्॥
एतद्व्याधिसमूहस्य रोगेशस्य समुत्थितम्।
रूपमेकादशविधं सर्पिरग्र्यं व्यपोहति॥२९

जीवन्त्याद्यं घृतम्।

पिप्पलीगुड़संसिद्धं छागक्षीरयुतं घृतम्।
एतदग्निविवृद्ध्यर्थं सर्पिश्च क्षयकासिनाम्॥७०॥

पिप्पलीघृतम्।

यष्टीबलागुडूच्यल्पपञ्चमूलीतुलां पचेत्।
शूर्पेऽपामष्टभागस्थे तत्र पात्रं पचेद् घृतम्॥
धात्रीविदारीक्षरसे त्रिपात्रे पयसोऽर्मणे।
सुपिष्टैर्जीवनीयैश्च पाराशरमिदं घृतम्॥
ससैन्यं राजयक्ष्माणमुन्मूलयति शीलितम्॥७१॥

पाराशरं घृतम्।

छागमांसतुलां गृह्य साधयेन्नल्वणेऽम्भसि।
पादशेषेण तेनैव घृतप्रस्थं विपाचयेत्॥
ऋद्धिवृद्धी च मेदे द्वे जीवकर्षभकौ तथा।
काकोली क्षीरकाकोलीकल्कैः पृथक् पलोन्मितैः॥
सम्यक् सिद्धं त्ववतार्य्य शीते तस्मिन् प्रदापयेत्।

शर्करायाः पलान्यष्टौ मधुनः कुड़वं क्षिपेत्॥
पलं पलं पिबेत् प्रातर्यक्ष्माणं हन्ति दुर्जयम्।
क्षतक्षयञ्च कासञ्च पार्श्वशूलमरोचकम्॥
स्वरक्षयमुरोरोगं श्वासं हन्यात् सुदारुणम्॥७२॥

छागलाद्यं घृतम्।

तोयद्रोणद्वितये मांसं छागलस्य पलशतं पक्का।
जलमष्टांशं सुकृतं तस्मिन् विपचेद् घृतं प्रस्थम्॥
कल्केन जीवनीयानां कुड़वेन तु मांससर्पिरिदम्।
पित्तानिलं निहन्यात् तज्जानपि रसकयोजितं पीतम्॥
श्वासकासावुग्रौ यक्ष्माणं पार्श्वहृद्रुजां घोराम्।
अध्वव्यपायशोषं शमयति चैवापरं किञ्चित्॥७३॥

छागलाद्यं घृतम्।

छागशकृद्रसमूत्रक्षीरैर्दध्ना च साधितं सर्पिः।
सक्षारं यक्ष्महरं कासश्वासोपशान्तये परमम्॥७४॥

अजापञ्चकं घृतम्।

द्विपञ्चमूलस्य पचेत् कषाये प्रस्थद्वये मांसरसस्य चैके।
कल्कं बलायाः सुनियोज्य गर्भं सिद्धं पयःप्रस्थयुतं घृतञ्च॥
सर्व्वाभिघातोत्थितयक्ष्मशूलक्षतक्षयोत्कासहरं प्रदिष्टम्॥७५॥

बलागर्भं घृतम्।

पादशेषे जलद्रोणे पचेन्नागबलातुलाम् ।
तेन क्वाथेन तुल्यांशं घृतं क्षीरञ्च साधयेत् ॥
पलार्द्धिकैश्चातिबलाबलायष्टिपुनर्नवा ।
प्रपौण्डरीककाश्मर्य्यपियालकपिकच्छुभिः ॥
अश्वगन्धासिताभीरुमेदायुग्मत्रिकण्टकैः ।
मृणालबिषशालूकशृङ्गाटककशेरुकैः ॥
एतन्नागबलासर्पी रक्तपित्तक्षतक्षयम् ।
हन्ति दाहं भ्रमं तृष्णां बलपुष्टिकरं परम् ॥
बल्यमोजस्यमायुष्यं वलीपलितनाशनम् ।
उपयुञ्जीत षण्मासान् वृद्धोऽपि तरुणायते ॥

नागबलाघृतम् ।

समूलफलपत्राया निर्गुण्ड्याः स्वरसैर्घृतम् ।
सिद्धं पीत्वा क्षयक्षीणो निर्व्याधिर्भाति देववत् ॥

निर्गुण्डीघृतम् ।

बलाश्वदंष्ट्राबृहतीकलसीधावनीस्थिराम् ।
निम्बं पर्प्पटकं मुस्तं त्रायमाणां दुरालभाम् ॥
कृत्वा कषायं पेष्यार्थे दद्यात् तामलकीं शठीम् ।
द्राक्षां पुष्करमूलञ्च मेदामामलकानि च ॥
घृतं पयश्च तत्सिद्धं सर्पिर्ज्वरहरं परम् ।
क्षयकासप्रशमनं शिरःपार्श्वरुजापहम् ॥

चरकोदितवासाद्यघृतानन्तरमुक्तितः।
वदन्तीह घृतात् क्वाथं पयश्च द्विगुणं पृथक्॥

बलाद्यं घृतम्।

चन्दनाम्बुनखं वाप्यं यष्टीशैलेयपद्मकम्।
मञ्जिष्ठासरलं दारुशठ्येलापूतिकेशरम्॥
पत्रं तैलं मुरामांसी कक्कोलं वनिताम्बुदम्।
हरिद्रे शारिवे तिक्ता लवङ्गागुरुकुङ्कुमम्॥
त्वग्रेणुनलिकाचैभिस्तैलं मस्तुचतुर्गुणम्।
लाक्षारससमं सिद्धं ग्रहघ्नं बलवर्णकृत्॥
अपस्मारज्वरोन्मादकृत्यालक्ष्मीविनाशनम्।
आयुःपुष्टिकरञ्चैव वशीकरणमुत्तमम्॥

चन्दनाद्यं तैलम्।

छागं मांसं पयश्छागं छागं सर्पिः सशर्करम्।
छागोपसेवा शयनं छागमध्येतु यक्ष्मणुत्॥
उरोमत्वाक्षतं लाक्षां पयसा मधुसंयुताम्।
सद्य एव पिबेज्जीर्णे पयसाद्यात सशर्करम्॥
इक्षुवालिकाबिसग्रन्थिपद्मकेशरचन्दनैः।
शृतं पयो मधुयुतं सन्धानार्थं पिबेत् क्षती॥
बलाश्वगन्धाश्रीपर्णीबहुपुत्रीपुनर्नवाः।
पयसा नित्यमभ्यस्ताः क्षपयन्ति क्षतक्षयम्॥

घृतं बलानागबलार्जुनाम्बुसिद्धं सयष्टीमधुकल्कपादम्।
हृद्रोगशूलक्षतरक्तपित्तकासाऽनिलासृक् शमयत्युदीर्णम्
बलाद्यं घृतम्।

इति राजयक्ष्मक्षतक्षयचिकित्सा।

अथ कासरोगाधिकारः।

वास्तूको वायसीशाकं मूलकं सुनिषन्नकम्।
स्नेहास्तैलादयो भक्ष्याः क्षीरेक्षुरसगौड़िकाः॥
दध्यारणालाम्लफलं प्रसन्नापानमेव च।
शस्यते वातकासेषु स्वाद्वम्ललवणानि च॥
ग्राम्यानूपौदकैः शालियवगोधूमषष्टिकान्।
रसैर्माषात्मगुप्तानां यूषैर्वा भोजयेद्धितान्॥
पञ्चमूलीकृतः क्वाथः पिप्पलीचूर्णसंयुतः।
रसान्नमश्नतो नित्यं वातकासमुदस्यति॥
शृङ्गीशटीकणाभार्गीगुड़वारिदयासकैः।
सतैलैर्वातकासघ्नो लेहोऽयमपराजितः॥
चूर्णिताविश्वदुष्पर्शशृङ्गीद्राक्षाशटीसिताः।
लिह्वा तैलेन वातोत्थं कासं जयति दारुणम्॥
भार्गीद्राक्षाशटीशृङ्गीपिप्पलीविश्वभेषजैः।

गुड़तैलयुतो लेहो हितो मारुतकासिनाम् ॥
पित्तकासे तनुकफे त्रिवृतां मधुरैर्युताम् ।
दद्याद्घनकफे तिक्तैर्विरेकार्थं युतां भिषक् ॥
मधुरैर्जाङ्गलरसैः श्यामाकयवकोद्रवाः ।
मुद्गादियूषैः शाकैश्च तिक्तकैर्मात्रया हिताः ॥
बलाद्विबृहतीवासाद्राक्षाभिः क्वथितं जलम् ।
पित्तकासापहं पेयं शर्करामधुयोजितम् ॥
शरादिपञ्चमूलस्य पिप्पलीद्राक्षयोस्तथा ।
कषायेण शृतं क्षीरं पिबेत् समधुशर्करम् ॥
काकोलीबृहतीमेदायुग्मैः सवृषनागरैः ।
पित्तकासे रसक्षीरयूषांश्चाप्युपकल्पयेत् ॥
द्राक्षामलकखर्जूरं पिप्पलीमरिचान्वितम् ।
पित्तकासापहं ह्येतत् लिह्यान्माक्षिकसर्पिषा ।
खर्जूरपिप्पलीद्राक्षासितालाजाः समांशिकाः ॥
मधुसर्पिर्युतो लेहः पित्तकासहरः परः ।
शटीह्रीवेरबृहतीशर्कराविश्वभेषजम् ॥
पिष्ट्वा रसं पिबेत् पूतं सघृतं पित्तकासनुत् ।
मधुना पद्मबीजानां चूर्णं पैत्तिककासनुत् ॥
बलिनं वमनेनादौ शोधितं कफकासिनम् ।
यवान्नैः कटुरुक्षोष्णैः कफघ्नैश्चाप्युपाचरेत् ॥
पिप्पलीक्षारकैर्यूषैः कौलत्थैर्मूलकस्य च ।
लघून्यन्नानि भुञ्जीत रसैर्वा कटुकान्वितैः ॥

पौष्करं कट्फलं भार्गीं विश्वपिप्पलीसाधितम् ।
पिबेत् क्वाथं कफोद्रिक्ते कासे श्वासे च हृद्ग्रहे ॥
स्वरसं शृङ्गवेरस्य माक्षिकेण समन्वितम् ।
पाययेच्छ्वासकासघ्नं प्रतिश्यायकफापहम् ॥

मुद्गामलाभ्यां यवदाड़िमाभ्यां
कर्कन्धुना मूलकशुण्ठकेन ।
शुण्ठीकणाभ्याञ्च कुलत्थकेन
यूषो नवाङ्गः कफरोगहन्ता ॥

पार्श्वशूले ज्वरे श्वासे कासे श्लेष्मसमुद्भवे ।
पिप्पलीचूर्णसंयुक्तं दशमूलीजलं पिबेत् ॥
कट्फलं कत्तृणं भार्गीमुस्तं धान्यं वचाभया ।
शृङ्गी पर्प्पटकं शुण्ठी सुराह्वा च जले शृतम् ॥
मधु हिङ्गुयुतं पेयं कासे वातकफात्मके ।
कण्ठरोगे क्षये शूले श्वासहिक्काज्वरेषु च ॥

कट्फलादिः ।

कण्टकारीकृतः क्वाथः सकृष्णः सर्व्वकासहा ।
विभीतकं घृताभ्यक्तं गोशकृत्परिवेष्टितम् ॥
स्विन्नमग्नौ हरेत् कासं ध्रुवमास्यविधारितम् ।
वासकस्वरसः पेयो मधुयुक्तो हिताशिना ॥
पित्तश्लेष्मकृते कासे रक्तपित्ते विशेषतः ।
पिप्पलीमधुकं द्राक्षा लाक्षा शृङ्गी शतावरी ॥

द्विगुणा च तुगा क्षीरी सिता सर्व्वैश्चतुर्गुणा।
तं लिह्यान्मधुसर्पिर्भ्यां क्षतकासनिवृत्तये॥

पिप्पली पद्मकं लाक्षा संपक्वं बृहतीफलम्।
घृतक्षौद्रयुतो लेहः कासश्वासनिवर्हणः॥

हरितकीनागरमुस्तचूर्णं गुड़ेन तुल्यं गुड़िका विधेया।
निवारयत्याशुविधारितेयं श्वासं प्रवृद्धं प्रबलञ्च कासम्॥

कर्षः कर्षार्द्धमथोपलं पलद्वयमथार्द्धकर्षश्च।
समरिचस्य पिप्पलीनां दाड़िमगुड़यावशूकानाम्॥

सर्व्वौषधैरसाध्या ये कासाः सर्व्ववैद्यविवर्ज्जिताः।
अपि पूयं छर्द्दयतां तेषामिदमौषधं पथ्यम्॥

मरिचाद्यं चूर्णम्।

लवङ्गजातीफलपिप्पलीनां
भागान् प्रकल्प्याक्षयुतानमीषाम्।
पलार्द्धमेकं मरिचस्य दद्यात्
पलानि चत्वारि महौषधस्य॥

सितासमं चूर्णमिदं प्रसह्य
रोगानिमानाशु बलान्निहन्यात्।
कासज्वरारोचकमेहगुल्म-
श्वासाग्निमान्द्यग्रहणीप्रदोषान्॥

समशर्करं चूर्णम्।

हरीतकी कणा शुण्ठी मरिचं गुड़संयुतम् ।
कासघ्नो मोदकः प्रोक्तस्तृष्णारोचकनाशनः ॥
तालीशवह्निदीप्यकचविकाम्लवेतसव्योषैः ।
तुल्यैस्त्रिसुगन्धियुतैर्गुड़ेन गुड़िका प्रकर्त्तव्या ॥
कासश्वासारोचकपीनसहृत्कण्ठवाङ्निरोधेषु ।
ग्रहणीगुदोद्भवेषु गुड़िका व्योषान्तिका नाम ॥
त्रिसुगन्धमत्र संस्कारत्वाच्चतुर्माषिकं ग्राह्यम् ।
मनःशिलालिमधुकमांसीमुस्तेङ्गुदैः पिबेत् ॥
धूमं त्र्यहञ्च तस्यानु सगुड़ञ्च पयः पिबेत् ।
एष कासान् पृथक्द्वन्द्वसर्व्वदोषसमुद्भवान् ॥
शतैरपि प्रयोगाणां साधयेदप्रसाधितान् ।
मनःशिलालिप्तदलं वदर्य्या घर्मशोषितम् ॥
सक्षीरं धूमपानात् तु महाकासनिवर्हणम् ।
अर्कच्छदशमीखे तुल्ये ततोऽर्द्धेन कटुत्रिकम् ॥
चूर्णितं वह्निनिक्षिप्तं पिबेद्धूमन्तु योगवित् ।
भक्षयेदथाम्बूलं पिबेद्दुग्धमथाम्बु वा ॥
कासाः पञ्चविधा यान्ति शान्तिमाशु न संशयः ।
मरीचशैलार्कक्षीरै-
र्वार्त्ताकीं त्वचमाशु भावितां शुष्काम् ।
कृत्वाविधिना धूमं
पिबतः कासाः शमं यान्ति ॥
दशमूलीकषायेण भार्गी कल्कं पचेत् घृतम् ।

…ः दर्व्वतित्तिरिनिर्य्यूहे तत्परं वातकासनुत् ॥

दशमूलघृतम्। दक्ष तित्तिरिरित्याः मिलित्वा क्वाथः दशमूलस्य क्वाथेन ... निर्य्यूहेन च मिलित्वा चातुर्गुण्यं।

दशमूलाढ़के प्रस्थं घृतस्याचसमैः पचेत्। दशमूलस्य क्वाथस्य आढक
पुष्कराङ्कशटीविल्वसुरसव्योषहिङ्गुभिः॥ तुलसी
पेयानुपानं तत् देयं कासे वातकफाधिके।
श्वासरोगेषु सर्व्वेषु कफवातात्मकेषु च॥

दशमूलाद्यं घृतम्।

दशमूलीचतुःप्रस्थे रसे प्रस्थोन्मितं हविः।
सचारैः पञ्चकोलैस्तु कल्कितं साधुसाधितम्॥
कासहृत्पार्श्वशूलघ्नं हिक्काश्वासनिवर्हणम्।
कल्कं षट्पलमेवात्र ग्राहयन्ति भिषग्वराः॥

दशमूलषट्पलं घृतम्।

कण्टकारीगुडूचीभ्यां क्वथक्त्रिंशत्पलाद्रसे।
प्रस्थः सिद्धो घृताद्वातकासनुदग्निदीपनः॥

कण्टकारीघृतम्।

घृतं रास्नाबलाव्योषश्वदंष्ट्राकल्कपाचितम्।
कण्टकारीरसे सर्पिः पञ्चकासनिसूदनम्॥

कण्टकारीघृतम्।

कण्टकारीरसे इति कण्टकारीस्वरसश्चतुर्गुणः।

सपत्रमूलशाखायाः कण्टकार्य्या रसाढ़के।
घृतप्रस्थं बलाव्योषविड़ङ्गशटीचित्रकैः ॥
सौवर्च्चलयवक्षारबिल्वामलकपुष्करैः।
वृश्चीरवृहतीपथ्यायमानीदाड़िमर्द्धिभिः ॥
द्राक्षापुनर्नवाचव्यधन्वयासाम्लवेतसैः।
शृङ्गीतामलकीभार्गीरास्नागोक्षुरकैः पचेत् ॥
कल्कैस्तु सर्व्वकासेषु हिक्काश्वासे च शस्यते।
कण्टकारीघृतं सिद्धं कफव्याधिविनाशनम् ॥

वृहत्कण्टकारीघृतम्।

द्रोणेऽपां साधयेद्रास्नां दशमूलीं शतावरीम्।
पलिकां मानिकांशांस्त्रीन् कुलत्थान् वदरान् यवान् ॥
तुलार्द्धं छागमांसस्य तदशेषेण तेन च।
घृताढ़कं समक्षीरं जीवनीयैः पलोन्मितैः ॥
सिद्धं तद्दशभिः कल्कैर्नस्यपानानुवासनैः।
समीक्ष्य वातरोगेषु यथावस्थं प्रयोजयेत् ॥
पञ्चकासान् क्षयं श्वासं पार्श्वशूलमरोचकम्।
सर्व्वाङ्गैकाङ्गरोगांश्च सप्लीहोर्द्ध्वानिलं जयेत् ॥
जीवकर्षभकौ मेदे काकोल्यौ सूपपर्णिके।
जीवन्ती मधुकञ्चैव दशको जीवको गणः ॥

रास्नाद्यं घृतम्।

दशमूलीं स्वयं गुप्तां शङ्खपुष्पीं शटीं बलाम्।
हस्तिपिप्पल्यपामार्गपिप्पलीमूलचित्रकान्॥
भार्गीपुष्करमूलञ्च द्विपलांशं यवाढ़कम्।
हरीतकीशतञ्चैकं जलपञ्चाढ़के पचेत्॥
यवैः स्विन्नैः कषायन्तं पूतं तच्चाभयाशतम्।
पचेत् गुड़तुलां दत्त्वा कुड़वञ्च पृथक् घृतात्॥
तैलात् सपिप्पलीचूर्णात् सिद्धशीते च माक्षिकात्।
लिह्याद् द्वे चाभये नित्यमतः खादेद्रसायनात्॥
तद्वलीपलितं हन्यात् बलायुर्बलवर्द्धनम्।
पञ्चकासान् क्षयं श्वासं हिक्काः सविषमज्वरान्॥
हन्यात् तथा ग्रहण्यर्शोहृद्रोगारुचिपीनसान्।
अगस्त्यविहितं धन्यमिदं श्रेष्ठं रसायनम्।

अगस्त्यहरीतकी।

समूलपुष्पच्छदकण्टकार्य्या-
स्तुलां जलद्रोणपरिस्रुताञ्च।
हरीतकीनाञ्च शतं निदध्या-
दयात्तपक्वाचरणावशेषम्॥
गुडस्य दत्त्वा शतमेतदग्नौ
विपक्वमुत्तीर्य्य ततः सुशीते।
कटुत्रिकञ्च द्विपलप्रमाणं
पलानि षट्पुष्परसस्य तत्र॥

क्षिपेच्चतुर्जातपलं यथाग्नि
प्रयुज्यमानो विधिनावलेहः ।
वातात्मकं पित्तकफोद्भवञ्च
द्विदोषकासानपि यांस्त्रिदोषान् ॥
क्षयोद्भवञ्च क्षतजञ्च हन्यात्
सपीनसश्वासमुरःक्षतञ्च ।
यक्ष्माणमेकादशरूपमुग्रं
भृगूपदिष्टं हि रसायनं स्यात् ॥
व्याघ्रीहरीतकी ।

इति कासरोगचिकित्सा ।

अथ हिक्काश्वासाधिकारः ।

हिक्काश्वासातुरे पूर्वं तैलाक्ते स्वेद इष्यते ।
स्निग्धैर्लवणयोगैश्च मृदुर्वातानुलोमनम् ॥
ऊर्द्ध्वाधःशोधनं शक्ते दुर्बले शमनं मतम् । १ ।
कोलमज्जाञ्जनं लाजातिक्ताकाञ्चनगैरिकम् ॥
कृष्णा धात्री सिता शुण्ठी काशीशं दधि नाम च ।
पाटल्याः सफलं पुष्पं कृष्णाखर्जूरमुस्तकम् ॥
षडेते पादिकालेहा हिक्काघ्ना मधुसंयुताः । २ ।

मधुकं मधुसंयुक्तं पिप्पली शर्करान्विता ॥
नागरं गुड़संयुक्तं हिक्कघ्नं नावनत्रयम् ।३।
स्तन्येन मक्षिकाविष्ठा नस्यं वालक्तकाम्बुना ॥
योज्यं हिक्काभिभूताय स्तन्यं वा चन्दनान्वितम् ।४।
मधुसौवर्च्चलोपेतं मातुलुङ्गरसं पिबेत् ॥५।
हिक्कार्त्तस्य पयश्छागं हितं नागरसाधितम् ।६।
कृष्णामलकशुण्ठीनां चूर्णं मधुसितायुतम् ॥
मुहुर्मुहुः प्रयोक्तव्यं हिक्काश्वासनिवारणम् ।७।
हिक्काश्वासी पिबेद्भार्गीं सविश्वामुष्णवारिणा ॥८।
नागरं वासिता भार्गी सौवर्च्चलसमन्वितम् ।९।
शृङ्गीकटुत्रिकफलात्रयकण्टकारी-
भार्गीसपुष्करजटालवणानि पञ्च ।
चूर्णं पिबेदशिशिरेण जलेन हिक्का-
श्वासोर्द्ध्ववातकसनारुचिपीनसेषु ॥ १०।
अभयानागरकल्कं पौष्करयवशूकमरिचकल्कं वा ।
तोयेनोष्णेन पिबेच्छ्वासी हिक्की च तच्छान्त्यै ॥११।
अमृतानागरफञ्जीव्याघ्रीपर्णाशसाधितः क्वाथः ।
पीतः सकणाचूर्णः कासश्वासौ जयत्याशु ॥१२।
दशमूलीकषायस्तु पुष्करेण विचूर्णितः ।
श्वासकासप्रशमनः पार्श्वहृच्छूलनाशनः ॥१३।
कुलत्थनागरव्याघ्रीवासाभिः क्वथितं जलम् ।
पीतं पुष्करसंयुक्तं हिक्काश्वासनिवर्हणम् ।१४।

गुड़ं कटुकतैलेन मिश्रयित्वा समं लिहेत् ॥
त्रिसप्ताहप्रयोगेण श्वासं निर्मूलतो जयेत् ।
शृङ्गीमहौषधकणाघनपुष्कराणां
चूर्णं शटीमरिचशर्करया समेतम् ।
क्वाथेन पीतममृताद्वयपञ्चमूल्याः
श्वासं त्र्यहेण शमयेदतिदोषमुग्रम् ॥
हरिद्रां मरिचं द्राक्षां गुड़ं रास्नां कणां शटीम् ।
जह्यात् तैलेन विलिहन् श्वासान् प्राणहरानपि ॥
हिक्कां हरति प्रबलां प्रबलं श्वासं नाशयत्याशु ।
शिखिपुच्छभूतिपिप्पलीचूर्णं मधुमिश्रितं लीढ़म् ॥
कर्षं कलिफलचूर्णं लीढ़ं चात्यन्तमिश्रितं मधुना ।
अचिराद्धरति श्वासं प्रबलामूर्द्ध्वंसिकाञ्चैव ॥
हिंस्राविड़ङ्गपूतिकत्रिफलाव्योषचित्रकैः ।
द्विक्षीरं सर्पिषः प्रस्थं चतुर्गुणजलान्वितम् ॥
कोलमात्रैः पचेत् तद्धि कासश्वासं व्यपोहति ।
अर्शांस्यरोचकं गुल्मं शकृद्भेदं क्षयं तथा ॥

हिंस्राद्यं घृतम् ।

तेजोवत्यभयाकुष्ठं पिप्पली कटुकरोहिणी ।
भूतिकं पौष्करं मूलं पलाशं चित्रकं शटी ॥
सौवर्चलं तामलकी सैन्धवं बिल्वपेषिका ।
तालीशपत्रं जीवन्तीव चातैरक्षसम्मितैः ॥

हिङ्गुपादैर्घृतं प्रस्थं पचेत् तोयचतुर्गुणे।
एतद्यथाबलं पीत्वा हिक्काश्वासौ जयेन्नरः॥
शोथानिलार्शोग्रहणीहृत्पार्श्वरुज एव च ।२२।

तेजोवत्याद्यं घृतम्।

शतं संगृह्य भार्ग्यास्तु दशमूल्यास्तथापरम्।
शतं हरीतकीनाञ्च पचेत्तोयचतुर्गुणे॥
पादावशेषे तस्मिंस्तु रसे वस्त्रपरिस्रुते।
आलोड्य च तुलां पूतां गुड़स्य त्वभयां ततः॥
पुनः पचेत् तु मृद्वग्नौ यावल्लेहत्वमागतम्।
शीतेषु मधुनस्त्वात्र षट्पलानि प्रदापयेत्॥
त्रिकटु त्रिसुगन्धञ्च पलिकानि पृथक् पृथक्।
कर्षद्वयं यवक्षारं संचूर्ण्य प्रक्षिपेत् ततः॥
भक्षयेदभयामेकां लेहस्यार्द्धपलं लिहेत्।
श्वासं सुदारुणं हन्ति कासं पञ्चविधं तथा॥
स्वरवर्णप्रदो ह्येष जठराग्नेश्च दीपनः।
पलोस्मिखागते माने न द्वैगुण्यमिहेष्यते॥
हरीतकीशतस्यात्र प्रस्थत्वादाढ़कं जलम्। २७॥

भार्गीगुडः।

कुलत्थं दशमूलञ्च तथैव द्विजयष्टिका।
शतं शतञ्च संगृह्य जलद्रोणे विपाचयेत्॥

पादावशेषे तस्मिंस्तु गुडस्यार्द्धतुलां क्षिपेत् ।
शीतीभूते च पक्वे च मधुनोऽष्टौ पलानि च ॥
षट्पलानि तुगाक्षीर्य्याः पिप्पल्याश्च पलद्वयम् ।
त्रिसुगन्धिसुगन्धं तत् खादेदग्निबलं प्रति ॥
श्वासं कासं ज्वरं हिक्कां नाशयेत्तमकं तथा ।
प्रतिश्यतं द्रोणनियमाज्ज्ञेयं द्रोणत्रयं लिह ॥२४॥

कुलत्थगुडः ।

—

इति हिक्काश्वासचिकित्सा ।

—

अथ स्वरभेदाधिकारः ।

वाते सलवणं तैलं पित्ते सर्पिःसमाक्षिकम् ।
कफे सक्षारकटुकं क्षौद्रं कवड इष्यते ॥१॥
गले तालुनि जिह्वायां दन्तमूलेषु चाश्रितः ।
तेन निष्कृष्यते श्लेष्मा स्वरश्चास्य प्रसीदति ॥२॥
आद्ये कोष्णं जलं पेयं जग्ध्वा घृतगुडौदनम् ।३॥
क्षीरान्नपानं पित्तोत्थे पिबेत् सर्पिरतन्द्रितः ॥४॥
पिप्पलीपिप्पलीमूलं मरिचं विश्वभेषजम् ।
पिबेत् मूत्रेण मतिमान् कफजे स्वरसंक्षये ॥५॥
स्वरोपघाते मेदोजे कफवद्विधिरिष्यते ।६॥

चयजे सर्व्वजे चापि प्रत्याख्याय समाचरेत् ॥

चव्याम्लवेतसकटुत्रिकतिन्तिड़ीक-
तालीशजीरकतुगादहनैः समांशैः।
चूर्णं गुड़प्रमृदितं त्रिसुगन्धियुक्तं
वैस्वर्य्यपीनसकफारुचिषु प्रशस्तम् ॥

तैलाक्तं स्वरभेदे वा खदिरं धारयेन्मुखे।
पथ्यां पिप्पलीयुक्तां वा संयुक्तां नागरेण वा ॥

अजमोदां निशां धात्रीं चारं वह्निं विचूर्ण्य च।
मधुसर्पिर्युतं लीढ्वा स्वरभेदं व्यपोहति ॥

कलितरुफलसिन्धुकणाचूर्णं तक्रेण लीढ़मपहरति।
स्वरभेदं गोपयसापीतं वामलकचूर्णञ्च ॥

वदरीपत्रकल्कं वा घृतभृष्टं ससैन्धवम्।
स्वरोपघाते कासे च लेहमेनं प्रयोजयेत् ॥

शर्करामधुमिश्राणि शृतानि मधुरैः सह।
पिबेत् पयांसि यस्योच्चैर्वदतोऽभिहतः स्वरः ॥

व्याघ्रीस्वरसविपक्वं रास्नावाट्यालगोचुरव्योषैः।
सर्पिः स्वरोपघातं हन्यात् कासञ्च पञ्चविधम् ॥
शुष्कद्रव्यमुपादाय स्वरसानामसम्भवे।
वारिण्यष्टगुणे साध्यं ग्राह्यं पादावशेषितम् ॥

कण्टकारीघृतम्।

भृङ्गराजामृतावल्लीवासकदशमूलकासमर्द्दरसैः।

सर्पिः सपिप्पलीकं विद्धं स्वरभेदकासजिन्मधुना ॥

भृङ्गराजाद्यं घृतम् ।

इति स्वरभेदचिकित्सा ।

अथारोचकाधिकारः ।

वान्तिं समीरणे पित्ते विरेकं वमनं कफे ।
कुर्य्याद् हृद्यानुकूलानि हर्षणञ्च मनोघ्नजे ॥१॥
वान्तोवचाम्बुभिरनिले विधिवत् पिबेत् तु
स्नेहोष्णतोयमदिरान्यतमेन चूर्णम् ।
कृष्णाविड़ङ्गयवभस्महरेणुभार्गी-
रास्नैलहिङ्गुलवणोत्तमनागराणाम् ॥२॥
पैत्ते गुड़ाम्बुमधुरैर्वमनं प्रशस्तं ॥३॥
लेहः ससैन्धवसितामधुसर्पिरिष्टः ।४।
निम्बाम्बुच्छर्द्दितवतः कफजे तु पानं ॥५॥
राजद्रुमाम्बु मधुना सह दीप्यकाद्यम् ॥६॥
चूर्णं यदुक्तमथवानिलजे तदेव (७)
सर्व्वैश्च सर्व्वकृतमेवमुपक्रमेच्च । ८ ।
कुष्ठसौवर्च्चलाजाजीशर्करामरिचं विड़म् ।९।
धात्र्येलापद्मकोशीरपिप्पलीचन्दनोत्पलम् ॥१०॥
लोध्रं तेजोवती पथ्या त्र्यूषणं सयवाग्रजम् ॥११॥

आर्द्रदाड़िमनिर्य्यासश्चाजाजीशर्करायुतः ।
सतैलमाक्षिकाश्चेति चत्वारः कवड़ग्रहाः ॥
चतुरोऽरोचकान् हन्युर्वाताद्येकजसर्व्वजान् । १६ ।

त्वङ्मुस्तमेलाधान्यानि मुस्तमामलकानि च ॥
त्वक् च दार्व्वी यमान्यश्च पिप्पल्यस्तेजवत्यपि ।
यमानी तिन्तीड़कञ्च पञ्चैते मुखशोधनाः ॥
श्लोकपादैरभिहिताः सर्व्वारोचकनाशनाः । १७ ।

अम्लिका गुड़तोयञ्च त्वगेलामरिचान्वितम् ॥
अभक्तच्छन्दरोगेषु शस्तं कवड़धारणम् । १८ ।

कारव्यजाजीमरिचं द्राक्षावृक्षाम्लदाड़िमम् ॥
सौवर्च्चलं गुड़ं क्षौद्रं सर्व्वारोचकनाशनम् । १९ ।

त्रीण्युषणानि त्रिफला रजनीद्वयञ्च
चूर्णीकृतानि यवशूकविमिश्रितानि ।
क्षौद्रान्वितानि वितरेन्मुखधारणार्थ-
मन्यानि तिक्तकटुकानि च भेषजानि ॥ २० ।

विट्चूर्णमधुसंयुक्तो रसो दाड़िमसम्भवः ।
असाध्यामपि संहन्यादरुचिं वक्त्रधारितः ॥ २१ ।

यमानीतिन्तड़ीकञ्च नागरं चाम्लवेतसम् ।
दाड़िमं वदरं चाम्लं कार्षिकाण्युपकल्पयेत् ॥
धान्यसौवर्च्चलाजाजीवराङ्गञ्चार्द्धकार्षिकम् ।
पिप्पलीनां शतञ्चैकं द्वे शते मरिचस्य च ॥
शर्करायाश्च चत्वारि पलान्येकत्र चूर्णयेत् ।

জিহ্বাবিশোধনং হৃদ্যং তচ্চূর্ণং ভক্তরোচনম্ ॥
হৃৎপীড়াপার্শ্বশূলঘ্নং বিবন্ধানাহ নাশনম্ ।
কাসশ্বাসহরং গ্রাহি গ্রহণ্যর্শোবিকারনুৎ ॥

যমানীশাড়বঃ ।

অষ্টাদশ শিগ্রুফলানি দশ মরিচানি বিংশতিশ্চ পিপ্পল্যঃ ।
আর্দ্রকপলং গুড়পলং প্রস্থত্রয়মারণালস্য ॥
এতদ্বিড়লবণযুতং খজাহতং সুরভি গন্ধাঢ্যম্ ।
ব্যঞ্জনসহস্রঘাতি জ্ঞেয়ং কলহংসং নাম ॥

কলহংসঃ ।

ইতি অরোচকচিকিৎসা ।

অথ ছর্দ্যধিকারঃ ।

আমাশয়োৎক্লেশভবা হি সর্ব্বা-
শ্ছর্দ্যো মতা লঙ্ঘনমেব তস্মাৎ ।১।
প্রাক্ কারয়েৎ মারুতজাং বিমুচ্য
সংশোধনং বা কফপিত্তহারি ॥২।
হন্যাৎ ক্ষীরোদকং পীতং ছর্দ্দিং পবনসম্ভবাম্ ।৩।
সসৈন্ধবং পিবেৎ সর্পির্বাতচ্ছর্দ্দিনিবারণম্ ॥ ৪।

मुद्गामलकयूषं वा ससर्पिष्कं ससैन्धवम् ।
यवागूं मधुमिश्रां वा पञ्चमूलीकृतां पिबेत् ॥৬॥
पित्तात्मिकायां त्वनुलोमनार्थं
द्राक्षाविदारीक्षुरसैस्त्रिवृत् स्यात् ।৭।
कफाशयस्थं त्वतिमात्रवृद्धं पित्तं जयेत् स्वादुभिरूर्द्ध्वमेव ॥৮॥
शुद्धस्य काले मधुशर्कराभ्यां
लाजैश्च मन्थं यदि वापि पेयाम् ।৯।
प्रदापयेन्मुद्गरसेन वापि शाल्योदनं जाङ्गलजैरसैर्वा ॥১০॥
चन्दनेनाक्षमात्रेण संयोज्यामलकीरसम् ।
पिबेन्माक्षिकसंयुक्तं छर्द्दिस्तेन निवर्त्तते ॥১১॥
चन्दनञ्चाम्बृणालञ्च बालकं नागरं वृषम् ।
सतण्डुलोदकक्षौद्रं पीतः कल्को वमिं जयेत् ॥১২॥
कषायो भृष्टमुद्गस्य सलाजमधुशर्करः ।
छर्द्यतीसारतृड्दाहज्वरघ्नः संप्रकाशितः ॥১৩॥
हरीतकीनां चूर्णन्तु लिह्यान्माक्षिकसंयुतम् ।
अधोभागीकृते दोषे छर्द्दिः क्षिप्रं निवर्त्तते ॥১৪॥
गुडूचीत्रिफलारिष्टपटोलैः क्वथितं पिबेत् ।
क्षौद्रयुक्तं निहन्त्याशु छर्द्दिं पित्तास्रसम्भवाम् ॥১৫॥
क्वाथः पर्प्पटजः पीतः सक्षौद्रः छर्द्दिनाशनः ।১৬।
कफात्मिकायां वमनन्तु शस्तं
सपिप्पलीसर्षपनिम्बतोयैः ।১৭।
पिण्डीतकैः सैन्धवसंप्रयुक्तै-

च्छर्द्यां कफामाशयशोधनार्थम् ॥ १८ ॥
विड़ङ्गत्रिफलाविश्वचूर्णं मधुयुतं जयेत् । १९ ।
विड़ङ्गप्लवशुण्ठीनामथवा श्लेष्मजां वमिम् ॥ २० ॥
मज्जाम्रवं वा वदरस्य चूर्णं (१)
मुस्तायुतां कर्कटकस्य शृङ्गीम् । (२)
दुरालभां वा मधुसंप्रयुक्तां (३)
लिह्यात् कफच्छर्दिविनिग्रहार्थम् । २१ ।
तर्पणं वा मधुयुतं तिसृणामपि भेषजम् । २२ ।
क्वतं गुडूच्या विधिवत् कषायं हिमसंज्ञितम् ।
तिसृष्वपि भवेत् पथ्यं माक्षिकेण समायुतम् ॥ २३ ॥
द्रव्यादापोत्थिताक्तोये प्रतप्ते निशि संस्थितात् ।
कषायो योऽभिनिर्याति सशीतः समुदाहृतः ॥
षड्भिः पलैश्चतुर्भिर्वा सलिलाच्छीतफाण्टयोः ।
आप्लुतं भेषजपलं रसाख्यायां पलद्वयम् ॥ २४ ॥
श्रीफलस्य गुडूच्या वा कषायो मधुसंयुतः ।
पेयश्छर्दित्रये शीतो मूर्वां वा तण्डुलाम्बुना ॥ २५ ॥
जम्ब्वाम्रपल्लवंगवेधुकधान्यसेव्य-
ह्रीवेरवारिमधुना पिवतोऽल्पमल्पम् । २६ ।
छर्दिः प्रयाति शमनं त्रिसुगन्धियुक्ता
लीढ़ा निहन्ति मधुनाथ दुरालभा वा ॥ २७ ॥
जातीरसः कपित्थस्य पिप्पलीमरिचान्वितः ।
चौद्रेण युक्तः शमयेल्लेहोऽयं छर्दिमुल्वनाम् ॥ २८ ॥

पिष्ट्वा धात्रीफलं द्राक्षां शर्कराञ्च पलोन्मिताम्।
दत्त्वा मधुपलञ्चात्र कुडवं सलिलस्य च॥
वाससा गलितं पीतं हन्ति छर्दिं त्रिदोषजाम्।२९॥

एलालवङ्गगजकेशरकोलमज्ज-
लाजाप्रियङ्गुघनचन्दनपिप्पलीनाम्।
चूर्णानि माक्षिकसितासहितानि लीढ्वा छर्दिं
निहन्ति कफमारुतपित्तजाञ्च॥ ७०॥

एलादिचूर्णम्।

कोलामलकमज्जानौ मक्षिकाविट्सितामधु।
सकृष्णातण्डुलो लेहश्छर्दिमाशु नियच्छति॥ ७१।
अश्वत्थवल्कलं शुष्कं दग्ध्वा निर्वापितं जले।
तज्जलं पानमात्रेण छर्दिं जयति दुस्तराम्॥ ७२।
यष्ट्याह्वं चन्दनोपेतं सम्यक् क्षीरप्रपेषितम्।
तेनैवालोड्य पातव्यं रुधिरच्छर्दिनाशनम्॥ ७३।
लाजाकपित्थमधुमागधिकोषणानाम्। ७४।
क्षौद्राभयात्रिकटुधान्यकजीरकाणाम्॥ ७५।
पथ्यामृतामरिचमाक्षिकपिप्पलीनां
लेहास्त्रयः सकलवम्यरुचिप्रशान्त्यै। ७६।
पद्मकामृतनिम्बानां धान्यचन्दनयोः पचेत्॥
कल्के क्वाथे च हविषः प्रस्थं छर्दिनिवारणम्।

तृष्णारुचिप्रशमनं दाहज्वरहरं परम् ।७१।

पद्मकाद्यं घृतम् ।

इति छर्द्दिचिकित्सा ।

अथ तृष्णाधिकारः ।

तृष्णायां पवनोत्थायां सगुड़ं दधि शस्यते ।
रसाश्च बृंहणाः शीता गुडूच्या रस एव च ॥१॥

(१) पञ्चाङ्गकाः पञ्चगणा ये उक्ता-
स्तेष्वम्बुसिद्धं प्रथमे गणे वा ।
पिबेत् सुखोष्णं मनुजोऽल्पमात्रं
तृष्णोपरोधं न कदापि कुर्य्यात् ॥२॥

पित्तोत्थितं पित्तहरैर्विपक्कं
निहन्ति तोयं पय एव वापि ।३॥

काश्मर्य्यशर्करायुक्तं चन्दनोशीरपद्मकम् ॥
द्राक्षामधुकसंयुक्तं पित्ततर्षे जलं पिबेत् ।४।

पित्तजायान्तु तृष्णायां पक्कोडुम्बरजो रसः ॥५॥

तत्क्वाथो वा हिमस्तद्वच्छारिवादिगणाम्बु वा ।६।

स्याज्जीवनीयसिद्धं क्षीरघृतं वातपित्तजे तर्षे ॥७॥

तद्वद् द्राक्षाचन्दनखर्ज्जरोशीरमधुसंयुक्तं तोयम् ।८।

सशारिवादौ तृणपञ्चमूले तथोत्पलादौ मधुरे गणे वा ॥

कुर्य्यात् कषायांस्तु तथैव युक्तान्मधूकपुष्पादिषु चापरेषु । १३ ।

विल्वाटकीधातकिपञ्चकोल-
दर्भेषु सिद्धं कफजां निहन्ति । १४ ।
हितं भवेच्छर्द्दनमेव चात्र
तप्तेन निम्बप्रसवोदकेन ॥ १५ ।
सजीरकाण्यार्द्रकशृङ्गवेर-
सौवर्च्चलान्यर्द्धजलाप्लुतानि ।
मद्यानि हृद्यानि च गन्धवन्ति
पीतानि सद्यः शमयन्ति तृष्णाम् ॥ १६ ॥
क्षतोत्थितां रुग्विनिवारणेन[1]
जयेद्रसानामसृजश्च पानैः[2] । १७ ।
क्षयोत्थितां क्षीर[1]जलं निहन्या-
न्मांसोदकं[2] वाथ मधूदकं[3] वा । १८ ।
गुर्व्वन्नजामुल्लिखनैर्जयेत्तु
क्षयादृते सर्व्वकृताञ्च तृष्णाम् ॥

लाजोदकं मधुयुतं शीतं गुड़विमर्दितम् ।
काश्मर्य्यशर्करायुक्तं पिबेत् तृष्णार्द्दितो नरः ॥
अतिरूक्षदुर्बलानां तर्षं शमयेन्नृणामिहाशु पयः ।
छागो वा घृतभृष्टः शीतो मधुरो रसो हृद्यः ॥
आम्रजम्बूकषायं वा पिबेन्माक्षिकसंयुतम् ।
छर्दिं सर्व्वां प्रणुदति तृष्णाञ्चैवापकर्षति ॥
वटशुङ्गसिताल्लोध्रदाड़िमं मधुकं मधु ।

पिबेत् तण्डुलतोयेन छर्दितृष्णानिवारणम् ॥
गोस्तनेक्षुरसक्षीरयष्टीमधुमधूत्पलैः ।
नियतं नस्यतः पानैस्तृष्णा शाम्यति दारुणा ॥
क्षीरेक्षुरसमाध्वीकैः क्षौद्रशीधुगुडोदकैः ।
वृक्षाम्लाम्लैश्च गण्डूषास्तालुशोषनिवारणाः ।
तालुशोषे पिबेत् सर्पिर्घृतमण्डमथापि वा ॥
मूर्च्छाछर्दितृषादाहस्त्रीमद्यभृशकर्षिताः ।
पिबेयुः शीतलं तोयं रक्तपित्ते मदात्यये ॥
धान्याम्लमास्यवैरस्यमलदौर्गन्ध्यनाशनम् ।
तदेवालवणं पीतं मुखशोषहरं परम् ॥
वैशद्यं जनयत्यास्ये संदधाति मुखे व्रणान् ।
दाहतृष्णाप्रशमनं मधुगण्डूषधारणम् ॥
कोलदाडिमवृक्षाम्लचुक्रीकाचुक्रिकारसः ।
पञ्चाम्लको मुखालेपः सद्यस्तृष्णां नियच्छति ॥
वारिशीतमधुयुतमाकण्ठाद्वा पिपासितम् ।
पाययेद्वामयेच्चापि तेन तृष्णा प्रशाम्यति ॥
वटशुङ्गामयक्षौद्रलाजनीलोत्पलैर्दृढ़ा ।
गुडिका वदनन्यस्ता क्षिप्रं तृष्णां नियच्छति ॥
ओदनं रक्तशालीनां शीतं माक्षिकसंयुतम् ।
भोजयेत् तेन शाम्येत् तु छर्दिस्तृष्णाचिरोत्थिता ॥
पूर्वामयातुरः सन् दीनस्तृष्णार्दितो जलं याचन् ।
न लभेत चेदाश्वेव मरणमाप्नोति दीर्घरोगं वा ॥

तृषितो मोहमायाति मोहात् प्राणान् विमुञ्चति।
तस्मात् सर्व्वास्ववस्थासु न क्वचिद्वारि वार्य्यते॥

इति तृष्णाचिकित्सा।

अथ मूर्च्छाधिकारः।

सेकावगाहौ मणयः सहाराः
शीताः प्रदेहा व्यजनानिलश्च।
शीतानि पानानि च गन्धवन्ति
सर्व्वासु मूर्च्छासु निवारितानि॥१॥
सिद्धानि वर्गे मधुरे पयांसि
सदाडिमा जाङ्गलजा रसाश्च।
तथा यवालोहितशालयश्च
मूर्च्छासु शस्ताश्च सतीनमुद्गाः॥२॥

यथादोषं कषायाणि ज्वरघ्नानि प्रयोजयेत्।३।
रक्तजायान्तु मूर्च्छायां हितः शीतक्रियाविधिः॥४॥ রক্তদর্শন-জায়াং।
मद्यजायाम्वमेन्मद्यं निद्रां सेवेद्यथासुखम्।५।
विषजायां विषघ्नानि भेषजानि प्रयोजयेत्॥६॥
कोलमज्जोषणोशीरकेशरं शीतवारिणा। বদরমজ্জা
पीतं मूर्च्छां जयेल्लीढ़ा तृष्णां वा मधुसंयुताम्॥७॥
महौषधामृताक्षुद्रापौष्करग्रन्थिकोद्भवम्। কণ্টকারী

पिबेत् कषायुतं क्वाथं मूर्च्छा येषु मदेषु च ॥ ९ ॥
शतावरीबलामूलद्राक्षासिद्धं पयः पिबेत् । १० ॥
समितं भ्रमनाशाय वीजं वात्यालकस्य वा ॥ ११ ॥
पिबेत् दुरालभाक्वाथं सघृतं भ्रमशान्तये । १२ ॥
त्रिफलायाः(१) प्रयोगो वा प्रयोगः पयसो(२)ऽपि वा ॥
रसायनानां कौम्भस्य सर्पिषो वा प्रशस्यते । १३ ।
मधुना हन्त्युपयुक्ता त्रिफला रात्रौ गुडार्द्रकं प्रातः ।
सप्ताहात् पथ्यभोजी मदमूर्च्छाकामलकामलोन्मादान् । १४ ॥
अञ्जनान्यवपीडाश्च धूमः प्रधमनानि च ॥
सूचीभिस्तोदनं शस्तं दाहः पीडा नखान्तरे ।
लुञ्चनं केशरोम्णाञ्च दन्तैर्दंशनमेव च ।
आत्मगुप्तावघर्षश्च हितास्तस्यावबोधने ॥ १५ ॥

इति मूर्च्छाचिकित्सा ।

अथ मदात्ययाधिकारः ।

मन्थः खर्जूरमृद्वीकावृक्षाम्लाम्लीकदाडिमैः ।
परूषकैः सामलकैर्युक्तो मद्यविकारनुत् ॥ १ ॥
जले चतुष्पलशीते खण्डद्रव्यपलं क्षिपेत् ।
मृत्पात्रे मर्दयेत् सम्यक् तस्माच्च द्विपलं पिबेत् ॥
सतीनमुद्गमिश्रान्(१) वा दाडिमामलकान्वितान्(२) ।

द्राक्षामलकखर्ज्जूरपरूषकरसेन वा ॥
कल्पयेत् तर्पणान् यूषान् रसांश्च विविधात्मकान् ।
मद्यं सौवर्च्चलव्योषयुक्तं किञ्चिज्जलान्वितम् ॥
जीर्णमद्याय दातव्यं वातपानात्ययापहम् ।
मुद्गयूषः सितायुक्तः स्वादुर्वा पैत्तिको रसः ॥
पित्तपानात्यये योज्याः सर्व्वतश्च क्रिया हिमाः ।
पानात्यये कफोद्भूते लङ्घनञ्च यथाबलम् ॥
दीपनीयौषधोपेतं पिबेन्मद्यं समाहितः ।
सर्व्वजे सर्व्वमेवेदं प्रयोक्तव्यं चिकित्सितम् ॥
आभिः क्रियाभिर्मिश्राभिः शान्तिं याति मदात्ययः ।
न चेन्मद्यक्रमं मुक्त्वा क्षीरमस्य प्रयोजयेत् ॥
लङ्घनाद्यैः कफे क्षीणे जातदौर्बल्यलाघवे ।
ओजस्तुल्यगुणं क्षीरं विपरीतञ्च मद्यतः ॥
क्षीरप्रयोगं मद्यं वा क्रमेणाल्पाल्पमाचरेत् ।
पयः पुनर्नवाकाथयष्टीकल्कप्रसाधितम् ।
घृतं पुष्टिकरं पानान्मद्यपानहतौजसः ॥

पुनर्नवाघृतम् ।

सौवर्च्चलमजाज्यश्च वृक्षाम्लं साम्लवेतसम् ।
त्वगेलामरिचार्द्धांशं शर्कराभागयोजितम् ॥
हितं लवणमष्टाङ्गमग्निसन्दीपनं परम् ।

मदात्यये कफप्राये दद्यात् स्रोतोविशोधनम् ॥

अष्टाङ्गलवणम् ।

चव्यं सौवर्च्चलं हिङ्गुपूरकं विश्वदीप्यकम् ।
चूर्णं मद्येन दातव्यं पानात्ययरुजापहम् ॥
जलाप्लुतश्चन्दनरूषिताङ्गः
स्रग्वीसभक्तां पिशितोपदंशाम् ।
पिबन् सुरां नैव लभेत रोगान्
मनोमतिघ्नञ्च मदं न याति ॥
द्राक्षाकपित्थफलदाड़िमपानकं यत्
तत्पानविभ्रमहरं मधुशर्कराढ्यम् ।
पथ्याक्वाथेन संसिद्धं घृतं धात्रीरसेन वा ॥
सर्पिःकल्याणकं वापि मदमूर्च्छाहरं पिबेत् ।
सच्छर्दिमूर्च्छातिसारं मदं पूगफलोद्भवम् ॥
सद्यः प्रशमयेत् पीतमाढ्नैर्वारि शीतलम् ।
वन्यकरीषघ्राणाज्जलपानाल्लवणभक्षणाद्वापि ॥
शाम्यति पूगफलमदश्चूर्णरुजाशर्कराकवलात् ।
शङ्खचूर्णरजोघ्राणं स्वल्पं मदमपोहति ॥
कुष्माण्डकरसः सगुड़ः शमयति मदनकोद्रवजम्
धौस्तुरञ्च दुग्धं सशर्करं पानयोगेन ॥

इति मदात्ययचिकित्सा ।

अथ दाहाधिकारः।

शतधौतघृताभ्यक्तं दिह्याद्दाहयवशक्तुभिः।
कोलामलकयुक्तैर्वा धान्याम्लैरपि बुद्धिमान्॥
छादयेत् तस्य सर्व्वाङ्गमारणालार्द्रवाससा।
लामज्जेनाथ शुक्लेन चन्दनेनानुलेपयेत्॥
चन्दनाम्बुकणास्यन्दितालवृन्तोपवीजितः।
सुप्याद्दाहार्द्दितोऽम्भोजकदलीदलसम्भवे॥
परिषेकावगाहेषु व्यजनानाञ्च सेवने।
शस्यते शिशिरं तोयं तृष्णादाहोपशान्तये॥
क्षीरैः क्षीरिकषायैश्च सुशीतैश्चन्दनान्वितैः।
अन्तर्दाहं प्रशमयेदेतैश्चान्यैश्च शीतलैः॥
कुशादिशालपर्णीभिर्जीवकाद्येन साधितम्।
तैलं घृतं वा दाहघ्नं वातपित्तविनाशनम्॥

कुशाद्यं तैलं घृतञ्च।

फलिनीलोध्रसेव्याम्बुहेमपत्रं कुटन्नटम्।
कालीयकरसोपेतं दाहे शस्तं प्रलेपनम्॥
ह्रीवेरपद्मकोशीरचन्दनक्षोदवारिणा।
संपूर्णामवगाहेत द्रोणीं दाहार्द्दितो नरः॥

इति दाहचिकित्सा।

अथ उन्मादाधिकारः ।

उन्मादे वातिके पूर्व्वं स्नेहपानं, विरेचनम् ।
पित्तजे कफजे वान्तिः परोवस्त्यादिकः क्रमः ॥১॥
यच्चोपदेक्ष्यते किञ्चिदपस्मारचिकित्सिते ।
उन्मादे तच्च कर्त्तव्यं सामान्याद्दोषदूष्ययोः ॥২॥
ब्राह्मीकुष्माण्डीषड्ग्रन्थाशङ्खपुष्पिकास्वरसाः ।
उन्मादहृतो दृष्टाः पृथगेते कुष्ठमधुमिश्राः ॥৩॥
दशमूलाम्बु सघृतं युक्तं मांसरसेन वा ।
ससिद्धार्थकचूर्णं वा पुराणं वैककं घृतम् ॥৪॥
उग्रगन्धं पुराणं स्याद्दशवर्षस्थितं घृतम् ।
लाचारससन्निभं शीतं प्रपुराणमतः परम् ॥৫॥
श्वेतोन्मत्तोत्तरदिङ्मूलसिद्धस्तु पायसः ।
गुड़ाज्यसंयुतो हन्ति सर्व्वोन्मादांस्तु दोषजान् ॥৬॥
उन्मादे समधुः पेयः शुद्धो वातालशाखजः ।
रसो, नस्येऽभ्यञ्जने च सार्षपं तैलमिष्यते ॥৮॥
अपक्वचटकीचीरपीतोन्मादविनाशिनी ।৯॥
बद्धं सार्षपतैलाक्तमुत्तानञ्चातपे न्यसेत् ॥১০॥
सिद्धार्थको हिङ्गु वचा करञ्जौ देवदारु च ।
मञ्जिष्ठा त्रिफला श्वेता कटभीत्वक् कटुत्रिकम् ॥
समांशानि प्रियङ्गुश्च शिरीषौ रजनीद्वयम् ।

वस्तमूत्रेण पिष्टोऽयमगदः पानमञ्जनम् ॥ ঔষধং।
नस्यमालेपनञ्चैव स्नानमुद्वर्त्तनन्तथा ।
अपस्मारविषोन्मादं हत्वा लक्ष्मीज्वरापहः ॥
भूतेभ्यश्च भयं हन्ति राजद्वारे च शस्यते ॥११॥
सर्पिरेतेन सिद्धं वा सगोमूत्रं तदर्थकृत् ॥१२॥
व्यूषणं हिङ्गु लवणं वचा कटुकरोहिणी ।
शिरीषनक्तमालानां वीजं श्वेताश्च सर्षपाः ॥ করঞ্জ
गोमूत्रपिष्टैरेतैर्वा वर्त्तिर्नेत्राञ्जने हिता ।
चातुर्थकमपस्मारमुन्मादञ्च नियच्छति ॥१३॥

व्यूषणाद्या वर्त्तिः ।

१। शुद्धस्याचारविभ्रंशे तीक्ष्णं नावनमञ्जनम् । নস্যং
ताड़नञ्च मनोबुद्धिस्मृतिसंवेदनं हितम् ॥ উদ্বেজনং
तर्ज्जनं त्रासनं दानं सान्त्वनं हर्षणं भयम् ॥१४॥
२। विस्मयो विस्मृतेर्हेतोर्नयन्ति प्रकृतिं मनः ॥१५॥
कामशोकभयक्रोधहर्षेर्षालोभसम्भवान् ।
परस्परप्रतिद्वन्द्वैरेभिरेव शमं नयेत् ॥१६॥
इष्टद्रव्यविनाशात् तु मनो यस्योपहन्यते ।
तस्य तत्सदृशप्राप्त्या शान्त्याश्वासैश्च तान् जयेत् ॥१७॥
प्रदेहोत्सादनाभ्यङ्गधूमाः पानञ्च सर्पिषः ।
प्रयोक्तव्यं मनोबुद्धिस्मृतिसंज्ञाप्रबोधनम् ॥
कल्याणकं महद्वापि दद्याद्वा चैतसं घृतम् ।

শুদ্ধস্যেত্যাদি— শুদ্ধস্য বমিতস্য আচার বিভ্রংশে উন্মাদে নস্যং বেদনং
উদ্বেজনং বাচা ত্রাসনং ... রাজপুরুষানি
... ।২। বিস্মৃতেরহেতোরিতি— হেতুরুপাদ ...
বিস্মৃতে বিস্মারক ... মনঃ প্রকৃতিং স্বভাবং নয়তি যথা বিষম ...
... ।

* तैलं नारायणञ्चापि महानारायणन्तथा ॥१८॥
विशालां त्रिफलां कौन्तीं देवदार्व्वेलवालुकम् ।
स्थिरां नतं रजन्यौ द्वे शारिवे द्वे प्रियङ्गुकाः ॥
नीलोत्पलैलामञ्जिष्ठादन्तीदाड़िमकेशरम् ।
तालीशपत्रं बृहतीं मालत्याः कुसुमं नवम् ॥
विडङ्गं पृश्निपर्णी च कुष्ठं चन्दनपद्मकौ ।
अष्टाविंशतिभिः कल्कैरेतैरक्षसमन्वितैः ॥
चतुर्गुणं जलं दत्त्वा घृतप्रस्थं विपाचयेत् ।
अपस्मारे ज्वरे कासे शोषे मन्दानले क्षये ॥
वातरक्ते प्रतिश्याये तृतीयकचतुर्थके ।
वम्यर्शोमूत्रकृच्छ्रे च विसर्पोपहतेषु च ॥
कण्डूपाण्ड्वामयोन्मादे विषमेहगरेषु च ।
भूतोपहतचित्तानां गद्गदानामरेतसाम् ॥
शस्तं स्त्रीणाञ्च बन्ध्यानां धन्यमायुर्बलप्रदम् ।
अलक्ष्मीपापरक्षोघ्नं सर्व्वग्रहनिवारणम् ॥
कल्याणकमिदं सर्पिः श्रेष्ठं पुंसवनेषु च ।
द्विजलं सचतुःक्षीरं क्षीरकल्याणकन्त्विदम् ॥१९॥

पानीयकल्याणक्षीरकल्याणके ।

---

* एभ्य एव स्थिरादीनि जले पक्त्वैकविंशतिम् ।
रसे तस्मिन् पचेत् सर्पिः गृष्टिक्षीरचतुर्गुणम् ॥
वीरर्द्धिमाषकाकोलीस्वयंगुप्तर्षभर्द्धिभिः

मेदया च समैः कल्कैः तत् स्यात् कल्याणकं महत्॥
बृंहणीयं विशेषेण सन्निपातहरं परम्॥२०॥

महाकल्याणकं घृतम्।

पञ्चमूल्यवकाश्मर्य्या रास्नैरण्ड त्रिवृद्बला।
मूर्व्वा शतावरी चेति क्वाथ्यद्विपलिकैरिमैः॥
कल्याणकस्य चाङ्गेन तद् घृतं चैतसं स्मृतम्।
सर्व्वचेतोविकाराणां शमनं परमं मतम्॥
घृतप्रस्थोऽत्र पक्तव्यः क्वाथो द्रोणाम्भसा हृतात्।
चतुर्गुणोऽत्र सम्पाद्यः कल्कः कल्याणकेरितः॥२१॥

चैतसं घृतम्।

जटिला पूतना केशी चारटी मर्कटी वचा।
त्रायमाणा जयावीरा चोरकः कटुरोहिणी॥
वयस्था शूकरी छत्रा सातिच्छत्रा पलङ्कषा।
महापुरुषदन्ता च वयस्था नाकुलीद्वयम्॥
कटम्भरा वृश्चिकाली स्थिरा चैव च तैर्घृतम्।
सिद्धं चातुर्थकोन्मादग्रहापस्मारनाशनम्॥
महापैशाचिकं नाम घृतमेतद्यथामृतम्।
मेधाबुद्धिस्मृतिकरं बालानाञ्चाङ्गवर्द्धनम्॥२२॥

महापैशाचिकं घृतम्।

हिङ्गुसौवर्च्चलव्योषैर्द्विपलांशैर्घृताढ़कम् ।
चतुर्गुणे गवां मूत्रे सिद्धमुन्मादनाशनम् ॥

हिङ्ग्वाद्यं घृतम् ।

लशुनस्याविनष्टस्य तुलार्द्धं निस्तुषीकृतम् ।
तदर्द्धं दशमूल्यास्तु द्व्याढकेऽपां विपाचयेत् ॥
पादशेषे घृतप्रस्थं लशुनस्य रसं तथा ।
कोलमूलकवृक्षाम्लमातुलुङ्गार्द्रकैः रसैः ॥
दाड़िमाम्बुसुरामस्तुकाञ्जिकाम्लैस्तदर्द्धिकैः ।
साधयेत्त्रिफलादारुलवणव्योषदीप्यकैः ॥
यमानीचव्यहिङ्ग्वम्लवेतसैश्च पलार्द्धिकैः ।
सिद्धमेतत् पिबेच्छूलगुल्मार्शोजठरापहम् ॥
ब्रध्नपाण्ड्वामयप्लीहयोनिदोषक्रिमिज्वरान् ।
वातश्लेष्मामयांश्चान्यानुन्मादांश्चापकर्षति ॥

लशुनाद्यं घृतम् ।

सर्पिःपानादिरागन्तोर्मन्त्रादिश्चेष्यते विधिः ।
पूजावल्युपहारेष्टिहोममन्त्राञ्जनादिभिः ॥
जयेदागन्तुमुन्मादं यथाविधि शुचिर्भिषक् ।
कृष्णामरिचसिन्धूत्थमधुगोपित्तनिर्मितम् ॥
अञ्जनं सर्व्वभूतोत्थमहोन्मादविनाशनम् ।
दार्व्वीमधुभ्यां पुष्यायां कृतञ्च गुड़िकाञ्जनम् ॥

* मरिचं वातपेर्मांसं सपित्तं स्थितमञ्जनम्।
वैकृतं पश्यतः कार्य्यं दोषभूतहतस्मृतेः॥
निम्बपत्रवचाहिङ्गुसर्पनिर्मोकसर्षपैः।
डाकिन्यादिहरो धूपो भूतोन्मादविनाशनः॥
कार्पासास्थिमयूरपिच्छबृहतीनिर्माल्यपिण्डीतकैः
त्वग्वांशीवृषदंशविट्तुषवचाकेशाहिनिर्मोककैः।
गोशृङ्गद्विपदन्तहिङ्गुमरिचैस्तुल्यैस्तु धूपः कृतः
स्कन्दोन्मादपिशाचराक्षससुरावेशज्वरघ्नः स्मृतः॥
ब्रह्मराक्षसजिन्नस्यं पक्वैन्द्रीफलमूत्रजम्॥
साज्यं भूतहरं नस्यं श्वेताज्येष्ठाम्बुनिर्मितम्।
देवर्षिपितृगन्धर्व्वैरुन्मत्तस्य च बुद्धिमान्॥
वर्जयेदञ्जनादीनि तीक्ष्णानि क्रूरमेव च।

इत्युन्मादचिकित्सा।

अथापस्माराधिकारः।

वातिकं वस्तिभिः प्रायः पैत्तं प्रायोविरेचनैः।
श्लैष्मिकं वमनप्रायैरपस्मारमुपाचरेत्॥
* सर्व्वतः सुविशुद्धस्य सम्यगाश्वासितस्य च।
अपस्मारविमोक्षार्थं योगान् संशमनान् शृणु॥
मनोह्वातार्क्ष्यजञ्चैव शकृत्पारावतस्य च।

अञ्जनं हन्त्यपस्मारमुन्मादञ्च विशेषतः ॥
यष्टीहिङ्गुवचावक्रशिरीषलशुनामयैः ।
साजामूत्रैरपस्मारे सोन्मादे नावनाञ्जने ॥
पुष्योद्धृतं शुनः पित्तमपस्मारघ्नमञ्जनम् ।
तदेव सर्पिषा युक्तं धूपनं परमं स्मृतम् ॥
नकुलोलूकमार्जारगृध्रकीटाहिकाकजैः ।
तुण्डैः पक्षैः पुरीषैश्च धूपनं कारयेद्भिषक् ॥
कायस्थां शारदान् मुद्गान् मुस्तोशीरयवांस्तथा ।
सव्योषान् वस्तमूत्रेण पिष्ट्वा वर्त्तिं प्रकल्पयेत् ॥
अपस्मारे तथोन्मादे सर्पदष्टे गरार्दिते ।
विषपीते जलमृते चैताः स्युरमृतोपमाः ॥
अपतराक्षसीकुष्ठपूतनाकेशिचोरकैः ।
उत्सादनं मूत्रपिष्टैर्मूत्रैरेवावसेचनम् ॥
जतुकाशकृतौतद्दग्धैर्वा वस्तरोमभिः ।
अपस्मारहरो लेपो मूत्रसिद्धार्थशिग्रुभिः ॥
यः खादेत् क्षीरभक्ताशी माक्षिकेण वचारजः ।
अपस्मारं महाघोरं सुचिरोत्थं जयेद् ध्रुवम् ॥
उद्बन्धितनरग्रीवापाशं दग्ध्वा कृतामसी ।
शीताम्बुना समं पीता हन्त्यपस्मारमुद्धतम् ॥
प्रयोज्यं तैललशुनं पयसा वा शतावरी ।
ब्राह्मीरसश्च मधुना सर्व्वापस्मारभेषजम् ॥
निर्दह्य निर्दूर्वां कृत्वा छागिकामरनालिकाम् ।

तामम्लसाधिकां खादेन्नपस्मारमुदस्यति ॥
हृत्कम्पोऽक्षिरुजा यस्य स्वेदो हस्तादिशीतता ।
दशमूलीजलं तस्य कल्याणाज्यञ्च योजयेत् ॥
गोशकृद्रसदध्यम्लक्षीरमूत्रैः समैर्घृतम् ।
सिद्धं चातुर्थकोन्मादग्रहापस्मारनाशनम् ॥

स्वल्पपञ्चगव्यं घृतम् ।

द्वे पञ्चमूले त्रिफलां रजन्यौ कुटजत्वचम् ।
सप्तपर्णमपामार्गं नीलिनीं कटुरोहिणीम् ॥
शम्पाकं फल्गुमूलञ्च पौष्करं सदुरालभम् ।
द्विपलानि जलद्रोणे पक्त्वा पादावशेषिते ॥
भार्गीं पाठां त्रिकटुकं त्रिवृतां निचुलानि च ।
श्रेयसीमाढ़कीं मूर्व्वां दन्तीं भूनिम्बचित्रकौ ॥
द्वे शारिवे रोहिषञ्च भूतिकं मदयन्तिकाम् ।
क्षिपेत् पिष्ट्वाक्षमात्राणि तैः प्रस्थं सर्पिषः पचेत् ॥
गोशकृद्रसदध्यम्लक्षीरमूत्रैश्च तत्समैः ।
पञ्चगव्यमिति ख्यातं महत् तदमृतोपमम् ॥
अपस्मारे ज्वरे कासे श्वयथावुदरेषु च ।
गुल्मार्शःपाण्डुरोगेषु कामलायां हलीमके ॥
अलक्ष्मीग्रहरक्षोघ्नं चातुर्थकविनाशनम् ।

बृहत्पञ्चगव्यं घृतम् ।

शणस्त्रिवृत् तथैरण्डो दशमूली शतावरी।
रास्ना मागधिका शिग्रु क्वाथ्यं द्विपलिकं भवेत्॥
विदारी मधुकं मेदे द्वे काकोल्यौ सिता तथा।
एभिः खर्जूरमृद्वीकाभीरुयुञ्जातगोक्षुरैः॥
चैतसस्य घृतस्याङ्गैः पक्तव्यं सर्पिरुत्तमम्।
महाचैतससंज्ञन्तु सर्व्वापस्मारनाशनम्॥
गरोन्मादप्रतिश्याय तृतीयकचतुर्थकान्।
पापालक्ष्मी जये देतत् सर्व्वग्रहनिवारणम्॥
कासश्वासहरञ्चैव शुक्रार्त्तवविशोधनम्।
घृतमानं क्वाथविधिरिह चैतसवन्मतः॥
कल्कश्चैतसकल्कोक्तद्रव्यैः सार्द्धञ्च पादिकः।
नित्यं युञ्जातकाप्राप्तौ तालमस्तकमिष्यते॥

महाचैतसं घृतम्।

कुष्माण्डकरसे सर्पिरष्टादशगुणे पचेत्।
यष्ट्याह्वकल्कं तत्पानमपस्मारविनाशनम्॥

कुष्माण्डकघृतम्।

ब्राह्मीरसे वचाकुष्ठशङ्खपुष्पीभिरेव च।
पुराणं मेध्यमुन्मादग्रहापस्मारनुद् घृतम्॥

ब्राह्मीघृतम्।

पलङ्कषावचापथ्यावृश्चिकाल्यर्कसर्षपैः ।
जटिलापूतनाकेशीलाङ्गलीहिङ्गुचोरकैः ॥
लशुनातिरसाचित्राकुष्ठैर्विड्भिश्च पक्षिणाम् ।
मांसाशिनां यथालाभं वस्तमूत्रे चतुर्गुणे ॥
सिद्धमभ्यञ्जने तैलमपस्मारविनाशनम् ॥

पलङ्कषाद्यं तैलम् ।

अभ्यङ्गः सार्षपं तैलं वस्तमूत्रे चतुर्गुणे ।
सिद्धं स्याद्गोशकृन्मूत्रैः स्नानोत्सादनमेव च ॥

इति अपस्मारचिकित्सा ।

अथ वातव्याध्यधिकारः ।

स्वाद्वम्ललवणैः स्निग्धैराहारैर्वातरोगिणः ।
अभ्यङ्गस्नेहवस्त्याद्यैः सर्व्वानेवोपपादयेत् ॥१॥
विशेषतस्तु कोष्ठस्थे वाते क्षारं पिबेन्नरः ॥२॥
आमाशयस्थे शुद्धस्य यथा दोषहरी क्रिया ॥३॥
आमाशयगते वाते छर्दिताय यथाक्रमम् ।*
देयः षड्धरणो योगः सप्तरात्रं सुखाम्बुना ॥४॥
चित्रकेन्द्रयवाः पाठाकटुकातिविषाभयाः ।
महाव्याधिप्रशमनो योगः षड्धरणः स्मृतः ॥५॥

* पललद्धमांसो धरणं योगोऽयं सौश्रुतस्ततस्तस्य ।
माषेण पञ्चगुञ्जकमानेन प्रत्यहं देयः ॥६॥
पक्वाशयगते वाते हितं स्नेहविरेचनम्[1] ।
वस्तयः शोधनीयाश्च[2] प्राशाश्च लवणोत्तराः[3] ॥७॥
स्नुहीलवणवार्त्ताकुस्नेहान् कुम्भे घटे दहेत् ।
गोमयैः स्नेहलवणं तत्परं वातनाशनम् ॥८॥
कार्य्यो वस्तिगते चापि विधिर्वस्तिविशोधनः ॥९॥
त्वङ्मांसासृक्शिराप्राप्ते कुर्य्याच्चासृग्विमोचनम् ।१०॥
स्नेहोपनाहाग्निकर्म्मबन्धनोन्मर्दनानि च ।
स्नायुसन्ध्यस्थिसंप्राप्ते कुर्य्याद्वाते विचक्षणः ॥११॥
स्वेदाभ्यङ्गावगाहांश्च हृद्यं चान्नं त्वगाश्रिते ।१२॥
शीताः प्रदेहा रक्तस्थे विरेको रक्तमोक्षणम् ॥१३॥
विरेको[1] मांसमेदःस्थे निरूहाः[2] शमनानि[3] च ।१४॥
बाह्याभ्यन्तरतः स्नेहैरस्थिमज्जगतं[4] जयेत् ॥१५॥
हर्षोऽन्नपानं शुक्रस्थे बलशुक्रकरं हितम् ।१६॥
विबद्धमार्गं शुक्रन्तु दृष्ट्वा दद्याद्विरेचनम् ॥१७॥
* गर्भे शुष्के तु वातेन बालानाञ्चापि शुष्यताम् ।
सितामधुककाश्मर्य्यैर्हितमुत्थापने पयः ॥१८॥
शिरोगतेऽनिले वातशिरोरोगहरी क्रिया ।१९॥
* व्यादितास्ये हनु स्विन्नामङ्गुष्ठाभ्यां प्रपीड्य च ॥
प्रदेशिनीभ्याञ्चोन्नम्य चिबुकोन्नामनं हितम् ।२०॥
अर्द्दिते नवनीतेन खादेन्माषेण्डरीं नरः ॥

क्षीरमांसरसैर्भुक्त्वा दशमूलीरसं पिबेत् ।२१।
स्नेहाभ्यङ्गशिरोवस्तिपाननस्यपरायणः ॥
अर्दितं स जयेत्सर्पिः पिबेदौत्तरभक्तिकम् ।
पञ्चमूलीकृतः क्वाथो दशमूलीकृतोऽथवा ॥२२॥
रूक्षस्वेदस्तथा नस्यं मन्यास्तम्भे प्रशस्यते ।२३।
वाताद्वाग्धमनीदुष्टौ स्नेहगण्डूषधारणम् ॥२४॥
सहरिद्रां वचां कुष्ठं पिप्पलीं विश्वभेषजम् ।
अजाजीं चाजमोदां च यष्टीमधुकसैन्धवम् ॥
एतानि समभागानि श्लक्ष्णचूर्णानि कारयेत् ।
तच्चूर्णं सर्पिषालोड्य प्रत्यहं भक्षयेन्नरः ॥
एकविंशतिरात्रेण भवेत् श्रुतिधरो नरः ।
मेघदुन्दुभिनिर्घोषो मत्तकोकिलनिस्वनः ॥
जडगद्गदमूकत्वं लेहः कल्याणको जयेत् ।२५।

कल्याणकलेहः ।

ऊर्द्धस्त्रिकस्कन्धगतं वायुं मन्यागतं तथा ।
वमनं हन्ति नस्यञ्च कुशलेन प्रयोजितः ॥२६॥
माषबलांशूकशिम्बीकत्तृणरास्नाश्वगन्धोरुवूकाणाम् ।
क्वाथो नस्यनिपीतो रामठलवणान्वितः कोष्णः ॥
अपहरति पक्षवातं मन्यास्तम्भं सकर्णनादरुजम् ।
दुर्जयमर्दितवातं सप्ताहाज्जयति चावश्यम् ॥२७॥

माषबलादिः ।

दशमूलीबलामाषक्वाथं तैलाज्यमिश्रितम् ।
सायं भुक्ता पिबेन्नस्यं विश्वच्यामवबाहुके ॥७१॥

मूलं बलायास्त्वथ पारिभद्रात्
तथात्मगुप्तास्वरसं पिबेद्वा ।
नस्यन्तु यो मांसरसेन दद्या-
न्मासादसौ वज्रसमानबाहुः ॥७२॥

माषात्मगुप्तकैरण्डवाट्यालकंशृतं पिबेत् ।
हिङ्गुसैन्धवसंयुक्तं पक्षाघातनिवारणम् ॥७३॥

बाहुशोषे पिबेत् सर्पिर्भुक्ता कल्याणकं महत् ॥७४॥

हृदि प्रकुपिते वाते चांशुमत्याः पयो हितम् ॥७५॥

हरीतकीवचारास्नासैन्धवं चाम्लवेतसम् ।
घृतमात्रासमायुक्तमपतन्त्रकनाशनम् ॥७६॥

पलमर्द्धं पलञ्चैव रसो नस्यमुकुट्टितम् ।
हिङ्गुजीरकसिन्धूत्थैः सौवर्च्चलकटुत्रयैः ॥
चूर्णितैर्माषकोन्मानैरवचूर्ण्य विलोडितम् ।
यथाग्नि भक्षितं प्रातरुवूकाद्यानुपानतः ॥
दिने दिने प्रयोक्तव्यं मासमेकं निरन्तरम् ।
वातरोगं निहन्त्याशु अर्दितं सापतन्त्रकम् ॥
एकाङ्गरोगिणे चैव तथा सर्व्वाङ्गरोगिणे ।
ऊरुस्तम्भे च गृध्रस्यां क्रिमिकोष्ठे विशेषतः ॥
कटीपृष्ठामयं हन्यादुदरञ्च विशेषतः ॥७७॥

स्वल्परसोनपिण्डः ।

हन्ति प्राग्भोजनात् पीतं दध्यम्लं सवचोषणम् ।
अपतानकमन्योऽपि वातव्याधिक्रमो हितः ॥৩৮॥
वातघ्नैर्दशमूल्या च नरं कुब्जमुपाचरेत् ।
स्नेहैर्मांसरसैर्वापि प्रवृद्धं तं विवर्जयेत् ॥৪০॥
पिप्पल्यादिरजस्तूनीप्रतितून्योः सुखाम्बुना ।৪১।
पिबेद्वा स्नेहलवणं सघृतं चारहिङ्गु वा ॥৪২॥
आध्माने लङ्घनं पाणितापश्च फलवर्त्तयः ।
दीपनं पाचनञ्चैव वस्तिश्चाप्यत्र शोधनः ॥৪৪॥
प्रत्याध्माने तु वमनं लङ्घनं दीपनन्तथा ।৪৫।
प्रत्यष्ठीलाष्ठीलिकयोरन्तर्विद्रधिगुल्मवत् ॥৪৬॥
दशमूलीबलारास्नागुडूचीविश्वभेषजम् ॥
पिबेदेरण्डतैलेन गृध्रसीखञ्जपङ्गुषु ॥৪৭॥
शेफालिकादलैः क्वाथो मृद्वग्निपरिसाधितः ।
दुर्वारं गृध्रसीरोगं पीतमात्रं समुद्धरेत् ॥৪৮॥
पञ्चमूलकषायन्तु रुबूतैलं त्रिवृद्घृतम् ।
त्रिवृत्तैवाथवा युक्तं गृध्रसीगुल्मशूलनुत् ॥৪৯॥
तैलं घृतं वार्द्रकमातुलुङ्ग्यो रसं सचुक्रं सगुडं पिबेद्वा ।
कट्यूरुपृष्ठत्रिकगुल्मशूलगृध्रस्युदावर्त्तहरः प्रदिष्टः ॥৫০॥
तैलमेरण्डजं वापि गोमूत्रेण पिबेन्नरः ।
मासमेकं प्रयोगोऽयं गृध्रस्यूरुग्रहापहः ॥৫১॥
गोमूत्रैरण्डतैलाभ्यां कृष्णा पीता सुचूर्णिता ।
दीर्घकालोत्थितां हन्ति गृध्रसीं कफवातजाम् ॥৫২॥

अश्नाति यो नरः सिद्धामेरण्डतैलसाधिताम् ॥
वार्त्ताकुं गृध्रसीखिन्नः पूर्व्वामाप्नोत्यसौ गतिम् ॥৬৩॥
पिष्टैरण्डफलं क्षीरे, सविश्वं वा फलं रुबोः ।
पायसो भक्षितः सिद्धो गृध्रसीकटीशूलनुत् ॥৬৪॥
रास्नायास्तु पलञ्चैकं कर्षान् पञ्च च गुग्गुलोः ।
सर्पिषा वटिकां कृत्वा खादेद्वा गृध्रसीहराम् ॥৬৫॥
गृध्रस्यार्त्तं नरं सम्यक् पाचनाद्यैर्विशोधितम् ।
ज्ञात्वा नरं प्रदीप्ताग्निं वस्तिभिः समुपाचरेत् ॥৬৬॥
नादौ वस्तिविधिं कुर्य्यात् यावदूर्द्ध्वं न शुध्यति ।
स्नेहो निरर्थकस्तस्य भस्मन्येव हुतिर्यथा ॥৬৭॥
गृध्रस्यार्त्तस्य जङ्घायाः स्नेहस्वेदे कृते भृशम् ।
पद्भ्यां निर्म्मर्द्दितायाश्च सूक्ष्ममार्गेण गृध्रसीम् ॥
अवताय्याङ्गुलौ सम्यक् कनिष्ठायां शनैः शनैः ॥
ज्ञात्वा समुन्नतं ग्रन्थिं कण्डरायां व्यवस्थितम् ।
तं शस्त्रेण विदार्य्याशु प्रवालाङ्कुरसन्निभम् ॥
समुद्धृत्याग्निना दग्ध्वा लिम्पेद्यष्ट्याह्वचन्दनैः ।৬৯।
विध्येच्छिरामिन्द्रवस्तेरधस्ताच्चतुरङ्गुलैः ॥
यदि नोपशमं गच्छेद्दहेत्पादकनिष्ठिकाम् ।৭০।
तगरस्य शिफामार्द्रां पिष्ट्वा तक्रेण यः पिबेत् ॥
वङ्क्षणानिलरोगार्त्तः सद्यएव मुच्यते ।৭১।
दशमूलीकषायेण पिबेद्वा नागराम्भसा ॥
कटिशूलेषु सर्व्वेषु तैलमेरण्डसम्भवम् ।৭২।

विश्वाच्यां खञ्जपङ्ग्वोश्च दाहे हर्षे च पादयोः ॥ सू/
क्रोष्टुशीर्षविकारे च विकारे वातकण्टके।
शिरां यथोक्तां निर्विध्य चिकित्सा वातरोगनुत् ॥७०॥
गुग्गुलुं क्रोष्टुशीर्षे तु गुडूचीत्रिफलाम्भसा ।७४॥
क्षीरेणैरण्डतैलं वा पिबेद्वा वृद्धदारकम् ॥७५॥
रक्तावसेचनं कुर्य्यादभीक्ष्णं वातकण्टके।७८।
पिबेदेरण्डतैलं वा दहेत्सूचीभिरेव वा ॥७९॥
खल्ल्यां स्निग्धाम्ललवणैः स्वेदमर्द्दोपनाहनम्।७०।
पृथक् पलांशा त्रिफला पिप्पली चेति चूर्णितम् ॥
दशमूलाम्बुना भाव्यं त्वगेलार्द्धपलान्वितम्।
दत्त्वा पलानि पञ्चैव गुग्गुलोर्वटकीकृतः ॥
एष मांसरसाभ्यासाद्वातरोगान् विशेषतः।
हन्ति सन्ध्यस्थिमज्जस्थान् वृक्षमिन्द्राशनिर्यथा ॥७१॥
भाव्यद्रव्यसमं क्वाथ्यं क्वाथोऽष्टांशस्तु तेन च।
आर्द्रं यावद्दिनं भाव्यं सप्ताहं भावनाविधिः ॥७२॥

आदित्यपाकगुग्गुलुवटकः।

आभाश्वगन्धाहवुषागुडूचीशतावरीगोक्षुरवृद्धदारकम्।
रास्नाशताह्वासशटीयमानीसनागराश्चेति समैश्च चूर्णम् ॥
तुल्यं भवेत् कौशिकमत्र मध्ये
देयं तथा सर्पिरतोऽर्द्धभागम्।
अक्षांचमात्रं त्वथ तत्प्रयोगात्

* [illegible]

कृत्वानुपानं सुरयाथ यूषैः ॥
मद्येन वा कोष्णजलेन वाथ
क्षीरेण वा मांसरसेन वापि ।
कटीग्रहे गृध्रसि बाहुपृष्ठे
हनुग्रहे जानुनि पादयुग्मे ॥
सन्धिस्थिते चास्थिगते च वाते
मज्जागते स्नायुगते च कुष्ठे ।
रोगान् जयेद्वातकफानुविद्धान्
वातेरितान् हृद्ग्रहयोनिदोषान् ॥
भग्नास्थिविश्लेषु च खञ्जवाते
त्रयोदशाङ्गं प्रवदन्ति तज्ज्ञाः ॥
त्रयोदशाङ्गगुग्गुलुः ।

——

जित्वा वरकमग्रे तु वाते वातहरं हितम् ।
अन्नावृते तदुल्लेखो दीपनं पाचनं लघु ॥
सुप्तिवाते त्वसृङ्मोक्षं कारयेद् बहुशो भिषक् ।
दिह्याच्च लवणागारधूमैस्तैलविमर्द्दितैः ॥
सर्पिस्तैलवसामज्जपानाभ्यञ्जनवस्तयः ।
स्वेदाः स्निग्धानिवातञ्च स्थानं प्रावरणानि च ॥
रसाः पयांसि भोज्यानि स्वाद्वम्ललवणानि च ।
बृंहणं यत् तु तत् सर्व्वं प्रशस्तं वातरोगिणाम् ॥
* पटोलफलकैर्यूषो वृष्यो वातहरो लघुः ।

* [illegible]
[illegible]

वाट्यालककृतो यूषः परं वातविनाशनः ॥
बलायाः पञ्चमूलस्य दशमूलस्य वा रसे ।
अजाशीर्षाम्बुजानूपक्रव्यादपि शितैः पृथक् ॥
साधयित्वा रसान् स्निग्धान् दध्यम्लव्योषसंस्कृतान् ।
भोजयेद्वातरोगार्त्तं तैर्व्यक्तलवणैर्नरम् ॥
पञ्चमूलीबलासिद्धं चीरं वातामये हितम् ।
वाजिगन्धाबलास्निग्धो दशमूलीमहौषधम् ॥
द्वे गृध्रनख्यौ रास्ना च गणो मारुतनाशनः ।

कोलं कुलत्थं सुरदारुरास्ना-
माषा उमातिलफलानि कुष्ठम् ।
वचा शताह्वे यवचूर्णमम्ल-
मुष्णानि वातामयिनां प्रदेहः ॥

आनूपवेशवारोष्णप्रदेहो वातनाशनः ।
निरस्थिपिशितं पिष्टं स्विन्नं गुड़घृतान्वितम् ॥
कृष्णामरिचसंयुक्तं वेशवार इति स्मृतः ।
काकोल्यादिः सवातघ्नः सर्व्वाम्लद्रव्यसंयुतः ।
सानूपमांसः सुस्विन्नः सर्व्वस्नेहसमन्वितः ।
सुखोष्णः स्पष्टलवणः साल्वनः परिकीर्त्तितः ।
तेनोपनाहं कुर्व्वीत सर्व्वदा वातरोगिणाम् ॥
वातघ्ना भद्रदार्व्वादिः काकोल्यादिस्तु सौश्रुतः ॥
मांसेनात्रौषधं तुल्यं यावताम्लेन चाम्लता ।
पट्टीस्यात् स्वेदनार्थञ्च काञ्जिकाद्यम्लमिष्यते ॥

चतुःस्नेहोऽत्र तावान् स्यात् सुखिन्नत्वं यतो भवेत् ।
समस्तं वर्गमर्द्धं वा यथालाभमथापि वा ॥
प्रयुञ्जीतेति वचनं सर्व्वत्र गणकर्म्मणि ॥

सान्वनस्वेदः ।

---

* अश्वगन्धाकषाये च कल्के चीरचतुर्गुणम् ।
घृतं पक्वन्तु वातघ्नं वृष्यं मांसविवर्द्धनम् ॥

अश्वगन्धाघृतम् ।

दशमूलस्य निर्यूहे जीवनीयैः पलोन्मितैः ।
चीरेण च घृतं पक्वं तर्पणं पवनार्त्तिनुत् ॥
क्वाथोऽत्र त्रिगुणः सर्पिः प्रस्थः साध्यः पयःसमः ।

दशमूलघृतम् ।

आजं चर्म्मविनिर्मुक्तं त्यक्तशृङ्गखुरादिकम् ।
पञ्चमूलीद्वयञ्चैव जलद्रोणे विपाचयेत् ॥
तेन पादावशेषेण घृतप्रस्थं विपाचयेत् ।
जीवनीयैः सयष्ट्याह्वैः चीरञ्चैव शतावरीम् ॥
छागलाद्यमिदं नाम्ना सर्व्ववातविकारनुत् ।
अर्दिते कर्णशूले च वाधिर्य्ये मूकमिन्मिने ॥
जड़गद्गदपङ्गूनां खञ्जे गृध्रसीकुब्जयोः ।
अपतानेऽपतन्त्रे च सर्पिरेतत् प्रशस्यते ॥

द्रोणे द्रव्यतुलाशृत्या स्वाच्छागदशमूलयोः।
पृथक् तुलार्द्धं यश्चाढकद्वयं देयं विधेरीक्षितः॥

छागलाद्यं घृतम्।

एलामुराशरलशैलजदारुकौन्ती
चण्डाशटीनलदचम्पकहेमपुष्पम्।
स्थौणेयगन्धरसपूतिदलाम्बृणाल-
श्रीवासकुन्दुरुनखाम्बुवराङ्गकुष्ठम्॥
कालीयकं जलदकर्कटचन्दनश्रीः।
जात्याः फलं सविकसं सहकुङ्कुमञ्च॥
पृक्कातुरुष्कलघुलाभतया विनीय
तैलं बलाक्वथनदुग्धयुतञ्च दध्ना।
सार्द्धं पचेत् तु हितमेतदुदाहरन्ति
वातामयेषु बलवर्णवपुःप्रकारि॥

एलादितैलम्।

बलानिःक्वाथकल्काभ्यां तैलपक्वं पयोऽन्वितम्।
सर्व्ववातविकारघ्नमेतं शैरीयपाचितम्॥

बलाशैरीयतैले।

बलामूलकषायस्य दशमूलीकृतस्य च।
यवकोलकुलत्थस्य क्वाथस्य पयसा तथा॥

अष्टावष्टौ शुभा भागास्तैलादेकस्तदेकतः ।
पचेदावाप्य मधुरं गणं सैन्धवसंयुतम् ॥
तथागुरुं सर्ज्जरसं सरलं देवदारु च ।
मञ्जिष्ठां चन्दनं कुष्ठमेलां कालानुशारिवाम् ॥
मांसीं शैलेयकं पत्रं तगरं शारिवां वचाम् ।
शतावरीमश्वगन्धां शतपुष्पां पुनर्नवाम् ॥
तत्साधुसिद्धं सौवर्णे राजते मृण्मयेऽपि वा ।
प्रक्षिप्य कलसे सम्यक् सुनिगुप्तं निधापयेत् ॥
बलातैलमिदं नाम्ना सर्व्ववातविकारनुत् ।
यथाबलमथो मात्रां सूतिकायै प्रदापयेत् ॥
या च गर्भार्थिनी नारी क्षीणशुक्रश्च यः पुमान् ।
क्षीणवाते मर्म्महतेऽभिहते मथितेऽथवा ॥
भग्ने श्रमाभिपन्ने च सर्व्वथैवोपयोजयेत् ।
सर्व्वानाक्षेपकादींश्च वातव्याधीन् व्यपोहति ॥
हिक्काकासमधीमन्थं गुल्मश्वासं सुदुस्तरम् ।
षण्मासानुपयुज्यैतदन्त्रवृद्धिमपोहति ॥
प्रत्यग्रधातुः पुरुषो भवेच्च स्थिरयौवनः ।
एतद्धि राज्ञा कर्त्तव्यं राजमात्राश्च ये नराः ॥
सुखिनः सुकुमाराश्च बलिनश्चापि ये नराः ।

बलातैलम् ।

बिल्वाग्निमन्थश्योणाकंपाटलापारिभद्रकः।
प्रसारण्यश्वगन्धा च बृहती कण्टकारिका॥
बला चातिबला चैव श्वदंष्ट्रा सपुनर्नवा।
एषां दशपलान् भागान् चतुर्द्रोणेऽम्भसः पचेत्॥
पादशेषं परिस्राव्य तैलपात्रं प्रदापयेत्।
शतपुष्पा देवदारु मांसी शैलेयकं वचा॥
चन्दनं तगरं कुष्ठमेलापर्णीचतुष्टयम्।
रास्ना तुरगगन्धा च सैन्धवं सपुनर्नवम्॥
एषां द्विपलिकान् भागान् पेषयित्वा विनिक्षिपेत्।
शतावरीरसञ्चैव तैलतुल्यं प्रदापयेत्॥
आजं वा यदि वा गव्यं क्षीरं दत्त्वा चतुर्गुणम्।
पाने वस्तौ तथाभ्यङ्गे भोज्ये चैव प्रशस्यते॥
अश्वो वा वातसंभग्नो गजो वा यदि वा नरः।
पङ्गुलः पीठसर्पी च तैलेनानेन सिध्यति॥
अधोभागे च ये वाताः शिरोमध्यगताश्च ये।
दन्तशूले हनुस्तम्भे मन्यास्तम्भे गलग्रहे॥
यस्य शुष्यति चैकाङ्गं गतिर्यस्य च विक्लवा।
क्षीणेन्द्रिया नष्टशुक्रा ज्वरक्षीणाश्च ये नराः॥
वधिरा लल्लजिह्वाश्च मन्दमेधस एव च।
अल्पप्रजा च या नारी या च गर्भं न विन्दति॥
वातार्त्तौ वृषणौ येषामन्त्रवृद्धिश्च दारुणा।
एतत् तैलवरन्तेषां नाम्ना नारायणं स्मृतम्॥

तगरं नतमत्र स्यादभावे शीयलिकोपड़ः ।

नारायणं तैलम् ।

शतावरी चांशुमती पृश्निपर्णी शटीवरा ।
एरण्डस्य च मूलानि वृहत्योः पूतिकस्य च ॥
गवेधुकस्य मूलानि तथा सहचरस्य च ।
एषां दशपलान् भागान् जलद्रोणे विपाचयेत् ॥
पादावशेषे पूते च गर्भं चैनं समावपेत् ।
पुनर्नवावचादारुशताह्वाचन्दनागुरु ॥
शैलेयं तगरं कुष्ठमेलामांसी स्थिरां बलां ।
अश्वाह्वासैन्धवं रास्नापलाङ्घ्रीणि च पेषयेत् ॥
गव्याजपयसः प्रस्थौ द्वौ द्वावत्र प्रदापयत् ।
शतावरीरसप्रस्थं तैलप्रस्थं विपाचयेत् ॥
अस्य तैलस्य सिद्धस्य शृणु वीर्य्यमतःपरम् ।
अश्वानां वातभग्नानां कुञ्जराणां नृणान्तथा ॥
तैलमेतत् प्रयोक्तव्य सर्व्ववातनिवारणम् ।
आयुष्मांश्च नरः पीत्वा निश्चयेन दृढ़ो भवेत् ॥
गर्भमश्वतरी विन्देत् किं पुनर्मानुषी तथा ।
हृच्छूलं पार्श्वशूलञ्च तथैवार्द्धावभेदकम् ॥
अपचीं गण्डमालाञ्च वातरक्तं हनुग्रहम् ।
कामलां पाण्डुरोगञ्च अश्मरीञ्चापि नाशयेत् ॥
तैलमेतद् भगवता विष्णुना परिकीर्त्तितम् ।

नारायणमिति ख्यातं वातान्तकरणं परम्॥

महानारायणं तैलम्।

शतं पक्वाश्वगन्धाया जलद्रोणेऽभिशोषितम्।
विस्राव्य विपचेत् तैलं क्षीरं दत्त्वा चतुर्गुणम्॥
कल्कैर्मृणालशालूकविसकिञ्जल्कमालती।
पुष्पैर्ह्रीवेरमधुकशारिवापद्मकेशरैः॥
मेदापुनर्नवाद्राक्षामञ्जिष्ठाबृहतीद्वयैः।
एलैलवालुत्रिफलामुस्तचन्दनपद्मकैः॥
पक्वं रक्ताश्रयं वातं रक्तपित्तमसृग्दरम्।
हन्यात् पुष्टिबलं कुर्य्यात् कृशानां मांसवर्द्धनम्॥
रेतोयोनिविकारघ्नं ब्रणशोषापकर्षणम्।
षण्ढानपि वृषान् कुर्य्यात् पानाभ्यङ्गानुवासनैः॥

अश्वगन्धातैलम्।

मूलकस्वरसं तैलं क्षीरदध्यम्लकाञ्जिकम्।
तुल्यं विपाचयेत् कल्कैर्बलाचित्रकसैन्धवैः॥
पिप्पल्यतिविषारास्नाचविकागुरुचित्रकैः।
भल्लातकवचाकुष्ठश्वदंष्ट्राविश्वभेषजैः॥
पुष्कराह्वशटीविल्वशताह्वानतदारुभिः।
तत्सिद्धं पीतमत्युग्रान् हन्ति वातात्मकान् गदान्॥

मूलकाद्यं तैलम्।

*रसोनकल्कस्वरसेन पक्वं
तैलं पिबेद्यस्त्वनिलामयार्त्तः।
तस्याशु नश्यन्ति हि वातरोगा
ग्रन्था विशाला इव दुर्गृहीताः॥

रसोनतैलम्।

---

*केतकीनागबलातिबलानां यद्बहुलेन रसेन विपक्वम्।
तैलमनल्पतुषोदकसिद्धं मारुतमस्थिगतं विनिहन्ति॥
अनल्पवचनात् तत्र तुल्ये क्वाथतुषोदके।
अकल्कोऽपि भवेत् स्नेहो यः साध्यः केवले द्रवे॥

केतक्याद्यं तैलम्।

द्वे पले सैन्धवात्, पञ्चशुण्ठ्याः, ग्रन्थिकचित्रकात्।
द्वे द्वे, भल्लातकास्थीनि विंशतिर्द्वे तथाढके॥
*आरणालात् पचेत् प्रस्थं तैलमेतैरपत्यदम्।
गृध्रस्यूरुग्रहार्शोऽर्त्तिसर्व्ववातविकारनुत्॥

सैन्धवाद्यं तैलम्।

तैलं सङ्कुचितेऽभ्यङ्गो माषसैन्धवसाधितम्।
बाहुशीर्षगते नस्यं पानञ्चौत्तरभक्तिकम्॥
क्वाथोऽत्र माषनिष्क्वाथः सैन्धवं कल्कमेव च।

स्वल्पमाषतैलम्।

माषात्मगुप्तातिविषोरुवूकरास्नाशताह्वालवणैः सुपिष्टैः।
चतुर्गुणे माषबलाकषाये तैलं कृतं हन्ति च पक्षवातम्॥
माषतैलम्।

माषप्रस्थं समादाय पचेत् सम्यक् जलाढके।
पादशेषे रसे तस्मिन् क्षीरं दद्याच्चतुर्गुणम्॥
प्रस्थञ्च तिलतैलस्य कल्कं दत्त्वाक्षसम्मितम्॥
जीवनीयानि यान्यष्टौ शतपुष्पां ससैन्धवाम्।
रास्नात्मगुप्तामधुक बलाव्योष त्रिकण्टकम्।
पक्षाघातार्दिते वाते कर्णशूले सुदारुणे॥
मन्दश्रुतौ चाश्रवणे तिमिरे च त्रिदोषजे।
हस्तकम्पे शिरःकम्पे विश्वच्यामवबाहुके॥
शस्तं कलायखञ्जे च पानाभ्यञ्जनवस्तिभिः।
माषतैलमिदं श्रेष्ठमूर्द्धजत्रुगदापहम्॥
माषतैलम्।

---

*माषातसीयवकुरुण्टककण्टकारी
गोकण्टकटुण्टुकजटाकपिकच्छुतोयैः।
कार्पासकास्थिशणवीजकुलत्थकोलः
क्वाथेन वस्तपिशितस्य रसेन चापि॥
शुण्ठ्या समागधिकया शतपुष्पया च
सैरण्डमूलसपुनर्नवया सरण्या।

* माषात्सीत्यादि— ...

रास्नाबलामृतलताकटुकैर्विपक्वं
माषाख्यमेतदवबाहुहरञ्च तैलम् ॥
अर्द्धाङ्गशोषमपतानकमाढ्यवात-
माक्षेपकं सभुजकम्पशिरःप्रकम्पम् ।
नस्येन वस्तिविधिना परिषेचनेन
हन्यात् कटीजघनजानुरुजश्च सर्व्वाः ॥

माषतैलम् ।

※ माषक्वाथे बलाक्वाथे रास्नाया दशमूलजे ।
यवकोलकुलत्थानां छागमांसभवे पृथक् ॥
प्रस्थे तैलस्य च प्रस्थं क्षीरं दत्त्वा चतुर्गुणम् ।
रास्नात्मगुप्तासिन्धूत्थशताह्वैरण्डमुस्तकैः ॥
जीवनीयैर्बलाव्योषैः पचेदक्षसमैर्भिषक् ।
हस्तकम्पे शिरःकम्पे बाहुशोषेऽवबाहुके ॥
बाधिर्य्ये कर्णशूले च कर्णनादे च दारुणे ।
विश्वच्या मर्द्दिते कुब्जे गृध्रस्यामपतानके ॥
वस्त्यभ्यञ्जनपानेषु नावने च प्रयोजयेत् ।
माषतैलमिदं श्रेष्ठमूर्द्ध्वजत्रुगदापहम् ॥
क्वाथप्रस्थाः षडेवात्र विभक्त्यन्तेन कीर्त्तिताः ।

वृहन्माषतैलम् ।

---

* माषस्यार्द्धाढकं दत्त्वा तुलार्द्धं दशमूलतः ।
पलानि छागमांसस्य त्रिंशद्द्रोणेऽम्भसः पचेत् ॥
पूतशीते कषाये च चतुर्थांशावतारिते ।
प्रस्थञ्च तिलतैलस्य पयो दद्याच्चतुर्गुणम् ॥
आत्मगुप्तोरुवूकञ्च शताह्वां लवणत्रयम् ।
जीवनीयानि मञ्जिष्ठां चव्यचित्रककट्फलम् ॥
व्योषं पिप्पलीमूलं रास्नामधुकसैन्धवम् ।
देवदार्व्वमृतां कुष्ठं वाजिगन्धां वचां शटीं ॥
एतैरक्षसमैः कल्कैः साधयेन्मृदुनाग्निना ।
पक्षाघातार्द्दिते वाते वाधिर्य्ये हनुसंग्रहे ॥
कर्णनादे शिरःशूले तिमिरे च त्रिदोषजे ।
पाणिपादशिरोग्रीवाभ्रमणे मन्दचंक्रमे ॥
कलायखञ्जपाङ्गुल्ये गृध्रस्यामवबाहुके ।
पाने वस्तौ तथाभ्यङ्गे नस्ये कर्णाक्षिपूरणे ॥
तैलमेतत् प्रशंसन्ति सर्व्ववातरुजापहम् ।

महामाषतैलम् ।

द्विपञ्चमूलीं निःक्वाथ्य तैलात् षोड़शभिर्गुणैः ।
माषाढ़कं साधयित्वा तन्निर्यूहं चतुर्गुणम् ॥
ग्राहयित्वा तु विपचेत् तैलप्रस्थं पयःसमम् ।
कल्कार्थञ्च समावाप्य भिषग्द्रव्याणि बुद्धिमान् ॥
अश्वगन्धां शटीं दारुबलां रास्नां प्रसारणीम् ।

कुष्ठं परूषकं भार्गीं द्वे विदार्य्यौ पुनर्नवाम् ॥
मातुलुङ्गफलाजाज्यौ रामठं शतपुष्पिकाम् ।
शतावरीं गोक्षुरकं पिप्पलीमूलचित्रकम् ॥
जीवनीयगणं सर्व्वं संहृत्यैव ससैन्धवम् ।
तत् साधुसिद्धं विज्ञाय माषतैलमिदं महत् ॥
वस्त्यभ्यञ्जनपानेषु नावने च प्रयोजयेत् ।
पक्षाघाते हनुस्तम्भे ऽर्द्दिते सापतन्त्रके ॥
अवबाहुकविश्वच्योः खञ्जपङ्गुलयोरपि ।
हनुमन्याग्रहे चैवमधिमन्थे च वातिके ॥
शुक्रक्षये कर्णनादे कर्णशूले च दारुणे ।
कलायखञ्जशमने भैषज्यमिदमादिशेत् ॥
दशमूलाढकं द्रोणे निःक्वाथ्य पादिको भवेत् ।
क्वाथश्चतुर्गुणस्तैलान्माषक्वाथोऽप्ययं विधिः ॥

महामाषतैलम् ।

ग्राम्यानूपौदकानान्तु भिन्नास्थीनि पचेत् जले ।
तं स्नेहं दशमूलस्य कषायेण पुनः पचेत् ॥
जीवकर्षभकास्फोताविदारीकपिकच्छुभिः ।
वातघ्नैर्जीवनीयैश्च कल्कैर्द्विक्षीरभागिकम् ॥
तत् सिद्धं नावनाभ्यङ्गात् तथा पानानुवासनात् ।
शिरःपार्श्वास्थिकोष्ठस्थं प्रणुदत्याशु मारुतम् ॥
ये स्युः प्रक्षीणमज्जानः क्षीणशुक्रौजसश्च ये ।

बलपुष्टिकरन्तेषामेतत्स्यादमृतोपमम् ॥

मज्जस्नेहः।

प्रस्थः स्यात्त्रिफलायास्तु कुलत्थकुडवद्वयम् ।
कृष्णगन्धात्वगाढक्योः पृथक् पञ्चपलम्भवेत् ॥
रास्नाचित्रकयोर्द्वे द्वे दशमूलं पलोन्मितम् ।
जलद्रोणे पचेत् पादशेषं प्रस्थोन्मितं पृथक् ॥
सुरारणालं दध्यम्लं सौवीरकं तुषोदकम् ।
कोलदाड़िमवृक्षाम्लरसं तैलं घृतं वसाम् ॥
मज्जानञ्च पयश्चैव जीवनीयपलानि षट् ।
कल्कं दत्त्वा महास्नेहं सम्यगेनं विपाचयेत् ॥
शिरामज्जास्थिगे वाते सर्व्वाङ्गैकाङ्गरोगिषु ।
वेपनाक्षेपशूलेषु तमभ्यङ्गं प्रदापयेत् ॥

चतुःस्नेह. ।

प्रसारणीशतं क्षुण्णं पचेत् तोयार्म्मणे शुभे ।
पादशिष्टे समं तैलं दधि दद्यात् सकाञ्जिकम् ॥
द्विगुणञ्च पयो दत्त्वा कल्कान् द्विपलिकांस्तथा ।
चित्रकं पिप्पलीमूलं मधुकं सैन्धवं वचाम् ॥
शतपुष्पां देवदारुं रास्नां वारणपिप्पलीम् ।
प्रसारण्याश्च मूलानि मांसीभल्लातकानि च ॥
पचेन्मृद्वग्निना तैलं वातश्लेष्मामयान् जयेत् ।

अशितिं नरनारीस्थान् वातरोगानपोहति ॥
कुब्जं स्तिमितपङ्गुत्वं गृध्रसीखुड्डकार्द्दितम् ।
हनुपृष्ठशिरोग्रीवास्तम्भं वापि नियच्छति ॥

कुब्जप्रसारणीतैलम् ।

---

* प्रसारण्यास्तुलामश्वगन्धाया दशमूलतः ।
तुलां तुलां पृथग्वारि द्रोणे पादांशशेषिते ॥
तैलाढकं चतुःक्षीरं दधितुल्यं द्विकाञ्जिकम् ।
द्विपलैर्ग्रन्थिकक्षारप्रसारण्यश्वसैन्धवैः ॥
समञ्जिष्ठाग्नियष्ट्याह्वैः पलिकैर्जीवनीयकैः ।
शुण्ठ्याः पञ्च पलं दत्त्वा त्रिंशत् भल्लातकानि च ॥
पचेद् वस्त्यादिना वातं हन्ति सन्धिशिरास्थितम् ।
पुंस्त्वोत्साहस्मृतिप्रज्ञाबलवर्णाग्निवृद्धये ॥
प्रसारणीयं त्रिशती अक्षं सौवर्चलं लिह ।

त्रिशतीप्रसारणीतैलम् ।

---

* समूलपत्रामुत्पाट्य शरत्काले प्रसारणीम् ।
शतं ग्राह्यं सहचराच्छतावर्य्याः शतन्तथा ॥
बलात्मगुप्ताश्वगन्धाकेतकीनां शतं शतम् ।
पचेच्चतुर्गुणे तोये द्रवैस्तैलाढकं भिषक् ॥
मस्तुमांसरसं चुक्रं पयश्चाढकमाढ़कम् ।
दध्याढकसमायुक्तं पाचयेन्मृदुनाग्निना ॥

द्रव्याणान्तु प्रदातव्या मात्रा चार्द्धपलांशिका।
तगरं मदनं कुष्ठं केशरं मुस्तकं त्वचम्॥
रास्नां सैन्धवपिप्पल्यौ मांसीं मञ्जिष्ठयष्टिकौ।
तथा मेदां महामेदां जीवकर्षभकौ पुनः।
शतपुष्पां व्याघ्रनखं शुण्ठीं देवाह्वमेव च॥
काकोलीं क्षीरकाकोलीं चाभल्लातकन्तथा।
पेषयित्वा समानेतान् साधनीया प्रसारणी॥
नातिपक्वं न हीनञ्च सिद्धं पूतं निधापयेत्।
यत्र यत्र प्रदातव्या तन्मे निगदतः शृणु॥
कुब्जानामथ पङ्गूनां वामनानां तथैव च।
यस्य शुष्यति चैकाङ्गं ये च भग्नास्थिसन्धयः॥
वातशोणितदुष्टानां वातोपहतचेतसाम्।
स्त्रीषु प्रक्षीणशुक्राणां वाजीकरणमुत्तमम्॥
वस्तौ पाने तथाभ्यङ्गे नस्ये चैव प्रदापयेत्।
प्रयुक्तं शमयत्याशु वातजान् विविधान् गदान्॥

सप्तशतिकाप्रसारणी।

——

शाखामूलदलैः प्रसारणितुलानिस्रः कुरण्टात् तुले
च्छिन्नायाश्च तुले तुले दशकतो रास्नाशिरीषात् तुला।
देवाह्वाच्च सकेतकाद्बटशते निःक्वाथ्य कुम्भांशिके
तोये तैलघटं तुषाम्बुकलसौ दत्त्वाढकं मस्तुनः॥
शुक्ताच्छागरसादथेक्षुरसतः क्षीराच्च दत्त्वाढकं

पृक्काकर्क्कटजीवकाद्यविकसाकाकोलिकाकच्चुरां ।
त्वक्चैलाघनसारकुन्दसरलाकाश्मीरमांसीनखैः
कालीयोत्पलपद्मकाकर्यनिशाकक्कोलकग्रन्थिकैः ॥
चाम्पेयाभयचोचपूगकटकाजातीफलाभीरुभिः
श्रीवासामरदारुचन्दनवचाशैलेयसिन्धूद्भवैः ।
तैलाम्भोदकटम्भराङ्घ्रिनलिकाद्विस्थिरकैश्चोरकैः ।
कस्तूरीदशमलकैतकनतध्यामाश्वगन्धाम्बुभिः ॥
कौन्तीताचजटाशल्लकीफललघुश्यामाशताह्वाभयैः ।
भल्लातत्रिफलाब्जकेशरमहाश्यामालवङ्गान्वितैः ॥
सव्योषैस्त्रिपलैर्महीयसि पचेन्मन्देन पात्रेऽग्निना
पानाभ्यञ्जनवस्तिनस्यविधिना तत् मारुतं नाशयेत् ।
सर्व्वाङ्गार्द्धगतं तथावयवगं सन्धिस्थिमज्जान्वितम् ॥
श्लेष्मोत्थानथ पैत्तिकांश्च शमयेन्नानाविधानामयान् ।
धातून् वृंहयति स्थिरञ्च कुरुते पुंसां नवं यौवनं
वृद्धस्यापि बलं करोति सुमहद् वन्ध्यासु गर्भप्रदम् ॥
पीत्वा तैलमिदं जरत्यपि सुतं सूतेऽमुना भूरुहाः
सिक्ताः शोषमुपागताश्च फलिनः स्निग्धा भवन्ति स्थिराः
भग्नाङ्गाः सुदृढा भवन्ति मनुजा गावो हयाः कुञ्जराः ॥

एकादशशतीकं प्रसारणीतैलम् ।

समूलदलशाखायाः प्रसारण्याः शतत्रयम् ।
शतमेकं शतावर्य्या अश्वगन्धाशतन्तथा ॥

केतकीनां शतञ्चैकं दशमूलाच्छतं शतम्।
शतं वाट्यालकस्यापि शतं सहचरस्य च॥
जलद्रोणशतं दत्त्वा शतभागावशेषितम्।
ततस्तेन कषायेण कषायद्विगुणेन च॥
शुक्तेनारणालेन दधिमण्डाढकेन च।
क्षीरमस्त्विक्षुनिर्य्यासच्छागमांसरसाढकैः॥
तैलात् द्रोणं समायुक्तं दृढे पात्रे निधापयेत्।
द्रव्याणि यानि पेष्याणि तानि वक्ष्याम्यतः परम्॥
भल्लातकं नतं शुण्ठीपिप्पलीचित्रकं शटी।
वचापृक्काप्रसारण्याः पिप्पल्या मूलमेव च॥
देवदारुशताह्वौ च सूक्ष्मैलात्वचबालकम्।
कुङ्कुमं मदमञ्जिष्ठातुरुष्कं नखिकागुरु॥
कर्पूरकुन्दुरुनिशालवङ्गध्यामचन्दनम्।
कक्कोलनलिकामुस्तं कालीयोत्पलपत्रकम्॥
शटीहरेणुशैलेयश्रीवासञ्च सकेतकम्।
त्रिफलाकच्छुराभीरुशरलापद्मकेशरम्॥
प्रियङ्गूशीरनलदं जीवकाद्यं पुनर्नवा।
दशमूलञ्चाश्वगन्धे च नागपुष्पं रसाञ्जनम्॥
कटुकाजातिपूगानां फलानि शल्लकीरसम्।
भागान् त्रिपलिकान् दत्त्वा शनैर्मृद्वग्निना पचेत्॥
विस्तीर्णे सुदृढे पात्रे पाक्यैषा तु प्रसारणी।
प्रयोगः षड्विधस्तात रोगार्त्तानां विधीयते॥

अभ्यङ्गात्त्वग्गतं हन्ति पानात्कोष्ठगतं तथा ।
भोजनात् सूक्ष्मनाडीस्थान् नस्यादूर्द्ध्वगतन्तथा ॥
पक्वाशयगते वस्तिर्निरूहः सार्व्वकायिके ।
एतद्धि वडवाश्वानां किशोराणां यथामृतम् ॥
एतदेव मनुष्याणां कुञ्जराणां गवामपि ।
अनेनैव च तैलेन शुष्यमाणा महाद्रुमाः ॥
सिक्ताः पुनः प्ररोहन्ति भवन्ति फलशाखिनः ।
वृद्धोऽप्यनेन तैलेन पुनश्च तरुणायते ॥
न प्रसूते च या नारी सापि पीत्वा प्रसूयते ।
अप्रजः पुरुषो यस्तु सोऽपि पीत्वा लभेत् सुतम् ॥
अशीतिं वातजान् रोगान् पैत्तिकान् श्लैष्मिकानपि ।
सन्निपातसमुत्थांश्च नाशयेत् क्षिप्रमेव तु ।
एतेनान्धकवृष्णीनां कृतं पुंसवनं महत् ॥
कृत्वा विष्णोर्बलिञ्चापि तैलमेतत् प्रयोजयेत् ।
क्वाथे तुलार्द्धं रास्नायाः किलिमस्य च दीयते ॥
भल्लातकासहत्वे तु तत्स्थाने रक्तचन्दनम् ।
त्वक्पत्र 'पत्रमधुरीकुष्ठचम्पकगैरिकाः' ॥
ग्रन्थिकौषौ मरुवकमधिकत्वेन दीयते ।
कर्पूरमददानञ्च शुक्तौ गन्धोदकक्रिया ॥
द्रव्यशुद्धिः पाकविधिर्भाविप्रसारणीसमः ।

अष्टादशशतिकप्रसारणीतैलम् ।

—

शतत्रयं प्रसारण्या द्वे च पीतसहाचरात् ।
अश्वगन्धैरण्डबला वरी रास्ना पुनर्नवा ॥
केतकी दशमूलञ्च पृथक् त्वक् पारिभद्रकः ।
प्रत्येकमेषान्तु तुलां तुलार्द्धं किलिमात् तथा ।
तुलार्द्धं स्याच्छिरीषाच्च लाक्षायाः पञ्चविंशतिः ॥
पलानि लोध्राच्च तथा सर्व्वमेकत्र साधयेत् ।
जलपञ्चाढ़कशते सपादे तत्र शेषयेत् ॥
द्रोणद्वयं काञ्जिकञ्च षड्विंशत्याढकोन्मितम् ।
क्षीरदध्नोः पृथक् प्रस्थान् दशमस्त्वाढकन्तथा ॥
इक्षुरसाढकौ चैव छागमांसतुलात्रये ।
जलपञ्चचत्वारिंशत् प्रस्थान् पक्के तु शेषयेत् ॥
सप्तदशरसप्रस्थान् मञ्जिष्ठाक्काथ एव च ।
कुडवोनाढकोन्मानोद्रवैरेतैस्तु साधयेत् ॥
सुशुद्धतिलतैलस्य द्रोणं प्रस्थेन संयुतम् ।
काञ्जिकं मानतो द्रोणं शुक्तेनात्र विधीयते ॥
आद्य एभिर्द्रवैः पाकः कल्को भल्लातकं कणा ।
नागरं मरिचञ्चैव प्रत्येकं षट्पलोन्मितम् ॥
भल्लातकासहत्वे तु रक्तचन्दनमुच्यते ।
पथ्यात्रिधात्र्यः सरलं शताह्वाकर्कटी वचा ॥
चोरपुष्पीशटीमुस्तं द्वयं पद्मञ्च सोत्पलम् ।
पिप्पलीमूलमञ्जिष्ठासाश्वगन्धापुनर्नवा ॥
दशमूलं समुदितं चक्रमर्द्दो रसाञ्जनम् ।

गन्धतृणं हरिद्रा च जीवनीयो गणस्तथा ।
एषां त्रिपलिकैर्भागैराद्यः पाको विधीयते ॥
देवपुष्पीवोलपत्रशल्लकीरसशैलजे ॥
प्रियङ्गुशीरमधुरीमांसीदारुबलाचलम् ।
श्रीवासोनलिकाखोटिः सूक्ष्मैलाकुन्दुरुर्मुरा ॥
नखीत्वयच्च त्वक्पत्रीपमरापूतिचम्पकम् ।
मदनं रेणुकापृक्कामरुवञ्च पलत्रयम् ॥
प्रत्येकं गन्धतोयेन द्वितीयः पाक इष्यते ।
२। गन्धोदकन्तु त्वक्पत्रीपत्रकोशीरमुस्तकम् ॥
प्रत्येकं सबलामूलं पलानि पञ्चविंशतिः ।
कुम्भार्द्धभागोऽत्र जलप्रस्थास्तु पञ्चविंशतिः ॥
अर्द्धावशिष्टाः कर्त्तव्याः पाके गन्धाम्बुकर्म्मणि ।
गन्धाम्बुचन्दनाम्बुभ्यां तृतीयः पाक इष्यते ॥
कल्कोऽत्र केशरं कुष्ठं त्वक्कालीयककुङ्कुमम् ।
भद्रश्रियं ग्रन्थिपर्णं लताकस्तूरिका तथा ॥
लवङ्गागुरुकक्कोलजातीकोषफलानि च ।
एलालवङ्गच्छल्ली च प्रत्येकं त्रिपलोन्मितम् ॥
कस्तूरीषट्पला चन्द्रात्पलं सार्द्धञ्च गृह्यते ।
वेधार्थञ्च पुनश्चन्द्रमदौ देयौ तयोन्मितौ ॥
महाप्रसारणी सेयं राजभोग्या प्रकीर्त्तिता ।
गुणान् प्रसारणीनान्तु वहत्येषा बलोत्तमात् ॥
अत्र शुक्तिविधिर्मण्डः प्रस्थः पञ्चाढकोन्मितम् ।

काञ्जिकं कुड़वं दध्नो गुड़प्रस्थोऽम्लमूलकान् ॥
पलान्यष्टौ शोधितार्द्रात्पलषोडशकन्तथा।
कणाजीरकसिन्धूत्थहरिद्रामरिचं पृथक् ॥
द्विपलं भाविते भाण्डे धृतेनाष्टदिनस्थितम्।
सिद्धं भवति तच्छुक्तं यदावतार्य्य गृह्यते ॥
तदा देयं चतुर्जातं पृथक् कर्षत्रयोन्मितम्।
पञ्चपल्लवतोयेन गन्धानां चालनन्तथा ॥
शोधनञ्चापि संस्कारो विशेषश्चात्र वक्ष्यते।
आम्रजम्बूकपित्थानां वीजपूरकविल्वयोः।
गन्धकर्म्मणि सर्व्वत्र पत्राणि पञ्चपल्लवम्।
चण्डीगोमयतोयेन यदि वा तिन्तिडीजलैः ॥
नखं संक्वाथयेदेभिरलाभे मृण्मयेन तु।
पुनरुद्धृत्य प्रक्षाल्य भर्जयित्वा निषेचयेत् ॥
गुडपथ्याम्बुना ह्येवं शुध्यति नात्र संशयः।

इति नखशुद्धिः।

गोमूत्रे चालम्बुषके पक्वा पञ्चदलोदके।
पुनः सुरभितोयेन वाष्पस्वेदेन स्वेदयेत् ॥
गन्धोग्रा शुध्यते ह्येवं रजनी च विशेषतः।
मुस्तकन्तु मनाक् क्षुण्णं काञ्जिके त्रिदिनोषितम् ॥
पञ्चपल्लवपानीयस्विन्नमातपशोषितम्।
गुड़ाम्बुना सिच्यमानं भर्जयेच्चूर्णयेत् ततः ॥

आजगोभाञ्जनजलैर्भावयेच्चेति शुध्यति ।
काञ्जिके क्वथितं शैलं भृष्टापथ्यागुडाम्बुना ॥
सिञ्चेदेवं पुनः पुष्पैर्विविधैरधिवासयेत् ।
यथालाभमपामार्गस्नुह्यादिक्षारलेपितम् ॥
बाष्पस्वेदेन संस्वेद्य पूतिं निर्लोमतां नयेत् ।
दोलापक्वं पचेत्पश्चात्पञ्चपल्लववारिणि ॥
खलः साधुमिवोत्पिष्य ततो निःस्नेहतां नयेत् ।
आजगोभाञ्जनजलैर्भावयेच्च पुनः पुनः ।
शिग्रुमूले च केतक्याः पुष्पपत्रपुटे च तम् ॥
पचेदेवं विशुद्धः सन्मृगनाभिसमो भवेत् ।
तुरुष्कं मधुना भाव्यं काश्मीरञ्चापि सर्पिषा ॥
रुधिरेणायसं प्राहुर्गोमूत्रैर्ग्रन्थिपर्णकम् ।
मधूदकेन मधुरीं पत्रकं तण्डुलाम्बुना ॥
ईषत्क्षारानुगन्धा तु दग्धा याति न भस्मताम् ।
पीता केतकगन्धा च लघुस्निग्धा मृगोत्तमा ॥
पक्वात् कर्पूरतः प्राहुरपक्वं गुणवत्तरम् ।
तत्रापि स्याद्यदक्षुद्रं स्फटिकाभं तदुत्तमम् ॥
पक्वञ्च सदलं स्निग्धं हरितद्युति चोत्तमम् ।
भङ्गे मनागपि न चेन्निपतन्ति ततः कणाः ॥
मृगशृङ्गोपमं कुष्ठं चन्दनं रक्तपीतकम् ।
काकतुण्डाकृतिः स्निग्धो गुरुश्चैवोत्तमो गुरुः ॥
स्निग्धाल्पकेशरन्त्वक्षं शालिजो वृत्तमांसलः ।

मुरापीताम्बरा प्रोक्ता मांसीपिङ्गजटाकृतिः ॥
रेणुका मुद्गसंस्थाना शस्तमानूपजं घनम्।
जातीफलं सशब्दञ्च स्निग्धं गुरु च शस्यते ॥
एला सूक्ष्मफला श्रेष्ठा प्रियङ्गुः श्यामपाण्डुरा।
नखमश्वखुरं हस्तिकर्णञ्चैवात्र शस्यते ॥
एतेषामपरेषाञ्च नवताप्रबलो गुणः।

इति महाराजप्रसारणीतैलम्।

जिङ्गीचोरकदेवदारुसरलव्याघ्रीवचाचिल्लक-
त्वक्पत्रैः सह गन्धकपत्रकशटीपथ्याक्षधात्रीघनैः।
एतैः शोधितसंस्कृतैः पलयुगेत्याख्यातया संख्यया
तैलप्रस्थमवस्थितैः स्थिरमतिः कल्कैः पचेद्गान्धिकम् ॥
मांसीमुराद्रमनचम्पकसुन्दरीत्वक्-
ग्रन्थ्यम्बुरुड्डमरुवकैर्द्विपलैः सपृक्कैः।
श्रीवासकुन्दुरुनखीनलिकामिषीनां
प्रत्येकतः पलमुपाद्य पुनः पचेत् तु ॥
एलालवङ्गचलचन्दनजातिपतिः
कक्कोलकागुरुलताघुसृणैः पलार्द्धैः।
कस्तूरिकाचसहितामलदीप्तियुक्तैः
पक्का तु मन्दशिखिनैव महासुगन्धम् ॥
पञ्चद्विकेन चार्द्धेन मदात्कर्पूरमिष्यते।
कर्पूरमदयोरर्द्धं पत्रकस्त्वादिहेष्यते ॥

पक्वपूतेऽप्युष्ण एव सम्यक् पेषणवर्त्तितम् ।
दीयते गन्धवृद्ध्यर्थं पत्रकल्कं तदुच्यते ॥
प्रागुक्तौ शुद्धसंस्कारौ गन्धानामिह तैः पुनः ।
द्विगुणैर्लक्ष्मीविलासः स्यादयं तैलमुत्तमः ॥
पञ्चपत्राम्बुना चाद्यो द्वितीयो गन्धवारिणा ।
तृतीयोऽपि च तेनैव पाको वा धूपिताम्बुना ॥
महासुगन्धितैललक्ष्मीविलासतैले ।

इति वातव्याधिचिकित्सा ।

अथ वातरक्ताधिकारः ।

बाह्यं लेपाभ्यङ्गसेकैः पानाद्यैर्वातशोणितम् ।
विरेकास्थापनस्नेहपानैर्गम्भीरमाचरेत् ॥
द्वयोर्मुञ्चेदसृक् शृङ्गसूच्यलाबुजलौकसा ।
देशाद्देशं व्रजेत् स्राव्यं शिराभिः प्रच्छनेन वा ॥
अङ्गग्लानौ च न स्राव्यं रूक्षे वातोत्तरे च यत् ।
अमृतनागरधन्याककर्षत्रयेण पाचनं सिद्धम् ॥
जयति सरक्तं वातं सामं कुष्ठान्यशेषाणि ।
वत्सादन्युद्भवः क्वाथः पीतो गुग्गुलुसंयुतः ॥
समीरणसमायुक्तं शोणितं संप्रसाधयेत् ।

वासागुडूचीचतुरङ्गुलानामेरण्डतैलेन पिबेत् कषायम्।
क्रमेण सर्व्वाङ्गजमप्यशेषं जयेदसृक्वातभवं विकारम्॥
लीढ्वा मुण्डितिकाचूर्णं मधुसर्पिःसमन्वितम्।
छिन्नाक्वाथं पिबन् हन्ति वातरक्तं सुदुस्तरम्॥
तिस्रोऽथवा पञ्च गुडेन पथ्या
जग्ध्वा पिबेच्छिन्नरुहाकषायम्॥
तद्वातरक्तं शमयत्युदीर्णमाजानु संभिन्नमपि स्रवद्यत्।
घृतेन वातं सगुडा विबद्धं पित्तं सिताढ्या मधुना कफञ्च॥
वातासृगुग्रं रुवुतैलमिश्रा शुण्ठ्यामवातं शमयेद् गुडूची।
गुडूच्याः स्वरसं कल्कं चूर्णं वा क्वाथमेव वा॥
प्रभूतकालमासेव्य मुच्यते वातशोणितात्।
दशमूलीशृतं क्षीरं सद्यः शूलनिवारणम्॥
परिषेकोऽनिलप्राये तद्वत् कोष्णेन सर्पिषा।
पटोलकटुकाभीरुत्रिफलामृतसाधितम्॥
क्वाथं पीत्वा जयेज्जन्तुः सदाहं वातशोणितम्।
गोधूमचूर्णाजपयो घृतञ्च सच्छागदुग्धो रुवुवीजकल्कः॥
लेपे विधेयं शतधौतसर्पिः सेके पयश्चाविकमेव शस्तम्।
लेपः पिष्टास्तिलास्तद्वत् भृष्टाः पयसि निर्वृताः॥
कटुकामृतयष्ट्याह्वशुण्ठीकल्कं समाक्षिकम्।
गोमूत्रपीतं जयति सकफं वातशोणितम्॥
धात्रीहरिद्रामुस्तानां कषायं वा कफाधिके।
कोकिलाक्षामृताक्वाथे पिबेत् कृष्णां कफाधिके॥

पथ्याभोजी त्रिसप्ताहान्मुच्यते वातशोणितात् ।
कफरक्तप्रशमनं हृद्यं गुडघृतं स्मृतम् ॥
संसर्गेषु यथोद्रेकं मिश्रं वा प्रतिकारयेत् ।
सर्व्वेषु सगुडां पथ्यां गुडुचीक्वाथमेव वा ॥
पिप्पलीवर्द्धमानं वा शीलयेत् सुसमाहितः ।
त्रिफलानिम्बमञ्जिष्ठावचाकटुकरोहिणी ॥
वत्सादनीदारुनिशाकषायो नव कार्षिकः ।
वातरक्तं तथा कुष्ठं पामानं रक्तमण्डलम् ॥
कुष्ठं कापालिकाकुष्ठं पानादेवापकर्षति ।
पञ्चरक्तिकमाषेण कार्य्योऽयं नव कार्षिकः ॥
किं त्वत्र साधिते क्वाथे योग्यमात्रा प्रदीयते ।

नवकार्षिकः ।

——

गुडूचीक्वाथकल्काभ्यां सपयस्कं शृतं घृतम् ।
हन्ति वातं तथा रक्तं कुष्ठं जयति दुस्तरम् ॥

गुडुचीघृतम् ।

——

शतावरीकल्कगर्भं रसे तस्याश्चतुर्गुणे ।
क्षीरतुल्यं घृतं पक्वं वातशोणितनाशनम् ॥

शतावरीघृतम् ।

——

अमृतां मधुकं द्राक्षां त्रिफलां नागरं बलां ।

वासारग्वधवृश्चीरदेवदारुत्रिकण्टकम् ॥ পুনর্নবা
कटुकासवरीकृष्णाकाश्मर्य्यस्य फलानि च । যষ্টী শতমূলী তয়া মধুযষ্টিশ্চ ইতি শতাবরী
रास्नाचुरकगन्धर्व्वहस्तदारुघनोत्पलैः ॥ তগরঞ্চ
कल्कैरेभिः समैः कृत्वा सर्पिःप्रस्थं विपाचयेत् ।
धात्रीरससमं दत्त्वा वारि त्रिगुणसंयुतम् ॥
सम्यक् सिद्धन्तु विज्ञाय भोज्यपाने च शस्यते ।
बहुदोषान्वितं वातं रक्तेन सह मूर्च्छितम् ॥
उत्तानञ्चापि गम्भीरं त्रिकजङ्घोरुजानुजम् ।
क्रोष्टुशीर्षे महाशूले चामवाते सुदारुणे ।
वातरोगोपसृष्टस्य वेदनाश्चातिदुस्तराम् ।
मूत्रकृच्छ्रमुदावर्त्तप्रमेहं विषमज्वरम् ॥
एतान् सर्व्वान् निहन्त्याशु वातपित्तकफोत्थितान् ।
सर्व्वकालोपयोगेन वर्णायुर्बलवर्द्धनम् ॥
अश्विभ्यां निर्म्मितं श्रेष्ठं घृतमेतदनुत्तमम् ।

अमृताद्यं घृतम् ।

बलाकषायकल्काभ्यां तैलं क्षीरचतुर्गुणम् ॥
* दशपाकं भवेदेतद्वातासृग्वातपित्तजित् ॥
धन्यं पुंसवनञ्चैव नराणां शुक्रवर्द्धनम् ।
रेतोयोनिविकारघ्नमेतद्वातविकारनुत् ॥

दशपाकबलातैलम् ।

---

* দশপাকমিত্যাদি- অত্র তৈলে ক্বাথশ্চতুর্গুণঃ চতুর্গুণ ক্ষীরস্যাপ্যুক্তত্বাৎ তৈলমিদং যথোক্তমাত্রৈক দ্রব্যেণ দশবারাণি পক্তব্যং ক্ষীরত্যাগাৎ কর্ষাণি মানেন স্নেহপাকযোগ্যত্বং নাস্তি ক্ষীরত্যাগে স্নেহেন ন্যূনভাবপূরণাৎ ॥

गुडूचीक्वाथदुग्धाभ्यां तैलं लाक्षारसेन वा ।
सिद्धं मधुककाश्मर्य्यैरसैर्वा वातरक्तनुत् ॥

गुडूच्यादितैलम् ।

पद्मकोशीरयष्ट्याह्वरजनीक्वाथसाधितम् ।
स्यात्पिष्टैः सर्ज्जमञ्जिष्ठावीराकाकोलिचन्दनैः ॥
खुड्डाकपद्मकमिदं तैलं वातास्रदोषनुत् ।

खुड्डाकपद्मकतैलम् ।

शुद्धाम्पचेन्नागबलातुलान्तु
विपाच्य तैलाढकमत्र दद्यात् ।
अजापयस्तुल्यविमिश्रितन्तु
नतस्य यष्टीमधुकस्य कल्कम् ॥
पृथक् पचेत्पञ्चपलं विपक्वं
तद्वातरक्तं शमयत्युदीर्णम् ।
वस्तिप्रदानादिह सप्तरात्रात्
पीतं दशाहात् प्रकरोत्यरोगम् ॥
तुला द्रव्ये जलद्रोणो द्रव्यतुला द्रोणे मता ।

नागबलातैलम् ।

समधूच्छिष्टमञ्जिष्ठं ससर्जरसशारिवम् ।

पिण्डतैलं तदभ्यङ्गाद्वातरक्तरुजापहम्॥

पिण्डतैलम्।

सारिवासर्जमञ्जिष्ठायष्टीसिक्थैः पयोन्वितैः
तैलं पक्वं विमञ्जिष्ठैरवोर्वा वातरक्तनुत्॥

महापिण्डतैलम्।

वरमहिषलोचनोदरसन्निभवर्णस्य गुग्गुलोः प्रस्थम्।
प्रक्षिप्य तोयराशौ त्रिफलाञ्च यथोक्तपरिमाणाम्॥
द्वात्रिंशच्छिन्नरुहापलानि देयानि यत्नेन।
विपचेदप्रमत्तो दर्व्या संघट्टयन् मुहुर्यावत्।
अर्द्धक्षयितं तोयं जातं ज्वलनस्य सम्पर्कात्॥
अवतार्य्य वस्त्रपूतं पुनरपि सम्पादयेत् पात्रे।
सान्द्रीभूते तस्मिन्नवतार्य्य हिमोपलप्रख्ये॥
त्रिफलाचूर्णार्द्धपलं त्रिकटोश्चूर्णं षड़क्षपरिमाणम्।
क्रिमिरिपुचूर्णार्द्धपलं कर्षं कर्षं त्रिवृद्दन्त्योः॥
पलमेकञ्च गुडूच्या दत्त्वा संमूर्च्छ्य यत्नेन।
उपयुज्य चानुपानं यूषं तोयं सुगन्धि सलिलेन॥
इच्छाहारविहारी भेषजमुपयुज्य सर्व्वकालमिदम्।
तनुरोधिवातशोणितमेकजमथ द्वन्द्वजं चिरोत्थञ्च॥
जयति स्रुतं परिशुष्कं स्फुटितञ्चाजानुजञ्चापि।
व्रणकासकुष्ठगुल्मं श्वयथूदरपाण्डुमेहांश्च॥

मन्दाग्निञ्च विबद्धं प्रमेहपीड़कांश्च नाशयत्याशु ।
सततं निषेव्यमाणः कालवशाद्धन्ति सर्व्वगदान् ॥
अभिभूय जरादोषं याति कैशोरकं रूपम् ।
प्रत्येकं त्रिफलाप्रस्थो जलन्तत्र षड़ाढकम् ॥
गुड़वद्गुग्गुलोः पाकः सुगन्धस्तु विशेषतः ।

कैशोरको गुग्गुलुः ।

प्रस्थमेकं गुडूच्यास्तु अर्द्धप्रस्थञ्च गुग्गुलोः ।
प्रत्येकं त्रिफलायाश्च तत्प्रमाणं विनिर्द्दिशेत् ।
सर्व्वमेकत्र संचुद्य साधयेत्त्वर्म्मणेऽम्भसि ॥
पादशेषं परिस्राव्य पुनरग्नावधिश्रयेत् ।
तावत्पचेत् कषायन्तु यावत्सान्द्रत्वमागतम् ॥
दन्तीव्योषविड़ङ्गानि गुडूचीत्रिफलात्वचः ।
ततश्चार्द्धपलं पूतं गृह्णीयाच्च प्रति प्रति ॥
कर्षन्तु त्रिवृतायास्तु सर्व्वमेकत्र कारयेत् ।
तस्मिन् सुसिद्धं विज्ञाय कवोष्णे प्रक्षिपेद् बुधः ॥
ततश्चाग्निबलं ज्ञात्वा तस्य मात्रां प्रदापयेत् ।
वातरक्तं तथा कुष्ठं गुदजान्यग्निसादनम् ॥
दुष्टव्रणप्रमेहांश्च सामवातं भगन्दरम् ॥
नाड्याढ्यवातश्वयथून् सर्व्वानेतान् व्यपोहति ॥
अश्विभ्यां निर्म्मितः पूर्व्वममृताख्यो हि गुग्गुलुः ।

अर्द्धप्रस्थं त्रिफलायाः प्रत्येकमिह गृह्यते॥

अमृताद्यो गुग्गुलुः।

अमृतायाश्च द्विप्रस्थं प्रस्थमेकञ्च गुग्गुलोः।
प्रत्येकं त्रिफलाप्रस्थं वर्षाभूप्रस्थमेव च॥
सर्व्वमेतच्च संक्षुद्य क्वाथयेन्नल्वणेऽम्भसि।
पुनः पचेत्पादशेषं यावत् सान्द्रत्वमागतम्॥
दन्तीचित्रकमूलानां कणाविश्वफलात्रिकम्।
गुडूचीत्वग्विडङ्गानां प्रत्येकार्द्धपलोन्मितम्॥
त्रिवृता कर्षमेकन्तु सर्व्वमेकत्र चूर्णयेत्।
सिद्धे चोष्णे क्षिपेत्तत्र त्वमृतागुग्गुलोः परम्॥
यथावह्निबलं खादेदम्लपित्ती विशेषतः।
वातरक्तं तथा कुष्ठं गुदजान्यग्निसादनम्॥
दुष्टव्रणप्रमेहांश्च सामवातं भगन्दरम्।
नाड्याढ्यवातश्वयथून् हन्यात् सर्व्वामयानयम्॥
अश्विभ्यां निर्म्मितो ह्येषोऽमृताख्यो गुग्गुलुः पुरा।

पुनर्नवागुग्गुलुः।

शतावरीनागबलावृद्धदारकमुचटाः।
पुनर्नवामृताकृष्णावाजिगन्धात्रिकण्टकम्॥
पृथग्दशपलान्येषां श्लक्ष्णचूर्णानि कारयेत्।
तदर्द्धशर्क्करायुक्तं चूर्णं संमर्द्दयेद् बुधः॥

स्थापयेत् सुदृढे भाण्डे मध्वर्द्धाढ़कसंयुतम् ।
घृतप्रस्थे समालोड्य त्रिसुगन्धिपलेन तु ॥
तं खादेदिष्टचेष्टान्नो यथावह्निबलं नरः ।
वातरक्तं क्षयं कुष्ठं कार्श्यं पित्तास्रसम्भवम् ॥
वातपित्तकफोत्थांश्च रोगानन्यांश्च तद्विधान् ।
हत्वा करोति पुरुषं वलीपलितवर्जितम् ॥
योगसारामृतो नाम लक्ष्मीकान्तिविवर्द्धनः ।

योगसारामृतः ।

दिवास्वप्नाग्निसन्तापं व्यायामं मैथुनं तथा ।
कटूष्णगुर्व्वभिष्यन्दिलवणाम्लानि वर्जयेत् ॥

इति वातरक्तचिकित्सा ।

अथोरुस्तम्भाधिकारः ।

श्लेष्मणः क्षपणं यत्स्यान्न च मारुतकोपनम् ।
तत्सर्व्वं सर्व्वदा कार्य्यमूरुस्तम्भस्य भेषजम् ॥
तस्य न स्नेहनं कार्य्यं न वस्तिर्न च रेचनम् ।
सर्व्वो रूक्षः क्रमः कार्य्यस्तत्रादौ कफनाशनः ॥
पश्चाद्वातविनाशाय कृत्स्नः कार्य्यः क्रियाक्रमः ।
१। शिलाजतुं गुग्गुलुं वा पिप्पलीमथ नागरम् ॥

ऊरुस्तम्भे पिबेन्मूत्रैर्दशमूलीरसेन वा ।
भल्लातकामृताशुण्ठीदारुपथ्यापुनर्नवाः ॥
पञ्चमूलीद्वयोन्मिश्रा ऊरुस्तम्भनिवर्हणाः ।
पिप्पलीं पिप्पलीमूलं भल्लातकाथ एव वा ॥
कल्को वा समधुर्देय ऊरुस्तम्भविनाशनः ।
त्रिफलां चव्यकटुकं ग्रन्थिकं मधुना लिहेत् ॥
ऊरुस्तम्भविनाशाय पुरं मूत्रेण वा पिबेत् ।
लिह्याद्वा त्रिफलाचूर्णं क्षौद्रेण कटुकायुतम् ॥
सुखाम्बुना पिबेद्वापि चूर्णं षड्धरणं नरः ।
पिप्पलीवर्द्धमानं वा माक्षिकेण गुडेन वा ।
ऊरुस्तम्भे प्रशंसन्ति गण्डीरारिष्टमेव वा ॥
चव्याभयाग्निदारूणां समधुः स्यादूरुग्रहे ।
कल्को द्रिहिच मूत्राढ्यैः करञ्जफलसर्षपैः ॥
क्षौद्रसर्षपवल्मीकमृत्तिकासंयुतं भिषक् ।
गाढमुत्सादनं कुर्य्यादूरुस्तम्भे सलेपनम् ॥
कफक्षयार्थं व्यायामेष्वेनं शक्येषु योजयेत् ।
स्थलान्याक्रामयेत् कल्यं प्रतिस्रोतोनदीस्तरेत् ॥
पलाभ्यां पिप्पलीमूलनागरादष्टकट्वरः ।
तैलप्रस्थः समो दध्ना गृध्रस्यूरुग्रहापहः ॥
अष्टकट्वरतैलेऽत्र तैलं सार्षपमिष्यते ।

अष्टकट्वरं तैलम् ।

——

कुष्ठश्रीवेष्टकोदीच्यं शरलं दारुकेशरम् ।
अजगन्धाश्वगन्धा च तैलं तैः सार्षपं पचेत् ॥
सक्षौद्रं मात्रया तस्मादूरुस्तम्भार्द्दितः पिबेत् ।
सैन्धवाद्यं हितं तैलं वर्षाभूम्रुतगुग्गुलुः ॥

इति ऊरुस्तम्भचिकित्सा ।

अथामवाताधिकारः ।

लङ्घनं स्वेदनं तिक्तं दीपनानि कटूनि च ।
विरेचनं स्नेहपानं वस्तयश्चाममारुते ॥
सैन्धवाद्येनानुवास्य चारवस्तिः प्रशस्यते ।
आमवाते पञ्चकोलसिद्धं पानान्नमिष्यते ॥
रुक्षः स्वेदो विधातव्यो वालुकापुटकैस्तथा ।
शटी शुण्ठ्यभया चोग्रा देवाह्वातिविषामृता ॥
कषायमामवातस्य पाचनं रुक्षभोजनम् ।
शटीविश्वौषधीकल्कं वर्षाभूक्वाथसंयुतम् ।
सप्तरात्रं पिबेज्जन्तुरामवातविपाचनम् ।
दशमूलामृतैरण्डरास्नानागरदारुभिः ॥
क्वाथो रुवूकतैलेन सामं हन्त्यनिलं गुरुम् ।

रास्नादशमूलकम् ।

दशमूलीकषायेण पिबेद्वा नागराम्भसा।
कुक्षिवस्तिकटीशूले तैलमेरण्डसम्भवम्॥
रास्नां गुडूचीमेरण्डं देवदारुमहौषधम्।
पिबेत् सर्व्वाङ्गिके वाते सामे सन्ध्यस्थिमज्जगे॥

रास्नापञ्चकम्।

रास्नामृतारग्वधदेवदारुत्रिकण्टकैरण्डपुनर्नवानाम्।
क्वाथं पिबेन्नागरचूर्णमिश्रं जङ्घोरुपृष्ठत्रिकपार्श्वशूली॥

रास्नासप्तकम्।

शुण्ठीगोक्षुरकक्वाथः प्रातःप्रातर्निषेवितः।
सामवाते कटीशूले पाचनो रुक्प्रणाशनः॥
आमवाते कणायुक्तं दशमूलरसं पिबेत्।
खादेद्वाप्यभयाविश्वं गुडूचीं नागरेण वा॥
एरण्डतैलसंयुक्तां हरीतकीं भक्षयेन्नरो विधिवत्।
आमानिलार्त्तियुक्तो गृध्रसीवृद्धिर्हितो नित्यम्॥
कर्षं नागरचूर्णस्य काञ्जिकेन पिबेत् सदा।
आमवातप्रशमनं कफवातहरं परम्॥
पञ्चकोलकचूर्णञ्च पिबेदुष्णेन वारिणा।
मन्दाग्निशूलगुल्मामकफारोचकनाशनम्॥
अमृतानागरगोक्षुरमुण्डतिकावरुणकैः कृतं चूर्णम्।
मस्त्वारनालपीतमामानिलनाशनं ख्यातम्॥

माणिमन्थस्य भागौ द्वौ यमान्यास्तद्वदेव तु।
भागास्त्रयो जमोदाया नागराद्भागपञ्चकम्॥
दश द्वौ च हरीतक्याः सूक्ष्मचूर्णीकृताः शुभाः।
मस्तारणालतक्रेण सर्पिषोष्णोदकेन वा॥
पीतं जयत्यामवातगुल्मं हृद्वस्तिजान् गदान्।
प्लीहानं हन्ति शूलादीनानाहं गुदजानि च॥
विबन्धं जाठरान् रोगांस्तथा वै हस्तपादजान्।
वातानुलोमनमिदं चूर्णं वैश्वानरं स्मृतम्।
वैश्वानरं चूर्णम्।

अलम्बुषां गोक्षुरकं गुडूचीं वृद्धदारकम्।
पिप्पलीं त्रिवृतां मुस्तं वरुणं स पुनर्नवम्॥
त्रिफलां नागरञ्चैव सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत्।
मस्तारणालतक्रेण पयोमांसरसेन वा॥
आमवातं निहन्त्याशु श्वयथुं सन्धिसंस्थितम्।
अलम्बुषाद्यं चूर्णम्।

शतपुष्पा विडङ्गञ्च सैन्धवं मरिचं समम्।
चूर्णमुष्णाम्बुना पीतमग्निसन्दीपनं परम्॥
हिङ्गु चव्यं विडं शुण्ठीकृष्णाजाजीसपौष्करम्।
भागोत्तरमिदं चूर्णं पीतं वातामजिद्भवेत्॥
हिङ्ग्वाद्यं चूर्णम्।

चित्रकं पिप्पलीमूलं यमानीं कारवीन्तथा। জীরাকৃষ্ণ
विड़ङ्गान्यजमोदाश्च जीरकं सुरदारु च॥ দেবদারু
चव्यैलासैन्धवं कुष्ठं रास्नागोक्षुरधान्यकम्।
त्रिफलामुस्तकं व्योषं त्वगुशीरं यवाग्रजम्॥ যবক্ষার।
तालीशपत्रं पत्रञ्च सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत्।
यावन्त्येतानि चूर्णानि तावन्मात्रन्तु गुग्गुलुम्॥
संमर्द्य सर्पिषा गाढ़ं स्निग्धे भाण्डे निधापयेत्।
ततो मात्रां प्रयुञ्जीत यथेष्टाहारवानपि॥
योगराज इति ख्यातो योगोऽयममृतोपमः।
आमवाताढ्यवातादीन् क्रिमिदुष्टव्रणानपि॥
प्लीहगुल्मोदरानाह दुर्नामानि विनाशयेत्।
अग्निञ्च कुरुते दीप्तं तेजोवृद्धिं बलन्तथा॥
वातरोगान् जयत्येष सन्धिमज्जगतानपि।

योगराजगुग्गुलुः।

पलत्रयं कषायस्य त्रिफलायाः सुचूर्णितम्।
सौगन्धिकपलञ्चैकं कौशिकस्य पलन्तथा॥
कुडवं चित्रतैलस्य सर्व्वमादाय यत्नतः।
पाचयेत्पाकविद्वैद्यः पात्रे लोहमये दृढे॥
हन्ति वातं तथा पित्तं श्लेष्माणं खञ्जपङ्गुताम्।
श्वासं सुदुर्जयं हन्ति कासं पञ्चविधं तथा॥
कुष्ठानि वातरक्तञ्च गुल्मशूलोदराणि च।

आमवातं जयेदेतदपि वैद्यविवर्जितम् ॥
एतदभ्यासयोगेन जरापलितनाशनम् ।
सर्पिस्तैलरसोपेतमश्नीयात् शालियष्टिकम् ॥
सिंहनाद इति ख्यातो रोगवारणदर्पहा ।
वह्निवृद्धिकरः पुंसां भाषितो दण्डपाणिना ॥
सिंहनादगुग्गुलुः ।

अलम्बुषागोक्षुरकत्रिफलानागरामृताः ।
यथोत्तरं भागवृद्ध्या श्यामाचूर्णञ्च तत्समम् ॥
पिबेन्मस्तुसुरातक्रकाञ्जिकोष्णोदकेन वा ।
पीतं जयत्यामवातं सशोथं वातशोणितम् ॥
त्रिकजानूरुसन्धिस्थं ज्वरारोचकनाशनम् ।
अलम्बुषाद्यं चूर्णम् ।

पथ्याक्षधात्र्यस्त्रिफलाभागवृद्धवयं क्रमः ।
पथ्याकिश्वयमानीभिस्तुल्याभिश्चूर्णितं पिबेत् ॥
तक्रेणोष्णोदकेनाथ अथवा काञ्जिकेन वा ।
आमवातं निहन्त्याशु शोथं मन्दाग्नितामपि ॥
अजमोदामरिचपिप्पलीविडङ्गसुरदारुचित्रकशताह्वाः ।
सैन्धवपिप्पलीमूलं भागानवकस्य पलिकाः स्युः ॥
शुण्ठीदशपलिका स्यात्पलानि तावन्ति वृद्धदारस्य ।
पथ्यापञ्चपलानि सर्व्वाण्येकत्र कारयेच्चूर्णम् ॥

समगुडवटकाम् खादतश्चूर्णं वाप्युष्णवारिणा पिबतः।
नश्यन्त्यामानिलजाः सर्व्वरोगाः सुकष्टास्तु॥
विश्वचिकाप्रतितुनीतुनीहृद्रोगाश्च गृध्रसी चोग्रा।
कटिवस्तिगुदस्फुटनञ्चैवास्थिजङ्घयोस्तीव्रम्॥
श्वयथुस्तथाङ्गसन्धिषु ये चान्येऽप्यामवातसम्भूताः।
सर्व्वे प्रयान्ति नाशं तम इव सूर्य्यांशुविध्वस्तम्॥

अजमोदाद्यवटकः।

नागरक्वाथकल्काभ्यां घृतप्रस्थं विपाचयेत्।
चतुर्गुणेन तेनाथ केवलेनोदकेन वा॥
वातश्लेष्मप्रशमनमग्निसन्दीपनं परम्।
नागरं घृतमित्युक्तं कट्यामशूलनाशनम्॥

शुण्ठीघृतम्।

अमृतायाः कषायेण कल्केन च महौषधात्।
मृद्वग्निना घृतप्रस्थं वातरक्तं हरं परम्॥
आमवाताढ्यवातादीन् क्रिमिदुष्टव्रणानपि।
अर्शांसि गुल्मशूलञ्च नाशयत्याशु योजितम्॥

गुडूचीघृतम्।

हिङ्गु त्रिकटुकं चव्यं माणिमन्थं तथैव च।
कल्कान् कृत्वा च पलिकान् घृतप्रस्थं विपाचयेत्॥

आरणालाढकं दत्त्वा तत्सर्पिर्जठरापहम् ।
शूलं विबन्धमानाहमामवातं कटीग्रहम् ॥
नाशयेद् ग्रहणीदोषं मन्दाग्नेर्दीपनं परम् ।

काञ्जिकषट्पलं घृतम् ।

पुष्ट्यर्थं पयसा साध्यं दध्नविण्मूत्रसंग्रहे ।
दीपनार्थं मतिमता मस्तुना च प्रकीर्त्तितम् ॥
सर्पिर्नागरकल्केन सौवीरकचतुर्गुणम् ।
सिद्धमग्निकरं श्रेष्ठमामवातहरं परम् ॥

शुण्ठीघृतम् ।

रसोनस्य पलशतं तिलस्य कुडवं तथा ।
हिङ्गु त्रिकटुकं क्षारौ पञ्चैव लवणानि च ॥
शतपुष्पा तथा कुष्ठं पिप्पलीमूलचित्रकौ ।
अजमोदा यमानी च धान्यकञ्चापि बुद्धिमान् ॥
प्रत्येकन्तु पलञ्चैषां सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् ।
घृतभाण्डे दृढे चैतत् स्थापयेद्दिनषोडश ॥
प्रक्षिप्य तैलमानीञ्च प्रस्थार्द्धं काञ्जिकस्य च ।
खादेत् कर्षप्रमाणन्तु तोयं मद्यं पिबेदनु ॥
आमवाते तथा वाते सर्व्वाङ्गैकाङ्गसंश्रिते ।
अपस्मारेऽनले मन्दे कासे श्वासे गरेषु च ॥

शोन्माद वातभङ्गे च शूले जन्तुषु शस्यते।

रसोनपिण्डः।

प्रसारण्याढककाथे प्रस्थो गुडरसोनतः।

पक्वः पञ्चोषणरजः पादः स्यादामवातहा॥

प्रसारणीसन्धानम्।

बल्कलायाः सुरायास्तु सुपक्वायाः शतं घटे।

ततोऽर्द्धेन रसोनस्य संशुद्धं कुट्टितं क्षिपेत्॥

पिप्पलीपिप्पलीमूलमजाजीकुष्ठचित्रकम्।

नागरं मरिचं चव्यं चूर्णितञ्चाचसम्मितम्॥

अष्टाहात्परतः पेया वातरोगामनाशिनी।

क्रिमिकुष्ठक्षयानाह गुल्मार्शःप्लीहमेहनुत्॥

अग्निसन्दीपनी चैव पाण्डुरोगविनाशिनी।

रसोनसुरा।

सिद्धार्थकखलीप्रस्थं सुधौतं निस्तुषं जले।

मण्डप्रस्थं विनिक्षिप्य स्थापयेद्दिवसत्रयम्॥

धान्यराशौ ततो दद्यात्सञ्चूर्ण्य पलिकानि च।

अलम्बुषागोक्षुरकं शतपुष्पापुनर्नवे।

प्रसारणीवरुणत्वक्शुण्ठीमदनमेव च॥

सम्यक् पाकन्तु विज्ञाय सिद्धा तण्डुलमिश्रिता।

मृष्टा सर्षपतैलेन हिङ्गुसैन्धवसंयुता ॥
भक्षिता लवणोपेता जयेदामं महाज्वरम् ।
एकजं द्वन्द्वजं साध्यं सान्निपातिकमेव च ॥
कब्यूरुवातमानाहजानुजं त्रिकमागतम् ।
उदावर्त्तहरोपेया बलवर्णाग्निकारिणी ॥
शिण्डाकी ।

त्वगादिहीनाः संशुष्काः प्रत्यग्राः सकुलादयः ।
सूक्ष्मचूर्णीकृतं तेषां शीते पलशतत्रयम् ॥
शतेन कटुतैलेऽस्य व्योषरामठधान्यकैः ।
क्रिमिघ्नदीप्यकनिशाचविकाग्रन्थिकार्द्रकैः ।
जीरकद्वयहृस्वीरसुरसार्जकशिग्रुकैः ॥
दशमूलात्मगुप्ताभ्यां मार्कवैर्लवणैस्त्रिभिः ।
चूर्णितैः पलिकैः सार्द्धमारणालपरिप्लुतैः ॥
विन्यसेत् स्नेहपात्रे च धान्यराशौ पुनर्न्यसेत् ।
सप्तरात्रात्समुद्धृत्य पानभक्षणभोजनैः ॥
सिध्मलेयं प्रयोक्तव्या सामे वाते विशेषतः ।
भग्नरुग्णाभ्युपहताः कम्पिनः पीठसर्पिणः ॥
गृध्रसीमग्निमादञ्च शूलगुल्मोदराणि च ।
वलीपलितखालत्यं हत्वा स्युरमलेन्द्रियाः ॥
सिध्मला ।

दधिमत्स्यगुडक्षीरपोतकीमाषपिष्टकम्।
वर्जयेदामवातार्त्तो गुर्व्वभिष्यन्दकारि च॥

॥ इति आमवातचिकित्सा।

अथ शूलाधिकारः।

वमनं लङ्घनं स्वेदः पाचनं फलवर्त्तयः।
क्षारचूर्णानि गुडिकाः शस्यते शूलशान्तये॥
पुंसः शूलाभिपन्नस्य स्वेद एव सुखावहः।
पायसैः कृशरैः पिष्टैः स्निग्धैर्वापि खितोत्करैः॥
वातात्मकं हन्त्यचिरेण शूलं स्नेहेन युक्तस्तु कुलत्थयूषः।
ससैन्धवो व्योषयुतः सलावः सहिङ्गुसौवर्च्चलदाडिमाढ्यः॥
बलापुनर्नवैरण्डवृहतीद्वयगोक्षुरैः।
सहिङ्गुलवणं पीतं सद्यो वातरुजापहम्॥
शूली विबन्धकोष्ठोऽद्भिरुष्णाभिश्चूर्णिताः पिबेत्।
हिङ्गुप्रतिविषाव्योषवचासौवर्च्चलाभयाः॥
तुम्बुरूण्यभयाहिङ्गुपौष्करं लवणत्रयम्।
पिबेत् यवाम्बुना वातशूलगुल्मापतन्त्रकी॥
श्यामाविडं शिग्रुफलानि पथ्याविडङ्गकम्पिल्लकमश्वमूत्री।
कल्कं समं मद्यघृतञ्च पीत्वा शूलं निहन्यादनिलात्मकन्तु॥
यामिनीहिङ्गुसिन्धूत्थक्षारसौवर्च्चलाभयाः।

सुरामण्डेन पातव्या वातशूलनिसूदना: ।
विश्वमेरण्डजं मूलं क्काथयित्वा जलं पिबेत् ।
हिङ्गुसौवर्चलोपेतं सद्यः शूलनिवारणम् ॥
हिङ्गुपुष्करमूलाभ्यां हिङ्गुसौवर्चलेन वा ।
विश्वैरण्डयवक्काथः सद्यः शूलनिवारणः ॥
तद्वद्रुवुयवक्काथो हिङ्गुसौवर्चलान्वितः ।
हिङ्ग्वम्लकृष्णालवणं यमानीक्षाराभयासैन्धवतुल्यभागम् ।
चूर्णं पिबेदारुणमण्डमिश्रं शूले प्रवृद्धेऽनिलजे शिवाय ।
सौवर्चलाम्लिकाजाजीमरिचैर्द्विगुणोत्तरैः ॥
मातुलुङ्गरसैः पिष्ट्वा गुडिकानिलशूलनुत् ।
हिङ्ग्वम्लवेतसव्योषयमानीलवणत्रिकैः ॥
वीजपूररसोपेतैर्गुडिकावातशूलनुत् ।
वीजपूरकमूलञ्च घृतेन सह पाययेत् ॥
जयेद्वातभवं शूलं कर्षमेकं प्रमाणतः ।
विल्वमूलतिलैरण्डं पिष्ट्वा चाम्लतुषाम्भसा ॥
गुडिकां भ्रामयेदुष्णां वातशूलविनाशिनीम् ।
तिलैश्च गुडिकां कृत्वा भ्रामयेज्जठरोपरि ।
गुडिका भ्रमयत्येषा शूलञ्चैवातिदुःसहम् ।
नाभिलेपाज्जयेच्छूलं मदनः काञ्जिकान्वितः ॥
जीवन्ति मूलकल्को वासतैलः पार्श्वशूलनुत् ।
गुड़ः शालिर्यवाः क्षीरं सर्पिःपानं विरेचनम् ॥
जाङ्गलानि च मांसानि भेषजं पित्तशूलिनाम् ।

पैत्ते तु शूले वमनं पयोभी
रसैस्तथेच्चोः सपटोलनिम्बैः ।
शीतावगाहाः पुलिनाः सवाताः
कांस्यादिपात्राणि जलप्लुतानि ॥
विरेचनं पित्तहरञ्च शस्तं
रसाश्च शस्ताः शशलावकानाम् ।
सन्तर्पणं लाजमधूपपन्नं
योगाः सुशीता मधुसंप्रयुक्ताः ॥
छर्द्यां ज्वरे पित्तभवेऽपि शूले
घोरे विदाहे त्वतितर्षिते च ।
यवस्य पेयां मधुना विमिश्रां
पिबेत् सुशीतां मनुजः सुखार्थी ॥
धात्र्या रसं विदार्य्या वा त्रायन्ती गोस्तनाम्बु वा ।
पिबेत्सशर्करं सद्यः पित्तशूलनिसूदनम् ॥
शतावरीरसं चौद्रयुतं प्रातः पिबेन्नरः ।
दाहशूलोपशान्त्यर्थं सर्व्वपित्तामयापहम् ॥
बृहत्यौ गोक्षुरेरण्डकुशकाशेक्षुरालिकाः ।
पीताः पित्तभवं शूलं सद्यो हन्युः सुदारुणम् ॥
शतावरीसयष्ट्याह्ववाट्यालकुशगोक्षुरैः ।
शृतशीतं पिबेत्तोयं सगुडचौद्रशर्करम् ॥
पित्तासृग्दाहशूलघ्नं सद्यो दाहज्वरापहम् ।
[illegible] कृतम् ॥

पाययेन्मधुसंमिश्रं दाहशूलोपशान्तये ।
तैलमेरण्डजं वापि मधुकक्काथसंयुतम् ॥
शूलं पित्तोद्भवं हन्याद् गुल्मं पैत्तिकमेव च ।
त्रिफलारग्वधक्काथं सक्षौद्रं शर्कारान्वितम् ॥
पाययेद्रक्तपित्तघ्नं दाहशूलनिवारणम् ।
प्रलिह्यात्पित्तशूलघ्नं धात्रीचूर्णं समाक्षिकम् ॥

श्लेष्माधिके छर्द्दनलङ्घनानि
शिरोविरेकं मधुशीधुपानम् ।
मधूनि गोधूमयवानरिष्टान्
सेवेत रूक्षान् कटुकांश्च सर्व्वान् ॥

पिप्पलीपिप्पलीमूलचव्यचित्रकनागरैः ।
यवागूर्द्दीपनीया स्याच्छूलघ्नी तोयसाधिता ॥
लवणत्रयसंयुक्तं पञ्चकोलं सरामठम् ।
सुखोष्णेनाम्बुना पीतं कफशूलविनाशनम् ॥
विल्वमूलमथैरण्डं चित्रकं विश्वभेषजम् ।
हिङ्गुसैन्धवसंयुक्तं सद्यः शूलनिवारणम् ॥

मुस्तं वचां तिक्तकरोहिणीञ्च
तथाभयां निर्द्दहनीञ्च तुल्याम् ।
पिबेत् तु गोमूत्रयुतां कफोत्थ-
शूले तथामस्य च पाचनार्थम् ॥

वचाव्दाग्न्यभयातिक्ताचूर्णं गोमूत्रसंयुतम् ।
सक्षारं वा पिबेत् क्वाथं विल्वादेः कफशूलनुत् ॥

मातुलुङ्गरसो वापि शिग्रुक्काथस्तथापरः।
सक्षारो मधुना पीतः पार्श्वहृद्वस्तिशूलनुत्॥
आमशूले क्रिया कार्य्या कफशूलनिवारिणी।
सेव्यमामहरं सर्व्वं यदग्निबलवर्द्धनम्।
सहिङ्गुतुम्बुरुव्योषयमानीचित्रकाभयाः॥
सक्षारलवणाश्चूर्णं पिबेत्प्रातः सुखाम्बुना।
विण्मूत्रानिलशूलघ्नं पाचनं वह्निदीपनम्॥
चित्रकं ग्रन्थिकैरण्डशुण्ठीधान्यं जलैः शृतम्।
शूलानाह विबन्धेषु सहिङ्गुविडदाडिमम्॥
दीप्यकं सैन्धवं पथ्या नागरञ्च चतुःसमम्।
अग्नं शूलं जयत्याशु मन्दस्याग्नेश्च दीपनम्॥
समाक्षिकं बृहत्यादिं पिबेत् पित्तानिलात्मके।
व्यामिश्रं वा विधिं कुर्य्याच्छूले पित्तानिलात्मके॥
पित्तजे कफजे वापि या क्रिया कथिता पृथक्।
एकीकृत्य प्रयुञ्जीत तां क्रियां कफपित्तजे॥
पटोलत्रिफलारिष्टक्काथं मधुयुतं पिबेत्।
पित्तश्लेष्मज्वरच्छर्द्दिदाहशूलोपशान्तये॥
रसोनं मधुसंमिश्रं पिबेत् प्रातः प्रकाङ्क्षितः।
वातश्लेष्मभवं शूलं विहन्तुं वह्निदीपनम्॥
विश्वोरुबूकदर्भमूलयवाम्भसा तु
क्षारहिङ्गुलवणत्रयपुष्कराणाम्।
चूर्णं पिबेत् हृदयपार्श्वकटीग्रहाम-

पक्वाशयांसभृशरुक्ज्वरगुल्मशूली ॥
क्वाथेन चूर्णपानं यत्तत्र क्वाथप्रधानता ।
प्रवर्त्तते नते नात्र चूर्णपेची चतुर्द्रवः ॥
बृहद्विश्वादिः ।

चूर्णं समं रुचकहिङ्गुमहौषधानां
शुण्ठ्याम्बुना कफसमीरणसम्भवासु ।
हृत्पार्श्वपृष्ठजठरार्त्तिविसूचिकासु
पेयन्तथा यवरसेन तु विड्विबन्धे ॥
समं शुण्ठ्याम्बुनेत्येवं योजना क्रियते बुधैः ।
तेनाल्पमानमेवात्र हिङ्गु संपरिदीयते ॥
रुचकादिः ।

हिङ्गुसौवर्चलं पथ्याविडसैन्धवतुम्बुरु ।
पौष्करञ्च पिबेच्चूर्णं दशमूलयवाम्भसा ॥
पार्श्वहृत्कटिपृष्ठांसशूले तन्त्रापतानके ।
शोथे श्लेष्मप्रसेके च कर्णरोगे च शस्यते ॥
एरण्डविल्वबृहतीद्वयमातुलुङ्ग-
पाषाणभित्त्रिकटमूलकृतः कषायः ।
सक्षारहिङ्गुलवणोरुवूतैलमिश्रः
श्रोण्यंसमेढ्रहृदयस्तनरुक्षु पेयः ॥
एरण्डसप्तकः ।

हिङ्गु त्रिकटुकं कुष्ठं यवक्षारोऽथ सैन्धवम् ।
मातुलुङ्गरसोपेतं प्लीहशूलापहं रजः ॥
दग्धमनिर्गतधूमं मृगशृङ्गं गोघृतेन सह पीतम् ।
हृदयनितम्बजशूलं हरति शिखी दारुनिवहमिव ॥
क्रिमिरिपुचूर्णं लीढं स्वरसेन वज्रसेनस्य ।
क्षपयत्यचिरान्नियतं लेहोऽजीर्णोद्भवं शूलम् ॥
विदारीदाड़िमरसः सव्योषलवणान्वितः ।
चौद्रयुक्तो जयत्याशु शूलं दोषत्रयोद्भवम् ॥
एरण्डफलमूलानि वृहतीद्वयगोक्षुरम् ।
पर्ण्यिन्यः सहदेवा च सिंहपुच्छी क्षुरालिका ॥
तुल्यैरेतैः शृतं तोयं यवक्षारयुतं पिबेत् ।
पृथग्दोषभवं शूलं हन्यात् सर्व्वभवं तथा ॥

एरण्डद्वादशकम् ।

गोमूत्रसिद्धं मण्डूरं त्रिफलाचूर्णसंयुतम् ।
विलिहन्मधुसर्पिर्भ्यां शूलं हन्ति त्रिदोजम् ॥
भङ्गचूर्णं सलवणं सहिङ्गुव्योषसंयुतम् ।
उष्णोदकेन तत्पीतं शूलं हन्ति त्रिदोषजम् ॥
तीक्ष्णायश्चूर्णसंयुक्तं त्रिफलाचूर्णमुत्तमम् ।
प्रयोज्यं मधुसर्पिर्भ्यां सर्व्वशूलनिवारणम् ॥
मूलान्तःप्राचितां शुद्धां लौहचूर्णसमन्विताम् ।
सगुड़ामभयामद्यात् सर्व्वशूलप्रशान्तये ॥

पिप्पलीनागरं विल्वं कारवीचव्यचित्रकम् ।
हिङ्गुदाड़िमवृचाम्लवचाचाराम्लवेतसम् ॥
वर्षाभूकृष्णलवणमजाजीवीजपूरकम् ।
दधि त्रिगुणितं सर्पिस्तत्सिद्धं दाधिकं स्मृतम् ॥
गुल्मार्शःप्लीहहृत्पार्श्वशूलयोनिरुजापहम् ।
दोषसंशमनं श्रेष्ठं दाधिकं परमं स्मृतम् ॥

दाधिकं घृतम् ।

कम्बलाच्छतगात्रस्य प्राणायामं प्रकुर्व्वतः ।
कटुतैलाक्तशक्तूनां धूपः शूलहरः परः ॥
व्यायामं मैथुनं मद्यं लवणं कटुवैदलम् ।
वेगरोधं शुचं क्रोधं वर्ज्जयेच्छूलवान् नरः ॥

इति शूलचिकित्सा ।

अथ परिणामशूलाधिकारः ।

वमनं तिक्तमधुरैर्विरेकश्चापि शस्यते ।
वस्तयश्च हिताः शूले परिणामसमुद्भवे ॥
विड़ङ्गतण्डुलव्योषं त्रिवृद्दन्तीसचित्रकम् ।
सर्व्वाण्येतानि संस्कृत्य सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् ॥
गुडेन मोदकं कृत्वा भचयेत् प्रातरुत्थितः ।

उष्णोदकानुपानन्तु दद्यादग्निविवर्द्धनम्॥
जयेत्त्रिदोषजं शूलं परिणामसमुद्भवम्।
नागरं तिलगुड़कल्कं पयसा संसाध्य यः पुमानद्यात्।
उग्रं परिणतिशूलं तस्यापैति त्रिसप्तरात्रेण॥
शम्बूकजं भस्म पीतं जलेनोष्णेन तत्क्षणात्।
पक्तिजं विनिहन्त्येतच्छूलं विष्णुरिवासुरान्॥
अक्षधात्र्यभयाकृष्णाचूर्णं मधुयुतं लिहेत्।
दध्ना लूनसारेणाद्यात् सतीलयवशक्तुकान्॥
अचिरान्मुच्यते शूलान्नरोऽनुपरिवर्त्तनात्।
तिलनागरपथ्यानां भागं शम्बूकभस्मनाम्॥
द्विभागं गुड़संयुक्तं गुडीं कृत्वाक्षभागिकाम्।
शीताम्बुपानं पूर्व्वाह्णे भक्षयेत् क्षीरभोजनः॥
सायाह्ने रसकं पीत्वा नरो मुच्येत दुर्जयात्।
परिणामसमुत्थाच्च शूलाच्चिरभवादपि॥
शम्बूकं त्र्यूषणञ्चैव पञ्चैव लवणानि च।
समांशां गुडिकां कृत्वा कलम्बूरसकेन वा॥
प्रातर्भोजनकाले वा भक्षयेत् यथाबलम्।
शूलाद्विमुच्यते जन्तुः सहसा परिणामजात्॥
यः पिबति सप्तरात्रं शक्तूनेकान् कलाययूषेण।
स जयति परिणामरुजं चिरजामपि किमुत नूतनजाम्॥
लौहचूर्णं वरायुक्तं विलीढं मधुसर्पिषा।
परिणामशूलं शमयेत् तत्कल्कं वा प्रयोजितम्॥

कृष्णाभयालौहचूर्णं गुडेन सह भक्षयेत् ।
पक्तिशूलं निहन्त्येतज्जठराग्निमन्दताम् ।
आमवातविकारांश्च सौख्यञ्चैवापकर्षति ।
पथ्यालौहरजः शुण्ठीचूर्णं माक्षिकसर्पिषा ।
परिणामरुजं हन्ति वातपित्तकफात्मिकाम् ॥
सामुद्रं सैन्धवं क्षारो रुचकं रौमकं विड़म् ।
दन्तीलौहरजः किट्टं त्रिवृच्छूरणकं समम् ॥
दधिगोमूत्रपयसा मन्दपावकभाचितम् ।
तद् यथाग्निबलं चूर्णं पिबेदुष्णेन वारिणा ॥
जीर्णे जीर्णे तु भुञ्जीत मांसादिघृतसाधितम् ।
नाभिशूलं यकृच्छूलं गुल्मप्लीहकृतञ्च यत् ॥
विद्रध्यष्ठीलिकां हन्ति कफवातोद्भवान्तथा ।
शूलानामपि सर्व्वेषामौषधं नास्ति तत्परम् ॥
परिणामसमुत्थस्य विशेषेणान्तकन्मतम् ।

सामुद्राद्यं चूर्णम् ।

नारिकेलं सतोयञ्च लवणेन प्रपूरितम् ।
विपक्कमग्निना सम्यक् परिणामजशूलनुत् ॥
वातिकं पैत्तिकञ्चैव श्लैष्मिकं सान्निपातिकम् ।
मधुकं त्रिफलाचूर्णमयोरजः समं लिहन् ॥
मधुसर्पिर्युतं सम्यक् गव्यं क्षीरं पिबेदनु ।
छर्दिं सतिमिरां शूलमम्लपित्तं ज्वरं क्लमम् ।

आनाहं मूत्रसङ्गञ्च शोथञ्चैव निहन्ति सः।

सप्तामृतं लौहम्।

सपिप्पलीगुडं सर्पिः पचेत् क्षीरचतुर्गुणे।
विनिहन्त्यम्लपित्तञ्च शूलञ्च परिणामजम्॥

गुडपिप्पलीघृतम्।

क्वाथेन कल्केन च पिप्पलीनां
सिद्धं घृतं माक्षिकसंप्रयुक्तम्।
क्षीरानुपश्चैव निहन्त्यवश्यं
शूलं प्रवृद्धं परिणामसंज्ञम्॥

पिप्पलीघृतम्।

कोलाग्रन्थिकशृङ्गवेरचपलाक्षारैः समं चूर्णितम्।
मण्डूरं सुरभीजलेऽष्टगुणिते पक्वाथ सान्द्रीकृतम्॥
तं खादेदशनादिमध्यविरतौ प्रायेण दुग्धान्नभुक्।
जेतुं वातकफामयान् परिणतौ शूलञ्च शूलानि च॥

कोलादिमण्डूरम्।

कोलाग्रन्थिकसहितैर्विश्वौषधमागधीयवक्षारैः।
श्यामयोरजसां पलिकांशैश्चूर्णितैर्मिश्रैः॥
अष्टगुणमूत्रयुक्तं क्रमपाकात्पिण्डितां नयेत् सर्व्वम्।

कोलप्रमाणगुडिकास्तिस्रोभोज्यादिमध्यविरतौ च ॥
रससर्पिर्यूषपयोमांसैरश्नन्नरो निवारयति ।
अन्नविवर्त्तनं गुल्मं प्लीहाग्निसादांश्च ॥

भीमवटकमण्डूरम् ।

लोहकिट्टपलान्यष्टौ गोमूत्रार्द्धाढ़के पचेत् ।
चौद्रप्रस्थेन तत्सिद्धं पक्तिशूलहरं नृणाम् ॥

चौरमण्डूरम् ।

लोहकिट्टपलान्यष्टौ गोमूत्रेऽष्टगुणे पचेत् ।
चविकानागरचारपिप्पलीमूलपिप्पलीः ॥
सच्चूर्ण्य निचिपेत्तस्मिन् पलांशाः सान्द्रतां गते ।
गुडिकाः कल्पयेत्तेन पक्तिशूलनिवारिणीः ।

चविकादिमण्डूरम् ।

मण्डूरं शोधितं पत्वीं लोहजां वा गुडेन तु ।
भचयेन्मुच्यते शूलात्परिणामसमुद्भवात् ॥
संशोध्य चूर्णितं कृत्वा मण्डूरस्य पलाष्टकम् ।
शतावरीरसस्याष्टौ दध्नस्तु पयसस्तथा ॥
पलान्यादाय चत्वारि तथा गव्यस्य सर्पिषः ।
विपचेत् सर्व्वमेकत्र यावत्पिण्डत्वमागतम् ॥
सिद्धन्तु भचयेन्मध्ये भोजनस्याग्रतोऽपि वा ।

वातात्मकं पित्तभवं शूलञ्च परिणामजम् ॥
निहन्त्येव हि योगोऽयं मण्डूरस्य न संशयः।

शतावरीमण्डूरम्।

विडङ्गं चित्रकं चव्यं त्रिफलाव्यूषणानि च।
नव भागानि चैतानि लौहकिट्टसमानि च ॥
गोमूत्रं द्विगुणं दत्त्वा मूत्रार्द्धिकगुडान्वितम्।
शनैर्मृद्वग्निना पक्का सुसिद्धं पिण्डतां गतम् ॥
स्निग्धे भाण्डे विनिक्षिप्य भक्षयेत् कोलमात्रया।
प्राङ्मध्यादिक्रमेणैव भोजनस्य प्रयोजितम् ॥
योगोऽयं शमयत्याशु पक्तिशूलं सुदारुणम्।
कामलां पाण्डुरञ्च शोथं मन्दाग्नितामपि ॥
अर्शांसि ग्रहणीदोषं क्रिमिगुल्मोदराणि च।
नाशयेदम्लपित्तञ्च स्थौल्यञ्चैवापकर्षति ॥
वर्जयेच्छुष्कशाकानि विदाह्यम्लकटूनि च।
पक्तिशूलान्तको ह्येष गुड़ो मण्डूरसंज्ञकः ॥
शूलार्त्तानां कृपाहेतोस्तारया परिकीर्त्तितः।

तारामण्डूरगुड़ः।

वह्निरं श्वेतवाट्यालं मधुपर्णीमयूरकम्।
मण्डूलीयञ्च कर्षार्द्धं दत्त्वाधस्योर्द्ध्वमेव च ॥
पाक्यं सुजीर्णं मण्डूरं गोमूत्रेण दिनद्वयम्।

अन्तर्धूमदग्धञ्च तथा स्थाप्यं दिनत्रयम् ॥
विचूर्ण्य द्विगुणेनैव गुड़ेन सुविमर्द्दितम् ।
भोजनस्यादिमध्यान्ते भक्ष्यं कर्षं त्रिभागतः ॥
तक्रानुपानं वर्ज्यञ्च वार्त्तमम्लकमत्र तु ।
आम्लपित्ते च शूले च हितमेतद् यथामृतम् ॥

रामम‌ण्डूरम् ।

——

पथ्याचूर्णं द्विपलं गन्धाश्मलौहकिट्टञ्च ।
शुद्धरसस्यार्द्धपलं भृङ्गस्य रसञ्च केशराजस्य ॥
प्रस्थोन्मितञ्च दत्त्वा लौहे पात्रेऽथ दण्डघृष्टम् ।
शुष्कं घृतमधुयुतं मृदितं स्थाप्यञ्च भाण्डे स्निग्धे ॥
उपयुक्तमेतदचिरान्निहन्ति कफपित्तजान् रोगान् ।
शूलं तथाम्लपित्तं ग्रहणीञ्च कामलामुग्राम् ॥

रसमण्डूरम् ।

——

अक्षामलकशिवानां स्वरसैः पक्वं सुलोहजचूर्णम् ।
सगुड़ं यद्युपभुङ्क्ते मुञ्चति त्रिदोषजं शूलम् ॥

त्रिफलालौहः ।

——

लौहस्य रजसो भागस्त्रिफलायास्तथा त्रयः ।
गुड़स्याष्टौ तथा भागा गुड़ान्मूत्रं चतुर्गुणम् ॥
एतत् सर्व्वञ्च विपचेद् गुड़पाकविधानवित् ।

लिहेच्च तद् यथाशक्ति क्षये शूले च पाकजे ॥

लौहगुड़िकाः।

धात्रीचूर्णस्याष्टौ पलानि चत्वारि लौहचूर्णस्य।
यष्टीमधुकरजश्च द्विपलं दद्यादुपले घृष्टम् ॥
अमृताक्वाथेनैतच्चूर्णं भाव्यञ्च सप्ताहम्।
चण्डातपेषु शुष्कं भूयः पिष्ट्वा नवे घटे स्थाप्यम् ॥
घृतमधुना सह युक्तं भुक्तादौ मध्यतोऽन्ते च।
त्रीनपि वारान् खादेत् पथ्यं दोषानुबन्धेन ॥
भक्तस्यादौ नाशयति व्याधीन् पित्तानिलोद्भवान्।
मध्येऽन्नविष्टम्भं जयति नृणां विदह्यते नान्नम् ॥
पानान्नकृतान् भुक्त्यन्ते शीलितं जयति।
एवं जीर्य्यति चान्ने शूलं नृणां सुकष्टमपि ॥
हरति सहसा युक्तो योगश्चायं जरत्पित्तम्।
चक्षुष्यः पलितघ्नः कफपित्तसमुद्भवान् जयेद्रोगान्।
प्रसादयत्यपि रक्तं पाण्डुत्वं कामलां जयति ॥

धात्रीलौहम्।

तनूनि लौहपात्राणि तिलोत्सेधसमानि च।
कणिकामूलकल्केन संलिप्य सर्षपेण वा ॥
विशोष्य सूर्य्यकिरणैः पुनरेवावलेपयेत्।
त्रिफलायाः जले ध्मातं वापयेच्च पुनः पुनः ॥

ततः संचूर्णितं कृत्वा कर्पटेन तु छानयेत्।
भक्षयेन्मधुसर्पिर्भ्यां यथाग्न्येतत्प्रयोगतः॥
माषकं त्रिगुणं वाथ चतुर्गुणमथापि वा।
छागस्य पयसः कुर्य्यादनुपानमभावतः॥
गवां घृतेन दुग्धेन चतुःषष्टिगुणेन च।
पक्तिशूलं निहन्त्येतन्मासेनैकेन निश्चितम्॥
लौहामृतमिदं श्रेष्ठं ब्रह्मणा निर्म्मितं पुरा।
ककारपूर्व्वकं यच्च यच्चाम्लं परिकीर्त्तितम्॥
सेव्यं तन्न भवेदत्र मांसं चानूपसम्भवम्।

लौहामृतम्।

खिन्नपीड़ितकुष्माण्डात् तुलार्द्धं म्रष्टमाज्यतः।
प्रस्थार्द्धं खण्डतुल्यन्तु पचेदामलकीरसात्॥
प्रस्थे सुखिन्नकुष्माण्डरसप्रस्थे विघट्टयन्।
दर्व्व्यां पाकं गते तस्मिंश्चूर्णीकृत्य विनिक्षिपेत्॥
द्वे द्वे पले कणाजाजीशुण्ठीनां मरिचस्य च।
पलं तालीशधन्याकचातुर्जातकमुस्तकम्॥
कर्षप्रमाणं प्रत्येकं प्रस्थार्द्धं माक्षिकस्य च।
पक्तिशूलं निहन्त्येतद्दोषत्रयभवञ्च यत्॥
छर्द्यम्लपित्तमूर्च्छाश्च श्वासकासावरोचकम्।
हृच्छूलं रक्तपित्तञ्च पृष्ठशूलञ्च नाशयेत्॥

रसायनमिदं श्रेष्ठं खण्डामलकसंज्ञितम्।

खण्डामलकी। ८।

कुडवमितमिह स्यान्नारिकेलं सुपिष्टं
पलपरिमितसर्पिः पाचितं खण्डतुल्यम्।
निजपयसि तदेतत् प्रस्थमाते विपक्वं
गुडवदथ सुशीते शाणभागान् क्षिपेच्च॥
धन्याकपिप्पलीपयोदतुगाद्विजीरान्
शाणं त्रिजातमिभकेशरवद्विचूर्ण्य।
हन्त्यम्लपित्तमरुचिं क्षयमस्रपित्तं
शूलं वमिं सकलपौरुषकारि हारि॥

नारिकेलखण्डः।

कलायचूर्णभागौ द्वौ लोहचूर्णस्य चापरः।
कारवेल्लपलाशानां रसेनैव विमर्द्दितः॥
कर्षमात्रां ततश्चैकां भक्षयेद्गुड़िकां नरः।
मण्डानुपानात् सा हन्ति जरत्पित्तं सुदारुणम्॥
लिह्याद्वा त्रैफलं चूर्णमयश्चूर्णसमन्वितम्।
यष्टीचूर्णेन वा युक्तं लिह्यात् क्षौद्रेण तद्गदे॥
पित्तान्तं वमनं कृत्वा कफान्तञ्च विरेचनम्।
अन्नद्रवे च तत्कार्य्यं जरत्पित्ते यदीरितम्॥
आमपक्वाशये शुद्धे गच्छेदन्नद्रवः शमम्।

वमन० कृष्णा
पित्तान्त० कुर्य्यात्,
विरेचन कृष्णा
कफान्त० कुर्य्यात्।

सतुषिका तुषयुक्ता माषेण्डरीत्यर्थः ।

माषेण्डरी* सतुषिकाखिन्नासर्पिर्युता हिता ॥
गोधूममण्डकं तत्र सर्पिषा गुड़संयुतम् ।
ससितं शीतदुग्धेन मृदितं वाहितं मतम् ॥
शालितण्डुलमण्डं वा कवोष्णं सिक्थवर्ज्जितम् ।
वाथ्यं चीरेण संसिद्धं घृतपूरं सशर्करम् ॥
शर्करां भक्षयित्वा वा चीरमुत्क्वथितं पिबेत् ।
पटोलपत्रयूषेण खादेच्चणकशक्तुकान् ॥
अन्नद्रवे जरत्पित्ते वह्निर्मन्दो भवेद्यतः ।
तस्मादत्रान्नपानानि मात्राहीनानि कल्पयेत् ॥

इति परिणामशूलचिकित्सा ।

अथोदावर्त्ताधिकारः ।

त्रिवृत्सुधापत्रतिलादिशाक-
ग्राम्यौदकानूपरसैर्यवान्नम् ।
अन्यैश्च सृष्टानिलमूत्रविड्भि-
रद्यात् प्रसन्नागुडसीधुपायी ॥

आस्थापनं मारुतजे स्निग्धस्विन्नस्य शस्यते ।
पुरीषजे तु कर्त्तव्यो विधिरानाहिकश्चयः ॥
चारवैतरणौ वस्ती युञ्ज्यात् तत्र चिकित्सकः ।
श्यामादन्तीद्रवन्तीत्वक्महाश्यामास्नुहीत्रिवृत् ॥
सप्तलाशङ्खिनीश्वेताराजवृक्षः सतिल्वकः ।

कम्पिल्लकं करञ्जश्च हेमक्षीरीत्ययं गणः॥
सर्पिस्तैलरजःक्वाथकल्केष्वन्यतमेषु च।
उदावर्त्तोदरानाहविषगुल्मविनाशनः॥
त्रिवृत्कृष्णाहरीतक्यो द्विचतुःपञ्चभागिकाः।
गुड़िकागुड़तुल्यास्ता विड्विबन्धगदापहाः॥
हरीतकीयवक्षारपीलूनि त्रिवृता तथा।
घृतैश्चूर्णमिदं पेयमुदावर्त्तविनाशनम्॥
हिङ्गुकुष्ठवचासर्जिविड़ञ्चेति द्विरुत्तरम्।
पीतं मद्येन तच्चूर्णमुदावर्त्तहरं परम्॥
खण्डपलं त्रिवृतासममुपकुल्याकर्षचूर्णितं श्लक्ष्णम्।
प्राग्भोजने च समधुविड़ालपदकं लिहेत् प्राज्ञः॥
एतद्गाढ़पुरीषे पित्ते कफे च विनियोज्यम्।
सुखादुर्नृपयोग्योऽयं चूर्णो नाराचको नाम्ना॥

नाराचचूर्णम्।

रसोनं मद्यसंमिश्रं पिबेत् प्रातः प्रकाङ्क्षितः।
गुल्मोदावर्त्तशूलघ्नं दीपनं बलवर्द्धनम्॥
हिङ्गुमाक्षिकसिन्धूत्थैः पक्का वर्त्तिं सुनिर्म्मिताम्।
घृताभ्यक्तां गुदे दद्यादुदावर्त्तविनाशिनीम्॥
मदनं पिप्पली कुष्ठं वचागौराश्च सर्षपाः।
गुड़क्षारसमायुक्ताः फलवर्त्तिः प्रशस्यते॥
आगारधूमसिन्धूत्थतैलयुक्ताम्लमूलकम्।

क्षुस्यं निर्गुण्डिपत्रं वा खिन्ने पायौ क्षिपेद् बुधः ॥
सौवर्च्चलाढ्यां मदिरां मूत्रे त्वभिहते पिबेत् ।
एलां वाप्यथ मद्येन क्षीरं वारि पिबेच्च सः ॥
दुस्पर्शास्वरसं वापि कषायं ककुभस्य च ।
एर्व्वारुवीजं तोयेन पिबेद्वा लवणीकृतम् ॥
पञ्चमूलीशृतं क्षीरं द्राक्षारसमथापि वा ।
सर्व्वथैवोपयुञ्जीत मूत्रकृच्छ्राश्मरी विधिम् ॥
स्नेहस्वेदैरुदावर्त्तं जृम्भजं समुपाचरेत् ।
अश्रुमोक्षोऽश्रुजे कार्य्यः स्वप्नो मद्यं प्रियाः कथाः ॥
क्षवजे क्षरपत्रेण घ्राणस्थेनानयेत् क्षवम् ।
तथोर्द्ध्वजत्रुकोऽभ्यङ्गः स्वेदो धूमः सनावनः ॥
हितं वातघ्नमद्यञ्च घृतञ्चौत्तरभक्तिकम् ।
उद्गारजे क्रमोपेतं स्नैहिकं धूममाचरेत् ॥
छर्द्दीघातं यथादोषं नस्यस्नेहादिभिर्जयेत् ।
भुक्त्वा प्रच्छर्द्दनं धूमोलङ्घनं रक्तमोक्षणम् ॥
रूक्षान्नपाने व्यायामो विरेकश्चात्र शस्यते ।
वस्तिशुद्धिकरावापं चतुर्गुणजलं पयः ॥
आवारिनाशात् क्वथितं पीतवन्तं प्रकामतः ।
रमयेयुः प्रिया नार्य्यः शुक्रोदावर्त्तिनं नरम् ॥
अत्राभ्यङ्गावगाहाश्च मदिरास्वरणायुधाः ।
शालिः पयोनिरूहाश्च शस्तं मैथुनमेव च ॥
क्षुद्विघाते हितं स्निग्धमुष्णमल्पञ्च भोजनम् ।

तृष्णाघाते पिबेन्मन्थं यवागूं वापि शीतलाम् ॥
रसेनाद्यात् सुविश्रान्तः श्रमश्वासातुरो नरः।
निद्राघाते पिबेत् चीरं स्वप्नः संवाहनानि च ॥
उदावर्त्तक्रियानाहे सामे लङ्घनपाचनम्।

दिरुत्तराहिङ्गुवचासकुष्ठा
सुवर्च्चिका चेति विडङ्गचूर्णम्।
सुखाम्बुनानाहविसूचिकार्त्ति-
हृद्रोगगुल्मोर्द्धसमीरणघ्नम् ॥
वचाभयाचित्रकयावशूकान्
सपिप्पलीकातिविषान् सकुष्ठान्।
उष्णाम्बुनानाहविमूढवातान्
पीत्वा जयेदाशु हितौदनाशी ॥

त्रिवृद्धरीतकीश्यामाः स्नुही चीरेण भावयेत्।
वटिकामूत्रपीतास्ताः श्रेष्ठाश्चानाहभेदिकाः ॥

फलञ्च मूलञ्च विरेचनोक्तं
हिङ्ग्वर्कमूलं दशमूलमग्र्यम्।
स्नुक्चित्रकौ चैव पुनर्नवा च
तुल्यानि सर्व्वैर्लवणानि पञ्च ॥
स्नेहैः समूत्रैः सह जर्जराणि
शरावसन्धौ विपचेत् सुलिप्ते।
पक्वं सुपिष्टं लवणं तदन्नैः
पानैस्तथानाहरुजाघ्नमग्र्यम् ॥

वाटधूमविडव्योषगुडमूत्रैर्विपाचिता ॥
गुदेऽङ्गुष्ठसमावर्त्तिर्विधेयानाहशूलनुत् ।
वर्त्तिस्त्रिकटुकसैन्धवसर्षपगृहधूमकुष्ठमदनफलैः ॥
मधुनि गुडे पक्वा पाय्वीरिताङ्गुष्ठमाना ।
वर्त्तिरियं दृष्टफला शनैः शनैः प्रणिहिता गुदे घृताभ्यक्ता
अनाहोदावर्त्तप्रशमनी जठरगुल्मनिवारिणी ।
मूलकं शुष्कमार्द्रञ्च वर्षाभूपञ्चमूलकम् ॥
आरेवतफलञ्चापि पिष्ट्वा तेन पचेद् घृतम् ।
तत्पीयमानं शमयेदुदावर्त्तमसंशयम् ॥

शुष्कमूलाद्यं घृतम् ।

स्थिरादिवर्गस्य पुनर्नवायाः सम्पाकपूतीकरञ्जयोश्च ।
सिद्धः कषाये द्विपलांशिकानां प्रस्थो घृतात्स्यात् प्रतिरुद्धवा

स्थिराद्यं घृतम् ।

इति उदावर्त्तचिकित्सा ।

अथ गुल्माधिकारः ।

लघ्वन्नं दीपनं स्निग्धमुष्णं वातानुलोमनम् ।
वृंहणं यद्भवेत् सर्व्वं तद्धितं सर्व्वगुल्मिनाम् ॥ ४

स्निग्धस्य भिषजा स्वेदः कर्त्तव्यो गुल्मशान्तये।
स्रोतसां मार्दवं कृत्वा जित्वा मारुतमुल्वणम्॥
भित्त्वा विबद्धं स्निग्धस्य स्वेदो गुल्ममपोहति।
कुम्भीपिण्डेष्टकास्वेदान् कारयेत् कुशलो भिषक्॥
उपनाहाश्च कर्त्तव्याः सुखोष्णाः शाल्वणादयः।
स्नानावसेकौ रक्तस्य बाहुमध्ये शिराव्यधः॥
स्वेदानुलोमनञ्चैव प्रशस्तं सर्व्वगुल्मिनाम्।
पेया वातहरैः सिद्धाः कौलत्था धन्वजा रसाः॥
खडाः सपञ्चमूलाश्च गुल्मिनां भोजने हिताः।
मातुलुङ्गरसो हिङ्गु दाडिमं विडसैन्धवम्॥
सुरामण्डेन पातव्यं वातगुल्मरुजापहम्।
नागरार्द्धपलं पिष्टं द्वे पले लुञ्चितस्य च॥
तिलस्यैकं गुडपलं क्षीरेणोष्णेन पाययेत्।
वातगुल्ममुदावर्त्तं योनिशूलञ्च नाशयेत्॥
पिबेदेरण्डतैलं वा वारुणीमण्डमिश्रितम्।
तदेव तैलं पयसा वातगुल्मी पिबेन्नरः॥
साधयेच्छुद्धशुष्कस्य लशुनस्य चतुःपलम्।
क्षीरोदकेऽष्टगुणिते क्षीरशेषञ्च पाययेत्॥
वातगुल्ममुदावर्त्तं गृध्रसीं विषमज्वरम्।
हृद्रोगं विद्रधिं शोषं शमयत्याशु तत्पयः॥
शृतन्तु साधिते क्षीरे स्तोकमप्यत्र दीयते।
सर्जिकाकुष्ठसहितः क्षारः कैतकिजोऽपि वा॥

तैलेन पीतः शमयेद्गुल्मं पवनसम्भवम् ।
वातगुल्मे कफवृद्धे वान्तिश्चूर्णादिरिष्यते ॥
पैत्ते तु रेचनं स्निग्धं रक्ते रक्तस्य मोक्षणम् ।
स्निग्धोष्णेनोदिते गुल्मे पैत्तिके स्रंसनं हितम् ॥
रूक्षोष्णेन तु सम्भूते सर्पिः प्रशमनं परम् ।
काकोल्यादिमहातिक्तवासाद्यैः पित्तगुल्मिनम् ॥
स्नेहितं स्रंसयेत् पश्चात् योजयेद्वस्तिकर्म्मणा ।
स्निग्धोष्णजे पित्तगुल्मे कम्पिल्लं मधुना लिहेत् ।
रेचनार्थी रसं वापि द्राक्षायाः सगुडं पिबेत् ॥
दाहशूलाऽनिलक्षोभस्वप्ननाशारुचिज्वरैः ।
विदह्यमानं जानीयाद् गुल्मं तमुपनाहयेत् ॥
पक्वे तु व्रणवत् कार्य्यं व्यधशोधनरोपणम् ॥
स्वयमूर्द्ध्वमधो वापि स चेद्दोषः प्रपद्यते ।
द्वादशाहमुपेक्षेत रक्षन्नन्यानुपद्रवान् ॥
परन्तु शोधनं सर्पिः शुद्धे समधुतिक्तकम् ।
रोहिणी कटुका निम्बं मधुकं त्रिफलात्वचः ॥
कर्षांशास्त्रायमाणा च पटोलत्रिवृतापले ।
द्विपलञ्च मसूराणां साध्यमष्टगुणेऽम्भसि ॥
घृताच्छेषं घृतसमं सर्पिषश्च चतुःपलम् ।
पिबेत् संमूर्च्छितं तेन गुल्मः शाम्यति पैत्तिकः ॥
ज्वरस्तृष्णा च शूलश्च भ्रममूर्च्छारतिस्तथा ।
दीप्ताग्नयो महाकायाः स्नेहसात्म्याश्च ये नराः ॥

गुल्मिनः सर्पदष्टाश्च विसर्पोपहताश्च ये ।
ज्येष्ठां मात्रां पिबेयुस्ते पलान्यष्टौ विशेषतः ॥
लङ्घनोल्लेखने स्वेदे कृतेऽग्नौ संप्रधुक्षिते ।
घृतं सक्षारकटुकं पातव्यं कफगुल्मिना ॥
मन्दोऽग्निर्वेदना मन्दा गुरुस्तिमितकोष्ठता ।
सोत्क्लेशा चारुचिर्यस्य स गुल्मी वमनोपमः ॥
मन्देऽग्नावनिले मूढे ज्ञात्वा सस्नेहमाशयम् ।
गुडिकाचूर्णनिर्यूहाः प्रयोज्याः कफगुल्मिनाम् ॥
क्षारारिष्टगणश्चापि दाहशोषे विधीयते ।
पञ्चमूलीकृतं तोयं पुराणं वारुणीरसम् ॥
कफगुल्मी पिबेत् काले जीर्णं माध्वीकमेव वा ।
तिलैरण्डातसीबीजसर्षपैः परिलिप्य वा ॥
श्लेष्मगुल्ममयः पात्रैः सुखोष्णैः स्वेदयेद्भिषक् ।
यमानीचूर्णितं तक्रं विडेन लवणीकृतम् ॥
पिबेत् सन्दीपनं वातमूत्रवर्चोऽनुलोमनम् ।
व्यामिश्रदोषे व्यामिश्रः सर्व्व एव क्रियाक्रमः ॥
सन्निपातोद्भवे गुल्मे त्रिदोषघ्नो विधिर्हितः ।
वचाविडाभयाशुण्ठीहिङ्गुकुष्ठाग्निदीप्यकाः ॥
द्वित्रिषट्चतुरेकाष्टसप्तपञ्चांशिकाः क्रमात् ।
चूर्णं मद्यादिभिः पीतं गुल्मानाहोदरापहम् ॥
शूलार्शःश्वासकासघ्नं ग्रहणीदीपनं परम् ।
यमानीहिङ्गुसिन्धूत्थक्षारसौवर्चलाभयाः ॥

सुरामण्डेन पातव्या गुल्मशूलनिवारणाः ।
हिङ्गु त्रिकटुकं पाठां हवुषामभयां शटीम् ॥
अजमोदाजगन्धे च तिन्तिडीकाम्लवेतसौ ।
दाडिमं पौष्करं धान्यमजाजीं चित्रकं वचाम् ।
द्वौ क्षारौ लवणे द्वे च चव्यञ्चैकत्र चूर्णयेत् ॥
चूर्णमेतत् प्रयोक्तव्यमन्नपानेष्वनत्ययम् ।
प्राग्भक्तमथवा पेयं मद्येनोष्णोदकेन वा ॥
पार्श्वहृद्वस्तिशूलेषु गुल्मे वातकफात्मके ।
आनाहे मूत्रकृच्छ्रे च गुदयोनिरुजासु च ॥
ग्रहण्यर्शोविकारेषु प्लीह्नि पाण्ड्वामयेऽरुचौ ।
उरोविबन्धे हिक्कायां श्वासे कासे गलग्रहे ॥
भावितं मातुलुङ्गस्य चूर्णमेतद्रसेन वा ।
बहुशो गुडिकाः कार्य्याः कार्षिकाः स्युस्ततोऽधिकम् ॥

हिङ्ग्वाद्यं चूर्णम् ।

पूतीकपत्रगजचिर्भिटिचव्यवह्नि-
व्योषञ्च संस्तरचितं लवणोपधानम् ।
दग्ध्वा विचूर्ण्य दधिमण्डयुतं प्रयोज्यं
गुल्मोदरश्वयथुपाण्डुगदोद्भवेषु ॥

हिङ्गुपुष्करमूलानि तुम्बुरूणि हरीतकीम् ।
श्यामाविडं सैन्धवञ्च यवक्षारं महौषधम् ॥
यवक्काथोदकेनैतद् घृतभृष्टन्तु पाययेत् ।

तेनास्य भिद्यते गुल्मः समूलः सपरिग्रहः ॥
वचाहरीतकीहिङ्गुसैन्धवं साम्लवेतसम्।
यवक्षारं यमानीञ्च पिबेदुष्णेन वारिणा ॥
एतद्धि गुल्मनिचयं समूलं सपरिग्रहम्।
भिनत्ति सप्तरात्रेण वह्नेर्दीप्तिं करोति च ॥
पिप्पलीपिप्पलीमूलचित्रकाजाजीसैन्धवैः।
युक्ता पीता सुरा हन्ति गुल्ममाशु सुदुस्तरम् ॥
नादेयीकुटजार्काश्मगुडूचीहस्तिकर्णबिल्वभल्लातक-
व्याघ्री किंशुकपारिभद्रकजटाऽपामार्गनीपाग्निकम्।
वासामुष्ककपाटलाः सलवणा दग्धा जले पाचितम्।
हिङ्ग्वादिप्रतिवापमेतदुदितं गुल्मोदराष्ठीलिषु ॥
हिङ्गूग्रगन्धाविडशुण्ठ्यजाजीहरीतकीपुष्करमूलकुष्ठम्।
भागोत्तरं चूर्णितमेतदिष्टं गुल्मोदराजीर्णविसूचिकासु।

हिङ्ग्वादि।

त्रिफलाकाञ्चनक्षीरीसप्तलानीलिनीवचा।
त्रायन्तीहपुषातिक्ताचित्रत्सैन्धवपिप्पली ॥
पिबेत् सञ्चूर्ण्य मूत्रोष्णवारिमांसरसादिभिः।
सर्व्वगुल्मोदरप्लीहकुष्ठार्शःशोथखेदितः ॥
शटीपुष्करमूलञ्च दन्तीं चित्रकमाढकीम्।
शृङ्गवेरं वचाञ्चैव पलिकानि समाहरेत् ॥
त्रिवृतायाः पलञ्चैव कुर्य्यात् त्रीणि च हिङ्गुनः।

यवक्षारपले द्वे च द्वे पले चाम्लवेतसात् ॥
यमान्यजाजीमरिचं धान्यकञ्चेति कार्षिकम् ।
उपकुञ्च्यजमोदाभ्यां तथा चाष्टमिकामपि ॥
मातुलुङ्गरसेनैव गुडिकाः कारयेद्भिषक् ।
तासामेकां पिबेत् द्वे च तिस्रो वापि सुखाम्बुना ॥
अम्लैश्च मद्यैर्यूषैश्च घृतेन पयसाथवा ।
एषा काङ्कायणेनोक्ता गुडिका गुल्मनाशिनी ॥
अर्शोहृद्रोगशमनी क्रिमीणाञ्च विनाशिनी ।
गोमूत्रयुक्ता शमयेत् कफगुल्मं चिरोत्थितम् ॥
क्षीरेण पित्तगुल्मञ्च मद्यैरम्लैश्च वातिकम् ।
त्रिफलारसमूत्रैश्च नियच्छेत् सान्निपातिकम् ॥
रक्तगुल्मे च नारीणामुष्ट्रीक्षीरेण पाययेत् ।

काङ्कायणगुडिका ।

हवुषाव्योषपृथ्वीकाचव्यचित्रकसैन्धवैः ।
साजाजीपिप्पलीमूलदीप्यकैर्विपचेद् घृतम् ॥
सकोलमूलकरसं सक्षीरं दधि दाडिमम् ।
तत्परं वातगुल्मघ्नं शूलानाहविबन्धनुत् ।
योन्यर्शोग्रहणीदोषश्वासकासाऽरुचिज्वरम् ।
पार्श्वहृद्वस्तिशूलञ्च घृतमेतद्व्यपोहति ॥

हवुषाद्यं घृतम् ।

पिप्पल्याः पिचुरर्द्धो दाडिमात् द्विपलं पलम्।
धान्यात्पञ्चघृताच्छुण्ठ्याः कर्षः चीरं चतुर्गुणम्॥
सिद्धमेतैर्घृतं सद्यो वातगुल्मं चिकित्सति।
योनिशूलं शिरःशूलमर्शांसि विषमज्वरान्॥

पञ्चपलकं घृतम्।

त्र्यूषणत्रिफलाधान्यविडङ्गचव्यचित्रकैः।
कल्कीकृतैर्घृतं सिद्धं सचीरं वातगुल्मनुत्॥

त्र्यूषणाद्यं घृतम्।

जले दशगुणे साध्यं त्रायमाणाचतुःपलम्।
पञ्चभागस्थितं पूतं कल्कैः संयोज्यकार्षिकैः॥
रोहिणीकटुकामुस्तत्रायमाणादुरालभाः।
कल्कैस्तामलकीवीराजीवन्तीचन्दनोत्पलैः॥
रसस्यामलकीनाञ्च चीरस्य च घृतस्य च।
पलानि पृथगष्टाष्टौ दत्त्वा सम्यग्विपाचयेत्॥
पित्तगुल्मं वक्तगुल्मं वीसर्पं पैत्तिकं ज्वरम्।
हृद्रोगं कामलां कुष्ठं हन्यादेतद् घृतोत्तमम्॥
पलोल्लेखागते माने न द्वैगुण्यमिहेष्यते।
चत्वारिंशत्पलं तेन तोयं दशगुणं भवेत्॥

त्रायमाणाद्यं घृतम्।

द्राक्षामधुकखर्ज्जूरं विदारीं सशतावरीम्।
परूषकाणि त्रिफलां साधयेत्पलसम्मिताम्॥
जलाढके पादशेषे रसमामलकस्य च।
घृतमिक्षुरसं क्षीरमभयाकल्कपादिकम्॥
साधयेत्तु घृतं सिद्धं शर्कराक्षौद्रपादिकम्।
योजयेत्पित्तगुल्मघ्नं सर्व्वपित्तविकारनुत्॥
साहचर्य्यादिह पृथग्घृतादेः क्वाथतुल्यता।
द्राक्षाद्यं घृतम्।

——

धात्रीफलानां स्वरसे षडङ्गं पाचयेद् घृतम्।
शर्करासैन्धवोपेतं तद्धितं सर्व्वगुल्मिनाम्॥
धात्रीषट्पलकं घृतम्।

———

षड्भिः पलैर्मगधजाफलमूलचव्य-
विश्वौषधज्वलनयावजकल्कपक्वम्।
प्रस्थं घृतस्य दशमूल्युरुवूकभार्गी-
क्वाथेऽप्यथो पयसि दध्नि च षट्पलाख्यम्॥
गुल्मोदरारुचिभगन्दरवह्निसाद-
कासज्वरक्षयशिरोग्रहणीविकारान्।
सद्यः शमं नयति ये च कफानिलोत्था-
भार्ग्याख्यषट्पलमिदं प्रवदन्ति तज्ज्ञाः॥
भार्गीषट्पलकम्।

पिप्पलीपिप्पलीमूलचव्यचित्रकनागरैः ।
पलिकैः सयवक्षारैः सर्पिःप्रस्थं विपाचयेत् ॥
क्षीरप्रस्थेन तत् सर्पिर्हन्ति गुल्मं कफात्मकम् ।
ग्रहणीपाण्डुरोगघ्नं प्लीहकासज्वरापहम् ॥

क्षीरषट्पलकं घृतम् ।

भल्लातकानां द्विपलं पञ्चमूलं पलोन्मितम् ।
साध्यं विदारीगन्धाद्यमापोथ्यसलिलाढके ॥
पादावशेषे पूते च पिप्पलीं नागरं वचाम् ।
विडङ्गं सैन्धवं हिङ्गु यावशूकं विड़ं शटीम् ॥
चित्रकं मधुकं रास्नां पिष्ट्वा कर्षसमान् भिषक् ।
प्रस्थञ्च पयसो दत्त्वा घृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥
एतद्भल्लातकं नाम कफगुल्महरं परम् ।
प्लीहपाण्ड्वामयश्वासग्रहणीकासगुल्मनुत् ॥

भल्लातकं घृतम् ।

रसोनस्वरसे सर्पिः पञ्चमूलरसान्वितम् ।
सुरारणालदध्यम्लमूलकस्वरसैः सह ॥
व्योषदाडिमवृक्षाम्लयमानीचव्यसैन्धवैः ।
हिङ्‌ग्वम्लवेतसाजाजीदीप्यकैश्च पलान्वितैः ॥
सिद्धं गुल्मग्रहण्यर्शःश्वासोन्मादक्षयज्वरान् ।

कासाऽपस्मारमन्दाग्निप्लीहशूलानिलान् जयेत् ॥
रसोनाद्यं घृतम् ।

जलद्रोणे विपक्तव्या विंशतिः पञ्च चाभयाः ।
दन्त्याः पलानि तावन्ति चित्रकस्य तथैव च ॥
तेनाष्टभागशेषेण पचेद्दन्तीसमं गुडम् ।
ताश्चाभयास्त्रिवृच्चूर्णात्तैलाच्चापि चतुःपलम् ॥
पलमेकं कणाशुण्ठ्योः सिद्धे लेहे च शीतले ।
क्षौद्रं तैलसमं दद्याच्चातुर्जातपलन्तथा ॥
ततो लेहपलं लीढ्वा जग्ध्वा चैकां हरीतकीम् ।
सुखं विरिच्यते स्निग्धो दोषप्रस्थमनामयः ॥
प्लीहश्वयथुगुल्मार्शोहृत्पाण्डुग्रहणीगदाः ।
शाम्यन्त्युत्क्लेशविषमज्वरकुष्ठान्यरोचकाः ॥
दन्तीहरीतकी ।

वृश्चीरमुरुबूकञ्च वर्षाह्वं बृहतीद्वयम् ।
चित्रकञ्च जलद्रोणे पचेत्पादावशेषितम् ॥
मागधीचित्रकक्षौद्रलिप्तकुम्भे निधापयेत् ।
मधुनः प्रस्थमावाप्य पथ्याचूर्णार्द्धसंयुतम् ॥
व्युषोषितं दशाहञ्च जीर्णभक्तः पिबेन्नरः ।
अरिष्टोऽयं जयेद् गुल्ममविपाकं सुदुस्तरम् ॥
वृश्चीराद्यरिष्टः ।

रौधिरस्य तु गुल्मस्य गर्भकालव्यतिक्रमे।
स्निग्धस्विन्नशरीरायै दद्यात् स्निग्धं विरेचनम्॥
शताह्वाचिरविल्वलगदारुभार्गीकणोद्भवः।
कल्कः पीतो हरेद् गुल्मं तिलक्वाथेन रक्तजम्॥
तिलक्वाथो गुडव्योषहिङ्गुभार्गीयुतो भवेत्।
पानं रक्तभवे गुल्मे नष्टपुष्पे च योषिताम्॥
सक्षारं त्र्यूषणं मद्यं प्रपिबेदस्रगुल्मिनी।
पलाशक्षारतोयेन सिद्धं सर्पिः पिबेच्च सा॥
उष्णैर्वा भेदयेद्भिन्ने विधिरासृग्दरो हितः।
न प्रभिद्येत यद्येवं दद्याद्योनिविशोधनम्॥
क्षारेण युक्तं पललं सुधाक्षीरेण वा पुनः।
रुधिरेति प्रवृत्ते तु रक्तपित्तहरी क्रिया॥
भल्लातकात्कल्ककषायपक्वं सर्पिः पिबेच्छर्करया विमिश्रम्।
तद्रक्तपित्तं विनिहन्ति पीतं वलासगुल्मं मधुना समेतम्॥
वल्लूरं मूलकं मत्स्यान् शुष्कशाकानि वैदलम्।
न खादेच्चालुकं गुल्मी मधुराणि फलानि च॥

इति गुल्मचिकित्सा।

अथ हृद्रोगाधिकारः।

वातोपसृष्टे हृदये वामयेत् स्निग्धमातुरम्।

द्विपञ्च मूलीकाथेन सक्षारलवणेन च ॥
पिप्पल्येलावचाहिङ्गुयवक्षारोऽथ सैन्धवम् ।
सौवर्च्चलमथो शुण्ठीमजमोदावचूर्णितम् ॥
फलधान्याम्लकौलत्थदधिमद्यासवादिभिः ।
पाययेच्छुद्धदेहञ्च स्नेहेनान्यतमेन वा ॥
नागरं वा पिबेदुष्णं कषायञ्चाग्निवर्द्धनम् ।
कासश्वासानिलहरं शूलहृद्रोगनाशनम् ॥
श्रीपर्णीमधुकक्षौद्रसितागुडजलैर्वमेत् ॥
पित्तोपसृष्टे हृदये सेवेत मधुरैः श्रृतम् ।
घृतं कषायांश्चोद्दिष्टान् पित्तज्वरविनाशनान् ॥

शीताः प्रदेहाः परिषेचनानि
तथा विरेको हृदि पित्तदुष्टे ।
द्राक्षासिताक्षौद्रपरूषकैः स्या-
च्छुद्धे च पित्तापहमन्नपानम् ॥
पिष्ट्वा पिबेद्वापि सिताजलेन
यष्ट्याह्वयं तिक्तकरोहिणीञ्च ।

अर्ज्जुनस्य त्वचा सिद्धं क्षीरं योज्यं हृदामये ।
सितया पञ्चमूल्या वा बलया मधुकेन वा ॥
घृतेन दुग्धेन गुडाम्भसा वा पिबन्ति चूर्णं ककुभत्वचो ये
हृद्रोगजीर्णज्वररक्तपित्तं हत्वा भवेयुश्चिरजीविनस्ते ॥
वचानिम्बकषायाभ्यां वान्तं हृदि कफोत्थिते ।
वातहृद्रोगहृच्चूर्णं पिप्पल्यादिञ्च योजयेत् ॥

त्रिदोषजे लङ्घनमादितः स्या-
दन्नञ्च सर्व्वेषु हितं विधेयम् ।
हीनाधिमध्यत्वमवेक्ष्य चैव
कार्य्यं त्रयाणामपि कर्म्म शस्तम् ॥
चूर्णं पुष्करजं लिह्यान्माक्षिकेण समायुतम् ।
हृच्छूलकासश्वासघ्नं क्षयहिक्कानिवारणम् ।
तैलाज्यगुडविपक्वं चूर्णं गोधूमं पार्थजं वापि ॥
पिबति पयोऽनुचयं स भवति जितसकलहृदामयः पुरुषः ।
गोधूमककुभचूर्णं छागपयोगव्यसर्पिषा विपक्वम् ॥
मधुशर्करासमेतं शमयति हृद्रोगमुद्धतं पुंसाम् ॥
मूलं नागबलायास्तु चूर्णं दुग्धेन पाययेत् ।
हृद्रोगश्वासकासघ्नं ककुभस्य च वल्कलम् ॥
रसायनं परं बल्यं वातजिन्मांसयोजितम् ।
संवत्सरप्रयोगेण जीवेद्वर्षशतद्वयम् ॥
हिङ्गूग्रगन्धाविड़विश्वकृष्णा-
कुष्ठाभयाचित्रकयावशूकम् ।
पिबेच्च सौवर्चलपुष्कराढ्यं
यवाम्भसा शूलहृदामयेषु ॥
दशमूलीकषायन्तु लवणक्षारयोजितम् ॥
कासं श्वासञ्च हृद्रोगं गुल्मं शूलञ्च नाशयेत् ।
पाठां वचां यवक्षारमभयामम्लवेतसम् ॥
दुरालभां चित्रकञ्च त्र्यूषणञ्च फलत्रिकम् ।

शटीं पुष्करमूलञ्च तिन्तिड़ीकं सदाड़िमम् ॥
मातुलुङ्गस्य मूलानि श्लक्ष्णचूर्णानि कारयेत् ।
सुखोदकेन मद्यैर्व्वा चूर्णान्येतानि पाययेत् ॥
अर्शःशूलानि हृद्रोगं गुल्मञ्चाशु व्यपोहति ।
पुटदग्धमश्मपिष्टं हरिणविषाणन्तु सर्पिषा पिबतः ॥
हृत्पृष्ठशूलमुपशममुपयात्यचिरेण कष्टमपि ।
क्रिमिहृद्रोगिणं स्निग्धं भोजयेत् पिशितौदनम् ॥
दध्ना च पललोपेतं त्र्यहं पश्चाद्विरेचयेत् ।
सुगन्धिभिः सलवणैर्योगैः साजाजिशर्करैः ॥
विडङ्गगाढ़ं धान्याम्लं पाययेद्धितमुत्तमम् ।
क्रिमिजे च पिबेन्मूत्रं विडङ्गामयसंयुतम् ॥
हृदि स्थिता पतन्त्येवमधस्तात् क्रिमयो नृणाम् ।
यवान्नं वितरेच्चास्मै सविडङ्गमतः परम् ॥
मुस्थं शतार्द्धञ्च हरीतकीनां सौवर्चलस्यापि पलद्वयञ्च ।
पक्वं घृतं वल्लभकेतिनाम्ना हृच्छूलशूलोदरमारुतघ्नम् ॥

वल्लभघृतम् ।

श्वदंष्ट्राशीरमञ्जिष्ठाबलाकाश्मर्य्यकत्तृणम् ।
दर्भमूलं पृथक्पर्णी पलासर्षभकौ स्थिरा ॥
पलिकान् साधयेत् तेषां रसे क्षीरे चतुर्गुणे ।
कल्कैः स्वगुप्तर्षभकमेदाजीवन्ति जीरकैः ॥
शतावर्य्यृद्धिमृद्वीकाशर्कराश्रावणीविषैः ।

प्रस्थः सिद्धो घृतादाशु वातपित्तहृद्रोगशूलनुत् ॥
मूत्रकृच्छ्रप्रमेहार्शःश्वासकासक्षयापहः।
धनुःस्त्रीमद्यभाराध्वक्षीणानां बलमांसदः ॥

श्वदंष्ट्राद्यं घृतम्।

घृतं बलानागबलार्जुनाम्बुसिद्धं सयष्टीमधुकल्कपादम्।
हृद्रोगशूलक्षतरक्तपित्तकासानिलासृक् शमयत्युदीर्णम् ॥

बलाद्यं घृतम्।

पार्थस्य कल्कस्वरसेन सिद्धं शस्तं घृतं सर्व्वहृदामयेषु।

अर्जुनघृतम्।

इति हृद्रोगचिकित्सा।

अथ मूत्रकृच्छ्राधिकारः।

अभ्यञ्जनस्नेहनिरूहवस्तिस्वेदोपनाहोत्तरवस्तिसेकान्।
स्थिरादिभिर्व्वातहरैश्च सिद्धान् दद्याद्रसांश्चानिलमूत्रकृच्छ्रे ॥
अमृतानागरं धात्रीवाजिगन्धात्रिकण्टकान्।
प्रपिबेद्वातरोगार्त्तः सशूली मूत्रकृच्छ्रवान् ॥
सेकावगाहाः शिशिराः प्रदेहा
ग्रैष्मो विधिर्वस्तिपयोविकाराः।

द्राक्षाविदारीक्षुरसैर्घृतैश्च
कृच्छ्रेषु पित्तप्रभवेषु कार्य्याः ॥
कुशः काशः शरो दर्भ इक्षुश्चेति तृणोद्भवम् ।
पित्तकृच्छ्रहरं पञ्चमूलं वस्तिविशोधनम् ॥
एतत्सिद्धं पयः पीतं मेढ्रगं हन्ति शोणितम् ।
शतावरीकाशकुशश्वदंष्ट्राविदारीशालीक्षुकशेरुकाणाम् ।
क्वाथं सुशीतं मधुशर्करात्तं पिबन् जयेत् पैत्तिकमूत्रकृच्छ्र
हरीतकीगोक्षुरराजवृक्षपाषाणभिद्धन्वयवासकानाम् ।
क्वाथं पिबेन्माक्षिकसंप्रयुक्तं कृच्छ्रे सदाहे सरुजे विबन्धे ॥
गुडेनामलकं वृष्यं श्रमघ्नं तर्पणं परम् ।
पित्तासृग्दाहशूलघ्नं मूत्रकृच्छ्रनिवारणम् ॥
एर्व्वारुवीजं मधुकं सदार्व्वीं पैत्ते पिबेत् तण्डुलधावनेन
दार्व्वीं तथैवामलकीरसेन समाक्षिकां पैत्तिकमूत्रकृच्छ्रे ॥
क्षारोष्णतीक्ष्णौषधमन्नपानं
स्वेदो यवान्नं वमनं निरूहाः ।
तक्रं सतिक्तौषधसिद्धतैला-
न्यभ्यङ्गपानं कफमूत्रकृच्छ्रे ॥
मूत्रेण सुरया वापि कदलीस्वरसेन वा ।
कफकृच्छ्रविनाशाय सूक्ष्मं पिष्ट्वा त्रुटिं पिबेत् ॥
तक्रेण युक्तं शितिमारकस्य
वीजं पिबेत् कृच्छ्रविनाशहेतोः ।
पिबेत तथा तण्डुलधावनेन

प्रवालचूर्णं कफमूत्रकृच्छ्रे ॥
श्वदंष्ट्राविश्रृतोयं वा कफकृच्छ्रविनाशनम्।
सर्व्वं त्रिदोषप्रभवे तु वायोः
स्थानानुपूर्व्या प्रसमीक्ष्य कार्य्यम्।
त्रिभ्योऽधिके प्रशमनं कफे स्यात्
पित्ते विरेकः पवने तु वस्तिः ॥
वृहतीधावनीपाठायष्टीमधुकलिङ्गकाः।
पाचनीयो वृहत्यादिः कृच्छ्रदोषत्रयापहः ॥
तथाभिघातजे कुर्य्यात् सद्यो व्रणचिकित्सितम्।
मूत्रकृच्छ्रे सदा चास्य कार्य्या वातहरी क्रिया ॥
स्वेदचूर्णक्रियाभ्यङ्गवस्तयः स्युः पुरीषजे।
क्वाथं गोक्षुरवीजस्य यवक्षारयुतं पिबेत् ॥
मूत्रकृच्छ्रं शकृज्जञ्च पीतं शीघ्रं निवारयेत् ॥
हिता क्रिया त्वश्मरिशर्करायां
या मूत्रकृच्छ्रे कफमारुतोत्थे ॥
लेह्यं शुक्रविबन्धोत्थे शिलाजतुसमाक्षिकम्।
वृष्यैर्वृंहितधातोश्च विधेयाः प्रमदोत्तमाः।
एलाहिङ्गुयुतं क्षीरं सर्पिर्मिश्रं पिबेन्नरः ॥
मूत्रदोषविशुद्ध्यर्थं शुक्रदोषहरञ्च तत् ॥
यन्मूत्रकृच्छ्रे विहितन्तु पैत्ते
तत् कारयेच्छोणितमूत्रकृच्छ्रे ॥
त्रिकण्टकारग्वधदर्भकाश-

दुरालभापर्व्वतभेदपथ्याः ।
निघ्नन्ति पीता मधुनाश्मरीञ्च
सम्प्राप्तमृत्योरपि मूत्रकृच्छ्रम् ॥
कषायोऽतिबलामूलसाधितः सर्व्वकृच्छ्रजित् ॥
एलाश्मभेदकशिलाजतुपिप्पलीनाम्
चूर्णानि तण्डुलजलैर्लुलितानि पीत्वा ।
यद्वा गुडेन सहितान्यवलिह्य तानि
चासन्नमृत्युरपि जीवति मूत्रकृच्छ्री ॥
अयोरजः श्लक्ष्णपिष्टं मधुना सह योजितम् ।
मूत्रकृच्छ्रं निहन्त्याशु त्रिभिर्लेहैर्न संशयः ॥
सितातुल्यो यवक्षारः सर्व्वकृच्छ्रनिवारणः ।
निदिग्धिकारसो वापि सक्षौद्रः कृच्छ्रनाशनः ॥
शतावरीकाशकुशश्वदंष्ट्रा-
विदारिकेक्ष्वामलकेषु सिद्धम् ।
सर्पिः पयोवासितया विमिश्रं
कृच्छ्रेषु पित्तप्रभवेषु योज्यम् ॥
शतावरीघृतं क्षीरञ्च ।

त्रिकण्टकैरण्डकुशाद्यभीरु-
कर्कारुकेक्षुरसेन सिद्धम् ।
सर्पिर्गुडार्द्धांशयुतं प्रपेयं

कृच्छ्राश्मरीमूत्रविघातहेतोः ॥

त्रिकण्टकाद्यं घृतम् ।

पुनर्नवामूलतुलादशमूलं शतावरी ।
बलातुरगगन्धा च तृणमूलं त्रिकण्टकम् ॥
विदारी गन्धा नागाह्वगुडूच्यतिबला तथा ।
पृथक् दशपलान् भागान् जलद्रोणे विपाचयेत् ॥
तेन पादावशेषेण घृतस्यार्द्धाढकं पचेत् ।
मधुकं शृङ्गवेरञ्च द्राक्षासैन्धवपिप्पली: ॥
द्विपलिकाः पृथग्दद्यात् यमान्याः कुडवन्तथा ।
त्रिंशद्गुडपलान्यत्र तैलस्यैरण्डजस्य च ॥
प्रस्थं दत्त्वा समालोड्य सम्यङ्मृद्वग्निना पचेत् ।
एतदीश्वरपुत्राणां प्राग्भोजनमनिन्दितम् ॥
राज्ञां राजसमानाञ्च बहुस्त्रीपतयश्च ये ।
मूत्रकृच्छ्रे कटिस्तम्भे तथा गाढ़पुरीषिणाम् ॥
मेढ्रवङ्क्षणशूले च योनिशूले च शस्यते ।
यथोक्तानाञ्च गुल्मानां वातशोणितकाश्च ये ॥
नश्यं रसायनं शीतं सुकुमारकुमारकम् ।
पुनर्नवाशते द्रोणो देयोऽन्येषु तथापरः ॥

सुकुमारकुमारकम् ।

इति मूत्रकृच्छ्रचिकित्सा ।

अथ मूत्राघाताधिकारः ।

मूत्राघातान् यथादोषं मूत्रकृच्छ्रहरैर्जयेत् ।
वस्तिमुत्तरवस्तिञ्च दद्यात् स्निग्धं विरेचनम् ॥
कल्कमेर्व्वारुवीजानामक्षमात्रं ससैन्धवम् ।
धान्याम्लयुक्तं पीत्वैव मूत्राघाताद्विमुच्यते ॥
पाटल्या यावशूकाच्च पारिभद्रात्तिलादपि ।
क्षारोदकेन मदिरां त्वगेलोषणसंयुताम् ॥
पिवेद् गुड़ोपदंशान्वा लिह्यादेतान् पृथक् पृथक् ।
त्रिफलाकल्कसंयुक्तं लवणं वापि पाययेत् ॥
निदिग्धिकायाः स्वरसं पिवेद् वातान्तरस्तुतम् ।
जले कुङ्कुमकल्कं वा सक्षौद्रमुषितं निशि ॥
सतैलं पाटलाभस्मक्षारवद्वा परिस्तुतम् ।
सुरां सौवर्च्चलवतीं मूत्राघाती पिवेन्नरः ॥
दाड़िमाम्लयुतं मुख्यमेलावीजं सनागरम् ।
पीत्वा सुरां सलवणां मूत्रघाताद्विमुच्यते ॥
पिवेच्छिलाजतुक्वाथे गणे वीरतरादिके ।
रसं दुरालभाया वा कषायं वासकस्य वा ॥
त्रिकण्टकैरण्डशतावरीभिः पिद्धं पयो वा तृणपञ्चमूलैः ।
गुड़प्रगाढं सघृतं पयो वा रोगेषु कृच्छ्रादिषु शस्तमेतत् ॥
नलकुशकाशेक्षु शिफां क्वथितां प्रातः सुशीतलां सुशीताम् ।

पैत्तः प्रयाति नियतं मूत्रग्रह इत्युवाच कचः॥
गोधावत्या मूलं क्वथितं घृततैलगोरसैर्मिश्रम्।
पीतं निरुद्धमचिराद्भिनत्ति मूत्रस्य संघातम्॥
जलेन खदिरीवीजं मूत्राघाताश्मरीहरम्।
मूलन्तु त्रिजटायाश्च तक्रपीतं तदर्थकृत्॥
मूत्रे विबद्धे कर्पूरं चूर्णं लिङ्गे प्रवेशयेत्।
शृतशीतपयोन्नाशी चन्दनं तण्डुलाम्बुना॥
पिबेत् सशर्करं श्रेष्ठमुष्णवाते सशोणिते।
शीतोऽवगाह्य आवस्तिमुष्णवातनिवारणः॥
कुष्माण्डकरसश्चापि पीतः सक्षारशर्करः।
स्त्रीणामतिप्रसङ्गेन शोणितं यस्य सिच्यते॥
मैथुनोपरमस्तस्य वृंहणीयो हितो विधिः।
खगुप्ताफलमृद्वीकाकृष्णेक्षुरसितारजः॥
समांशमर्द्धभागानि क्षीरक्षौद्रघृतानि च।
सर्व्वं सम्यग्विमथ्याक्षमात्रं लीढ्वा पयः पिबेत्॥
हन्ति शुक्राशयोत्थांश्च दोषान् बन्ध्यासुतप्रदम्।
चित्रकं शारिवा चैव बलाकालानुशारिवा॥
द्राक्षाविशालापिप्पल्यस्तथा चित्रफला भवेत्।
तथैव मधुकं दद्याद्दद्यादामलकानि च॥
घृताढकं पचेदेभिः कल्कैरक्षसमन्वितैः।
क्षीरद्रोणे जलद्रोणे तत्सिद्धमवतारयेत्॥
शीतं परिस्रुतञ्चैव शर्कराप्रस्थसंयुतम्।

तुगाक्षीर्य्याश्च तत् सर्व्वं मतिमान् प्रतिमिश्रयेत् ॥
ततो मितं पिबेत्काले यथादोषं यथाबलम् ॥
वातरेताः पित्तरेताः श्लेष्मरेताश्च यो भवेत् ।
रक्तरेता ग्रन्थिरेताः पिबेदिच्छन्नरोगताम् ॥
जीवनीयञ्च वृष्यञ्च सर्पिरेतन्महागुणम् ।
प्रजाहितञ्च धन्यञ्च सर्व्वरोगापहं शिवम् ॥
सर्पिरेतत् प्रयुञ्जाना स्त्रीगर्भं लभतेऽचिरात् ।
असृग्दोषान् जये चैव योनिदोषांश्च संहतान् ॥
मूत्रदोषेषु सर्व्वेषु कुर्य्यादेतच्चिकित्सितम् ।

त्रिचकाद्यं घृतम् ।

—

इति मूत्राघातचिकित्सा ।

—

अथाश्मर्य्यधिकारः ।

वरुणस्य त्वचं श्रेष्ठां शुण्ठीगोक्षुरसंयुताम् ।
यवक्षारगुड़ं दत्त्वा क्वाथयित्वा पिबेद्धिताम् ॥
अश्मरीं वातजां हन्ति चिरकालानुबन्धिनीम् ।
वीरतरः सहचरौ दर्भौ वृक्षादनी नलः ॥
गुन्द्राकाशकुशावश्मभेदमोरटटुण्टुकाः ।
कुरुण्टिका च वश्चिरोकसुकः साग्निमन्थकः ॥

इन्दीवरी श्वदंष्ट्रा च तथा कापोतवल्लकः।
वीरतरादिरित्येष गणो वातविकारनुत्॥
अश्मरीशर्करामूत्रकृच्छ्राघातरुजापहः।
शुण्ठ्यग्निमन्थपाषाणभिद्ग्रवरुणगोक्षुरैः॥
अभयारग्वधफलैः क्वाथं कुर्य्याद्विचक्षणः।
रामठक्षारलवणचूर्णं दत्त्वा पिबेन्नरः॥
अश्मरीमूत्रकृच्छ्रघ्नं पाचनं दीपनं परम्।
हन्यात् कोष्ठाश्रितं वातं कट्यूरुगुदमेढ्रगम्॥
पाषाणभेदो वसुको वशिरोऽश्मन्तकन्तथा।
शतावरी श्वदंष्ट्रा च वृहती कण्टकारिका॥
कपोतवल्कार्त्तगलकाञ्चनीशीरगुल्मकाः।
वृक्षादनीभल्लूकश्च वरुणः शाकजं फलम्॥
यवाः कुलत्थाः कोलानि कतकस्य फलानि च।
ऊषकादिप्रतिवापमेषां क्वाथे शृतं घृतम्॥
भिनत्ति वातसम्भूतामश्मरीं क्षिप्रमेव तु।
क्षारान् यवागूः पेयाश्च कषायाणि पयांसि च॥
भोजनानि च कुर्व्वीत वर्गेऽस्मिन् वातनाशने।

पाषाणभेदाद्यं घृतम्।

ऊषकं सैन्धवं हिङ्गुकाशीशद्वयगुग्गुलुः।
शिलाजतुतुत्थकञ्च ऊषकादिरुदाहृतः॥
ऊषकादिः कफं हन्ति गणो मेदो विशोधनः।

अश्मरीशर्करामूत्रकृच्छ्रघ्नः कफगुल्मनुत् ॥

ऊषकादिः ।

कुशः काशः शरो गुन्द्र इत्कटो मोरटोऽश्मभित् ।
दर्भो विदारी वाराही शालिमूलं त्रिकण्टकः ॥
भल्लूकः पाटली पाठा पत्तूरोऽथ कुरुण्टिका ।
पुनर्नवे शिरीषश्च कथितास्तेषु साधितम् ॥
घृतं शिलाह्वमधुकं बीजैरिन्दीवरस्य च ।
त्रपुषैर्व्वा रुकाणां वा बीजैश्चावापितं शृतम् ॥
भिनत्ति पित्तसम्भूतामश्मरीं क्षिप्रमेव तु ।
क्षारान् यवागूः पेयाश्च कषायाणि पयांसि च ।
भोजनानि च कुर्व्वीत वर्गेऽस्मिन् पित्तनाशने ॥

कुशाद्यं घृतम् ।

गणे वरुणकादौ च गुग्गुल्वेलाहरेणुभिः ।
कुष्ठमुस्ताह्वमरिचचित्रकैः ससुराह्वयैः ॥
एतैः सिद्धमजासर्पिरूषकादिगणेन च ।
भिनत्ति कफसम्भूतामश्मरीं क्षिप्रमेव तु ॥
क्षारान् यवागूः पेयाश्च कषायाणि पयांसि च ।
भोजनानि प्रकुर्व्वीत वर्गेऽस्मिन् कफनाशने ॥
वरुणार्त्तगलः शिग्रुतर्कारीमधुशिग्रुकाः ।
मेषशृङ्गीकरञ्जौ च बिम्बग्निमन्थमोरटाः ॥

गैरियौशिरीषो दर्भौ वरीवसुकचित्रकौ।
विल्वं चैवाजश्टङ्गी च वृहतीद्वयमेव च॥
वरुणादिगणो ह्येष कफमेदोनिवारणः।
विनिहन्ति शिरःशूलं गुल्माद्यन्तरविद्रधीन्॥

वरुणादिगणः वरुणादिघृतम्।

वरुणत्वक्काषायन्तु पीतञ्च गुड़संयुतम्॥
अश्मरीं पातयत्याशु वस्तिशूलनिवारणम्॥
यवचारं गुड़ोन्मिश्रं पिबेत् पुष्पफलोद्भवम्।
रसं मूत्रविबन्धघ्नं शर्कराश्मरिनाशनम्॥
पिबेत् वरुणमूलत्वक्क्वाथं तत्कल्कसंयुतम्।
क्वाथश्च शिग्रुमूलोत्थः कदुष्णोऽश्मरीघातनः॥
नागरवरुणगोक्षुरपाषाणभेदकपोतवङ्कजः क्वाथः।
गुड़यावशूकमिश्रः पीतो हन्त्यश्मरीमुग्राम्॥
वरुणत्वक्शिलाभेदशुण्ठीगोक्षुरकैः कृतः।
कषायः क्षारसंयुक्तः शर्कराञ्च भिनत्त्यपि॥
श्वदंष्ट्रैरण्डपत्राणि नागरं वरुणत्वचम्।
एतत्क्वाथवरं प्रातः पिबेदश्मरिभेदनम्॥
मूलं श्वदंष्ट्राक्षुरकोरुवूकात्
क्षीरेण पिष्टं वृहतीद्वयाच्च।
आलोड्य दध्ना मधुरेण पेयं
दिनानि सप्ताश्मरिभेदनार्थम्॥

पक्वेक्ष्वाकुरसः क्षारः सितायुक्तोऽश्मरीहरः ॥
पाषाणरोगपीडां सौवर्च्चलयुक्ता सुरा जयति ।
तद्वन्मधुदुग्धयुक्ता त्रिरात्रं तिलनालभूतिश्च ॥

एलोपकुल्यामधुकाश्मभेद-
कौन्तीश्वदंष्ट्रावृषकोरुबूकैः ।
क्वाथं पिबेदश्मजतुप्रगाढं
सशर्करे साश्मरिमूत्रकृच्छ्रे ॥

एलादिः ।

त्रिकण्टकस्य वीजानां चूर्णं माक्षिकसंयुतम् ।
अवीक्षीरेण सप्ताहं पिबेदश्मरीनाशनम् ॥
शुक्राश्मर्य्यान्तु सामान्यो विधिरश्मरिनाशनः ॥

पाषाणभेदं वृषकं श्वदंष्ट्रा-
पाठाभयाव्योषशटीनिकुम्भाः ॥
हिंस्राखराश्वासितिमारकाणा-
मेर्व्वारुकाच्चात्र पुषाच्च वीजम् ।
उपकुञ्चिकाहिङ्गुसवेतसाम्लं
स्याद् द्वे वृहत्यौ हवुषा वचा च ॥
चूर्णं पिबेदश्मरिभेदिपक्वं
सर्पिश्च गोमूत्रचतुर्गुणं तैः ॥

पाषाणभेदाद्यं चूर्णं घृतञ्च ।

कुलत्थसिन्धूत्थविडङ्गसारं
सशर्करं शीतलियावशूकम्।
वीजानि कुष्माण्डकगोक्षुराभ्यां
घृतं पचेन्नावरुणस्य तोये॥
दुःसाध्यसर्व्वाश्मरिमूत्रकृच्छ्रं
मूत्राभिघातञ्च समूत्रवन्धम्।
एतानि सर्व्वाणि निहन्ति शीघ्रं
प्ररूढवृक्षाणीव वज्रपातः॥

कुलत्थाद्यं घृतम्।

शरादिपञ्चमूल्या वा कषायेण पचेद् घृतम्।
प्रस्थं गोक्षुरकल्केन सिद्धमध्यात्सशर्करम्॥
आश्मरीमूत्रकृच्छ्रघ्नं रेतोमार्गरुजापहम्।

शरादिपञ्चमूल्यादिघृतम्।

वरुणस्य तुलां क्षुणां जलद्रोणे विपाचयेत्।
पादशेषं परिस्राव्य घृतप्रस्थं विपाचयेत्॥
वरुणं कदलीविल्वं तृणजं पञ्चमूलकम्।
अमृताचाश्मजं देयं वीजञ्चात्र पुषोद्भवम्॥
शतपर्व्वतिलक्षारं पलाशक्षारमेव च।
यूथिकायाश्च मूलानि कार्षिकाणि समावपेत्॥
अस्य मात्रां पिबेज्जन्तुर्देशकालाद्यपेक्षया।

जीर्णे तस्मिन् पिबेत् पूर्व्वं गुड़ं जीर्णन्तु मस्तुना ॥
अश्मरीं शर्कराञ्चैव मूत्रकृच्छ्रञ्च नाशयेत् ।

वरुणाद्यं घृतम् ।

——

अश्माधिकारयेत् तैलं सैन्धवाद्यं प्रकीर्त्तितम् ।
तत् तैलं द्विगुणक्षीरं पचेद् वीरतरादिना ॥
क्वाथेन पूर्व्वकल्केन साधितन्तु भिषग्वरैः ।
एतत् तैलवरं श्रेष्ठमश्मरीणां विनाशनम् ॥
मूत्राघाते मूत्रकृच्छ्रे, पिच्छिते मथिते तथा ।
भग्ने श्रमाभिपन्ने च सर्व्वथैव प्रशस्यते ॥

वीरतराद्यं तैलम् ।

——

त्वक्पत्रमूलपुष्पस्य वरुणात् सत्रिकण्टकात् ।
कषायेण पचेत् तैलं वस्तिना स्थापनेन च ।
शर्करामश्मरीशूलघ्नं मूत्रकृच्छ्रनिवारणम् ॥

वरुणाद्यं तैलम् ।

——

शल्यवित्ताश्मशाम्यन्तीं प्रत्याख्याय समुद्धरेत् ।
पायुक्षिप्ताङ्गुलीभ्यान्तु गुदमेढ्रान्तरे गताम् ॥
सेवन्याः सव्यपार्श्वे च यवमात्रं विमुच्य तु ।
व्रणं कृत्वाश्मरीमात्रं कर्षेत् तां शल्यकर्म्मवित् ॥
भिन्ने तु वस्तौ दुर्ज्ञानान्मृत्युः स्यादश्मरीं विना ।

निःशेषामश्मरीं कुर्य्याद्रक्तौ रक्तञ्च निर्हरेत्॥
हृताश्मरीकदुष्णाम्भो गाहयेद्भोजयेच्च तम्।
गुड़ं मूत्रविशुद्धर्थं मध्वाज्याक्तव्रणं ततः॥
दद्यात् साज्यां त्र्यहं पेयां साधितां मूत्रशोधिभिः।
आदशाहं ततो दद्यात् पयसा मृदुमोदनम्॥
स्वेदयेद्यवमध्वाढ्यं कषायैः क्षालयेद् व्रणम्।
प्रपौण्डरीकमञ्जिष्ठायष्टिलोध्रैश्च लेपयेत्॥
एतैश्च सलिलैः सिद्धं घृतमभ्यञ्जने हितम्।
अप्रशान्ते तु सप्ताहाद् व्रणे दाहोऽपि चेष्यते॥
द्वैवाम्नाभे तु या लग्ना तां विपाद्यापकर्षयेत्।

इत्यश्मरीशर्कराचिकित्सा।

——

अथ प्रमेहाधिकारः।

श्यामाककोद्रवोद्दालगोधूमचणकाढकी।
कुलत्थाश्च हिता भोज्ये पुराणामेहिनां सदा॥
जाङ्गलं तिक्तशाकानि यवान्नञ्च तथा मधु।
पारिजातजयानिम्बवह्निगायत्रिणां पृथक्॥
पाठायाः सा गुरोः पीता द्वयस्य शारदस्य च।
जलेक्षुमद्यसिकतांशनैर्लवणपिष्टकान्॥
सान्द्रमेहान् क्रमात् घ्नन्ति अष्टौ क्वाथाः समाक्षिकाः।

दूर्व्वाकशेरुपूतीकपुंश्चीकल्ववशैवलम् ।
जलेन क्वथितं पीतं शुक्रमेहहरं परम् ॥
त्रिफलारग्वधद्राक्षाकषायो मधुसंयुतः ।
पीतो निहन्ति फेनाख्यं प्रमेहं नियतं नृणाम् ॥
लोध्राभयाकट्फलमुस्तकानां
विड़ङ्गपाठार्जुनधन्वनानाम् ।
कदम्बशालार्ज्जुनदीप्यकानां
विड़ङ्गदार्व्वीधवशल्लकीनाम् ॥
चत्वार एते मधुना कषायाः कफप्रमेहेषु निषेवणीयाः ।
अश्वत्थाच तुरङ्गल्या न्यग्रोधादेः फलत्रिकात् ॥
सजिङ्गिरक्तसाराच क्वाथाः पञ्चसमाक्षिकाः ।
नीलहरिद्रफेनाख्यक्षारमञ्जिष्ठकाङ्कयान् ॥
मेहान् हन्युः क्रमादेते सक्षौद्रो रक्तमेहनुत् ।
क्वाथः खर्जूरकाश्मर्य्यतिन्दुकास्थ्यमृताकृतः ॥
लोध्रार्ज्जुनोशीरकुचन्दनाना-
मरिष्टसेव्यामलकाभयानाम् ।
धात्र्यर्जुनारिष्टकवत्सकानां
नीलोत्पलैलातिनिशार्जुनानाम् ॥
चत्वार एते विहिताः कषायाः पित्ते प्रमेहे मधुसंप्रयुक्ताः
छिन्नावल्किकषायेण पाठाकुटजरामठम् ॥
तिक्तां कुष्ठञ्च सञ्चूर्ण्य सर्पिर्मेहे पिबेन्नरः ।
कदरखदिरपुगक्वाथं क्षौद्राक्तये पिबेत् ॥

अग्निमन्थकषायन्तु वसामेहे प्रयोजयेत् ।
पाठाशिरीषदुष्पर्शमुर्व्वाकिंशुकतिन्दुक-
कपित्थानां भिषक् क्वाथं हस्तिमेहे प्रयोजयेत् ॥

कम्पिल्लसप्तच्छदशालजानि
विभीतरौहीतककौटजानि ।
कपित्थपुष्पानि च चूर्णितानि
चौद्रेण लिह्यात् कफपित्तमेही ॥

सर्व्वमेहहरो धात्र्या रसः चौद्रनिशायुतः ॥
कषायस्त्रिफलादारुमुस्तकैरथवा कृतः ॥

फलत्रिकं दारुनिशां विशालां
मुस्तञ्च निष्क्वाथ्य निशांशकल्कम् ।

पिबेत् कषायं मधुसंप्रयुक्तं सर्व्वेषु मेहेषु समुत्थितेषु ॥
कटं कटेरीमधुकत्रिफलाचित्रकैः समैः ।
सिद्धः कषायः पातव्यः प्रमेहानां विनाशनः ॥
त्रिफलादारुदार्व्यब्दक्वाथः चौद्रेण मेहहा ।
कुटजाशनदार्व्यब्दफलत्रयभवोऽथवा ॥
त्रिफलालोहशिलाजतुपथ्याचूर्णञ्च लीढमेकैकम् ।
मधुनामराखरस इव सर्व्वान्मेमहान्निरस्यति ॥
शालमुष्ककम्पिल्लकल्कमक्षसमं पिबेत् ।
धात्रीरसेन सचौद्रं सर्व्वमेहहरं परम् ॥
न्यग्रोधोडुम्बराश्वत्थश्योणाकारग्वधाशनम् ।
आम्रजम्बूकपित्थञ्च पियालं ककुभं धवम् ॥

मधुको मधुकं लोध्रं वरुणम् पारिभद्रकम् ।
पटोलं मेषशृङ्गी च दन्तीचित्रकमाढकी ॥
करञ्जत्रिफलाशक्रभल्लातकफलानि च ।
एतानि समभागानि श्लक्ष्णचूर्णानि कारयेत् ॥
न्यग्रोधाद्यमिदं चूर्णं मधुना सह लेहयेत् ।
फलत्रयरसञ्चानुपिबेन्मूत्रं विशुध्यति ॥
एतेन विंशतिर्मेहा मूत्रकृच्छ्राणि यानि च ।
प्रशमं यान्ति योगेन पीड़का न च जायते ॥
न्यग्रोधाद्यमिदन्त्वत्र चाम्रजम्ब्वस्थि गृह्यते ।

न्यग्रोधाद्यं चूर्णम् ।

त्रिकण्टकाश्मन्तकसोमवल्कैः
भल्लातकैः सातिविषैः सलोध्रैः ।
वचापटोलार्जुननिम्बमुस्तैः
हरिद्रया दीप्यकपद्मकैश्च ॥
मञ्जिष्ठपाठागुरुचन्दनैश्च
सर्व्वैः समस्तैः कफवातजेषु ।
मेहेषु तैलं विपचेद् घृतन्तु
पित्तेषु मिश्रं त्रिषु लक्षणेषु ॥

त्रिकण्टकाद्यं तैलं घृतं यमकञ्च ।

कफमेहहरक्वाथसिद्धं सर्पिः कफहितम् ।

पित्तमेहघ्ननिर्यूहसिद्धं पित्ते हितं घृतम् ॥
दशमूलं करञ्जौ द्वौ देवदारुहरीतकी।
वर्षाभूवरुणोदन्ती चित्रकं सपुनर्नवम् ॥
सुधानीपकदम्बाश्च विल्वभल्लातकानि च।
शटीपुष्करमूलञ्च पिप्पलीमूलमेव च।
पृथक् दशपलान् भागान् ततस्तोयार्मणे पचेत् ॥
यवकोलकुलत्थानां प्रस्थं प्रस्थञ्च दापयेत्।
तेन पादावशेषेण घृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥
निचुलं त्रिफलाभार्गीरोहिशं गजपिप्पली।
शृङ्गवेरं विडङ्गानि वचाकम्पिल्लकन्तथा ॥
गर्भेणानेन तत् सिद्धं पाययेत् तु यथाबलम्।
एतद्धान्वन्तरं नाम विख्यातं सर्पिरुत्तमम् ॥
कुष्ठं गुल्मं प्रमेहांश्च श्वयथुं वातशोणितम्।
प्लीहोदरं तथार्शांसि विद्रधिं पीडकाश्च याः ॥
अपस्मारं तथोन्मादं सर्पिरेतन्नियच्छति।
पृथक्को यार्मणे तत्र पचेद्द्रव्याच्छतं शतम् ॥
शतत्रयाधिके तोयमुत्सर्गक्रमतो भवेत्।

धान्वन्तरं घृतम्।

त्रिकटुत्रिफलाचूर्णतुल्ययुक्तन्तु गुग्गुलुम्।
गोक्षुरक्वाथसंयुक्तं गुड़िकां कारयेद्भिषक् ॥
दोषकालबलापेक्षी भक्षयेच्चानुलोमिकीम्।

चनात्र परिहारोऽस्ति कर्म कुर्य्याद्यथेप्सितम् ॥
प्रमेहान् मूत्रघातांश्च बालरोगोदरं जयेत् ।

व्यूषणादिगुड़िका ।

शालसारादितोयेन भावितं यच्छिलाजतु ।
पिबेत्तेनैव संशुद्धदेहः पिष्टं यथाबलम् ॥
जाङ्गलानां रसैः सार्द्धं तस्मिन् जीर्णे च भोजनम् ।
कुर्य्यादेवं तुलां यावदुपयुञ्जीत मानवः ॥
मधुमेहं विहायासौ शर्करामश्मरीन्तथा ।
वपुर्वर्णबलोपेतः शतं जीवत्यनामयः ॥

शिलाजतुप्रयोगः ।

विड़ङ्गत्रिफलामुस्तैः कणया नागरेण च ।
जीरकाभ्यां युतो हन्ति प्रमेहानतिदुस्तरान् ॥
लौहो मूत्रविकारांश्च सर्व्वानेव न संशयः ।

विडङ्गादिलौहः ।

माक्षिकं धातुमप्येवं युञ्ज्यात्तस्याप्ययं गुणः ।
शालसारादिवर्गस्य क्वाथे तु घनतां गते ॥
दन्तीलोध्रशिवाकान्तलौहताम्ररजः क्षिपेत् ।
घनीभूतमदग्धञ्च प्राश्य मेहान् व्यपोहति ॥
व्यायामजातमखिलं भजन्मेहान् व्यपोहति ।

पादचङ्क्रमरहितो भैक्षाशी मुनिवद्यतः॥
योजनानां शतं गच्छेदधिकं वा निरन्तरम्।
मेहान् जेतुं बलेनापि नीवारामलकाशनः॥
शराविकाद्याः पीडकाः साधयेच्छोथवद्भिषक्।
पक्वाश्चिकित्सेद् व्रणवत् तासां पाने प्रशस्यते॥
क्वाथं वनस्पतेर्वास्तं मूलञ्च व्रणशोधनम्।
एलादिकेन कुर्व्वीत तैलञ्च व्रणरोपणम्॥
आरग्वधादिना कुर्य्यात् क्वाथमुद्वर्त्तनानि च।
शालसारादिसेकञ्च भोज्यादिञ्च कणादिना॥
सौवीरकं सुरां शुक्तं तैलं चीरं घृतं गुडम्।
अम्लेचुरसपिष्टान्नानूपमांसानि वर्जयेत्॥

इति प्रमेहमधुमेहपीडकाधिकारः।

अथ स्थौल्याधिकारः।

श्रमचिन्ताव्यवायाध्वचौद्रजागरणप्रियः।
हन्त्यवश्यमतिस्थौल्यं यवश्यामाकभोजनः॥
अस्वप्नञ्च व्यवायञ्च व्यायामं चिन्तनानि च।
स्थौल्यमिच्छन् परित्यक्तुं क्रमेणातिप्रवर्द्धयेत्॥
प्रातर्मधुयुतं वारि सेवितं स्थौल्यनाशनम्।
उष्णमन्नस्य मण्डं वा पिबन् कृशतनुर्भवेत्॥

सचव्यजीरकव्योषहिङ्गुसौवर्च्चलानलाः ।
मस्तुना शक्तवः पीता मेदोघ्ना वह्निदीपनाः ॥
विड़ङ्गनागरक्षारकाललोहरजो मधु ।
यवामलचूर्णन्तु प्रयोगः स्थौल्यनाशनः ॥
व्योषं विड़ङ्गशिग्रूणि त्रिफलां कटुरोहिणीम् ।
वृहत्यौ द्वे हरिद्रे द्वे पाठामतिविषां स्थिराम् ॥
हिङ्गुकेवूकमूलानि यमानिधान्यचित्रकम् ।
सौवर्च्चलमजाजीञ्च हवुषाञ्चेति चूर्णयेत् ॥
चूर्णतैलघृतक्षौद्रभागाः स्युर्मानतः समाः ।
शक्तूनां षोड़शगुणो भागः सन्तर्पणं पिबेत् ॥
प्रयोगात् तस्य शाम्यन्ति रोगाः सन्तर्पणोत्थिताः ।
प्रमेहामूढवाताश्च कुष्ठान्यर्शांसि कामलाः ॥
प्लीहपाण्ड्वामयः शोथो मूत्रकृच्छ्रमरोचकः ।
हृद्रोगो राजयक्ष्मा च कासश्वासौ गलग्रहाः ॥
क्रिमयो ग्रहणीदोषाः श्वैत्र्यं स्थौल्यमतीव च ।
नराणां दीप्यते चाग्निः स्मृतिर्बुद्धिश्च जायते ॥

व्योषाद्यशक्तूपयोगः ।

वदरीपत्रकल्केन पेया काञ्जिकसाधिता ।
स्थौल्यनुत्स्यात्साग्निमन्थरसं वापि शिलाजतु ॥
अमृतात्रुटिवेल्लवत्सकं कलिङ्गपथ्यामलकानि गुग्गुलुः ।

क्रमवृद्धमिदं मधुप्लुतं पीडकास्थौल्यभगन्दरं जयेत् ॥

अमृताद्यो गुग्गुलुः ।

——

व्योषाग्नित्रिफलामुस्तविडङ्गैर्गुग्गुलुं समम् ।
खादन् सर्वान् जयेद्व्याधीन् मेदः श्लेष्मामवातजान् ॥

नवकगुग्गुलुः ।

——

गुग्गुलुस्तालमूली च त्रिफला खदिरं वृषम् ।
त्रिवृतालम्बुषा स्नुक् च निर्गुण्डी चित्रकन्तथा ॥
एषां दशपलान् भागांस्तोये पञ्चाढके पचेत् ।
पादशेषं ततः कृत्वा कषायमवतारयेत् ॥
पलद्वादशकं देयं तीक्ष्णलौहं सुचूर्णितम् ।
पुराणसर्पिषः प्रस्थं शर्कराष्टपलोन्मितम् ॥
पचेत्ताम्रमये पात्रे सुशीते चावतारिते ।
प्रस्थार्द्धं माक्षिकं देयं शिलाजतुपलद्वयम् ॥
एलात्वक् च पलार्द्धञ्च विडङ्गानि पलत्रयम् ।
मरिचं चाञ्जनं कृष्णा द्विपलं त्रिफलान्वितम् ॥
पलद्वयन्तु काशीशं सूक्ष्मचूर्णीकृतं बुधैः ।
चूर्णं दत्त्वा सुमथितं स्निग्धे भाण्डे निधापयेत् ॥
ततः संशुद्धदेहस्तु भक्षयेदक्षमात्रकम् ।
अनुपानं पिबेत् क्षीरं जाङ्गलानां रसं तथा ॥
वातश्लेष्महरं श्रेष्ठं कुष्ठमेहोदरापहम् ।

कामलां पाण्डुरोगञ्च श्वयथुं सभगन्दरम् ॥
मूर्च्छामोहविषोन्मादगराणि विविधानि च ।
स्थूलानां कर्षणं श्रेष्ठं मेदुरे परमौषधम् ॥
कर्षयेच्चातिमात्रेण कुक्षिं पातालसन्निभम् ।
बल्यं रसायनं मेध्यं वाजीकरणमुत्तमम् ॥
श्रीकरं पुत्रजननं वलीपलितनाशनम् ।
नाश्नीयात्कदलीकन्दं काञ्जिकं करमर्द्दकम् ॥
करीरं कारवेल्लञ्च षट्ककाराणि वर्जयेत् ।

लौहरसायनम् ।

त्रिफलातिविषामूर्व्वात्रिवृच्चित्रकवासकैः ।
निम्बारग्वधषड्ग्रन्थासप्तपर्णनिशाद्वयैः ॥
गुडूचीन्द्रसुराकृष्णाकुष्ठसर्षपनागरैः ।
तैलमेभिः समं पक्वं सुरसादिरसाप्लुतम् ॥
पानाभ्यञ्जनगण्डूषनस्यवस्तिषु योजितम् ।
स्थूलतालस्यकण्ड्वादीन् जयेत्कफकृतान् गदान् ॥

त्रिफलाद्यं तैलम् ।

शिरीषलामज्जकहेमलोध्रैस्त्वग्दोषसंस्वेदहरः प्रघर्षः ।
पत्राम्बुलौहाभयचन्दनानि शरीरदौर्गन्ध्यहरः प्रदेहः ॥
वासादलरसो लेपाच्छङ्खचूर्णेन संयुतः ।
बिल्वपत्ररसैर्व्वापि मात्रदौर्गन्ध्यनाशनः ॥

हरीतकीलोध्रमरिष्टपत्रं
चुतत्वचो दाडिमवल्कलञ्च।
एषोऽङ्गरागः कथितोऽङ्गनानां
जङ्घाकषायश्च नराधिपानाम्॥
दलजललघुमलयाभवविलेपनं हरति देहदौर्गन्ध्यम्।
विमलारग्वालसहितं पीतमिवाम्बुषाचूर्णम्॥
गोमूत्रपिष्टं विनिहन्ति कुष्ठं
वर्णोज्ज्वलं गोपयसा च युक्तम्।
कक्षादिदौर्गन्ध्यहरं पयोभिः
शस्तं वशीकृद्रजनीद्वयेन॥
चिञ्चापत्रस्वरससंघृष्टं कक्षादियोजितं जयति।
दग्धहरिद्रोद्वर्त्तनमचिराद्देहदौर्गन्ध्यम्॥
हस्तपादश्रुतौ योज्यं गुग्गुलुं पञ्चतिक्तकम्।
अथवा पञ्चतिक्ताख्यं घृतं खादेदतन्द्रितः॥
इति स्वौल्यदौर्गन्ध्यचिकित्सा।

—— ——

अथोदराधिकारः।

उदरे दोषसम्पूर्णे कुक्षौ मन्दो यतोऽनलः।
तस्माद्भोज्यानि योज्यानि दीपनानि लघूनि च॥
रक्तशालीन् यवान् मुद्गान् जाङ्गलांश्च मृगद्विजान्।

पयोमूत्रासवारिष्टमधुशीधु तथा पिबेत् ॥
वातोदरं बलवतः पूर्व्वं स्नेहैरुपाचरेत् ।
स्निग्धाय स्वेदिताङ्गाय दद्यात् स्नेहविरेचनम् ॥
हृते दोषे परिम्लानं वेष्टयेद्वाससोदरम् ।
तथास्यानवकाशत्वाद्वायुर्नाध्मापयेत् पुनः ॥
दोषातिमात्रोपचयात् स्रोतोमार्गनिरोधनात् ।
सम्भवत्युदरं तस्मान्नित्यमेनं विरेचयेत् ॥
विरिक्ते च यथा दोषहरैः पेया शृता हिता ।
वातोदरी पिबेत्तक्रं पिप्पलीलवणान्वितम् ॥
शर्करामरिचोपेतं स्वादु पित्तोदरी पिबेत् ।
यमानीसैन्धवाजाजीव्योषयुक्तं कफोदरी ।
पिबेन्मधुयुतं तक्रं व्यक्ताम्लं नातिपेलवम् ॥
मधुतैलवचाशुण्ठीशताह्वाकुष्ठसैन्धवैः ।
युक्तं प्लीहोदरी जातं सव्योषन्तु दकोदरी ॥
बद्धोदरी तु हवुषादीप्यकाजाजीसैन्धवैः ।
पिबेच्छिद्रोदरी तक्रं पिप्पलीक्षौद्रसंयुतम् ॥
त्र्यूषणक्षारलवणैर्युक्तन्तु निचयोदरी ।
गौरवारोचकार्त्तानां समन्दाग्न्यतिसारिनाम् ॥
तक्रं वातकफार्त्तानाममृतत्वाय कल्प्यते ।
वातोदरे पयोऽभ्यासो निरूहो दशमूलकः ॥
सोदावर्त्ते वातघ्नाम्लशृतैरण्डानुवासनः ।
सामुद्रसौवर्च्चलसैन्धवानि क्षारं यवानामजमोदकञ्च ।

सपिप्पलीचित्रकशृङ्गवेरं हिङ्गु विडञ्चेति समानि कुर्य्यात् ॥
एतानि चूर्णानि घृतप्लुतानि भुञ्जीत पूर्व्वं कवलं प्रशस्तम् ॥
वातोदरं गुल्ममजीर्णभुक्तं
वायुप्रकोपं ग्रहणीञ्च दुष्टाम्।
अर्शांसि दुष्टानि च पाण्डुरोगं
भगन्दरञ्चेति निहन्ति सद्यः ॥

सामुद्राद्यं चूर्णम्।

——

पित्तोदरे तु बलिनं पूर्व्वमेव विरेचयेत्।
अनुवास्याबलं क्षीरवस्तिशुद्धं विरेचयेत् ॥
पयसा सत्रिवृत्कल्केनोरुबूकशृतेन वा।
शातलात्रायमाणाभ्यां शृतेनारग्वधेन वा ॥
कफादुदरिणं शुद्धं कटुक्षारान्नभोजितम्।
मूत्रारिष्टायस्कृतिभिर्यौजयेच्च कफापहैः ॥
सन्निपातोदरे सर्व्वां यथोक्तां कारयेत् क्रियाम्।
प्लीहोदरे प्लीहहरं कर्म्मोदरहरन्तथा ॥
स्विन्नाय बद्धोदरिणे मूत्रं तीक्ष्णौषधान्वितम्।
सतैलं लवणं दद्यान्निरूहं सानुवासनम् ॥
परिस्रंसीनिचान्नानि तीक्ष्णञ्चैव विरेचनम्।
छिद्रोदरमृते स्वेदात् श्लेष्मोदरवदाचरेत् ॥
जातं जातं जलं स्राव्यं शास्त्रोक्तं शस्त्रकर्म्म च।
जलोदरे विशेषेण द्रवसेवां विवर्ज्जयेत् ॥

देवदारुपलाशार्कहस्तिपिप्पलिशिग्रुकैः।
साश्वगन्धैः सगोमूत्रैः प्रदिह्यादुदरं शनैः॥
मूत्राण्यष्टावुदरिणां सेके पाने च योजयेत्।
स्नुहीपयोभावितानां पिप्पलीनां पयोऽशनः॥
सहस्रञ्च प्रयुञ्जीत शक्तितो जठरामयी।
शिलाजतूनां मूत्राणां गुग्गुलोस्त्रैफलस्य च॥
स्नुहीक्षीरप्रयोगश्च शमयत्युदरामयम्।
स्नुकपयसा परिभाविततण्डुलचूर्णनिर्मितः पूपः॥
उदरमुदारं हिंस्याद्योगोऽयं सप्तरात्रेण।
पिप्पलीवर्द्धमानं वा कल्पदृष्टं प्रयोजयेत्॥
जठराणां विनाशाय नास्ति तेन समं भुवि।
पटोलमूलं रजनीविडङ्गं त्रिफलात्वचम्॥
कम्पिल्लकं नीलिनीञ्च त्रिवृताञ्चेति चूर्णयेत्।
षडाद्यान् कार्षिकानन्त्यांस्त्रींश्च द्वित्रिचतुर्गुणान्॥
कृत्वा चूर्णं ततो मुष्टिं गवां मूत्रेण नापिवेत्।
विरिक्तो जाङ्गलरसैर्भुञ्जीत मृदुमोदनम्॥
मण्डं पेयाञ्च पीत्वा च सव्योषं षडहं पयः।
शृतं पिबेत् तु तच्चूर्णं पिबेदेवं पुनः पुनः॥
हन्ति सर्व्वोदराण्येतच्चूर्णं जातोदकान्यपि।
कामलां पाण्डुरोगञ्च श्वयथुञ्चापकर्षति॥

पटोलाद्यं चूर्णम्।

यमानी हवुषा धान्यं त्रिफला सोपकुञ्चिका।
कारवी पिप्पलीमूलमजगन्धा शटी वचा॥
शताह्वा जीरकं व्योषं स्वर्णक्षीरीसचित्रकम्।
द्वौ क्षारौ पौष्करं मूलं कुष्ठं लवणपञ्चकम्॥
विडङ्गञ्च समांशानि दन्त्या भागत्रयन्तथा।
त्रिवृद्विशाले द्विगुणे शातला स्याच्चतुर्गुणा॥
एष नारायणो नाम चूर्णो रोगगणापहः।
नैनं प्राप्याभिवर्द्धन्ते रोगा विष्णुमिवासुराः॥
तक्रेणोदरिभिः पेयो गुल्मिभिर्वदराम्बुना।
आनद्धवाते सुरया वातरोगे प्रसन्नया॥
दधिमण्डेन विट्सङ्गे दाडिमाम्बुभिरर्शसैः।
परिकर्त्ते च वृक्षाम्लैरुष्णाम्बुभिरजीर्णके॥
भगन्दरे पाण्डुरोगे कासे श्वासे गलग्रहे।
हृद्रोगे ग्रहणीदोषे कोष्ठे मन्दानले ज्वरे॥
दंष्ट्राविषे मूलविषे सगरे कृत्रिमे विषे।
यथार्हं स्निग्धकोष्ठेन पेयमेतद्विरेचनम्॥

नारायणं चूर्णम्।

दन्ती वचा गवाक्षी च शङ्खिनी तिल्वकं त्रिवृत्।
गोमूत्रेण पिबेत् कल्कं जठरामयनाशनम्॥
सक्षीरं माहिषं मूत्रं निराहारः पिबेन्नरः।
शाम्यत्यनेन जठरं सप्ताहादिति निश्चयः।

गवाक्षीशङ्खिनीदन्तीनीलिनीकल्कसंयुतम् ॥
सर्व्वोदरविनाशाय गोमूत्रं पातुमाचरेत् ।
अर्कपत्रं सलवणमन्तर्धूमं दहेत्ततः ॥
मस्तुना तत्पिबेत् क्षीरं गुल्मप्लीहोदरापहम् ।
पीतः प्लीहोदरं हन्यात्पिप्पलीमरिचान्वितः॥
अम्लवेतससंयुक्तः शिग्रुक्वाथः ससैन्धवः ।
गृहीत्वा यस्य संज्ञां पाटयित्वेन्द्रवारुणीमूलम् ॥
प्रक्षिप्यते सुदूरे शाम्येत प्लीहोदरं तस्य ।
रोहितकाभयाक्षोदभावितं मूत्रमम्बु वा ॥
पीतं सर्व्वोदरप्लीहमेहार्शःक्रिमिगुल्मनुत् ।

देवद्रुमं शिग्रुमयूरकञ्च
गोमूत्रपिष्टामथवाऽश्वगन्धाम् ।
पीत्वाशु हन्यादुदरं प्रवृद्धं
क्रिमीन् सशोथानुदरञ्च दुष्यम् ॥

दशमूलदारुनागरच्छिन्नरुहापुनर्नवाभयाक्वाथः ।
जयति जलोदरशोथश्लीपदगलगण्डवातरोगांश्च ॥
हरीतकीनागरदेवदारुपुनर्नवाच्छिन्नरुहाकषायः ।
सगुग्गुलुर्मूत्रयुतश्च पेयः शोथोदराणां प्रवरः प्रयोगः ॥

एरण्डतैलं दशमूलमिश्रं
गोमूत्रयुक्तस्त्रिफलारसो वा ।
निहन्ति वातोदरशोथशूलं
क्वाथः समूत्रो दशमूलजश्च ॥

पुनर्नवानिम्बपटोलशुण्ठी-
तिक्ताभयादार्व्वमृताकषायः ।
सर्व्वाङ्गशोथोदरकासशूल-
श्वासान्वितं पाण्डुगदं निहन्ति ॥
पुनर्नवाष्टकः ।

पुनर्नवां दार्व्वभयां गुडूचीं पिबेत् समूत्रां महिषाक्षयुक्ताम्
त्वग्दोषशोथोदरपाण्डुरोगस्थौल्यप्रसेकोर्द्धकफामयेषु ॥
गोमूत्रयुक्तं महिषीपयो वा
क्षीरं गवां वा त्रिफलाविमिश्रम् ।
क्षीरान्नभुक् केवलमेव गव्यं
मूत्रं पिबेद्वा श्वयथूदरेषु ॥
पुनर्नवा दार्व्वमृता पाठा विल्वं श्वदंष्ट्रिका ।
वृहत्यौ द्वे रजन्यौ द्वे पिप्पल्यश्चित्रकं वृषम् ।
समभागानि संचूर्ण्य गवां मूत्रेण नापिबेत् ॥
बहुप्रकारं श्वयथुं सर्व्वगात्रविसारिणम् ।
हन्ति शूलोदराण्यष्टौ व्रणांश्चैवोद्धतानपि ॥
पुराणं माणकं पिष्ट्वा द्विगुणी कृततण्डुलम् ।
साधितं क्षीरतोयाभ्यामभ्यसत्पायसं ततः ॥
हन्ति वातोदरं शोथं ग्रहणीं पाण्डुतामपि ।
सिद्धो भिषग्भिराख्यातः प्रयोगोऽयं निरत्ययः ॥
दशमूलतुलार्द्धरसे सक्षारैः पञ्चकोलैः पलिकैः ।

सिद्धं घृतार्द्धपात्रं हिमस्तुकमुदरगुल्मघ्नम् ॥
दध्यमूलकषट्पलकं घृतम् ।

चतुर्गुणे जले मूत्रे द्विगुणे चित्रकात्पले ।
कल्के सिद्धं घृतप्रस्थं सचारं जठरी पिबेत् ॥
चित्रकघृतम् ।

अर्कचीरपले द्वे च सुहीचीरपलानि षट् ।
पथ्याकम्पिल्लकं श्यामासम्पाकं गिरिकर्णिका ॥
नीलिनी त्रिवृता दन्ती शङ्खिनी चित्रकन्तथा ।
एतेषां पलिकैर्भागैर्घृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥
अथास्य मलिने कोष्ठे विन्दुमात्रं प्रदापयेत् ।
यावतोऽस्य पिबेद्बिन्दूंस्तावद्वारान् विरिच्यते ॥
कुष्ठं गुल्ममुदावर्त्तं श्वयथुं सभगन्दरम् ।
शमयत्युदराण्यष्टौ वृचमिन्द्राशनिर्यथा ॥
एतद्बिन्दु घृतं नाम येनाभ्यक्तो विरिच्यते ।
विन्दुघृतम् ।

दधिमण्डाढके सिद्धात् स्नुक्चीरपलकल्किताम् ।
घृतप्रस्थात् पिबेन्मात्रां तद्वज्जठरशान्तये ॥
तथा सिद्धं घृतप्रस्थं पयस्यष्टगुणे पिबेत् ।
स्नुक्चीरपलकल्केन त्रिवृता षट्पलेन च ॥

स्नुक्क्षीरदन्तीत्रिफलाविडङ्ग-
सिंहीत्रिवृच्चित्रककल्कयुक्तम्।
घृतं विपक्वं कुडवप्रमाणं
तोयेन तस्याक्षसमथार्द्धकर्षम्॥
पीत्वोष्णमम्भोऽनुपिबेद्विरिक्ते
पेयां सुखोष्णां वितरेद्विधिज्ञः।
नाराचमेतज्जठरामयानां
युक्त्योपयुक्तं शमनं प्रदिष्टम्॥

नाराचघृतम्।

इति सर्व्वोदरचिकित्सा।

अथ प्लीहाधिकारः।

यमानिकाचित्रकयावशूक-
षड्ग्रन्थिदन्तीमगधोद्भवानाम्।
प्लीहानमेतद्विनिहन्ति चूर्णम्
उष्णाम्बुना मस्तुसुरासवैर्वा॥
पिप्पलीं किंशुकक्षारभावितां संप्रयोजयेत्।
गुल्मप्लीहापहां वह्निदीपनीञ्च रसायनीम्॥
विडङ्गाग्न्याग्निसिन्धूत्थशक्तून् दग्ध्वा वचान्वितान्।
पिबेत् क्षीरेण संचूर्ण्य गुल्मप्लीहोदरापहम्॥

तालपुष्पभवः क्षारः सगुडः प्लीहनाशनः ।
क्षारं वा विडकृष्णाभ्यां पूतीकस्याग्निस्रुतम् ॥
प्लीहयकृत्प्रशान्त्यर्थं पिबेत् प्रातर्यथाबलम् ।
पातव्यो युक्तितः क्षारः क्षीरेणोदधिशुक्तिजः ॥
पयसा वा प्रयोक्तव्याः पिप्पल्यः प्लीहशान्तये ।
भल्लातकाभयाजाजीगुडेन सह मोदकः ॥
सप्तरात्रान्निहन्त्याशु प्लीहानमतिदारुणम् ।
शोभाञ्जनकनिर्यूहं सैन्धवाग्निकणान्वितम् ॥
पलाशक्षारयुक्तं वा यवक्षारं प्रयोजयेत् ।
तिलान् सलवणांश्चैव घृतं षट्पलकं तथा ॥
प्लीहोद्दिष्टां क्रियां सर्व्वां यकृतः संप्रयोजयेत् ।
लशुनं पिप्पलीमूलमभयाञ्चैव भक्षयेत् ॥
पिबेद्गोमूत्रगण्डूषं प्लीहरोगविमुक्तये ।
प्लीहजिच्छरपुङ्खायाः कल्कस्तक्रेण सेवितः ॥
शरपुङ्खैव संचर्व्यं जग्ध्वापेयाभयाथवा ।
श्वदंष्ट्रानिर्यूहः ससैन्धवतिन्तिडीकमिश्रः ।
प्लीहव्युपरमो योगः पक्वाम्ररसोऽथवा समधुः ।
दध्ना भुक्तवती वामबाहुमध्ये शिरां भिषक् ॥
विध्येत प्लीहविनाशाय यकृन्नाशाय दक्षिणे ।
प्लीहानं मर्द्दयेद्गाढं दुष्टरक्तप्रवृत्तये ॥
माणमार्गीम्लतावासाछिराचित्रकसैन्धवम् ।
नागरं तालखण्डञ्च प्रत्यग्रन्तु त्रिकार्षिकम् ॥

विडसौवर्चलक्षारपिप्पल्यश्चापि कार्षिकाः।
एतच्चूर्णीकृतं सर्व्वं गोमूत्रस्याढके पचेत् ॥
सान्द्रीभूते गुडीं कुर्य्याद्दत्वा त्रिपलमाक्षिकम्।
यकृत्प्लीहोदरहरी गुल्मार्शोग्रहणीहरः ॥
योगः परिकरो नाम्ना चाग्निसन्दीपनः परः।

माणाद्यगुडिका।

रोहितकाभयाक्षोदभावितं मूत्रमम्बु वा।
पीतं सर्व्वोदरप्लीहमेहार्शःक्रिमिगुल्मनुत् ॥
पिप्पलीनागरं दन्ती समांशं द्विगुणाभयम्।
चूर्णं पीतं विडार्द्धांशं प्लीहघ्नमुष्णवारिणा ॥
क्रमवृद्ध्या दशाहानि दशपिप्पलिकं दिनम्।
वर्द्धयेत्पयसा सार्द्धं तथैवापनयेत् पुनः ॥
जीर्णे जीर्णे च भुञ्जीत षष्टिकं क्षीरसर्पिषा।
पिप्पलीनां प्रयोगोऽयं सहस्रस्य रसायनः ॥
दशपिप्पलिकः श्रेष्ठो मध्यमः षट् प्रकीर्त्तितः।
यस्त्रिपिप्पलिपर्य्यन्तः प्रयोगः सोऽवरः स्मृतः ॥
बृंहणं वृष्यमायुष्यं प्लीहोदरविनाशनम्।
वयसः स्थापनं मेध्यं पिप्पलीनां रसायनम् ॥
पञ्चपिप्पलिकश्चापि दृश्यते वर्द्धमानकः।
पिष्टास्ता बलिभिः पेयाः शृतामध्यबलैर्नरैः ॥

शोती कृता ह्रस्वबलैर्देहदोषामयान् प्रति ॥

पिप्पलीवर्द्धमानानि ।

पिप्पलीचित्रकान्मूलं पिष्ट्वा सम्यक् विपाचयेत् ।
घृतं चतुर्गुणक्षीरं यकृत्प्लीहोदरापहम् ॥

चित्रकघृतम् ।

पिप्पलीकल्कसंयुक्तं घृतं क्षीरचतुर्गुणम् ।
पिबेत् प्लीहाग्निमांदादियकृद्रोगहरं परम् ॥

पिप्पलीघृतम् ।

चित्रकस्य तुलाक्वाथे घृतप्रस्थं विपाचयेत् ।
आरनालं तद् द्विगुणं दधिमण्डं चतुर्गुणम् ॥
पञ्चकोलकतालीशक्षारैर्लवणसंयुतैः ।
द्विजीरकनिशायुग्मैर्मरिचं तत्र दापयेत् ॥
प्लीहगुल्मोदराध्मानपाण्डुरोगारुचिर्ज्वरान् ।
वस्तिहृत्पार्श्वकट्यूरुशूलोदावर्त्तपीनसान् ॥
हन्यात् पीतं तदर्शांसि शोथघ्नं वह्निदीपनम् ।
बलवर्णकरञ्चापि भस्मकञ्च नियच्छति ॥

चित्रकघृतम् ।

रोहितकत्वचः श्रेष्ठाः पलानां पञ्चविंशतिः ।

कोलद्विप्रस्थसंयुक्तं कषायमुपकल्पयेत्॥
पलिकैः पञ्चकोलैश्च तत्सर्व्वैश्चापि तुल्यया।
रोहितकत्वचा पिष्टैर्घृतप्रस्थं विपाचयेत्॥
प्लीहाभिवृद्धिं शमयेदेतदाशु प्रयोजितम्।
तथा गुल्मज्वरश्वासक्रिमिपाण्डुत्वकामलाः॥

रोहितकं घृतम्।

रोहितकात्पलशतं चोदयेद्बदराढकम्।
साधयित्वा जलद्रोणे चतुर्भागावशेषिते॥
घृतप्रस्थं समावाप्य छागचीरचतुर्गुणम्।
तस्मिन् दद्यादिमान् कल्कान् सर्व्वांस्तानचसम्मितान्॥
व्योषं फलत्रिकं हिङ्गु यमानीं तुम्बुरुं विडम्।
अजाजीकृष्णलवणं दाडिमं देवदारु च॥
पुनर्नवां विशालाञ्च यवचारं सपौष्करम्।
विड़ङ्गं चित्रकञ्चैव हवुषाञ्चविकां वचाम्॥
एतैर्घृतं विपक्वन्तु स्थापयेद्भाजने दृढे।
पाययेत्त्रिपलां मात्रां व्याधिं बलमपेक्ष्य च॥
रसकेनाथ यूषेण पयसा वापि भोजयेत्।
उपयुक्ते घृते तस्मिन् व्याधीन् हन्यादिमान् बहून्॥
यकृत्प्लीहोदरञ्चैव प्लीहशूलं यकृत्तथा।
कच्छिशूलञ्च हृच्छूलं पार्श्वशूलमरोचकम्॥
विबन्धशूलं शमयेत्पाण्डुरोगं सकामलम्।

छर्द्यतीसारशमनं तन्द्राज्वरविनाशनम् ॥
महारोहितकं नाम प्लीहघ्नन्तु विशेषतः ।
॥ महारोहितकं घृतम् ।

इति प्लीहयकृच्चिकित्सा ।

अथ शोथाधिकारः ।

शुण्ठीपुनर्नवैरण्डपञ्चमूलशृतं जलम् ।
वातिके श्वयथौ शस्तं पानाहारपरिग्रहे ॥
दशमूलं सर्व्वथा च शस्तं वाते विशेषतः ।

क्षीराशनः पित्तकृतेऽथ शोथे
त्रिवृद्गुडूचीत्रिफलाकषायम् ।
पिबेद्गवां मूत्रविमिश्रितं वा
फलत्रिकाचूर्णमथाक्षमात्रम् ॥

अभयादारुमधुकतिक्ता दन्ती सपिप्पली ।
पटोलं चन्दनं दार्व्वी त्रायमाणेन्द्रवारुणी ॥
एषां क्वाथः ससर्पिष्कः श्वयथुज्वरदाहहा ।
विसर्पतृष्णासन्तापसन्निपातविषापहा ॥
शीतवीर्य्यैर्हिमजलैरभ्यङ्गादींश्च कारयेत् ।

पुनर्नवाविश्वत्रिवृद्गुडूची-
सम्याकपथ्यामरदारुकल्कम् ।

शोथे कफोत्थे महिषाचयुक्तं
मूत्रं पिबेद्वा सलिलं तथैषाम् ॥
कफे तु कृष्णासिकतापुराणपिण्याकशिग्रुत्वगुमाप्रलेपः।
कुलत्थशुण्ठीजलमूत्रसेकश्चण्डागुरुभ्यामनुलेपनञ्च ॥
अजाजिपाठाघनपञ्चकोलव्याघ्रीरजन्यः सुखतोयपीताः।
शोथं त्रिदोषं चिरजं प्रवृद्धं निघ्नन्ति भूनिम्बमहौषधे च ॥
पुनर्नवानिम्बपटोलशुण्ठीतिक्तामृतादार्व्वभयाकषायः।
सर्व्वाङ्गशोथोदरकासशूलश्वासान्वितं पाण्डुगदं निहन्ति ॥

पुनर्नवाष्टकः।

आर्द्रकस्य रसः पीतः पुराणगुड़मिश्रितः।
अजाक्षीराशिनां शीघ्रं सर्व्वशोथहरो भवेत् ॥
पुनर्नवादारुशुण्ठीक्वाथे मूत्रे च केवले।
दशमूलरसे वापि गुग्गुलुः शोथनाशनः ॥
बिल्वपत्ररसं पूतं सोषणं श्वयथौ त्रिजे।
विट्सङ्गे चैव दुर्नाम्नि विदध्यात् कामलास्वपि ॥
गुडपिप्पलीशुण्ठीनां चूर्णं श्वयथुनाशनम्।
आमाजीर्णप्रशमनं शूलघ्नं वस्तिशोधनम् ॥
पुरो मूत्रेण सेव्येत पिप्पली वा पयोऽन्विता।
गुड़ेन वाभयातुल्या विश्वं वा शोथरोगिणाम् ॥
गुड़ार्द्रकं वा गुडनागरं वा
गुड़ाभयं वा गुडपिप्पलीं वा।

कर्षाभिवृद्ध्या त्रिपलप्रमाणं
खादेन्नरः पक्षमथापि मासम् ॥
शोथप्रतिश्याय गलास्य रोगान्
सश्वासकासारुचिपीनसांश्च ।
जीर्णज्वरार्शोग्रहणीविकारान्
हन्यात् तथान्यान् कफवातरोगान् ॥
स्थलपद्ममयं कल्कं पयसालोड्य पाययेत् ।
शोहामयहरश्चैव सर्व्वाङ्गैकाङ्गशोथजित् ॥
दारुगुग्गुलुशुण्ठीनां कल्को मूत्रेण शोथजित् ।
वर्षाभूशृङ्गवेराभ्यां कल्को वा सर्व्वशोथजित् ॥
सिंहास्यामृतभण्टाकीक्वाथं कृत्वा समाक्षिकम् ।
पीत्वा शोथं जयेज्जन्तुः श्वासं कासं वमिं ज्वरम् ॥
भूनिम्बविश्वकल्कं जग्ध्वा पेयः पुनर्नवाक्वाथः ।
अपहरति नियतमाशु शोथं सर्व्वाङ्गगं नृणाम् ॥
शोथनुत् कोकिलाक्षस्य भस्म मूत्रेण वाम्भसा ।
क्षीरं शोथहरं दारुवर्षाभूनागरैः शृतम् ॥
पेयं वा चित्रकव्योषत्रिवृद्दारुप्रसाधितम् ॥
पुनर्नवामूलकपित्थदारु-
च्छिन्नोद्भवाचित्रकमूलसिद्धाः ।
रसा यवाग्वश्च पयांसि यूषाः
शोथे प्रदेया दशमूलगर्भाः ॥
क्षारद्वयं स्याल्लवणानि चत्वा-

व्यंयोरजीव्योषफलत्रिके च ।
सपिप्पलीमूलविड़ङ्गसारं
मुस्ताजमोदामरदारुविल्वम् ॥
कलिङ्गकश्चित्रकमूलपाठे
यष्ट्याह्वयं सातिविषं पलांशम् ।
सहिङ्गु कर्षं त्वथ शुष्कचूर्णं
द्रोणन्तथा मूलकशुण्ठकानाम् ॥
स्याद्भस्मनस्तत्सलिलेन साध्यम्
आलोड्य यावद्घनमप्यदग्धम् ।
स्यानन्ततः कोलसमाञ्च मात्रां
कृत्वा सुशुष्कां विधिना प्रयुञ्ज्यात् ॥
प्लीहोदरश्वित्रहलीमकार्शः-
पाण्ड्वामयारोचकशोथशोषान् ।
विसूचिकागुल्मगराश्मरीश्च
सश्वासकासान् प्रणुदेत् सकुष्ठान् ॥
सौवर्चलं सैन्धवञ्च विड़मौद्भिदमेव च ।
चतुर्लवणमत्र स्याज्जलमष्टगुणं भवेत् ॥
क्षारगुड़िका ।

पुनर्नवाचित्रकदेवदारु-
पञ्चोषणक्षारहरीतकीनाम् ।
कल्केन पक्वं दशमूलतोये

घृतोत्तमं शोथनिसूदनञ्च ॥

पुनर्नवाद्यं घृतम् ।

पुनर्नवाक्वाथकल्कसिद्धं शोथहरं घृतम् ।
विश्वौषधस्य कल्केन दशमूलजले शृतम् ॥
घृतं निहन्याच्छ्वयथुं ग्रहणीं पाण्डुतामयम् ।

शुण्ठीघृतम् ।

सचित्रकाधान्ययमानीपाठाः
सदीप्यकत्र्यूषणवेतसाम्लाः ।
बिल्वात्फलं दाड़िमयावशूकं
सपिप्पलीमूलमथापि चव्यम् ॥
पिष्ट्वाक्षमात्राणि जलाढकेन
पक्का घृतप्रस्थमथोपयुञ्ज्यात् ।
अर्शांसि गुल्मान् श्वयथुञ्च कृच्छ्रं
निहन्ति वह्निञ्च करोति दीप्तम् ॥

चित्रकाद्यं घृतम् ।

रसे विपाचयेत् सर्पिः पञ्चकोलकुलत्थयोः ।
पुनर्नवायाः कल्केन घृतं शोथविनाशनम् ॥

पञ्चकोलाद्यं घृतम् ।

क्षीरं घटे चित्रककल्कलिप्ते
दध्यागतं साधु विमथ्य तेन।
तज्जं घृतं चित्रकमूलकल्कं
तक्रेण सिद्धं श्वयथुघ्नमग्र्यम्॥
अर्शोऽतिसारानिलगुल्ममेहां-
स्तद्धन्ति संवर्द्धयते बलञ्च।

चित्रकघृतम्।

माणककाथ कल्काभ्यां घृतप्रस्थं विपाचयेत्।
एकजं द्वन्द्वजं शोथं त्रिदोषञ्च व्यपोहति॥

माणकं घृतम्।

स्थलपद्मपलान्यष्टौ व्यूषणस्य चतुःपलम्।
घृतप्रस्थं पचेदेभिः क्षीरं दत्त्वा चतुर्गुणम्॥
पञ्च कासान् हरेच्छीघ्रं शोथञ्चैव सुदुस्तरम्।

स्थलपद्मकं घृतम्।

शैलेयकुष्ठागुरुदारुकौन्ती-
त्वक्पद्मकैलाम्बुपलाशमुस्तैः।
प्रियङ्गुस्थौणेयकहेममांसी-
तालीशपत्रप्लवपत्रधान्यैः॥
श्रीवेष्टकध्यामकपिप्पलीभिः

पृक्कानखैर्वापि यथोपलाभम् ।
वातान्वितेऽभ्यङ्गमुषन्ति तैलं
सिद्धं सुपिष्टैरपि च प्रदेहम् ॥
शैलेयाद्यं तैलम् ।

शुष्कमूलकवर्षाभूदारुरास्नामहौषधैः ।
पक्वमभ्यञ्जनात्तैलं सशूलं श्वयथुं जयेत् ॥
शुष्कमूलाद्यं तैलम् ।

पुनर्नवामृतादारुदशमूलरसाढ़के ।
आर्द्रकस्वरसे प्रस्थे गुडस्य तु तुलां पचेत् ॥
तत्सिद्धं व्योषचव्यैलात्वक्पत्रैः कार्षिकैः पृथक् ।
चूर्णीकृतैः क्षिपेच्छीते मधुनः कुड़वं लिहेत् ॥
लेहः पौनर्नवो नाम शोथशूलनिसूदनः ।
श्वासकासाऽरुचिहरो बलवर्णाग्निवर्द्धनः ॥
पुनर्नवालेहः ।

दशमूलकषायस्य कंसे पथ्याशतं पचेत् ।
तुलां गुड़ाद्दत्ते दद्याद्द्योषक्षारं चतुःपलम् ।
त्रिसुगन्धं सुवर्णांशं प्रस्थार्द्धं मधुनो हिमे ।
दशमूलीहरीतक्यः शोथान् हन्युः सुदारुणान् ॥
ज्वरारोचकगुल्मार्शोमेहपाण्डूदरामयान् ।

प्रत्येकमेककर्षांशं त्रिसुगन्धमितो भवेत् ॥
कंसहरीतकी चैषा चरके पच्यतेऽन्यथा।
एतन्मानेन तुल्यत्वं तेन तत्रापि वर्ण्यते ॥

दशमूलीहरीतकी।

द्विपञ्चमूलस्य पचेत् कषाये
कंसे भयानाञ्च शतं गुड़ाच्च।
लेहे सुसिद्धे च विनीय चूर्णं
व्योषत्रिसौगन्ध्यसुपाश्रिते च ॥
प्रस्थार्द्धमात्रं मधुनः सुशीते
किञ्चिच्च चूर्णादपि यावशूकात्।
एकाभयां प्राश्य ततश्च लेहा-
च्छुक्तिं निहन्ति श्वयथुं प्रवृद्धम् ॥
कासज्वरारोचकमेहगुल्मान्
प्लीहत्रिदोषोदरपाण्डुरोगान्।
कार्श्यामवातावसृगम्लपित्तं
वैवर्ण्यमूत्रानिलशुक्रदोषान् ॥
अत्र व्याख्यान्तरं नोक्तं व्याख्या पूर्व्वैव यच्छुभा।

कंसहरीतकी।

लेपोऽरुष्करशोथं निहन्ति तिलदुग्धमधुनवनीतैः।
तत्तरुतलमृद्भिर्वा शालदलैर्वा तु न चिरेण ॥

शोथे विषनिमित्ते तु विषोक्ता सम्मता क्रिया ।
ग्राम्याजानूपपिशितलवणं शुष्कशाकं नवान्नम् ॥
गौड़ं पिष्टान्नं दधि सकृशरं विज्जलं मद्यमम्लम् ।
धानावल्लूरं समशनमथो गुर्व्वसात्म्यं विदाहि ॥
स्वप्नञ्चारात्रौ श्वयथुगदवान् वर्जयेन्मैथुनञ्च ।

इति शोथचिकित्सा ।

अथ वृद्ध्यधिकारः ।

गुग्गुलुरुवुतैलं वा गोमूत्रेण पिवेन्नरः ।
वातवृद्धिं निहन्त्याशु चिरकालानुबन्धिनीम् ॥
सक्षीरं वा पिवेत् तैलं मासमेरण्डसम्भवम् ।
पुनर्नवायास्तैलं वा तैलं नारायणं तथा ॥
पाने वस्तौ रुरोस्तैलं पेयं वा दशकाम्भसा ।
चन्दनं मधुकं पद्ममुशीरं नीलमुत्पलम् ॥
क्षीरपिष्टैः प्रदेहः स्याद्दाहशोथरुजापहः ।
पञ्चवल्कलकल्केन सघृतेन प्रलेपनम् ॥
सर्व्वं पित्तहरं कार्य्यं रक्तजे रक्तमोचणम् ।
श्लेष्मवृद्धिं तूष्णवीर्य्यैर्मूत्रपिष्टैः प्रलेपयेत् ॥
पीतदारुकषायञ्च पिवेन्मूत्रेण संयुतम् ।
स्विन्नं मेदःसमुत्थन्तु लेपयेत् सुरसादिना ॥

शिरोविरेकद्रव्यैर्वा सुखोष्णैर्मूत्रसंयुतैः।
संस्वेद्य मूत्रप्रभवां वस्त्रपट्टेन वेष्टयेत्॥
सीवन्याः पार्श्वतोऽधस्ताद्विध्येद्व्रीहिमुखेन वै।
शङ्खोपरि च कर्णान्ते त्यक्त्वा सीवनिमादहेत्॥
व्यत्यासाद्वा शिरां विध्येदन्त्रवृद्धिनिवृत्तये।
अङ्गुष्ठमध्ये त्वक् छित्त्वा दहेदङ्गविपर्य्यये॥
रास्नायष्ट्यामृतैरण्डबलागोक्षुरसाधितः।
क्वाथोऽन्त्रवृद्धिं हन्त्याशु रुबुतैलेन मिश्रितः॥
तैलमेरण्डजं पीत्वा बलासिद्धपयोऽन्वितम्।
आध्मानशूलोपचितामन्त्रवृद्धिं जयेन्नरः॥
हरीतकीं मूत्रसिद्धां सतैलां लवणान्विताम्।
प्रातः प्रातश्च सेवेत कफवातामयापहाम्॥

गोमूत्रसिद्धां रुबुतैलभृष्टां
हरीतकीं सैन्धवसंप्रयुक्ताम्।
खादेन्नरः कोष्णजलानुपानां
निहन्ति वृद्धिं चिरजां प्रवृद्धाम्॥

त्रिफलाक्वाथगोमूत्रं पिबेत् प्रातरतन्द्रितः।
कफवातोद्भवं हन्ति श्वयथुं वृषणोत्थितम्॥
सरलागुरुकुष्ठानि देवदारुमहौषधम्।
मूत्रारनालसंयुक्तं शोथघ्नं कफवातनुत्॥
भृष्टो रुबुकतैलेन कल्कः पथ्यासमुद्भवः।
कृष्णासैन्धवसंयुक्तो वृद्धिरोगहरः परः॥

गव्यं घृतं सैन्धवसंप्रयुक्तं शम्बूकभाण्डे निहितं प्रयत्नात्
सप्ताहमादित्यकरैर्विपक्वं निहन्ति कूरण्डमतिप्रवृद्धम् ॥
ऐन्द्रीमूलभवं चूर्णं रुबुतैलेन मर्द्दितम् ।
व्यहाद्गोपयसा पीतं सर्व्ववृद्धिनिवारणम् ॥
रुद्रजटामूललिप्ता करटच्यङ्गचर्म्मणा ।
बद्धा वृद्धिः शमं याति चिरजापि न संशयः ॥
निष्पिष्टमारणालेन रूपिकामूलवल्कलम् ।
लेपो वृद्ध्यामयं हन्ति बद्धमूलमपि दृढ़म् ॥
वचा सर्षपकल्केन प्रलेपो वृद्धिनाशनः ।
लज्जाशृम्भमलाभ्याञ्च लेपो वृद्धिहरः परः ॥
मूलं विल्वकपित्थयोररलुकस्याग्नेर्बृहत्योर्द्वयोः
श्यामापूतिकरञ्जशिग्रुकतरोर्विश्वौषधारुष्करम् ।
कृष्णाग्रन्थिकचव्यपञ्चलवणचाराजमोदान्वितं
पीतं काञ्जिकोष्णतोयमथितं चूर्णीकृतं ब्रध्ननुत् ॥
अवीचीरेण गोधूमकल्कं कुन्दुरुकस्य वा ॥
प्रलेपनं सुखोष्णं स्याद् ब्रध्नशूलहरः परः ॥
मृतमात्रे तु वै काके विशस्ते संप्रवेशयेत् ।
ब्रध्नं मुहूर्त्तं मेधावी तत्चणादरुजं भवेत् ॥
अजाजीहवुषाकुष्ठं गोधूमं वदराणि च ।
काञ्जिकेन समं पिष्ट्वा कुर्य्याद् ब्रध्नप्रलेपनम् ॥
सैन्धवं मदनं कुष्ठं शताह्वां निचुलं वचाम् ।
ह्रीवेरं मधुकं भार्गीं देवदारु सनागरम् ॥

कट्फलं पौष्करं मेदां चविकं चित्रकं शटीम्।
विडङ्गातिविषे श्यामां रेणुकां नीलिनीं स्थिराम्॥
विल्वाजमोदे कृष्णाश्च दन्तीरास्ने प्रपिष्य च।
साध्यमेरण्डजं तैलं तैलं वातविकारनुत्॥
ब्रध्नोदावर्त्तगुल्मार्शःप्लीहमेहाढ्यमारुतान्।
आनाहमश्मरीञ्चैव हन्यात्तदनुवासनात्।
वृहत्सैन्धवाद्यं तैलम्।

घृतं चौरेश्वरं योज्यं ब्रध्नवृद्धिनिवृत्तये।

इति वृद्धिब्रध्नचिकित्सा।

अथ गलगण्डाधिकारः।

यवमुद्गपटोलानि कटुरूक्षञ्च भोजनम्।
छर्द्दिं सरक्तमुक्तिञ्च गलगण्डे प्रयोजयेत्॥
तण्डुलोदकपिष्टेन मूलेन परिलेपितः।
हस्तिकर्णपलाशस्य गलगण्डः प्रशाम्यति॥
सर्षपान् शिग्रुवीजानि शणवीजातसीयवान्।
मूलकस्य च वीजानि तक्रेणाम्लेन पेषयेत्॥
गण्डानि ग्रन्थयश्चैव गलगण्डाः सुदारुणाः।
प्रलेपात्तेन शाम्यन्ति विलयं यान्ति चाचिरात्॥
जीर्णकर्कारुकरसो विडसैन्धवसंयुतः।

नस्येन हन्ति तरुणं गलगण्डं न संशयः ॥
जलकुम्भीकजं भस्म पक्वं गोमूत्रगालितम् ।
पिबेत् कोद्रवभक्ताशी गलगण्डप्रशान्तये ॥
सूर्य्यावर्त्तरसोनाभ्यां गलगण्डोपनाहने ।
स्फोटास्रावैः शमं याति गलगण्डो न संशयः ॥
तिक्तालाबुफले पक्वे सप्ताहमुषितं जलम् ।
मद्यं वा गलगण्डघ्नं पानात्पथ्यानुसेविनः ॥
कटुफलचूर्णान्तर्गलघर्षो गलगण्डमपहरति ।
घृतमिश्रं पीतमिव श्वेतगिरिकर्णिकामूलम् ॥
महिषीमूत्रविमिश्रं लोहमलसंस्थितं घटे मासम् ।
अन्तर्धूमविदग्धं लिह्यान्मधुनाथ गलगण्डे ॥
जिह्वायाः पार्श्वतोऽधस्ताच्छिरा द्वादश कीर्त्तिताः ।
तासां स्थूलशिरे द्वेऽधश्छिन्द्यात्ते च शनैः शनैः ॥
वडिशेनैव संगृह्य कुशपत्रेण बुद्धिमान् ।
स्रुते रक्ते व्रणे तस्मिन् दद्यात्सगुडमार्द्रकम् ॥
भोजनञ्चानभिष्यन्दि यूषः कौलत्थ इष्यते ।
कर्णयुग्मबहिःसन्धिमध्याभ्यासे स्थितञ्च यत् ॥
उपर्य्युपरि तच्छिन्द्याद्गलगण्डे शिरात्रयम् ।
विडङ्गक्षारसिन्धूत्थरास्नाग्निव्योषदारुभिः ॥
कटुतुम्बीफलरसैः कटुतैलं विपाचयेत् ।
चिरोत्थमपि नस्येन गलगण्डं निवारयेत् ॥

तुम्बीतैलम् ।

तैलं पिबेच्चामृतवल्लिनिम्बहिंस्राभयावृक्षकपिप्पलीभिः ।
सिद्धं बलाभ्याञ्च सदेवदारु हिताय नित्यं गलगण्डरोगी ॥

अमृताद्यं तैलम् ।

माक्षिकाढ्यः सकृत्पीतः क्वाथो वरुणमूलजः ।
गण्डमालां निहन्त्याशु चिरकालानुबन्धिनीम् ॥
पिष्टा ज्येष्ठाम्बुना पेयाः काञ्चनालत्वचः शुभाः ।
विश्वभेषजसंयुक्ता गण्डमालापहाः पराः ॥
आरग्वधशिफाच्छिन्नं पिष्टा तण्डुलवारिणा ।
सम्यङ्नस्यप्रलेपाभ्यां गण्डमालां समुद्धरेत् ॥
गण्डमालाभयार्त्तानां नस्यकर्म्मणि योजयेत् ।
निर्गुण्ड्याश्च शिफां सम्यक् वारिणा परिपेषिताम् ॥
कोषातकीनां स्वरसेन नस्यं तुम्बग्रास्तु वा पिप्पलीसंयुतेन ।
तैलेन वा रिष्टभवेन कुर्य्यात् वचोपकुल्ये सह माक्षिकेण ॥
ऐन्द्र्या वा गिरिकर्ण्या वा मूलं गोमूत्रयोगतः ।
गण्डमालां हरेत्पीतं चिरकालोत्थितामपि ॥
अलम्बुषादलोद्भूतात् स्वरसाद् द्वे पले पिबेत् ।
अपच्या गण्डमालायाः कामलायाश्च नाशनः ॥
गलगण्डगण्डमालाकूरण्डांश्च विनाशयेत् ।
पिष्टं ज्येष्ठाम्बुना मूलं लेपाद् ब्राह्मणयष्टिकम् ॥
अभ्यङ्गान्नाशयेन्नृणां गण्डमालां सुदारुणाम् ।

कुच्छन्दर्य्या विपक्कं तु चणात्तैलवरं ध्रुवम् ॥
कुच्छुन्दरीतैलम् ।

गलगण्डापहं तैलं सिद्धं ग्राखोटकत्वचा ।
विम्बग्रश्वमारनिर्गुण्डीसाधितञ्चापि नावनम् ॥
ग्राखोटविम्बग्राद्यतैले ।

निर्गुण्डीस्वरसे चाथ लाङ्गलीमूलकल्कितम् ।
तैलं नस्यान्निहन्त्याशु गण्डमालां सुदारुणाम् ॥
निर्गुण्डीतैलम् ।

वनकार्पासिकामूलं तण्डुलैः सह योजितम् ।
पक्का तु पूपिकां खादेदपचीनाशनाय तु ॥
शोभाञ्जनं देवदारु काञ्जिकेन तु पेषितम् ।
कोष्णं प्रलेपतो हन्यादपचीमतिदुस्तराम् ॥
सर्षपारिष्टपत्राणि दग्ध्वा भल्लातकैः सह ।
छागमूत्रेण संपिष्टमपचीघ्नं प्रलेपनम् ॥
अश्वत्थकाष्ठं निचुलं गवां दन्तञ्च दाहयेत् ॥
वराहमज्जसंयुक्तं भस्म हन्त्यपचीव्रणान् ॥
पार्ष्णिं प्रति द्वादश चाङ्गुलानि
मित्वेन्द्रवस्तिं परिवर्ज्य सम्यक् ।

विदार्य्य मत्स्याण्डनिभानि वैद्यो
निकृष्य जालान्यनलं विदध्यात् ॥
मणिबन्धोपरिष्टाद्वा कुर्य्याद्रेखात्रयं भिषक्।
अङ्गुल्यान्तरितं सम्यगपचीनां प्रशान्तये ॥
दण्डोत्पलाभवं मूलं बद्धं पुष्येऽपचीं जयेत्।
अपामार्गस्य वा छिन्द्याज्जिह्वातलगते शिरे ॥
व्योषं विड़ङ्गं मधुकं सैन्धवं देवदारु च।
तैलमेतैः शृतं नस्यात् कृच्छ्रामप्यपचीं जयेत् ॥
व्योषाद्यं तैलम्।

चन्दनं साभया लाक्षा वचा कटुकरोहिणी।
एतैस्तैलं शृतं पीतं समूलामपचीं जयेत् ॥
चन्दनाद्यं तैलम्।

गुञ्जाह्वयारिष्टश्यामार्कसर्षपैर्मूत्रसाधितम्।
तैलन्तु दशधा पश्चात् कणालवणपञ्चकम् ॥
मरिचैश्चूर्णितैर्युक्तं सर्व्वावस्थागतां जयेत्।
अभ्यङ्गादपचीमुग्रां वल्मीकार्शोऽर्व्वुदव्रणान् ॥
गुञ्जाद्यं तैलम्।

ग्रन्थिष्वामेषु कुर्व्वीत भिषक् शोथप्रतिक्रियाम्।
पक्वानापाट्य संशोध्य रोपयेद् व्रणभेषजैः ॥

हिंस्रा सरोहिण्यमृता च भार्गी
श्यामाकविल्वागुरुकृष्णगन्धाः ।
गोपित्तपिष्टाः सह तालपर्ण्या
ग्रन्थौ विधेयोऽनिलजे प्रलेपः ॥

जलात्मिकाः पित्तकृते हितास्तु चीरोदकाभ्यां परिसेचनञ्च ।
काकोलिवर्गस्य तु शीतलानि पिबेत्कषायाणि सशर्कराणि ॥
द्राचारसेनेचुरसेन वापि चूर्णं पिबेद्वापि हरीतकीनाम् ।
मधूकजम्ब्वर्जुनवेतसानां त्वग्भिः प्रदेहानवतारयेच्च ॥
कृतेषु दोषेषु यथानुपूर्व्या ग्रन्थौ भिषक् श्लेष्मसमुत्थिते तु ।
खिन्ने च विम्लापनमेव कुर्य्यादङ्गुष्ठरेणुहशदीसुतैश्च ॥

विकङ्कतारग्वधकाकणन्ती
काकादनीतापसवृत्तमूलैः ।
आलेपयेदेनमलाबुभार्गी-
करञ्जकालामदनैश्च विद्वान् ॥

दन्ती चित्रकमूलत्वक् सुधार्कपयसी गुडः ।
भल्लातकास्थिकाशीशं लेपो भिन्द्याच्छिलामपि ॥
ग्रन्थ्यार्व्वुदादिजिल्लेपो माद्ववाहककीटजः ।
सर्जिकामूलकच्चारः शङ्खचूर्णसमन्वितः ॥
प्रलेपो विहितस्तीच्णो हन्ति ग्रन्थ्यार्व्वुदादिकान् ।
ग्रन्थीनमर्म्मप्रभवानपक्वानुद्धृत्य वाग्निं विदधीत वैद्यः ॥

चारेण वै तान् प्रतिसारयेत् तु
संलिख्य संलिख्य यथोपदेशम् ।

ग्रन्थ्यर्ब्बुदानां न यतो विशेषः
प्रदेशहेत्वाकृतिदोषदूष्यैः ॥
ततश्चिकित्सेद्भिषगर्ब्बुदानि
विधानविद् ग्रन्थिचिकित्सितेन ।
वातार्ब्बुदे चाप्युपनाहनानि
स्निग्धैश्च मांसैरथवेशवारैः ॥
स्वेदं विदध्यात् कुशलस्तु नाड्या
शृङ्गेण रक्तं बहुशो हरेच्च ।
स्वेदोपनाहाम्टदवस्तुपथ्याः
पित्तार्ब्बुदे काय विरेचनानि ॥
विघृष्य चोडुम्बरशाकगोजी-
पत्रैर्भृशं चौद्रयुतैः प्रलिम्पेत् ।
श्लक्ष्णीकृतैः सर्जरसप्रियङ्गु-
पतङ्गलोध्रार्जुनयष्टिकाह्वैः ॥
लेपनं शङ्खचूर्णेन सह मूलकभस्मना ।
कफार्ब्बुदापहं कुर्य्याद् ग्रन्थ्यादिषु विशेषतः ॥
निष्पावपिण्याककुलत्थकल्कै-
र्मांसप्रगाढैर्दधिमर्द्दितैश्च ।
लेपं विदध्यात् क्रिमयो यथात्र
मुञ्चन्त्यपत्यान्यथ मक्षिका वा ॥
अल्पावशिष्टं क्रिमिभिः प्रजग्धं
लिखेत्ततोऽग्निं विदधीत पश्चात् ।

यदल्पमूलं त्रपुताम्रसीसैः
संवेश्य पत्रैरथ वायसैर्वा ॥
क्षाराग्निशस्त्राण्यवतारयेच्च
मुहुर्मुहुः प्राणमवेक्षमाणः ।
यदृच्छया चोपगतानि पाकं
पाकक्रमेणोपचरेद्यथोक्तम् ॥
उपोदिकारसाभ्यक्तास्तत्पत्रपरिवेष्टिताः ।
प्रणश्यन्त्यचिरान्नृणां पीड़कार्ब्बुदजातयः ॥
उपोदिकाकाञ्जिकतक्रपिष्टा
तयोपनाहो लवणेन मिश्रः ।
हृष्टोऽर्ब्बुदानां प्रशमाय कैश्चि-
द्दिने दिने वा त्रिषु मर्म्मजानाम् ॥
लेपोऽर्ब्बुदजिद्रम्भामोचकभस्मतुषशङ्खचूर्णकृतः ।
सरटरुधिरार्द्रकगन्धकयवविड़ङ्गनागरैर्वाथ ॥
स्नुहीगण्डीरिकास्वेदो नाशयेदर्ब्बुदानि च ।
शीषकेनाथ लवणैः पिण्डारकफलेन वा ॥
हरिद्रालोध्रपत्तङ्गगृहधूममनःशिला ।
मधुप्रगाढ़ो लेपोऽयं मेदोऽर्ब्बुदहरः परः ॥
एतामेव क्रियां कुर्य्यादशेषां शर्करार्ब्बुदे ॥

इति गलगण्डगण्डमालापचीग्रन्थ्यर्ब्बुदाधिकारः ।

——

अथ श्लीपदाधिकारः।

लङ्घनालेपनस्वेदरेचनै रक्तमोक्षणैः।
प्रायः श्लेष्महरैरुष्णैः श्लीपदं समुपाचरेत्॥
धुस्तूरैरण्डनिर्गुण्डीवर्षाभूशिग्रुसर्षपैः।
प्रलेपः श्लीपदं हन्ति चिरोत्थमतिदारुणम्॥
निष्पिष्टमारनालेन रूपिकामूलवल्कलम्।
प्रलेपाच्छ्लीपदं हन्ति बद्धमूलमपि दृढम्॥
पिण्डारकतरुसम्भववन्दाकर्णिका जयति सर्पिषा पीता।
श्लीपदमुग्रं नियतं बद्धा सूत्रेण जङ्घायाम्॥
हितश्चालेपने नित्यं चित्रको देवदारु वा।
सिद्धार्थशिग्रुकल्को वा सुखोष्णो मूत्रपेषितः॥
स्नेहस्वेदोपनाहांश्च श्लीपदेऽनिलजे भिषक्।
कृत्वा गुल्फोपरि शिरां विध्येत् तु चतुरङ्गुले॥
गुल्फस्याधः शिरां विध्येत् श्लीपदे पित्तसम्भवे।
पित्तघ्नीञ्च क्रियां कुर्य्यात्पित्तार्ब्बुदविसर्पवत्॥
मञ्जिष्ठां मधुकं रास्नां सहिंस्रां सपुनर्नवाम्।
पिष्ट्वारनालैर्लेपोऽयं पित्तश्लीपदशान्तये॥
शिरां सुविदितां विध्येदङ्गुष्ठे श्लेष्मश्लीपदे।
मधुयुक्तानि चाभीक्ष्णं कषायाणि पिबेन्नरः॥
पिबेत्सर्षपतैलेन श्लीपदानां निवृत्तये।

पूतीकरञ्जच्छदजं रसं वापि यथाबलम् ॥
अनेनैव विधानेन पुत्रञ्जीवकजं रसम् ।
काञ्जिकेन पिबेच्चूर्णं मूत्रैर्वा वृद्धदारजम् ॥
रजनीं गुडसंयुक्तां गोमूत्रेण पिबेन्नरः ।
वर्षोत्थं श्लीपदं हन्ति दद्रुकुष्ठं विशेषतः ॥
गन्धर्व्वतैलभृष्टां हरीतकीं गोजलेन यः पिबति ।
श्लीपदबन्धनमुक्तो भवत्यसौ सप्तरात्रेण ॥
धान्याम्लं तैलसंयुक्तं कफवातविनाशनम् ।
दीपनञ्चामदोषघ्नमेतत् श्लीपदनाशनम् ॥
गोधावतीमूलयुक्तां खादेन्माषेण्डरीं नरः ।
जयेत् श्लीपदकोपोत्थं ज्वरं सद्यो न संशयः ॥
श्लीपदघ्नो रसोऽभ्यासाद्गुडूच्यास्तैलसंयुतः ।
त्रिकटुत्रिफलाचव्यं दार्व्वीवरुणगोक्षुरम् ॥
अलम्बुषां गुडूचीञ्च समभागानि चूर्णयेत् ।
सर्व्वेषां चूर्णमाहृत्य वृद्धदारस्य तत्समम् ॥
काञ्जिकेन च तत् पेयमक्षमात्रं प्रमाणतः ।
जीर्णे चापरिहारं स्याद्भोजनं सर्व्वकामिकम् ॥
नाशयेत् श्लीपदं स्थौल्यमामवातं सुदारुणम् ।
गुल्मकुष्ठानिलहरं वातश्लेष्मज्वरापहम् ॥

वृद्धदारकचूर्णम् ।

——

पिप्पलीत्रिफलादारुनागरं सपुनर्नवम्।
भागैर्द्विपलिकैरेषां तत्समं वृद्धदारकम्॥
काञ्जिकेन पिबेच्चूर्णं कर्षमात्रं प्रमाणतः।
जीर्णे चापरिहारं स्याद्भोजनं सर्व्वकामिकम्॥
श्लीपदं वातरोगांश्च हन्यात् प्लीहानमेव च।
अग्निञ्च कुरुते घोरं भस्मकञ्च नियच्छति॥

पिप्पल्यादिचूर्णम्।

कृष्णाचित्रकदन्तीनां कर्षमर्द्धपलं पलम्।
विंशतिश्च हरीतक्यो गुडस्य तु पलद्वयम्॥
मधुना मोदकं खादेत् श्लीपदं हन्ति दुस्तरम्।

कृष्णाद्यो मोदकः।

सुरसो देवकाष्ठञ्च त्रिकटुत्रिफले तथा।
लवणान्यथ सर्व्वाणि विडङ्गान्यथ चित्रकम्॥
चविकापिप्पलीमूलं गुग्गुलुर्हवुषा वचा।
जवाग्रजञ्च पाठा च शट्येला वृद्धदारकम्॥
कल्कैश्च कार्षिकैरेभिर्घृतप्रस्थं विपाचयेत्।
दशमूलीकषायेण धान्ययूषद्रवेण च॥
दधिमण्डसमायुक्तं प्रस्थं प्रस्थं पृथक् पृथक्।
पक्वं स्यादुद्धृतं कल्कात्पिबेत्कर्षत्रयं हविः॥
श्लीपदं कफवातोत्थं मांसरक्ताश्रितञ्च यत्।

मेदश्रितञ्च पित्तोत्थं हन्यादेव न संशयः ।
अपचीं गण्डमालाञ्च अन्त्रवृद्धिं तथार्ब्बुदम् ।
नाशयेद्ग्रहणीदोषं श्वयथुं गुदजानि च ॥
परमाग्निकरं हृद्यं कोष्ठक्रिमिविनाशनम् ।
घृतं सौरेश्वरं नाम श्लीपदं हन्ति सेवितम् ।
जीवकेन कृतं ह्येतत् रोगानीकविनाशनम् ।

सौरेश्वरं घृतम् ।

विडङ्गमरिचार्केषु नागरे चित्रके तथा ।
भद्रदार्व्येलकाख्येषु सर्व्वेषु लवणेषु च ॥
तैलं पक्वं पिबेद्वापि श्लीपदानां निवृत्तये ॥

विडङ्गाद्यं तैलम् ।

इति श्लीपदचिकित्सा ।

अथ विद्रध्यधिकारः ।

जलौकापातनं शस्तं सर्व्वस्मिन्नेव विद्रधौ ।
मृदुर्विरेको लघ्वन्नं स्वेदः पित्तोत्तरं विना ॥
वातघ्नमूलकल्कैस्तु वसातैलघृतप्लुतैः ।
सुखोष्णो बहलो लेपः प्रयोज्यो वातविद्रधौ ॥
स्वेदोपनाहाः कर्त्तव्याः शिग्रुमूलसमन्विताः ।

यवगोधूममुद्गैश्च सिद्धापिष्टैः प्रलेपयेत् ॥
विलीयते क्षणेनैवमपक्कश्चैव विद्रधिः ।
पुनर्नवादारुविश्वदशमूलाभयाम्भसा ॥
गुग्गुलुं रुवुतैलं वा पिबेन्मारुतविद्रधौ ।
पैत्तिकं शर्करालाजामधुकैः शारिवायुतैः ॥
प्रदिह्यात् क्षीरपिष्टैर्वा पयस्योशीरचन्दनैः ।
पिबेद्वा त्रिफलाक्वाथं त्रिवृत्कल्काक्षसंयुतम् ॥
पञ्चवल्कलकल्केन घृतमिश्रेण लेपनम् ।
यष्ट्याह्वशारिवादूर्व्वानलमूलैः सचन्दनैः ॥
क्षीरपिष्टैः प्रलेपस्तु पित्तविद्रधिशान्तये ।
इष्टकासिकतालोहगोशकृत्तुषपांशुभिः ॥
मूत्रपिष्टैश्च सततं स्वेदयेत् श्लेष्मविद्रधिम् ।
दशमूलकषायेण सस्नेहेन रसेन वा ॥
शोथं व्रणं वा कोष्णेन सशूलं परिषेचयेत् ।
त्रिफलाशिग्रुवरुणदशमूलाम्भसा पिबेत् ॥
गुग्गुलुं मूत्रयुक्तं वा विद्रधौ कफसम्भवे ।
पित्तविद्रधिवत्सर्व्वां क्रियां निरवशेषतः ॥
विद्रध्योः कुशलः कुर्य्याद्रक्तागन्तुनिमित्तयोः ।
शोभाञ्जनकनिर्यूहो हिङ्गुसैन्धवसंयुतः ॥
अचिरं विद्रधिं हन्ति प्रातः प्रातर्निषेवितः ।
शिग्रुमूलं जले धौतं दरपिष्टं प्रगालयेत् ॥
तद्रसं मधुना पीत्वा हन्त्यन्तर्विद्रधिं नरः ।

श्वेतवर्षाभुवो मूलं मूलं वरुणकस्य च ।
जलेन क्वथितं पीतमपक्वं विद्रधिं जयेत् ।
वरुणादिगणक्वाथमपक्वेऽभ्यन्तरोत्थिते ॥
ऊषकादिप्रतिवापं पिबेत् संशमनाय वै ॥
शमयति पाठामूलं क्षौद्रयुतं तण्डुलाम्भसा पीतम् ।
अन्तर्भूतं विद्रधिमुद्धतमाश्वेव मनुजस्य ॥
अपक्वे त्वेतदुद्दिष्टं पक्वे तु व्रणवत् क्रिया ॥
स्रुतेऽप्युर्द्धमधश्चैव मैरेयाम्लसुरासवैः ।
पेयो वरुणकादिस्तु मधुशिग्रुरसोऽथवा ॥
प्रियङ्गुधातकीलोध्रं कट्फलं तिलिशत्वचम् ।
एतैस्तैलं विपक्तव्यं विद्रधौ रोपणं परम् ॥

इति विद्रधिचिकित्सा ।

अथ व्रणशोथाधिकारः ।

आदौ विम्लापनं कुर्य्यात् द्वितीयमवसेचनम् ।
तृतीयमुपनाहञ्च चतुर्थीं पाटनक्रियाम् ॥
पञ्चमं शोधनञ्चैव षष्ठं रोपणमिष्यते ।
एते क्रमा व्रणस्योक्ताः सप्तमो वै क्षतापहः ॥
मातुलुङ्गाग्निमन्थौ च भद्रदारुमहौषधम् ।
अहिंस्रा चैव रास्ना च प्रलेपो वातशोथहा ॥
कल्कः काञ्जिकसंपिष्टः स्निग्धः शाखोटकत्वचः ।

सुपर्ण इव नागानां रक्तशोथविनाशनः ॥
दूर्व्वा च नलमूलञ्च मधुकं चन्दनं तथा ।
शीतलाश्च गणाः सर्व्वे प्रलेपः पित्तशोथहा ॥
न्यग्रधोडुम्बराश्वत्थप्लक्षवेतसवल्कलैः ।
ससर्पिष्कैः प्रलेपः स्याच्छोथनिर्वापणः स्मृतः ॥
आगन्तौ शोणितोत्थे च एष एव क्रियाक्रमः ।
अजगन्धाश्वगन्धा च कालासरलया सह ॥
एकैशिकाजशृङ्गी च प्रलेपः श्लेष्मशोथहा ।
पुनर्नवाशिग्रुदारुदशमूलमहौषधैः ॥
कफवातकृते शोथे लेपः कोष्णो विधीयते ।
न रात्रौ लेपनं दद्याद्दत्तञ्च पतितन्तथा ॥
न च पर्य्युषितं शुष्यमाणन्नैवावधारयेत् ।
शुष्यमाणमुपेक्षेत प्रदेहं पीडनं प्रति ॥
न चापि मुखमालिम्पेत् तेन दोषः प्रसिच्यते ।
स्थिरान् मन्दरुजः शोथान् स्नेहैर्वातकफापहैः ॥
अभ्यज्य स्वेदयित्वा च वेणुनाड्या ततः शनैः ।
विम्लापनार्थं मृद्नीयात्तलेनाङ्गुष्ठकेन वा ॥
रक्तावसेचनं कुर्य्यादादावेव विचक्षणः ।
शोथे महति संबद्धे वेदनावति च व्रणे ॥
यो नयाति शमं लेपस्वेदसेकापतर्पणैः ।
सोऽपि नाशं व्रजत्याशु शोथः शोणितमोक्षणात् ॥
एकतश्च क्रियाः सर्व्वा रक्तमोक्षणमेकतः ।

रक्तं हि व्यक्ततां याति तच्चेन्नास्ति न चास्ति रुक् ॥
स चेदेवमुपाक्रान्तः शोथो न प्रशमं व्रजेत् ।
तस्योपनाहैः पक्वस्य पाटनं हितमुच्यते ॥
तैलेन सर्पिषा वापि ताभ्यां वा शक्तुपिण्डिका ।
सुखोष्णः शोथपाकार्थमुपनाहः प्रशस्यते ॥
सतिला सातसीवीजा दध्यम्लाशक्तुपिण्डिका ।
सकिण्वकुष्ठलवणा शस्ता स्यादुपनाहने ॥
बालवृद्धासहक्षीणभीरूणां योषितामपि ।
मर्म्मोपरि च जाते च पक्वे शोथे च दारुणे ।
गर्वा दन्तं जले घृष्टं विन्दुमात्रं प्रलेपयेत् ॥
अत्यन्तकठिने चापि शोथे पाचनभेदनम् ।
कटुतैलान्वितैर्लेपात् सर्पनिर्म्मोकभस्मभिः ॥
चयः शाम्यति गण्डस्य प्रकोपः स्फुटति द्रुतम् ।
चिरविल्वाग्निकौ दन्ती चित्रको हयमारकः ॥
कपोतकङ्कगृध्राणां पुरीषाणि च दारणम् ।
क्षारद्रव्याणि वा यानि क्षारो वा दारणः परः ॥
द्रव्याणां पिच्छिलानान्तु त्वङ्मूलानि प्रपीडनम् ।
यवगोधूममाषाणां चूर्णानि च समासतः ॥
ततः प्रक्षालनं क्वाथः पटोलीनिम्बपत्रजः ।
अविशुद्धे विशुद्धे च न्यग्रोधादित्वगुद्भवः ॥
पञ्चमूलद्वयं वाते न्यग्रोधादिश्च पैत्तिके ।
आरग्वधादिको योज्यः कफजे सर्व्वकर्म्मसु ॥

तिलकल्कः सलवणो द्वे हरिद्रे त्रिवृद्‌घृतम्।
मधुकं निम्बपत्राणि लेपः स्याद् व्रणशोधनः॥

तिलाष्टकः।

निम्बपत्रं तिलादन्ती त्रिवृत् सैन्धवमाक्षिकम्।
दुष्टव्रणप्रशमनो लेपः शोधनकेशरी॥
एकं वा शारिवामूलं सर्व्वव्रणविशोधनम्।
पटोलं तिलयष्ट्याह्वत्रिवृद्दन्तीनिशाह्वयम्॥
निम्बपत्राणि चालेपः सपटुर्व्रणशोधनः।
त्रिफलाखदिरोदार्व्वीन्यग्रोधादिबलाकुशाः॥
निम्बकोलकपत्राणि कषायः शोधने हितः।
अपेतपूतिमांसानां मांसस्थानमरोहताम्॥
कल्कः संरोपणः कार्य्यस्तिलानां मधुकान्वितः।
निम्बपत्रमधुभ्यान्तु युक्तः संशोधनः स्मृतः॥
पूर्व्वाभ्यां सर्पिषा वापि युक्तश्चाप्युपरोहणः।
निम्बपत्रतिलैः कल्को मधुनाक्षतशोधनः॥
रोपणः सर्पिषा युक्तो यवकल्कोऽप्ययं विधिः।
निम्बपत्रघृतक्षौद्रदार्व्वीमधुकसंयुता॥
वर्त्तिस्तिलानां कल्को वा शोधयेद्रोपयेद् व्रणम्।
सप्तदलदुग्धकल्कः शमयति दुष्टव्रणं लेपेन॥
मधुयुक्ता शरपुङ्खा सर्व्वव्रणरोपणी कथिता।
मानुषशिरःकपालं तदस्थि वा लेपनं मूत्रेण॥

रोपणमिदं क्षतानां योगशतैरप्यसाध्यानाम्।
व्रणान् विशोधयेद्वर्त्त्या सूक्ष्मा स्यान्मर्म्मसन्धिगान्॥
अभयात्रिवृतादन्तीलाङ्गलीमधुसैन्धवैः।
सुषवीपत्रपत्तूरकर्णमोटकुठेरकाः॥
पृथगेते प्रलेपेन गम्भीरव्रणरोपणाः।
पञ्चवल्कलचूर्णैर्व्वा शुक्तिचूर्णसमन्वितैः॥
धातकीचूर्णलोध्रैर्वा तथा रोहन्ति ते व्रणाः।
सदाहा वेदनावन्तो व्रणा ये मारुतोत्तराः॥
तेषां तिलानुमांश्चैव भृष्टान् पयसि निर्व्वृतान्।
तेनैव पयसा पिष्ट्वा दद्यादालेपनं भिषक्॥
वातादिभूतान् सास्रावान् धूपयेदुग्रवेदनान्।
यवाज्यभूर्ज्जमदनश्रीवेष्टकसुराह्वयैः॥
श्रीवासगुग्गुल्वगुरुशालनिर्य्यासधूपिताः।
कठिनत्वं व्रणा यान्ति नश्यन्त्युग्राश्च वेदनाः॥
तिलाः पयः सिताक्षौद्रं तैलं मधुकचन्दनम्।
लेपेन शोथरुग्दाहरक्तं निर्व्वापयेद् व्रणान्॥
पित्तविद्रधिवीसर्पशमनं लेपनादिकम्।
अग्निदग्धे व्रणे सम्यक् प्रयुञ्जीत चिकित्सकः॥
महाराष्ट्रिजटालेपो दुग्धपिष्टावचूर्णितम्।
जीर्णगेहतृणाच्चूर्णं दग्धव्रणहितं मतम्॥
जीवककल्कं पश्चात् सिक्थकसर्जरसमिश्रितं हरति।
घृतमभ्यङ्गात् पावकदग्धदुःखं क्षणार्द्धेन॥

अन्तर्दग्धकुठारको दहनजं लेपान्निहन्ति व्रणम्
अश्वत्थस्य विशुष्कवल्कलकृतं चूर्णं तथा गुण्ठनात्।
अभ्यङ्गाद् विनिहन्ति तैलमखिलं गण्डूपदैः साधितं
पिष्टा शाल्मलितूलकैर्जलगता लेपात् तथा वालुकाः॥
सद्यः क्षतं व्रणं वैद्यः सशूलं परिषेचयेत्।
यष्टीमधुककल्केन किञ्चिदुष्णेन सर्पिषा॥
बुद्ध्वागन्तुव्रणं वैद्यो घृतं क्षौद्रसमन्वितम्।
शीतां क्रियां प्रयुञ्जीत पित्तरक्तोष्मनाशिनीम्॥
कान्तकार्मुकमेकं सुश्लक्ष्णं गव्यसर्पिषा पिष्टम्।
शमयति लेपान्नियतं व्रणमागन्तुजं न सन्देहः॥
अपामार्गस्य संसिक्तं पत्रोत्थेन रसेन वा।
सद्यो व्रणेषु रक्तन्तु प्रवृत्तं परितिष्ठति॥
कर्पूरपूरितं बद्धं सघृतं संप्ररोहति।
सद्यः शस्त्रक्षतं पुंसां व्यथापाकविवर्ज्जितम्॥
शरपुङ्खा काकजङ्घा प्रथमं महिषीसुतमलम्।
लज्जा च सद्यस्कव्रणघ्नं पृथगेव तु॥
शुनो जिह्वाकृतश्चूर्णः सद्यः क्षतविरोहणः।
चक्रतैलं क्षते विद्धे रोपणं परमं मतम्॥
यवक्षारं भक्षयित्वा पिण्डं दद्याद् व्रणोपरि।
शृगालकोलिमूलेन नष्टशैलं विनिःसरेत्॥
लाङ्गलीमूललेपाद्वा गवाक्षीमूलतस्तथा।
क्षतोऽश्मणो निग्रहार्थं तत्कालं विसृतस्य च॥

कषायशीतमधुराः स्निग्धा लेपादयो हिताः ।
आमाशयस्थे रुधिरे वमनं पथ्यमुच्यते ॥
पक्वाशयस्थे देयञ्च विरेचनमसंशयः ।
क्वाथो वंशत्वगेरण्डश्वदंष्ट्राश्मभिदाकृतः ॥
सहिङ्गुसैन्धवः पीतः कोष्ठस्थं स्रावयेदसृक् ।
यवकोलकुलत्थानां निःस्नेहेन रसेन च ॥
भुञ्जीतान्नं यवागूं वा पिबेत् सैन्धवसंयुताम् ।
अत्यर्थमसृं स्रवति प्रायशो यत्र वीचते ॥
ततो रक्तक्षयाद्वायौ कुपितेऽतिरुजाकरे ।
स्नेहपानं परिषेकं स्नेहलेपोपनाहनम् ॥
स्नेहवस्तिञ्च कुर्व्वीत वातघ्नौषधसाधिताम् ।
इति साप्ताहिकः प्रोक्तः सद्यो व्रणहितो विधिः ।
सप्ताहात्परतः कुर्य्याच्छारीरव्रणवत् क्रियाम् ॥
करञ्जारिष्टनिर्गुण्डीरसो हन्याद् व्रणक्रिमीन् ।
कल्लायविदलीपत्रं कोषाम्रास्थि च पूरणात् ॥
सुरसादिरसैः सेको लेपनः स्वरसेन वा ।
निम्बसम्पाकजात्यर्कसप्तपर्णाश्वमारकाः ॥
क्रिमिघ्ना मूत्रसंयुक्ताः सेका लेपनधावनैः ।
प्रच्छाद्य मांसपेश्या वा क्रिमीनपहरेद् व्रणात् ॥
लशुनेनाथवा दद्याल्लेपनं क्रिमिनाशनम् ॥

ये क्लेदपाकस्रुतिगन्धवन्तो
व्रणा महान्तः सरुजः सशोथाः ।

प्रयान्ति ते गुग्गुलुमिश्रितेन
पीतेन शान्तिं त्रिफलारसेन॥

त्रिफलागुग्गुलुः।

त्रिफलाचूर्णसंयुक्तो गुग्गुलुर्वटकीकृतः।
निर्यन्त्रणो विबन्धघ्नो व्रणशोधनरोपणः॥

वटिकागुग्गुलुः।

अमृतागुग्गुलुः प्रस्थो हितं तैलञ्च वज्रकम्।
विडङ्गत्रिफलाव्योषचूर्णं गुग्गुलुना समम्॥
सर्पिषा वटकीकृत्वा खादेद्वा हितभोजनः।
दुष्टव्रणापचीमेहकुष्ठनाडीव्रणापहः॥

वटिकागुग्गुलुः।

अमृतापटोलमूलत्रिफलात्रिकटुक्रिमिघ्नानाम्।
समभागानां चूर्णं सर्व्वसमो गुग्गुलोर्भागः॥
प्रतिवासरमेकैकां खादेदक्षप्रमाणाम्।
जेतुं व्रणान् वातासृग्गुल्मोदरश्वयथुरोगादीन्॥

अमृतागुग्गुलुः।

जातीनिम्बपटोलपत्रकटुकादार्व्वीनिशाशारिवा
मञ्जिष्ठाभयतुत्थसिक्थमधुकैर्नक्ताह्वबीजैः समैः।

सर्पिःसिद्धमनेन सूक्ष्मवदना मर्माश्रिताः स्राविणो
गम्भीराः सरुजो व्रणाः सगतिकाः शुष्यन्ति रोहन्ति च

जातिकाद्यं घृतम्।

गौराहरिद्रामञ्जिष्ठामांसीमधुकमेव च।
प्रपौण्डरीकं ह्रीवेरं भद्रमुस्तं सचन्दनम्॥
जातीनिम्बपटोलञ्च करञ्जं कटुरोहिणी॥
मधूच्छिष्टं समधुकं महामेदा तथैव च।
पञ्चवल्कलतोयेन घृतप्रस्थं विपाचयेत्॥
एष गौरो महावीर्य्यः सर्व्वव्रणविशोधनः।
आगन्तुः सहजाश्चैव सुचिरोत्थाश्च ये व्रणाः॥
विषमामपि नाड़ीञ्च शोधयेच्छीघ्रमेव च।
गौराद्यं जातिकाद्यञ्च तैलमेवं प्रसाध्यते।
तैलं सूक्ष्मानने दुष्टे व्रणे गम्भीर एव च॥

गौराद्यं घृतम्।

नक्तमालस्य पत्राणि वरुणानि फलानि च।
सुमनायाश्च पत्राणि पटोलारिष्टयोस्तथा॥
द्वे हरिद्रे मधूच्छिष्टं मधुकं तिक्तरोहिणी।
मञ्जिष्ठा चन्दनोशीरमुत्पलं शारिवे तिवृत्॥
एतेषां कार्षिकैर्भागैर्घृतप्रस्थं विपाचयेत्।
दुष्टव्रणप्रशमनं तथा नाडीविशोधनम्॥

सद्यश्छिन्नव्रणानाञ्च करञ्जाद्यमिहेष्यते ॥

करञ्जाद्यं घृतम् ।

प्रपौण्डरीकमञ्जिष्ठामधुकोशीरपद्मकैः ।
सहरिद्रैः शृतं सर्पिः सक्षीरं व्रणरोपणम् ॥

प्रपौण्डरीकाद्यं घृतम् ।

तिक्ताशिक्थनिशायष्टीनक्ताह्वफलपल्लवैः ।
पटोलमालतीनिम्बपत्रैर्व्रण्यं घृतं पचेत् ॥

तिक्ताद्यं घृतम् ।

सिन्दूरकुष्ठविषहिङ्गुरसोनचित्र-
बाणाङ्घ्रिलाङ्गलिककल्कविपक्वतैलम् ।
प्रसादमन्त्रयुतफुत्कृततनुन्नफेनो
दुष्टव्रणप्रशमनो विपरीतमल्लः ॥
खड्गाभिघातगुरुगण्डमेहोपदंश-
नाडीव्रणव्रणविचर्च्चिककुष्ठपामाः ।
एतान्निहन्ति विपरीतकमल्लनाम
तैलं यथेष्टशयनासनभोजनस्य ॥

विपरीतमल्लतैलम् ।

कुठारकात्पलशतं साधयेत्सल्वनेऽम्भसि ।

तेन पादावशेषेण तैलप्रस्थं विपाचयेत् ॥
कल्कैः कुठारापामार्गप्रोष्ठिकामच्चिकायुतैः ।
एतदङ्गारकं नाम व्रणशोधनरोपणम् ॥
नाड़ीषु परमाऽभ्यङ्गो निजाखागन्तुकीषु च ।

अङ्गारकं तैलम् ।

प्रपौण्डरीकं मधुकं काकोल्यौ द्वे सचन्दने ।
षिद्धमेभिः समं तैलं तत्परं व्रणरोपणम् ॥

प्रपौण्डरीकाद्यं तैलम् ।

दुर्व्वास्वरससिद्धं वा तैलं कम्पिल्लकेन च ।
दार्व्वीत्वचश्च कल्केन प्रधानं रोपणं व्रणे ॥
येनैव विधिना तैलं घृतं तेनैव साधयेत् ।
रक्तपित्तोत्तरं ज्ञात्वा सर्पिरेवावचारयेत् ॥

दुर्व्वाद्यं घृतं तैलम् ।

मञ्जिष्ठां चन्दनं मूर्व्वां पिष्ट्वा सर्पिर्विपाचयेत् ।
सर्व्वेषामग्निदग्धानामेतद्रोपणमिष्यते ॥

मञ्जिष्ठाद्यं घृतम् ।

सिद्धं कषायकल्काभ्यां पाटल्याः कटुतैलकम् ।

दग्धव्रणरुजास्रावदाहविस्फोटनाशनम् ॥
पाटलीतैलम्।

चन्दनं वटशुङ्गञ्च मञ्जिष्ठा मधुकं तथा।
प्रपौण्डरीकं मूर्व्वा च पतङ्गं धातकी तथा॥
एभिस्तैलं विपक्तव्यं सर्पिःक्षीरसमन्वितम्।
अग्निदग्धव्रणेष्विष्टं म्रक्षणाद्रोपणं परम्॥
चन्दनाद्यं यमकम्।

मनःशिलालेमञ्जिष्ठासलाक्षारजनीद्वयम्।
प्रलेपः सघृतक्षौद्रस्त्वग्विशुद्धिकरः परः॥
अयोरजः सकाशीशं त्रिफलाकुसुमानि च।
प्रलेपः कुरुते कार्ष्ण्यं सद्य एव नवत्वचि॥
कालीयकलताम्रास्थिहेमकालारसोत्तमैः।
लेपः सगोमयरसः सवर्णकरणः परः॥
चतुष्पदां हि त्वग्रोमखुरशृङ्गास्थिभस्मना।
तैलाक्ता चूर्णिता भूमिर्भवेद्रोमवती पुनः॥
व्रणग्रन्थिं ग्रन्थिवच्च जयेत् क्षारेण वा भिषक्॥
इति व्रणशोथसद्योव्रणचिकित्सा।

अथ नाडीव्रणाधिकारः।

नाड़ीनां गतिमन्विष्य शस्त्रेणापाद्य शास्त्रवित्।
सर्व्वव्रणक्रमं कुर्य्याच्छोधनं रोपणादिकम्॥
नाड़ीं वातकृतां साधुपाटितां लेपयेद्भिषक्।
प्रत्यक् पुष्पीफलयुतैस्तिलैः पिष्टैः प्रलेपयेत्॥
पैत्तिकीं तिलमञ्जिष्ठानागदन्तीनिशायुगैः।
श्लैष्मिकीं तिलयष्ट्याह्वनिकुम्भारिष्टसैन्धवैः॥
शल्यजां तिलमध्वाज्यैर्लेपयेच्छिन्नशोधिताम्।
आरग्वधनिशाकालाचूर्णाज्य क्षौद्रसंयुता॥
सूत्रवर्त्तिर्व्रणे योज्या शोधनी गतिनाशिनी।
घोण्टाफलत्वङ्मदनात् फलानि
पूगस्य च त्वक् लवणञ्च मुख्यम्।
स्नुह्यर्कदुग्धेन सहैष कल्को
वर्त्तीकृतो हन्त्यचिरेण नाडीम्॥
वर्त्तीकृतं माक्षिकसंप्रयुक्तं
नाडीघ्नमुक्तं लवणोत्तमं वा।
दुष्टव्रणे यद्विहितञ्च तैलं
तत् सेव्यमानं गतिमाशु हन्ति॥
जात्यर्कसम्पाककरञ्जदन्ती-
सिन्धूत्थसौवर्च्चलयावशूकैः।

वर्त्तिः कृता हन्त्यचिरेण नाडीं
स्नुक्क्षीरपिष्टा सह माक्षिकेण ॥
माहिषदधिकोद्रवान्नमिश्रितं हरति चिरविरूढाञ्च।
भुक्तं कङ्गुनिकामूलचूर्णमतिदारुणां नाडीम् ॥
कृशदुर्बलभीरूणां गतिर्मर्माश्रिता च या।
क्षारसूत्रेण तां छिन्द्यान्न शस्त्रेण कदाचन ॥
एषण्या गतिमन्विष्य क्षारसूत्रानुसारिणीम्।
सूचीं विदध्यादभ्यन्ते चोन्नाम्य चाशु निर्हरेत् ॥
सूत्रस्यान्तं समानीय गाढं बन्धं समाचरेत्।
ततः क्षीणबलं वीक्ष्य सूत्रमन्यत्प्रवेशयेत् ॥
क्षाराक्तं मतिमान् वैद्यो यावन्न छिद्यते गतिः।
भगन्दरेऽप्येष विधिः कार्य्यो वैद्येन जानता ॥
अर्बुदादिषु चोत्क्षिप्य मूले सूत्रं निधापयेत्।
सूचिभिर्यववक्राभिराचितं वाथ सर्वतः ॥
मूले सूत्रेण बध्नीयाच्छिन्ने चोपचरेद् व्रणम्।
गुग्गुलुत्रिफलाव्योषैः समांशैराज्ययोजिताः ॥
नाडीदुष्टव्रणशूलभगन्दरविनाशनः।

सप्ताङ्गगुग्गुलुः।

सर्ज्जिकासिन्धुदन्त्यग्निरूपिकानलनीलिका।
खरमञ्जरीबीजेषु तैलं गोमूत्रपाचितम् ॥

दुष्टव्रणप्रशमनं कफनाडीव्रणापहम् ।

सर्ज्जिकाद्यं तैलम् ।

कुम्भीकखर्ज्जूरकपित्थविल्व-
वनष्पतीनान्तु शलाटुवर्गे ।
कृत्वा कषायं विपचेत्तु तैल-
मावाप्य मुस्तं शरलं प्रियङ्गु ॥
सौगन्धिकामोचरसा हि पुष्प-
लोध्राणि दत्त्वा खलु धातकीञ्च ।
एतेन शल्यप्रभवा हि नाड़ी
रोहेद् व्रणो वै सुखमाशु चैव ॥

कुम्भिकाद्यं तैलम् ।

भल्लातकार्कमरिचैर्लवणोत्तमेन
सिद्धं विड़ङ्गरजनीद्वयचित्रकैश्च ।
स्यान्मार्कवस्य च रसेन निहन्ति तैलं
नाड़ीं कफानिलकृतामपचीं व्रणांश्च ॥

भल्लातकाद्यं तैलम् ।

समूलपत्रां निर्गुण्डीं पीड़यित्वा रसेन तु ।
तेन सिद्धं समं तैलं नाडीदुष्टव्रणापहम् ॥
हितं पामापचीनान्तु पानाभ्यञ्जननावनैः ।

विविधेषु च स्फोटेषु तथा सर्व्वव्रणेषु च ॥

निर्गुण्डीतैलम् ।

हंसपादारिष्टपत्रं जातीपत्रं ततो रसैः ।
तत्कल्कैर्विपचेत् तैलं नाड़ीव्रणविरोहणम् ॥

हंसपादादि तैलम् ।

इति नाड़ीव्रणचिकित्सा ।

अथ भगन्दराधिकारः ।

गुदस्य श्वयथुं ज्ञात्वा विशोष्य शोधयेत्ततः ।
रक्तावसेचनं कार्य्यं यथा पाकं न गच्छति ॥
वटपत्रेष्टकाशुण्ठीगुडूच्यः सपुनर्नवाः ।
सुपिष्टाः पीडकारम्भे लेपः शस्तो भगन्दरे ॥
पीड़कानामपक्वानामपतर्पणपूर्व्वकम् ।
कर्म्म कुर्य्याद्विरेकान्तं भिन्नानां वच्यते क्रियाम् ॥
एषणीपाटनं चारवह्निदाहादिकं क्रमम् ।
विधाय व्रणवत् कार्य्यं यथादोषं यथाक्रमम् ॥
त्रिवृत्तिलानागदन्तीमञ्जिष्ठा सह सर्पिषा ।
उत्सादनं भवेदेतत् सैन्धवक्षौद्रसंयुतम् ॥
रसाञ्जनं हरिद्रे द्वे मञ्जिष्ठानिम्बपल्लवाः ।

त्रिवृत्तेजोवतीदन्तीकल्को नाडीव्रणापहः ॥
कुष्ठं त्रिवृत्तिलादन्तीमागध्यः सैन्धवं मधु ।
रजनीत्रिफलातुत्थं हितं व्रणविशोधनम् ॥
स्नुह्यर्कदुग्धदार्व्वीभिर्व्वर्त्तिं कृत्वा विचक्षणः ।
भगन्दरगतिं ज्ञात्वा पूरयेत्तां प्रयत्नतः ॥
एषा सर्व्वशरीरस्थां नाडीं हन्यान्न संशयः ।
तिलाभयालोध्रमरिष्टपत्रं निशावचालोध्रमगारधूमः ॥
भगन्दरे नाड्युपदंशयोश्च दुष्टव्रणे शोधनरोपणोऽयम् ।
खराश्वपक्कभूरोगचूर्णलेपो भगन्दरम् ॥
हन्ति दन्त्यग्न्यतिविषालेपस्तद्वच्छुनोऽस्थि वा ।
त्रिफलारससंयुक्तं विडालास्थिप्रलेपनम् ॥
भगन्दरं निहन्त्याशु दुष्टव्रणहरं परम् ।
त्रिफलापुरकृष्णानां त्रिपञ्चैकांशयोजिता ॥
गुडिकाशोथगुल्मार्शो भगन्दरवतां हिता ।

नवकार्षिको गुग्गुलुः ।

त्रिकटुत्रिफलामुस्तविडङ्गामृतचित्रकम् ।
शठ्येलापिप्पलीमूलं हवुषासुरदारु च ॥
तुम्बुरुपुष्करं चव्यं विशालारजनीद्वयम् ।
विडं सौवर्च्चलं क्षारौ सैन्धवं गजपिप्पली ॥
यावन्त्येतानि चूर्णानि तावद्‌द्विगुणगुग्गुलुः ।
कोलप्रमाणां गुडिकां भक्षयेन्मधुना सह ॥

कासश्वासं तथा शोथमर्शांसि सभगन्दरम्।
हृच्छूलं पार्श्वशूलञ्च कुक्षिवस्तिगुदेरजम्॥
अश्मरीं मूत्रकृच्छ्रञ्च अन्त्रवृद्धिं तथा क्रिमीन्।
चिरज्वरोपसृष्टानां क्षयोपहतचेतसाम्॥
आनाहञ्च तथोन्मादं कुष्ठानि चोदराणि च।
नाडीदुष्टव्रणान् सर्व्वान् प्रमेहं श्लीपदं तथा॥
सप्तविंशतिको ह्येष सर्व्वरोगनिसूदनः।

सप्तविंशतिको गुग्गुलुः।

जम्बूकस्य च मांसानि भक्षयेद् व्यञ्जनादिभिः।
अजीर्णवर्जी मासेन मुच्यते ना भगन्दरात्॥
पञ्चतिक्तं घृतं शस्तं पञ्चतिक्तश्च गुग्गुलः।
न्यग्रोधादिगणो यस्तु हितः शोधनरोपणः॥
तैलं घृतं वा तत्पक्वं भगन्दरविनाशनम्।
चित्रकार्कौ त्रिवृत्पाठे मलपूहयमारकौ॥
सुधां वचां लाङ्गलिकीं हरितालं सुवर्च्चिकाम्।
ज्योतिष्मतीञ्च संयोज्य तैलं धीरो विपाचयेत्॥
एतद्विष्यन्दनं नाम तैलं दद्याद्भगन्दरे।
शोधनं रोपणञ्चैव सवर्णकरणन्तथा॥

विष्यन्दनं तैलम्।

करवीरनिशादन्तीलाङ्गलीलवणाग्निभिः।

मातुलुङ्गार्कवत्साह्वैः पचेत्तैलं भगन्दरे ॥

करवीराद्यं तैलम् ।

निशार्कचीरसिन्धग्निपुराश्वहनवत्सकैः ।
सिद्धमभ्यञ्जने तैलं भगन्दरविनाशनम् ॥

निशाद्यं तैलम् ।

व्यायामं मैथुनं युद्धं पृष्ठयानं गुरूणि च ।
संवत्सरं परिहरेदुपरूढ़व्रणो नरः ॥

इति भगन्दरचिकित्सा ।

अथोपदंशाधिकारः ।

स्निग्धस्विन्नशरीरस्य ध्वजमध्ये शिराव्यधः ।
जलौकःपातनं वा स्यादूर्द्धाधः शोधनं तथा ।
पाको रच्यः प्रयत्नेन शिश्नक्षयकरो हि सः ॥

पटोलनिम्बत्रिफलाडुगूची
क्वाथं पिबेद्वा खदिराशनाभ्याम् ।
सगुग्गुलुं वा त्रिफायुतं वा
सर्व्वोपदंशापहरः प्रयोगः ॥

प्रयोगत्रयम् ।

प्रपौण्डरीकं मधुकं रास्ना कुष्ठं पुनर्नवा।
सरलागुरुभद्राह्वैर्वातिके लेपसेचने॥
गैरिकाञ्जनमञ्जिष्ठामधुकोशीरपद्मकैः।
सचन्दोत्पलैः स्निग्धैः पैत्तिकं संप्रलेपयेत्॥
निम्बार्ज्जुनाश्वत्थकदम्बशालजम्बूवटोडुम्बरवेतसेषु।
प्रक्षालनालेपघृतानि कुर्य्याच्चूर्णानि पित्तास्रभवोपदंशे॥
त्रिफलायाः कषायेण भृङ्गराजरसेन वा।
व्रणप्रक्षालनं कुर्य्यादुपदंशप्रशान्तये॥
दहेत्कटाहे त्रिफलां समांशां मधुसंयुताम्।
उपदंशे प्रलेपोऽयं सद्यो रोपयति व्रणम्॥
रसाञ्जनं शिरीषेण पथ्यया वा समन्वितम्।
सक्षौद्रं वा प्रलेपेन सर्व्वलिङ्गगदापहम्॥
बब्बोलदलचूर्णेन दाडिमत्वग्भवेन वा।
गुण्डनं त्वक्षिचूर्णेन उपदंशहरं परम्॥
लेपः पूगफलेनाश्वमारमूलेन वा तथा।
सेवेन्नित्यं यवान्नञ्च पानीयं कौपमेव च॥
जयाजात्यश्वमारार्कसम्पाकानां दलैः पृथक्।
कृतं प्रक्षालने क्वाथं मेढ्रपाके प्रयोजयेत्॥
भूनिम्बनिम्बत्रिफलापटोलकरञ्जजातीखदिराशनानाम्।
सतोयकल्कैर्घृतमाशु पक्वं सर्व्वोपदंशापहरं प्रदिष्टम्॥

भूनिम्बाद्यं घृतम्।

करञ्जनिम्बार्जुनशालजम्बूवटादिभिः कल्ककषायसिद्धम् ।
सर्पिर्निहन्यादुपदंशदोषं सदाहपाकं स्रुतिरागयुक्तम् ॥
करञ्जाद्यं घृतम् ।

आगारधूमरजनीसुराकिट्टञ्च तैस्त्रिभिः ।
भागोत्तरैः पचेत्तैलं कण्डूशोथरुजापहम् ॥
शोधनं रोपणञ्चैव सवर्णकरणं तथा ।
आगारधूमाद्यं तैलम् ।

अर्शसां छिन्नदग्धानां क्रिया कार्य्योपदंशवत् ।
इत्युपदंशचिकित्सा ।

अथ शूकदोषाधिकारः ।

हितञ्च सर्पिषः पानं पथ्यञ्चापि विरेचनम् ।
हितः शोणितमोक्षश्च यच्चापि लघुभोजनम् ॥
सर्षपीं लिखितां सूक्ष्मैः कषायैरवचूर्णयेत् ।
तैरेवाभ्यञ्जनं तैलं साधयेद् व्रणरोपणम् ॥
क्रियेयमधिमन्थेऽपि रक्तस्राव्यं तथोभयोः ।
अष्ठीलायां हृते रक्ते श्लेष्मग्रन्थिवदाचरेत् ॥
कुम्भिकायां हरेद्रक्तं पक्वायां शोधिते व्रणे ।
तिन्दुकत्रिफलालोध्रैर्लेपस्तैलञ्च रोपणम् ॥

अलज्यां क्षतरक्षायामयमेव क्रियाक्रमः।
स्वेदयेद् ग्रथितं स्निग्धं नाड़ीस्वेदेन बुद्धिमान्॥
सुखोष्णैरुपनाहैश्च सस्निग्धैरुपनाहयेत्।
उत्तमाख्यान्तु पिड़कां संछिद्य बड़िशोद्धृताम्॥
कल्कैश्चूर्णैः कषायाणां चौद्रयुक्तैरुपाचरेत्।
क्रमः पित्तविसर्पोक्तः पुष्करीमूढयोर्हितः॥
त्वक्पाके स्पर्शहान्याञ्च सेचयेन्मृदितं पुनः।
बलातैलेन कोष्णेन मधुरैश्चोपनाहयेत्॥
रसक्रिया विधातव्या लिखिते शतपोलके।
पृथक्पर्ण्यादिसिद्धञ्च तैलं देयमनन्तरम्॥
विद्रधिवच्चापि क्रियाशोणितजेऽर्ब्बुदे।
कषायकल्कसर्पींषि तैलं चूर्णं रसक्रियाम्॥
शोधने रोपणे चैव वीच्य वीच्यावतारयेत्।
अर्बुदं मांसपाकञ्च विद्रधिं तिलकालकम्॥
प्रत्याख्याय प्रकुर्व्वीत भिषक् तेषां प्रतिक्रियाम्॥

इति शूकदोषचिकित्सा।

अथ भग्नाधिकारः।

आदौ भग्नं विदित्वा तु सेचयेच्छीतलाम्बुना।
पङ्केनालेपनं कार्य्यं बन्धनञ्च कुशान्वितम्॥
सुश्रुतोक्तञ्च भग्नेषु वीच्य बन्धादिमाचरेत्।

अवनामितमुन्नह्येदुन्नतञ्चावनामयेत् ॥
आञ्छेदतिचिप्तमधोगतञ्चोपरि वर्त्तयेत् ।
आलेपनार्थं मञ्जिष्ठामधुकं चाम्लपेषितम् ॥
शतधौतघृतोन्मिश्रं शालिपिष्टञ्च लेपनम् ।
सप्तरात्रात् सप्तरात्रात् सौम्येष्वृतुषु मोक्षणम् ॥
कर्त्तव्यं स्यात्त्रिरात्राच्च तथाग्नेयेषु जानता ।
काले च समशीतोष्णे पञ्चरात्राद्विमोचयेत् ॥
न्यग्रोधादिकषायञ्च सशीतं परिषेचने ।
पञ्चमूलीविपक्वन्तु क्षीरं दद्यात् सवेदने ॥
सुखोष्णमवतार्य्यं वा चक्रतैलं विजानता ।
मांसं मांसरसः सर्पिः क्षीरं यूषः सतीलजः ॥
बृंहणं चान्नपानञ्च देयं भग्ने विजानता ।
सृष्टिक्षीरं ससर्पिष्कं मधुरौषधसाधितम् ॥
शीतलं द्राक्षया युक्तं प्रातर्भग्नः पिबेन्नरः ।
सघृतेनास्थिसंहारं लाक्षागोधूममर्जुनम् ॥
सन्धियुक्तेऽस्थिभग्ने च पिबेत् क्षीरेण मानवः ॥
रसोनमधुलाक्षाज्यसिताकल्कं समश्नताम् ॥
छिन्नभिन्नच्युतास्थीनां सन्धानमचिराद्भवेत् ।
पीतवराटिकाचूर्णं द्विगुञ्जं वा त्रिगुञ्जकम् ॥
अपक्वक्षीरपीतं स्यादस्थिभग्नप्ररोहणम् ।
क्षीरं सलाक्षामधुकं ससर्पिः
स्याज्जीवनीयस्य सुखावहश्च ॥

भग्नः पिबेत्त्वक्पयसार्जुनस्य
गोधूमचूर्णं सघृतेन वाथ।
लाक्षास्थिसंहृतककुभाश्वगन्धा-
श्चूर्णीकृता नागबलापुरश्च॥
संभग्नयुक्ता स्थिरजं निहन्या-
दङ्गानि कुर्य्यात् कुलिशोपमानि।
अत्रान्यतोऽपि दृष्टत्वात्
तुल्यश्चूर्णेन गुग्गुलुः॥

लाक्षागुग्गुलुः।

—

आभाफलत्रिकैर्व्योषैः सर्व्वैरेभिः समीकृतैः।
तुल्यो गुग्गुलुरायोज्यो भग्नसन्धिप्रसाधकः॥

आभागुग्गुलुः।

—

सव्रणस्य तु भग्नस्य व्रणं सर्पिर्मधूत्तमैः।
प्रतिसार्य्य कषायैश्च शेषं भग्नवदाचरेत्॥
भग्नं नैति यथापाकं प्रयतेत तथा भिषक्।
वातव्याधिविनिर्द्दिष्टान् स्नेहानत्र प्रयोजयेत्॥
रात्रौ रात्रौ तिलान् कृष्णान् वासयेदस्थिरे जले।
दिवादिवैवं संशोष्य क्षीरेण परिभावयेत्॥
तृतीयं सप्तरात्रञ्च भावयेन्मधुकाम्बुना।
ततः क्षीरं पुनः पीतान् सुशुष्कांश्चूर्णयेद् भिषक्॥

काकोल्यादिश्वदंष्ट्रा च मञ्जिष्ठां शारिवां तथा।
कुष्ठं सर्जरसं मांसीं सुरदारु सचन्दनम्॥
शतपुष्पाञ्च संचूर्ण्य तिलचूर्णेन योजयेत्।
पीड़नार्थञ्च कर्त्तव्यं सर्व्वगन्धैः शृतं पयः॥
चतुर्गुणेन पयसा तत् तैलं विपचेत् पुनः।
एलामंशुमतीं पत्रं जीरकं तगरं तथा॥
लोध्रं प्रपौण्डरीकञ्च तथा कालानुशारिवाम्।
शैलेयकं चीरशुक्लामनन्तां समधूलिकाम्॥
पिष्ट्वा शृङ्गाटकञ्चैव प्रागुक्तान्यौषधानि च।
एभिस्तद्विपचेत् तैलं शास्त्रविन्मृदुनाग्निना॥
एतत् तैलं सदा पथ्यं भग्नानां सर्व्वकर्म्मसु।
आक्षेपके पक्षाघाते चाङ्गशोषे तथार्द्दिते॥
मन्यास्तम्भे शिरोरोगे कर्णशूले हनुग्रहे।
वाधिर्य्ये तिमिरे चैव ये च स्त्रीषु क्षयं गताः॥
पथ्यं पाने तथाभ्यङ्गे नस्ये वस्तिषु योजयेत्।
ग्रीवास्कन्धोरसां वृद्धिरनेनैवोपजायते॥
मुखञ्च पद्मप्रतिमं सखगन्धिसमीरणम्।
गन्धतैलमिदं नाम्ना सर्व्ववातविकारनुत्॥
राजार्हमेतत् कर्त्तव्यं राज्ञामेव विचक्षणैः।
तिलचूर्णचतुर्थांशं मिलितं चूर्णमिष्यते॥

गन्धतैलम्।

लवणं कटुकं चारमम्लं मैथुनमातपम् ।
व्यायामञ्च न सेवेत भग्नो रुचान्नमेव च ॥

इति भग्नचिकित्सा ।

अथ कुष्ठाधिकारः ।

वातोत्तरेषु सर्पिर्वमनं श्लेष्मोत्तरेषु कुष्ठेषु ।
पित्तोत्तरेषु मोचो रक्तस्य विरेचनं चाग्र्यम् ॥
प्रच्छनमल्पे कुष्ठे महति च शस्तं शिराव्यधनम् ।
बहुदोषः संशोध्यः कुष्ठी बहुशोऽनुरचता प्राणान् ॥
वचावासापटोलानां निम्बस्य फलिनीत्वचः ।
कषायो मधुना पीतो वान्ति कुन्मदनान्वितः ॥

पञ्चकषायः ।

विरेचनन्तु कर्त्तव्यं त्रिवृद्दन्तीफलत्रिकैः ॥
ये लेपाः कुष्ठानां प्रयुज्यन्ते निर्गतास्रदोषाणाम् ।
संशोधिताशयानां सद्यः सिद्धिर्भवति तेषाम् ॥

मनःशिलाले मरिचानि तैल-
मार्कं पयः कुष्ठहरः प्रदेहः ॥
करञ्जवीजैडगजः सकुष्ठो
गोमूत्रपिष्टश्च वरः प्रदेहः ।

पत्त्राणि पिष्ट्वा चतुरङ्गुलस्य
तक्रेण पर्णान्यथ काकमाच्याः ॥
तैलाक्तगात्रस्य नरस्य कुष्ठा-
न्युद्वर्त्तयेदश्वहनच्छदैश्च ।
आरग्वधः सैडगजः करञ्जो
वासागुडूचीमदनं हरिद्रे ॥
श्याह्वः सुराह्वः खदिरो धवश्च
निम्बो विडङ्गं करवीरकश्च ।
ग्रन्थिश्च भौर्जो लशुनः शिरीषः
सलोमशो गुग्गुलुकृष्णगन्धे ॥
फणिज्झको वत्सकसप्तपर्णौ
पीलूनि कुष्ठं सुमनः प्रवालः ।
वचाहरेणुत्रिवृतानि कुम्भो
भल्लातकं गैरिकमञ्जनञ्च ॥
मनःशिलाले गृहधूम एला-
काशीशलोध्रार्जुनमुस्तसर्ज्जाः ।
इत्यर्द्धरूपैर्विहिताः षडेते
गोपित्तपीताः पुनरेव पिष्टाः ॥
सिद्धाः परं सर्षपतैलयुक्ता-
श्चूर्णप्रदेहाभिषजा प्रयोज्याः ।
कुष्ठानि कृच्छ्राणि नवं किलासं
सुरेन्द्रलुप्तं किटिमं सदद्रुम् ॥

भगन्दरार्शांस्यपचीं सपामां
हन्युः प्रयुक्ता अचिरान्नराणाम्।
मनःशिलालक्कुटजात् सकुष्ठात्
सलोमशः सैड़गजः करञ्जः॥
ग्रन्थिश्च भौर्जः करवीरमूलं चूर्णानि साध्यानि तुषोदकेन।
पलाशनिर्दाहरसेन वापि कर्षोद्धृतान्याढकसम्मितेन॥
दार्व्वीप्रलेपं प्रवदन्ति लेपमेतत् परं कुष्ठविनाशनाय।
कुष्ठं हरिद्रे सुरसं पटोलं निम्बाश्वगन्धे सुरदारुशिग्रु॥
ससर्षपं तुम्बुरुधान्यवन्यचण्डाश्च दूर्व्वाञ्च समानि कुर्य्यात्।
तैस्तक्रयुक्तैः प्रथमं शरीरं तैलाक्तमुद्वर्त्तयितुं यतेत॥
तथास्य कण्डूः पिड़काः सकोठाः
कुष्ठानि शोथाश्च शमं प्रयान्ति॥

कुष्ठाद्यम्।

धात्र्यचपथ्याक्रिमिशत्रुवह्नि-
भल्लातकावल्गुजलौहभृङ्गैः।
भागाभिवृद्धैस्तिलतैलमिश्रैः
सर्व्वाणि कुष्ठानि निहन्ति लेपः॥
विड़ङ्गसैन्धवशिवाशशिरेखासर्षपकरञ्जरजनीभिः।
गोजलपिष्टो लेपः कुष्ठहरो दिवसनाथसमः॥
विडङ्गैडगजाकुष्ठनिशासिन्धूत्थसर्षपैः।

धान्याम्लापिष्टैर्लेपोऽयं दद्रुकुष्ठरुजापहः ॥
दूर्व्वाभयासैन्धवचक्रमर्द्दकुटेरकाः काञ्जिकतक्रपिष्टाः ।
त्रिभिः प्रलेपैरतिबद्धमूलं दद्रुञ्च कुष्ठञ्च निवारयन्ति ॥
तुल्यो रसः सालतरोस्तुषेण सचक्रमर्द्दोऽप्यभयाविमिश्रः ।
पानीयभक्तेन तदम्बुपिष्टो लेपः कृती दद्रुगजेन्द्रसिंहः ॥
प्रपुन्नाडस्य वीजानि धात्रीसर्जरसः स्नुहा ।
सौवीरपिष्टं दद्रूणामेतदुद्वर्त्तनं परम् ॥
चक्रमर्द्दकवीजानि करञ्जञ्च समांशकम् ।
स्तोकं सुदर्शनामूलं दद्रुकुष्ठविनाशनम् ॥
लेपनाद्घर्षणाच्चैव व्रणकं दद्रुनाशनम् ।
युथीपुन्नागमूलञ्च लेपात् काञ्जिकपेषितम् ॥
कासमर्द्दकमूलञ्च सौवीरेण च पेषितम् ।
दद्रुकिटिभकुष्ठानि जयेदेतत्प्रलेपनात् ॥
शिखरिरसेन सुपिष्टं मूलकवीजं प्रलेपतः सिध्म ।
क्षारेण वा कदल्या रजनीमिश्रेण नाशयति ॥
गन्धपाषाणचूर्णेन यवक्षारेण पेषितम् ।
सिध्मनाशं व्रजत्याशु कटुतैलयुतेन वा ॥
कासमर्द्दकवीजानि मूलकानां तथैव च ।
गन्धपाषाणमिश्राणि सिध्मानां परमौषधम् ॥
धात्रीरसः सर्जरसः सपाक्यः सौवीरपिष्टश्च तथा युतश्च ।
भवन्ति सिध्मानि यथा न भूयस्तथैवमुद्वर्त्तनकं करोति ॥
कुष्ठं मूलकवीजं प्रियङ्गवः सर्षपास्तथा रजनी ।

एतत् केशरकुष्ठं निहन्ति बहुवार्षिकं सिध्म॥
नीलकुरुण्टकपत्रं स्वरसेनालिप्य गात्रमतिबहुशः।
लिम्पेत् मूलकवीजैस्तक्रेण सिध्मनाशाय॥
चक्राह्वयं स्नुहीक्षीरभावितं मूत्रसंयुतम्॥
रवितप्तं हि किञ्चित् तु लेपनात् किटिमापहम्।
आरग्वधस्य पत्राणि आरनालेन पेषयेत्॥
दद्रुकिटिमकुष्ठानि हन्ति सिध्मानमेव च।

वीजानि वा मूलकसर्षपाणां
लाक्षारजन्यौ प्रपुणाडवीजम्॥
श्रीवेष्टकव्योषविडङ्गकुष्ठं
पिष्ट्वा च मूत्रेण तु लेपनं स्यात्।
दद्रूणि सिध्मं किटिमानि पामां
कापालकुष्ठं वि[illegible]मञ्च हन्यात्॥

एडगजकुष्ठसैन्धवसौवीरसर्षपैः क्रिमिघ्नैश्च।
क्रिमिसिध्मदद्रुमण्डलकुष्ठानां नाशनो लेपः॥
स्नुक्काण्डे सर्षपात् कल्कः कुकूलानलपाचितः।
लेपाद्विचर्च्चिकां हन्ति रागवेग इव त्रपाम्॥
स्नुक्काण्डे शुषिरे दग्ध्वा गृहधूमं ससैन्धवम्।
अन्तर्धूमं तैलयुक्तं लेपात् हन्ति विचर्च्चिकाम्॥
एडगजातिलसर्षपकुष्ठमागधिकालवणत्रयमस्तु।
पूतिकृतं दिवसत्रयमेतद्धन्ति विचर्च्चिकदद्रुसकुष्ठम्॥
उन्मत्तकस्य वीजेन माणकक्षारवारिणा॥

कटुतैलं विपक्वव्यं शीघ्रं हन्याद्विपादिकाम् ।
नारिकेलोदके न्यस्तस्तण्डुलः पूतितां गतः ॥
लेपाद्विपादिकां हन्ति चिरकालानुबन्धिनीम् ।
सर्जरसः सिन्धुसम्भवगुड़मधुमहिषाचगैरिकं सघृतम् ।
सिक्थकमेतत्पक्वं पादस्फुटनापहं सिद्धम् ।
अवल्गुजं कासमर्द्दं चक्रमर्द्दं निशायुतम् ॥
माणिमन्थेन तुल्यांशं मस्तुकाञ्जिकपेषितम् ।
कच्छुं कण्डूं जयत्युग्रां सिद्ध एष प्रयोगराट् ॥
कोमलं सिंहास्यदलं सनिशं सुरभिजलेन संपिष्टम् ।
दिवसत्रयेण नियतं क्षपयति कच्छुं विलेपनतः ॥
हरिद्राकल्कसंयुक्तं गोमूत्रस्य पलद्वयम् ।
पिबेन्नरः कामचारी कच्छुपामाविनाशनम् ॥
शोथपाण्ड्वामयहरी गुल्ममेहकफापहा ।
कच्छुपामाहरी चैव पथ्यागोमूत्रसाधिता ॥

पिबति सकटुतैलं गन्धपाषाणचूर्णं
रविकिरणसुतप्तं पामलोयः पलार्द्धम् ।
त्रिदिनतदनुसिक्तः चीरभोजी च शीघ्रं
भवति कनकदीप्त्या कामयुक्तो मनुष्यः ॥

निशासुधारग्वधकाकमाची-
पत्रैः सदार्व्वीप्रपुणाडवीजैः ।
तक्रेण पिष्टैः कटुतैलमिश्रैः
पामादिषूद्वर्त्तनमेतदिष्टम् ॥

सिन्दूरमरिचचूर्णं महिषीनवनीतसंयुतं बहुशः।
लेपाद्विनिहन्ति पामां तैलं करवीरसिद्धं वा॥
मांसीचन्दनसम्पाककरञ्जारिष्टसर्षपम्।
शटीकुटजदार्व्यब्दं हन्ति कुष्ठमयं गणः॥

भल्लातकद्वीपिसुधार्कमूलं
गुञ्जाफलं त्र्यूषणशङ्खचूर्णम्।
तुत्थं सकुष्ठं लावणानि पञ्च
चारद्वयं लाङ्गलिकाञ्च पक्का॥
स्नुहार्कदुग्धे घनमायसस्थं
शलाकयातं विदधीत लेपम्।
कुष्ठे किलासे तिलकालके च
अशेषदुर्नामसुचर्म्मकीले॥
विषवरुणहरिद्राचित्रकागारधूम-
मनलमरिचदूर्व्वाः चीरमर्कस्नुहाभ्याम्।
दहति पतितमात्रात् कुष्ठजातीरशेषाः
कुलीशमिव सरोषाच्छक्रहस्ताद्विमुक्तम्॥
शशाङ्कलेखा सविडङ्गसारा
सपिप्पलीकाहुताशमूला।
सायोमला सामलका सतैला
सर्व्वाणि कुष्ठान्युपहन्ति लीढा॥
तीव्रेण कुष्ठेन परीतदेहो
यः सोमराजीं नियमेन खादेत्।

संवत्सरं कृष्णतिलद्वितीयां
स सोमराजीं वपुषातिशेते ।
घर्मसेवी कदुष्णेन वारिणा वा गुजीं पिबेत् ।
क्षीरभोजी त्रिसप्ताहात् कुष्ठरोगाद्विमुच्यते ॥
एकस्तिलस्य भागौ द्वौ सोमराज्यास्तथैव च ।
भक्ष्यमाणमिदं प्रातर्गुरुदद्रुविनाशनम् ॥
अवल्गुजाद्वीजकर्षं पीत्वा कोष्णेन वारिणा ।
भोजनं सर्पिषा कार्य्यं सर्व्वकुष्ठप्रणाशनम् ॥
त्रिफलापटोलरजनीमञ्जिष्ठारोहिणीवचानिम्बैः ।
एष कषायोऽभ्यस्तो निहन्ति कफपित्तजं कुष्ठम् ॥

नवकषायः ।

छिन्नायाः स्वरसो वापि सेव्यमानो यथाबलम् ।
जीर्णे घृतेन भुञ्जीत स्वल्पं यूषोदकेन वा ॥
अतिपूतिशरीरोऽपि दिव्यरूपी भवेन्नरः ।
पटोलखदिरारिष्टत्रिफलाकृष्णवेत्रजम् ॥
तिक्ताशनः पिबेत् क्वाथं कुष्ठी कुष्ठं व्यपोहति ।
तिलाज्यत्रिफलाक्षौद्रव्योषभल्लातशर्करा: ॥
वृष्याः सप्तसमा मेध्याः कुष्ठहा कामचारिणः ।
विडङ्गत्रिफलाकृष्णाचूर्णं लीढं समाक्षिकम् ॥
हन्ति कुष्ठं क्रिमीन् मेहान् नाडीव्रणभगन्दरान् ।
इन्द्राशनं समादाय प्रशस्तेऽहनि चोद्धृतम् ॥

तच्चूर्णं मधुसर्पिर्भ्यां लिहेत् चीरघृताशनः।
हत्वा च सर्व्वकुष्ठानि जीवेद्वर्षशतद्दयम्॥
यः खादेदभयारिष्टं मरिचामलकानि वा।
स जयेत् सर्व्वकुष्ठानि मासादूर्द्ध्वं न संशयः॥
दह्यमानाच्युतः कुम्भे मूलगे खदिराद्रसः।
आज्यधात्रीरसक्षौद्रो हन्यात् कुष्ठं रसायनम्॥
वायस्येडगजाकुष्ठक्षणाभिर्गुडिका कृता।
वस्तमूत्रेण संपिष्टा लेपाच्छ्वित्रविनाशिनी॥

पूतीकार्कस्नुक्नरेन्द्रद्रुमाणां
मूत्रैः पिष्टाः पल्लवाः सौमनाश्च।
लेपात् श्वित्रं घ्नन्ति दद्रुव्रणांश्च
कुष्ठान्यर्शांसि भग्ननाडीव्रणांश्च॥

गजचित्रव्याघ्रचर्ममसीतैलविलेपनात्।
श्वित्रं नाशं व्रजेत् किं वा पूतिकीटविलेपनात्॥
कुडवोऽवल्गुजवीजाद्धरितालचतुर्थभागसंमिश्रः।
मूत्रेण गवां पिष्टः सवर्णकरणः परः श्वित्रे॥
धात्रीखदिरयोः क्वाथं पीत्वा वल्गुजसंयुतम्।
शङ्खेन्दुधवलं श्वित्रं तूर्णं हन्ति न संशयः॥
चारेषु दग्धे गजलण्डजे च गजस्य मूत्रेन बहु स्तुते च।
द्रोणप्रमाणं दशभागयुक्तं दत्त्वा पचेद्वीजमवल्गुजस्य॥

एतद्यदा चिक्कणतामुपैति
तदा सुसिद्धां गुडिकां प्रयुञ्ज्यात्।

बिम्बं विलिम्पेदथ तेन घृष्टं
तदा व्रजत्याशु सवर्णभावम् ॥
श्वेतजयन्तीमूलं पिष्टं पीतञ्च गव्यपयसैव ।
श्वित्रं निहन्ति नियतं रविवारे वैद्यनाथस्याज्ञा ॥
पुष्पकाले तु पुष्पाणि फलकाले फलानि च ।
संचूर्ण्य पिचुमर्द्दस्य त्वङ्मूलानि दलानि च ॥
द्विरंशानि समाहृत्य भागिकानि प्रकल्पयेत् ।
त्रिफलाव्यूषणं ब्राह्मी श्वदंष्ट्रारुष्कराग्निकाः ॥
विडङ्गसारवाराही लोहचूर्णाम्रताः समाः ।
हरिद्राद्वयावल्गुजव्याधिघाताः सशर्कराः ॥
कुष्ठेन्द्रयवपाठाश्च कृत्वा चूर्णं सुसंयुतम् ।
खदिरासननिम्बानां घनक्वाथेन भावयेत् ।
सप्तधा पञ्चनिम्बन्तु मार्कवस्वरसेन तु ॥
स्निग्धशुद्धतनुर्धीमान् योजयेच्च शुभे दिने ।
मधुना तिक्तहविषाखदिरासनवारिणा ॥
लेह्यमुष्णाम्बुना वापि कोलवृद्ध्या पलं पिबेत् ।
जीर्णे च भोजनं कार्य्यं स्निग्धं लघु हितञ्च यत् ॥
विचर्च्चिकोडुम्बरपुण्डरीक-
कपालदद्रुकिटिमालसादीन् ।
शतारुविस्फोटविसर्पपामां
कफप्रकोपं त्रिविधं किलासम् ॥
भगन्दरश्लीपदवातरक्तं

जातान्ध्यनाड़ीव्रणशीर्षरोगान् ।
सर्व्वान् प्रमेहान् प्रदरांश्च सर्व्वान्
दंष्ट्राविषं मूलविषं निहन्ति ॥
स्थूलोदरः सिंहकृशोदरश्च
सुश्लिष्टसन्धिर्मधुनोपयोगात् ।
समोपयोगादपि ये दशन्ति
सर्पादयो यान्ति विनाशमाशु ॥
जीवेच्चिरं व्याधिजराविमुक्तः
शुभेरतश्चन्द्रसमानकान्तिः ॥

पञ्चनिम्बः ।

चित्रकं त्रिफलाव्योषमजाजीं कारवीं वचाम् ।
सैन्धवातिविषे कुष्ठं चव्यैलायावशूकजम् ॥
विड़ङ्गान्यजमोदाञ्च मुस्तान्यमरदारु च ।
यावन्त्येतानि सर्व्वाणि तावन्मात्रन्तु गुग्गुलुम् ॥
संचुद्य सर्पिषा सार्द्धं गुड़िकां कारयेद् भिषक् ।
प्रातर्भोजनकाले च भक्षयेत् तु यथाबलम् ॥
हन्त्यष्टादशकुष्ठानि क्रिमीन् दुष्टव्रणानि च ।
ग्रहण्यर्शोविकारांश्च मुखामयगलग्रहान् ॥
गृध्रसीमथ भग्नञ्च गुल्मञ्चाशु नियच्छति ।
व्याधीन् कोष्ठगतांश्चान्यान् जयेद्विष्णुरिवासुरान् ॥

एकविंशतिको गुग्गुलुः ।

पञ्च भल्लातकांश्छित्त्वा साधयेद्विधिवज्जले ।
कषायं तं पिबेच्छीतं घृतेनाक्तौष्ठतालुकः ॥
पञ्चवृद्ध्या पिबेद्यावत् सप्ततिं ह्रासयेत् ततः ।
जीर्णेऽद्यादोदनं शीतं घृतं क्षीरोपसंहितम् ॥
एतद्रसायनं मेध्यं वलीपलितनाशनम् ।
कुष्ठार्शःक्रिमिदोषघ्नं दुष्टशुक्रविनाशनम् ॥
तैलं भल्लातकानाञ्च पिबेन्मासं यथाबलम् ।
सर्व्वापतापनिर्मुक्तो जीवेद्वर्षशतं दृढम् ॥
प्रलेपोद्वर्त्तनस्नानपानभोजनकर्म्मणि ।
शीलितं खादिरं वारि सर्व्वत्वग्दोषनाशनम् ॥
निम्बं पटोलं दार्व्वीं दुरालभां तिक्तकरोहिणीं त्रिफलाम् ।
कुर्य्यादर्द्धपलांशान् पर्प्पटकं त्रायमाणाञ्च ॥
सलिलाढकसिद्धानां रसेऽष्टभागस्थिते क्षिपेत् पूते ।
चन्दनकिराततिक्तकमागधित्रायमाणाञ्च ॥
मुस्तवत्सकवीजं कल्कीकृतमर्द्धकर्षान् भागान् ।
नवसर्पिषश्च षट्पलमेतत् सिद्धं घृतं पेयम् ॥
कुष्ठज्वरगुल्मार्शोग्रहणीपाण्ड्वामयश्वयथून् ।
हन्ति पामाविसर्पपीड़कान् कण्डुमदगन्धसिद्धम् ॥
तिक्तषट्पलकं घृतम् ।

निम्बं पटोलं व्याघ्रीञ्च गुडूचीं वासकं तथा ।
कुर्य्याद्दशपालान् भागानेकैकस्य सुकुट्टितान् ॥

जलद्रोणे विपक्तव्यं यावत्पादावशेषितम्।
घृतप्रस्थं पचेत् तेन त्रिफलागर्भसंयुतम्॥
पञ्चतिक्तमिदं ख्यातं सर्पिःकुष्ठविनाशनम्।
अशीतिं वातजान् रोगान् चत्वारिंशच्च पैत्तिकान्॥
विंशतिं श्लैष्मिकांश्चैव पानादेवापकर्षति।
दुष्टव्रणक्रिमीनर्शः पञ्चकासांश्च नाशयेत्॥

पञ्चतिक्तकं घृतम्।

त्रिफलाह्विनिशावासायासपर्प्पटकूलकान्।
त्रायन्तीकटुकानिम्बान् प्रत्येकं द्विपलोन्मितान्॥
क्वाथयित्वा जलद्रोणे पादशेषेण तेन तु।
घृतप्रस्थं पचेत् कल्कैः पिप्पलीघनचन्दनैः॥
त्रायन्तीशक्रभूनिम्बैस्तत्पीतं तिक्तकं घृतम्।
हन्ति कुष्ठज्वरार्शांसि श्वयथुं ग्रहणीगदम्॥
पाण्डुरोगं विसर्पञ्च क्लीवानामपि शस्यते।

तिक्तकं घृतम्।

सप्तच्छदं प्रतिविषां सम्पाकं तिक्तरोहिणीं पाठाम्।
मुस्तमुशीरं त्रिफलां पटोलपिचुमर्दपर्पटकम्॥
धन्वायासं सचन्दनमुपकुल्ये पद्मकं रजन्यौ च।
षड्ग्रन्थां सविशालां शतावरीशारिवे चोभे॥
वत्सकवीजं वासां मूर्व्वासमृतां किराततिक्तञ्च।

कल्कान् कुर्य्यान्मतिमान् यष्ट्याह्वं त्रायमाणाञ्च ॥
कल्कस्तु चतुर्भागो जलमष्टगुणं रसोऽमृतफलानाम् ।
द्विगुणो घृताद्देयस्तत् सर्पिः पाययेत् सिद्धम् ॥
कुष्ठानि रक्तपित्तं प्रबलान्यर्शांसि रक्तवाहीनि ।
विसर्पमम्लपित्तं वातासृक्‌पाण्डुरोगञ्च ॥
विस्फोटकान् सपामानुन्मादकान् कामलां ज्वरं पाण्डुम्
हृद्रोगगुल्मपिडकामसृग्दरं गण्डमालाञ्च ॥
हन्यादेतत् सद्यः पीतं काले यथाबलं सर्पिः ।
योगशतैरप्यजितान् महाविकारान् महातिक्तकम् ॥

महातिक्तकं घृतम् ।

खदिरस्य तुलाः पञ्च शिंशपाशनयोस्तुले ।
तुलार्द्धाः सर्व्व एवैते करञ्जारिष्टवेतसाः ॥
पर्पटः कुटजश्चैव वृषः क्रिमिहरस्तथा ।
हरिद्रे क्वतमालश्च गुडूची त्रिफला त्रिवृत् ॥
सप्तपर्णश्च संक्षुण्णा दशद्रोणे च वारिणः ।
अष्टभागावशेषन्तु कषायमवतारयेत् ॥
धात्रीरसञ्च तुल्यांशं सर्पिषश्चाढकं पचेत् ।
महातिक्तककल्कैश्च यथोक्तैः पलसम्मितैः ॥
निहन्ति सर्व्वकुष्ठानि पानाभ्यङ्गान्निषेवनात् ।
महाखदिरमित्येतत्परं कुष्ठविनाशनम् ॥

महाखदिरकं घृतम् ।

निम्बामृतावृषपटोलनिदिग्धिकानाम् ।
भागान् पृथक् दशपलान् विपचेद्घटेऽपाम् ॥
अष्टांशशेषितजलेन सुनिःसृतेन
प्रस्थं घृतस्य विपचेत्पिचुभागकल्कैः ।
पाठाविडङ्गसुरदारुगजोपकुल्या-
द्विक्षारनागरनिशामिषिचव्यकुष्ठैः ॥
तेजोवतीमरिचवत्सकदीप्यकाग्नि-
रोहिण्यरुष्करवचाकणमूलयुक्तैः ।
मञ्जिष्ठयातिविषयावरया यमान्या
संशुद्धगुग्गुलुपलैरपि पञ्चसंख्यैः ॥
तत् सेवितं विधमतिप्रबलं समीरं
सन्ध्यस्थिमज्जागतमप्यथ कुष्ठमीदृक् ।
नाडीव्रणार्बुदभगन्दरगण्डमालां
जत्रूर्द्ध्वसर्व्वगतगुल्मगुदोत्थमेहान् ॥
यक्ष्मारुचिश्वसनपीनसकासशोष-
हृत्पाण्डुरोगगलविद्रधिवातरक्तम् ॥

पञ्चतिक्तघृतगुग्गुलुः ।

वासागुडूचीत्रिफलापटोल-
करञ्जनिम्बाशनकृष्णवेत्रम् ।
तत्क्वाथकल्केन घृतं विपक्वं
तद्वज्रकं कुष्ठहरं प्रदिष्टम् ॥

विशीर्णकर्णाङ्गुलिहस्तपादः
क्रिम्यर्द्दितो भिन्नगलोऽपि मर्त्यः ।
पौराणिकीं कान्तिमवाप्य जीवे-
द्व्याहतो वर्षशतञ्च कुष्ठी ॥

वज्रकं घृतम् ।

आरग्वधं धवं कुष्ठं हरितालं मनःशिलाम् ।
रजनीद्वयसंयुक्तं पचेत् तैलं विधानवित् ॥
एतेनाभ्यञ्जयेच्छ्वित्री चिप्रं श्वित्रं विनश्यति ॥

आरग्वधाद्यं तैलम् ।

मञ्जिष्ठारुङ्निशाचक्रमर्द्दारग्वधपल्लवैः ।
तृणकस्वरसे सिद्धं तैलं कुष्ठहरं कटु ॥

तृणकं तैलम् ।

हरिद्रात्रिफलादारुद्वयमारकचित्रकम् ।
सप्तच्छदश्च निम्बत्वक् करञ्जौ बालकं नखी ।
कुष्ठमेडगजाबीजं लाङ्गलीगणिकारिका ॥
जातीपत्रञ्च दार्व्वी च हरितालं मनःशिलाः ।
कलिङ्गातिलपत्रञ्च अर्कचीरञ्च गुग्गुलुः ॥
गुड़त्वक् मरिचञ्चैव कुङ्कुमं ग्रन्थिपर्णकम् ।
सर्जपर्णाशखदिरविडङ्गं पिप्पली वचा ॥

घनरेखमृतायष्टिकेशरं ध्यामकं विषम्।
विश्वकट्फलमञ्जिष्ठावीलतुम्बीफलं तथा॥
सुहीसम्पाकयोः पत्रं वा गुञ्जीवीजमांषिके।
एलाज्योतिष्मतीमूलं शिरीषो गोमयाद्रसः॥
चन्दने कुष्ठनिर्गुण्डी विशाला मल्लिकाद्वयम्।
वासाश्वगन्धा ब्रह्मी च शाङ्गं चम्पककट्फलम्॥
एतैः कल्कैः पचेत्तैलं तृणकखरसद्रवम्।
सर्व्वत्वग्दोषहरणं महातृणकसंज्ञितम्॥

महातृणकं तैलम्।

सप्तपर्णकरञ्जार्कमालतीकरवीरजम्।
मूलं स्नुहाशिरीषाभ्यां चित्रकास्फोतयोरपि॥
करञ्जवीजं त्रिफलां त्रिकटुं रजनीद्वयम्।
सिद्धार्थकं विडङ्गञ्च प्रपुन्नाडतिलैः सह॥
मूत्रपिष्टैः पचेत्तैलमेभिः कुष्ठविनाशनम्।
अभ्यङ्गाद्वज्रकं नाम नाडीदुष्टव्रणापहम्॥

वज्रकतैलम्।

मरिचालशिलाक्षार्कपयोश्वारिजटात्रिवृत्।
शकृद्रसविशालारुङ्निशायुग्दारुचन्दनैः॥
कटुतैलात्पचेत् प्रस्थं द्व्यक्षैर्विषपलान्वितैः।
सगोमूत्रं तदभ्यङ्गाद्द्रुश्विचविनाशनम्॥

सर्व्वेष्वपि च कुष्ठेषु तैलमेतत् प्रशस्यते ।

मरिचाद्यं तैलम् ।

मरिचं त्रिवृतादन्तीचोरमार्कं शकृद्रसः ।
देवदारुहरिद्रे द्वे मांसीकुष्ठं सचन्दनम् ॥
विशाला करवीरञ्च हरितालं मनःशिला ।
चित्रकी लाङ्गलाख्या च विडङ्गं चक्रमर्दकम् ॥
शिरीषं कुटजो निम्बं सप्तपर्णस्नुहामृताः ।
सम्पाको नक्तमालोब्दः खदिरं पिप्पली वचा ॥
ज्योतिश्मती च पलिका विषस्य द्विपलं भवेत् ।
आढकं कटुतैलस्य गोमूत्रन्तु चतुर्गुणम् ॥
मृत्पात्रे लौहपात्रे वा शनैर्मृद्वग्निना पचेत् ।
पक्वा तैलवरं ह्येतन्म्रचयेत् कौष्ठिकान् व्रणान् ॥
पामाविचर्च्चिकादद्रुकण्डुविष्फोटकानि च ।
वलयः पलितं छायानीलीव्यङ्गस्तथैव च ॥
अभ्यङ्गेन प्रणश्यन्ति सौकुमार्य्यञ्च जायते ।
प्रथमे वयसि स्त्रीणां यासां नस्यस्तु दीयते ॥
परामपि जरां प्राप्य न स्तना यान्ति नम्रताम् ॥
बलीवर्द्दस्तुरङ्गो वा गजो वा वायुपीडितः ।
एभिरभ्यञ्जनैर्गाढं भवेन्मारुतविक्रमः ॥

बृहन्मरिचाद्यं तैलम् ।

नक्तमालं हरिद्रे द्वे अर्कस्तगरमेव च।
करवीरं वचाकुष्ठमास्फोतारक्तचन्दनम्॥
मालती सप्तपर्णञ्च मञ्जिष्ठा सिन्धुवारिका।
एषामर्द्धपलान् भागान् विषस्यापि पलन्तथा॥
चतुर्गुणे गवां मूत्रे तैलप्रस्थं विपाचयेत्।
श्वित्रविस्फोटकिटिभकीटलूताविचर्च्चिकाः॥
कण्डुकच्छुविकाराश्च ये व्रणा विषदूषिताः।
विषतैलमिदं नाम्ना सर्व्वव्रणविशोधनम्॥

विषतैलम्।

श्वेतकरवीररसो गोमूत्रं चित्रकं विडङ्गञ्च।
कुष्ठेषु तैलयोगः सिद्धोऽयं सम्मतो भिषजाम्॥

करवीराद्यं तैलम्।

श्वेतकरवीरमूलं विषांशसाधितं गवां मूत्रे।
चर्म्मदलपामासिध्मविस्फोटक्रिमिकिटिमजित्तैलम्॥

श्वेतकरवीराद्यं तैलम्॥

सिन्दूरार्द्धपलं पिष्ट्वा जीरकस्य पलं तथा।
कटुतैलं पचेन्मानी सद्यः पामाहरं परम्।

सिन्दूराद्यं तैलम्।

सिन्दूरं चन्दनं मांसीविडङ्गं रजनीद्वयम्।
प्रियङ्गु पद्मकं कुष्ठं मञ्जिष्ठां खदिरं वचाम्॥
जात्यर्कंचिवृतानिम्बकरञ्जविषमेव च।
कृष्णवेत्रकलोध्रञ्च प्रपुन्नाड़ञ्च संहरेत्॥
सूच्णपिष्टानि सर्व्वाणि योजयेत् तैलमात्रया।
अभ्यङ्गेन प्रयुञ्जीत सर्व्वकुष्ठविनाशनम्॥
पामाविचर्च्चिकाकण्डुविसर्पादिविनाशनम्।
रक्तपित्तोत्थितान् हन्ति रोगानेवंविधान् बहून्॥

महासिन्दूराद्यं तैलम्।

मञ्जिष्ठात्रिफलालाक्षानिशाशिलालगन्धकैः।
चूर्णितैस्तैलमादित्यपाकं पामाहरं परम्॥

आदित्यपाकं तैलम्।

स्वरसेन च दूर्व्वायाः पचेत् तैलं चतुर्गुणम्।
कच्छुविचर्च्चिकापामा अभ्यङ्गादेव नाशयेत्॥

दूर्व्वाद्यं तैलम्।

अर्कपत्ररसे पक्वं कटुतैलं निशायुतम्।
मनःशिलायुतं वापि पामाकच्छादिनाशनम्॥

अर्कतैलम्।

गण्डीरिकाचित्रकमार्कवार्ककुष्ठद्रुमत्वक्लवणैः समूत्रैः।
तैलं पचेन्मण्डलदद्रुकुष्ठदुष्टव्रणारुकिटिमापहारि॥

गण्डीराद्यं तैलम्।

चित्रकस्याथ निर्गुण्ड्या हयमारस्य मूलतः।
नाडी च वीजाद्विषतः काञ्जिपिष्टं पलं पलम्॥
करञ्जतैलाष्टपलं काञ्जिकस्य पलं पुनः।
मिश्रितं सूर्य्यसन्तप्तं तैलं कुष्ठव्रणास्त्रजित्॥

पृथ्वीसारतैलम्।

सोमराजी हरिद्रे द्वे सर्षपारग्वधं गदम्।
करञ्जैड़गजावीजं गर्भं दत्त्वा विपाचयेत्॥
तैलं सर्षपसम्भूतं नाड़ीदुष्टव्रणापहम्।
अनेनाशु प्रशाम्यन्ति कुष्ठान्यष्टादशैव तु॥
नीलिकापिडकाव्यङ्गं गम्भीरं वातशोणितम्।
कण्डूकच्छ्रुप्रशमनं कच्छुपामाविनाशनम्॥

सौमराजीतैलम्।

पचात्पचाच्छर्द्दनान्यभ्युपेया-
न्मासान्मासात् स्रंसनं चाप्यधस्तात्।
त्र्यहात् त्र्यहान्नस्ततश्चावपीड़ा-
न्मासेष्वस्त्रञ्चोचयेत् षट्सु षट्सु॥

योषिन्मांससुरात्यागः शालिमुद्गयवादयः।
पुराणास्तिक्तशाकञ्च जाङ्गलं कुष्ठिनां हितम्॥

इति कुष्ठचिकित्सा।

अथोदर्द्दकोठशीतपित्ताधिकारः।

अभ्यङ्गः कटुतैलेन सेकश्चोष्णाम्बुभिस्ततः।
उदर्द्दे वमनं कार्य्यं पटोलारिष्टवारिणा॥
त्रिफलापुरकृष्णाभिर्विरेकश्चात्र शस्यते।
त्रिफलां क्षौद्रसहितां पिबेद्वा नवकार्षिकाम्।
विसर्पोक्तमम्दतादि भिषगत्रापि योजयेत्॥
सितां मधुकसंयुक्तां गुड़मामलकैः सह।
सगुड़ं दीप्यकं यस्तु खादेत्पथ्यान्नभुङ्नरः॥
तस्य नश्यति सप्ताहादुदर्द्दः सर्व्वदेहजः।
सिद्धार्थरजनीकल्कैः प्रपुन्नाडतिलैः सह॥
कटुतैलेन संमिश्रमेतदुद्वर्त्तनं हितम्।
दूर्व्वानिशायुती लेपः कच्छूपामाविनाशनः॥
क्रिमिदद्रुहरश्चैव शीतपित्तहरः परः।
अग्निमन्थभवं मूलं पिष्टं पीतञ्च सर्पिषा॥
शीतपित्तोदर्द्दकोठान् सप्ताहादेव नाशयेत्।
कुष्ठोक्तञ्च क्रमं कुर्य्यादम्लपित्तघ्नमेव च॥

उदर्द्दोक्तां क्रियाञ्चापि कोठरोगे समासतः ।
सर्पिः पीत्वा महातिक्तं कार्य्यं शोणितमोक्षणम् ॥
निम्बस्य पत्राणि सदा घृतेन
धात्रीविमिश्राण्यथवोपयुञ्ज्यात् ।
विस्फोटकोठक्षतशीतपित्तं
कण्डूस्रपित्तं सहसा च जह्यात् ॥
क्षारसिन्धूत्थतैलैश्च गात्राभ्यङ्गं प्रयोजयेत् ।
गाम्भारिकाफलं पक्वं शुष्कमुत्स्वेदितं पुनः ॥
क्षीरेण शीतपित्तघ्नं खादितं पथ्यसेविना ।
तैलोद्वर्त्तनयोगेन योज्य एलादिको गणः ॥
शुष्कमूलकयूषेण कौलत्थेन रसेन वा ।
भोजनं सर्व्वदा कार्य्यं लावतित्तिरिजेन वा ॥
शीतलान्यन्नपानानि बुद्ध्वा दोषगतिं भिषक् ।
उष्णानि वा यथाकालं शीतपित्ते प्रयोजयेत् ॥

इत्युदर्द्दकोठशीतपित्तचिकित्सा ।

अथाम्लपित्ताधिकारः ।

वान्तिं कृत्वाम्लपित्ते तु विरेकं मृदु कारयेत् ।
सम्यक् वान्तविरिक्तस्य सुस्निग्धस्यानुवासनम् ॥
आस्थापनं चिरोद्भूते देयं दोषाद्यपेक्षया ।

क्रियाशुद्धस्य शमनी ह्यनुबन्धव्यपेक्षया ॥
दोषसंसर्गजे कार्य्या भेषजाहारकल्पना ।
ऊर्द्ध्वगं वमनैर्धीमानधोगं रेचनैर्हरेत् ॥
तिक्तभूयिष्ठमाहारं पानं वापि प्रकल्पयेत् ।
यवगोधूमविकृतीस्तीक्ष्णसंस्कारवर्जिताः ॥
यथास्वं लाजशक्तून् वा सितामध्वन्वितान् पिबेत् ॥
निम्बूषयववृषधात्रीक्वाथस्त्रिसुगन्धिमधुयुतः पीतः ।
अपनयति चाम्लपित्तं यदि भुङ्क्ते मुद्गयूषेण ॥
कफपित्तवमीकण्डुज्वरविस्फोटदाहहा ।
पाचनो दीपनः क्वाथः शृङ्गवेरपटोलयोः ॥
पटोलं नागरं धान्यं क्वाथयित्वा जलं पिबेत् ।
कण्डुपामार्त्तिशूलघ्नं कफपित्ताग्निमान्द्यजित् ॥
पटोलविश्वामृतरोहिणीकृतं जलं पिबेत् पित्तकफोच्छ्रये तु
शूलभ्रमारोचकवह्निमान्द्यदाहज्वरच्छर्द्दिनिवारणं तत् ॥
यवकृष्णापटोलानां क्वाथं क्षौद्रयुतं पिबेत् ।
नाशयेदम्लपित्तञ्च अरुचिञ्च वमिन्तथा ॥
वासामृतापर्पटकनिम्बभूनिम्बमार्कवैः ।
त्रिफलाकुलकैः क्वाथः सक्षौद्रश्चाम्लनाशनः ॥

दशाङ्गः ।

फलत्रिकं पटोलञ्च तिक्ताक्वाथः सितायुतः ।
पीतः शीतकमध्वाक्तो ज्वरच्छर्द्दम्लपित्तजित् ॥

पथ्याभृङ्गरजश्चूर्णं युक्तं जीर्णगुडेन तु।
जयेदम्लपित्तजन्यां छर्दिमन्नविदाहजाम्॥
वासानिम्बपटोलत्रिफलाग्रनयासयोजितो जयति।
अधिककफाम्लपित्तं प्रयोजितो गुग्गुलुः क्रमेण॥

वासादिगुग्गुलुः।

छिन्नाखदिरयष्ट्याह्वदार्व्यम्भो वा मधुद्रवम्।
सद्राक्षामभयां खादेत्सक्षौद्रां सगुडाञ्च ताम्॥
कटुकासितावलेह्यापटोलविश्वञ्च क्षौद्रसंयुतम्।
रक्तसुतौ च युक्त्या वा खण्डकुष्माण्डकं श्रेष्ठम्॥
पटोलधन्याकमहौषधाब्दैः कृतः कषायो विनिहन्ति शीघ्रम्।
मन्दानलं पित्तबलासदाहच्छर्दिज्वरामानिलशूलरोगान्॥
छिन्नोद्भवा निम्बपटोलपत्रं पलत्रिकं सुक्वथितं सुशीतम्।
क्षौद्रान्वितं पित्तमनेकरूपं सुदारुणं हन्ति हि चाम्लपित्तम्॥
पटोलत्रिफलानिम्बशृतं मधुयुतं पिबेत्।
पित्तश्लेष्मज्वरच्छर्दिदाहशूलोपशान्तये॥
सिंहास्यामृतभण्टाकीक्वाथं पीत्वा समाक्षिकम्।
अम्लपित्तं जयेज्जन्तुः कासं श्वासं ज्वरं वमिम्॥
वासाघृतं तिक्तघृतं पिप्पलीघृतमेव च।
अम्लपित्ते प्रयोक्तव्यं गुडकुष्माण्डकं तथा॥
पक्तिशूलापहा योगास्तथा खण्डामलक्यपि।
पिप्पलीमधुसंयुक्ता चाम्लपित्तविनाशिनी॥

जम्बीरस्वरसः पीतः सायं हन्त्यम्लपित्तकम् ॥
गुड़पिप्पलीपथ्याभिस्तुल्याभिर्मोदकः कृतः ।
पित्तश्लेष्मापहः प्रोक्तो मन्दमग्निञ्च दीपयेत् ॥
हिङ्गु च कतकफलानि त्रिशालवो घृतञ्च पुटदग्धम् ।
शमयति तदम्लपित्तमम्लभुजो यदि यथोत्तरं द्विगुणम् ॥
कान्तापात्रे वराकल्को व्युषितोऽभ्यासयोगतः ।
सिताक्षौद्रसमायुक्तः कफपित्तहरः स्मृतः ॥
एकोऽंशः पञ्चनिम्बानां द्विगुणो वृद्धदारकः ।
शक्तुर्दशगुणो देयः शर्करामधुरीकृतः ।
शीतेन वारिणा पीतः शूलं पित्तकफोत्थितम् ।
निहन्ति चूर्णं सक्षौद्रमम्लपित्तं सुदारुणम् ॥

पञ्चनिम्बादिचूर्णम् ।

आशु भक्तोदकैः पिष्टमभ्रकं तत्र संस्थितम् ।
कन्दमाणास्थिसंहार ण्डकर्णरसैरथ ॥
तण्डूलीयञ्च शालिञ्च कालमारिषजेन च ॥
वृश्चीरवृहतीभृङ्गलक्ष्मणाकेशराजजैः ।
पेषणं भावनं कुर्य्यात् पुटञ्चानेकशो भिषक् ॥
यावन्निश्चन्द्रकं तत्स्याच्छ्वित्रिरेवं विहायसः ।
स्वर्णमाक्षिकशालिञ्च ध्मातं निर्वापितं जले ॥
त्रैफलेऽथ विचूर्ण्यैवं लौहं कान्तादिकं पुनः ।
वृहत्पत्रकरीकर्णत्रिफलावृद्धदारजैः ॥

माणकन्दास्थिसंहारशृङ्गवेरभवै रसैः।
दशमूलीमुण्डितिकातालमूलीसमुद्भवैः॥
पुटितं साधुयत्नेन शुद्धिमेवमयो व्रजेत्।
वशिरं श्वेतवाट्यालं मधुपर्णीमयूरकम्॥
तण्डुलीयञ्च वर्षाङ्कं दत्त्वाधश्चोर्द्ध्वमेव च।
पाक्यं सुजीर्णमण्डूरं गोमूत्रेण दिनत्रयम्॥
अन्तर्वाष्पमदग्धञ्च तथा स्थाप्यं दिनत्रयम्।
विचूर्णितं शुद्धिरियं लौहकिट्टस्य दर्शिता॥
जयन्त्या वर्द्धमानस्य आर्द्रकस्य रसेन तु।
वायस्याश्चानुपूर्व्यैवं मर्दनं रसशोधनम्॥
गन्धकं नवनीताख्यं चुद्रितं लौहभाजने।
त्रिधा चण्डातपे शुष्कं भृङ्गराजरसाप्लुतम्॥
ततो वह्नौ द्रवीभूतं त्वरितं वस्त्रगालितम्।
यत्नाद्भृङ्गरसे क्षिप्तं पुनः शुष्कं विशुध्यति॥
गगनाद् द्विपलं चूर्णं लौहस्य पलमात्रकम्।
लौहकिट्टपलार्द्धञ्च सर्व्वमेकत्र संस्थितम्॥
मण्डूकपर्णीवशिरतालमूलीरसैः पुनः।
शरीभृङ्गकेशराजकालमारिषजैरथ॥
त्रिफलाभद्रमुस्ताभिः स्थालीपाकाद्विचूर्णितम्।
रसगन्धकयोः कर्षौ प्रत्येकं ग्राह्यमेकतः॥
तन्मर्दनाच्छिलाखल्वे यत्नतः कज्जलीकृतम्।
वचा चव्यं यमानी च जीवकेशतपुष्पिका॥

व्योषं मुस्तं विडङ्गञ्च ग्रन्थिकं खरमञ्जरी।
त्रिवृता चित्रको दन्ती सूर्य्यावर्त्तः सितस्तथा॥
भृङ्गमाणककन्दश्च खण्डकर्णक एव च।
दण्डोत्पलाकेशराजकालावकडकोऽपि च॥
एषामर्द्धपलं ग्राह्यं पटघृष्टं सुचूर्णितम्।
प्रत्येकं त्रिफलायाश्च पलार्द्धं पलमेव च॥
एतत् सर्व्वं समालोड्य लोहपात्रे तु भावयेत्।
आतपे दण्डसंघृष्टमार्द्रकस्य रसैस्त्रिधा॥
तद्रसेन शिलापिष्टं गुडिकां कारयेद्भिषक्।
वदरास्थिनिभां शुष्कां सुनिगुप्तां निधापयेत्॥
तत्प्रातर्भोजनादौ तु सेवितं गुडिकात्रयम्।
अम्लोदकानुपानञ्च हितं मधुरवर्ज्जितम्॥
दुग्धञ्च नारिकेलञ्च वर्जनीयं विशेषतः।
भोज्यं यथेष्टमिष्टञ्च वारि भक्ताम्लकाञ्जिकम्॥
हन्त्यम्लपित्तं विविधं शूलञ्च परिणामजम्।
पाण्डुरोगञ्च गुल्मञ्च शोथोदरगुदामयान्॥
यक्ष्माणं पञ्चकासांश्च मन्दाग्नित्वमरोचकम्।
प्लीहानं श्वासमानाहमामवातं सुदारुणम्॥
गुडी क्षुधावती सेयं विख्याता रोगनाशिनी।

क्षुधावती गुडिका।

पिष्ट्वा जाजीं सधन्याकं घृतप्रस्थं विपाचयेत्।

कफपित्तारुचिहरं मन्दानलवमिं जयेत् ॥

जीरकाद्यं घृतम्।

पटोलशुण्ठ्योः कल्काभ्यां केवलं कुलकेन वा।
घृतप्रस्थं विपक्तव्यं कफपित्तहरं परम् ॥

पटोलशुण्ठीघृते।

पिप्पलीक्वाथकल्केन घृतं सिद्धं मधुप्लुतम्।
पिबेत् तत् प्रातरुत्थाय अम्लपित्तनिवृत्तये ॥

पिप्पलीघृतम्।

द्राक्षामृताशक्रपटोलपत्रैः सोशीरधात्रीघनचन्दनैश्च।
त्रायन्तिकापद्मकिरातधान्यैः कल्कैः पचेत् सर्पिरुपेतमेभिः ॥
युञ्जीत मात्रां सह भोजनेन सर्व्वर्त्तुपानेऽपि भिषग्विदध्यात्।
बलासपित्तं ग्रहणीं प्रवृद्धां कासाग्निसादं ज्वरमम्लपित्तम् ॥
सर्व्वं निहन्याद् घृतमेतदाशु सम्यक् प्रयुक्तं ह्यमृतोपमञ्च।

द्राक्षाद्यं घृतम्।

शतावरीमूलकल्कं घृतप्रस्थं पयः समम्।
पचेन्मृद्वग्निना सम्यक् क्षीरं दत्त्वा चतुर्गुणम्।
नाशयेदम्लपित्तञ्च वातपित्तोद्भवान् गदान् ॥

रक्तपित्तं तृषां मूर्च्छां श्वासं सन्तापमेव च।

शतावरीघृतम्।

इत्यस्रपित्तचिकित्सा।

अथ विसर्पविस्फोटाधिकारः।

विरेकवमनालेपसेचनास्रविमोक्षणैः।
उपाचारेद्यथादोषं विसर्पानविदाहिभिः॥
पटोलपिचुमर्द्दाभ्यां पिप्पल्या मदनेन च।
विसर्पे वमनं शस्तं तथैवेन्द्रयवैः सह॥
त्रिफलारससंयुक्तं सर्पिस्त्रिवृतया सह।
प्रयोक्तव्यं विरेकार्थं विसर्पज्वरशान्तये॥
रसमामलकानां वा घृतमिश्रं प्रदापयेत्।
तृणवर्ज्जं प्रयोक्तव्यं पञ्चमूलचतुष्टयम्॥
प्रदेहसेकसर्पिर्भिर्विसर्पे वातसम्भवे।
कुष्ठं शताह्वासुरदारुमुस्ता-
वाराहिकुस्तुम्बुरुकृष्णगन्धाः।
वातेऽर्कवंशार्त्तगलाश्च योज्या
सेकेषु लेपेषु तथा घृतेषु॥
प्रपौण्डरीकमञ्जिष्ठापद्मकोशीरचन्दनैः।

सयष्टीन्दीवरैः पित्ते चीरपिष्टैः प्रलेपयेत्॥
कशेरुशृङ्गाटकपद्मगुन्द्राः सशैवलाः सोत्पलकर्दमाश्च।
वस्त्रान्तराः पित्तकृते विसर्पे लेपा विधेयाः सघृताः सुशीताः॥
प्रदेहाः परिषेकाश्च शस्यन्ते पञ्चवल्कलैः।
पद्मकोशीरमधुकचन्दनैर्वा प्रशस्यते॥
पित्ते तु पद्मिनीपङ्कं पिष्टं वा शङ्खशैवलम्।
गुन्द्रामूलन्तु शुक्तिर्वा गैरिकं वा घृतान्वितम्॥
न्यग्रोधपादा गुन्द्रा च कदलीगर्भ एव च।
विसग्रन्थिकलेपः स्याच्छतधौतघृताप्लुतः॥
हरेणवो मसूराश्च मुद्गाश्चैव सशालयः।
पृथक् पृथक् प्रदेहाः स्युः सर्व्वैर्वा सर्पिषा सह॥
द्राक्षारग्वधकाश्मर्य्यत्रिफलैरण्डपीलुभिः।
त्रिवृद्धरीतकीभिश्च विसर्पे शोधनं हितम्॥
गायत्रीसप्तपर्णाब्दवासारग्वधदारुभिः।
कुटन्नटैर्भवेल्लेपो विसर्पे श्लेष्मसम्भवे॥
अजाश्वगन्धा शरलाथ काला सैकेशिका वाप्यथवाजशृङ्गी।
गोमूत्रपिष्टो विहितः प्रलेपोऽन्याद्विसर्पं कफजं सुशीघ्रम्॥
मदनं मधुकं निम्बं वत्सकस्य फलानि च।
वमनञ्च विधातव्यं विसर्पे कफसम्भवे॥
त्रिफला पद्मकोशीरसमङ्गाकरवीरकम्।
नलमूलमनन्ता च लेपः श्लेष्मविसर्पहा॥
आरग्वधस्य पत्राणि त्वचः श्लेष्मातकोद्भवाः।

शिरीषपुष्पकामाची हिता लेपावचूर्णनैः ॥
मुस्तारिष्टपटोलानां क्वाथः सर्व्वविसर्पनुत् ।
धात्रीपटोलमुद्गानामथवा घृतसंश्रुतः ॥
अमृतविषपटोलं निम्बकल्कैरुपेतम्
त्रिफलखदिरसारं व्याधिघातञ्च तुल्यम् ।
क्वथितमिदमशेषं गुग्गुलोर्भागयुक्तं
जयति विषविसर्पान् कुष्ठमष्टादशाख्यम् ॥
नवकषायगुग्गुलुः ।

अमृतवृषपटोलं मुस्तकं सप्तपर्णम्
खदिरमसितवेत्रं निम्बपत्रं हरिद्रे ।
विविधविषविसर्पान् कुष्ठविस्फोटकण्डू-
रपनयति मसूरीं शीतपित्तं ज्वरञ्च ॥
पटोलामृतभूनिम्बवासकारिष्टपर्पटैः ।
खदिराब्दयुतैः क्वाथो विस्फोटार्त्तिज्वरापहः ॥
पटोलत्रिफलारिष्टगुडूचीमुस्तचन्दनैः ।
समूर्व्वा रोहिणी पाठा रजनी सदुरालभा ॥
कषायं पाययेदेतत् श्लेष्मपित्तज्वरापहम् ।
कण्डुत्वग्दोषविस्फोटविषवीसर्पनाशनम् ॥
भूनिम्बवासाकटुकापटोलफलत्रिकाचन्दननिम्बसिद्धः ।
विसर्पदाहज्वरवक्त्रशोषविस्फोटतृष्णावमिनुत् कषायः ॥
सकफे पित्तयुक्ते तु त्रिफलां योजयेत् पुरे ।

दुरालभां पर्पटकं पटोलं कटुकान्तथा ॥
सोष्णं गुग्गुलुसंमिश्रं पिबेद्दा खदिराष्टकम्।
कुण्डलीपिचुमर्दाम्बुखदिरेन्द्रयवाम्बु वा ॥
विस्फोटं नाशयत्याशु वायुर्जलधरानिव।
चन्दनं नागपुष्पञ्च तण्डुलीयकशारिवे ॥
शिरीषवल्कलं जातीलेपः स्याद्दाहनाशनः ॥
शुकतरुनतमांसी रजनी पद्मा च तुल्यानि।
पिष्टानि शीततोयेन लेपः स्यात्सर्व्वविस्फोटे ॥
शिरीषमूलमञ्जिष्ठाचव्यामलकयष्टिकाः।
सजातीपल्लवचौद्राविस्फोटे कवड़ग्रहाः ॥
शिरीषोड़म्बुरौ जम्बु सेकालेपनयोर्हिताः।
श्लेष्मातकत्वचो वापि प्रलेपाश्च्योतने हिताः ॥
शिरीषयष्टीनतचन्दनैलामांसीहरिद्राद्वयकुष्ठवालैः।
लेपो दशाङ्गः सघृतः प्रदिष्टो विसर्पकण्डूज्वरशोथहारी ॥
शिरीषोशीरनागाह्वहिंस्राभिर्लेपनाद्द्रुतम्।
विसर्पविषविस्फोटाः प्रशाम्यन्ति न संशयः ॥
वृषखदिरपटोलपत्रनिम्बत्वगमृतामलकीकषायकल्कैः।
घृतमभिनवमेतदाशु पक्कं जयति विसर्पगदान् सकुष्ठगुल्मान् ॥

वृषाद्यं घृतम्।

पटोलसप्तच्छदनिम्बवासाफलत्रिकच्छिन्नरुहाविपक्कम्।

तत् पञ्चतिक्तं घृतमाशु हन्ति त्रिदोषविस्फोटविसर्पकण्डूः ।

पञ्चतिक्तघृतम् ।

पद्मकं मधुकं लोध्रं नागपुष्पस्य केशरम् ।
द्वे हरिद्रे विडङ्गानि सूक्ष्मैलातगरं तथा ॥
कुष्ठं लाक्षापत्रकञ्च सिक्थकं तुत्थमेव च ।
बहुवारः शिरीषश्च कपित्थफलमेव च ॥
तोयेनालोड्य तत् सर्व्वं घृतप्रस्थं विपाचयेत् ।
यांश्च रोगान् निहन्याद्वै तान्निबोध महामुने ॥
सर्पकीटाखुदष्टेषु लूता मूत्रकृतेषु च ।
विविधेषु स्फोटकेषु तथा कुष्ठविसर्पिषु ॥
नाडीषु गण्डमालासु प्रभिन्नासु विशेषतः ।
अगस्त्यविहितं धन्यं पद्मकन्तु महाघृतम् ॥

महापद्मकं घृतम् ।

रोगस्तु स्नायुकाख्यो यः क्रिया तत्र विसर्पवत् ।
गव्यं सर्पिस्त्र्यहं पीत्वा निर्गुण्डी खरसं त्र्यहम् ॥
पिबेत् स्नायुकमत्युग्रं हन्त्यवश्यं न संशयः ॥
शोभाञ्जनमूलदलैः काञ्जिकपिष्टैः सलवणैर्लेपः ।
हन्ति स्नायुकरोगं यद्वा मोचकत्वचो लेपः ॥

इति विसर्पविस्फोटचिकित्सा ।

अथ मसूर्य्यधिकारः ।

सर्व्वासां वमनं पथ्यं पटोलारिष्टवासकैः ।
कषायैश्च वचावत्सयष्ट्याह्वफलकल्कितैः ॥
सक्षौद्रं पाययेद् ब्राह्मा रसं वा हैलमोचिकम् ।
वान्तस्य रेचनं देयं शमनञ्चावले नरे ॥
सुषवीपत्रनिर्य्यासं हरिद्राचूर्णसंयुतम् ।
रोमान्तीज्वरविस्फोटमसूरीशान्तये पिबेत् ॥
उभाभ्यां हृतदोषस्य विशुष्यन्ति मसूरिकाः ।
निर्व्विकारास्त्वाल्पपूयाः पच्यन्ते चाल्पवेदनाः ॥
कण्टाकुम्भाण्डमूलं क्वथनविधिकृतं हिङ्गुमाषैकयुक्तम् ।
पीतं वीजं जयायाः सघृतमुषितवाः पीतमङ्घ्रिः सिकथ्या ॥
वाघामूलं शिफा वा दमनकुसुमजासोषणावाप्यपूतिः ।
योगावास्त्वम्बुनैते प्रमथमघगदे दृश्यमाने प्रयोज्याः ॥
उद्धृत्य मुष्टिमात्रकाद्य भेषजं यत् प्रयुज्यते ।
तन्मुष्टियोगमित्याहुर्मुष्टियोगपरायणाः ॥
उष्ट्रकण्टकमूलं वाप्यनन्तामूलमेव वा ।
विधिगृहीतं ज्येष्ठाम्बु पीतं हन्ति मसूरिकाम् ॥
तद्वच्छृगालकण्टकमूलञ्च व्युषिताम्भसा ।
मसूरीं मूर्च्छितो हन्ति गन्धकार्द्रस्तु पारदः ॥
निशाचिञ्चाच्छदे शीतवारिपीते तथैव तु ।

यावत्संख्यामसूर्य्यङ्गे तावद्भिः शेलुजैर्दलैः ॥
छिन्नैरातुरनाम्ना तु गुणोथ्येति न वर्द्धते ।
व्युषितं वारि सक्षौद्रं पीतं दाहगुणोहरम् ॥
शेलुत्वक्कृतशीताम्भः सेकं वा कायशोषणे ।
उग्राज्यवंशनीलीयवत्वषकार्पासकीकसश्रह्मी ॥
खरसमयूरकलाचाधूपो रोमान्तिकादिहरः ।
तर्पणं वातजायां प्राक् लाजचूर्णैः सशर्करैः ॥
भोजनं तिक्तयूषैश्च प्रतुदानां रसेन वा ।
द्विपञ्चमूलं रास्ना च दार्व्युशीरं दुरालभा ॥
सामृतं धान्यकं मुस्तं ययेद्वातसमुत्थिताम् ।
गुडूचीं मधुकं रास्नां पञ्चमूलं कनिष्ठकम् ॥
चन्दनं काश्मर्य्यफलं बलामूलं विकङ्कतम् ।
पाककाले मसूर्य्यान्तु वातजायां प्रयोजयेत् ॥
द्राक्षाकाश्मर्य्यखर्जूरपटोलारिष्टवासकैः ।
लाजामलककदुष्पर्शैः सितायुक्तैश्च पैत्तके ॥
शिरीषोडुम्बराश्वत्थशेलुन्यग्रोधवल्कलैः ।
प्रलेपः सघृतः शीघ्रं व्रणविस्फोटदाहहा ॥
दुरालभां पर्प्पटकं भूनिम्बं कटुरोहिणीम् ।
श्लैष्मिक्यां पित्तजायां वा पाने निःक्वाथ्य दापयेत् ॥
निम्बं पर्प्पटकं पाठां पटोलं कटुरोहिणीम् ।
वासां दुरालभां धात्रीमुशीरं चन्दनद्वयम् ॥
एष निम्बादिकः ख्यातः पीतः शर्करया युतः ।

हन्ति त्रिदोषमसूरीं ज्वरवीसर्पसम्भवाम् ॥
उत्थिता प्रविशेद् या तु पुनस्तां वाह्यतो नयेत् ॥

निम्बादि ।

——

पटोलकुण्डलीमुस्तवृषधन्वयवासकैः ।
भूनिम्बनिम्बकटुकापर्पटैश्च शृतं जलम् ॥
मसूरीं शमयेदामां पक्वाञ्चैव विशोषयेत् ।
नातः परतरं किञ्चिद्विस्फोटज्वरशान्तये ॥

पटोलमूलारुणतण्डुलीयकं
पिबेद्धरिद्रामलकल्कसंयुतम् ।
मसूरिकास्फोटविदाहशान्तये
तदेव रोमान्तिवमिज्वरापहम् ॥
पटोलमूलारुणतण्डुलीयकं
तथैव धात्रीखदिरेण संयुतम् ।
पिबेज्जलं सुक्वथितं सुशीतलं
मसूरिकारोगविनाशनं परम् ॥

खदिरत्रिफलारिष्टपटोलामृतवासकैः ।
क्काथोऽष्टकाङ्गो जयति रोमान्तिकमसूरिकाः ॥
कुष्ठविसर्पविस्फोटकण्ड्वादीनपि तानतः ॥

खदिराष्टकः ।

——

अमृतादिकषायस्तु जयेत्पित्तकफात्मिकाम् ।

सौवीरेण तु संपिष्टं मातुलुङ्गस्य केशरम् ॥
प्रलेपात्पातयत्याशु दाहञ्चाशु नियच्छति ।
पाददाहं प्रकुरुते पिडकापादसम्भवा ॥
तत्र सेकं प्रशंसन्ति बहुशस्तण्डुलाम्बुना ॥
पाककाले तु सर्व्वास्ता विशोषयति मारुतः ।
तस्मात् संवृंहणं कार्य्यं न तु पथ्यं विशोषणम् ॥
गुडूची मधुकं द्राक्षा मोरटं दाडिमैः सह ।
पाककाले तु दातव्यं भेषजं गुडसंयुतम् ॥
तेन पाकं व्रजन्त्याशु न च वायुः प्रकुप्यति ।
लिह्याद्वा वादरं चूर्णं पाचनार्थं गुडेन तु ॥
अनेनाशु विपच्यन्ते वातपित्तकफात्मिकाः ।
शूलाध्मानपरीतस्य कम्पमानस्य वायुना ॥
धन्वमांसरसाः शस्ताः ईषद्सैन्धवसंयुताः ।
दाडिमाम्लरसैर्युक्ता यूषाः स्युररुचौ हिताः ॥
पिबेदम्भस्तप्तशीतं भावितं खदिराशनैः ।
शौचे वारि प्रयुञ्जीत गायत्रीबहुवारजम् ॥
जातीपत्रं समञ्जिष्ठं दार्व्वीपूगफलं शमीम् ।
धात्रीफलं समधुकं क्वथितं मधुसंयुतम् ॥
मुखरोगे कण्ठरोगे गण्डूषार्थं प्रशस्यते ।
अक्ष्णोः सेकं प्रशंसन्ति गवेधुमधुकाम्बुना ॥
मधुकं त्रिफलामूर्व्वादार्व्वीलङ्नीलमुत्पलम् ।
उशीरलोध्रमञ्जिष्ठाः प्रलेपाश्च्योतने हिताः ॥

नश्यन्त्यनेन हृग्जाता मसूर्य्यो न द्रवन्ति च ।
पञ्चवल्कलचूर्णेन क्लेदिनीमवचूर्णयेत् ॥
भस्मना केचिदिच्छन्ति केचिद्गोमयरेणुना ॥
क्रिमिपातभयाच्चापि धूपयेच्छरलादिना ।
वेदनादाहशान्त्यर्थं सुतानाञ्च विशुद्धये ॥
सगुग्गुलं वराक्वाथं युञ्ज्याद्वा खदिराष्टकम् ।
कृष्णाभयारजो लिह्यान्मधुना कण्ठशुद्धये ॥
अथाष्टाङ्गावलेही वा कवडश्चार्द्रकादिभिः ।
पञ्चतिक्तं प्रयुञ्जीत पानाभ्यञ्जनभोजनैः ॥
कुर्य्याद्व्रणविधानञ्च तैलादीन् वर्जयेच्चिरम् ।
विषघ्नैः सिद्धमन्त्रैश्च प्रमृज्यात् तु पुनः पुनः ॥
तथा शोणितसंसृष्टाः काश्चिच्छोणितमोक्षणैः ॥
निशाद्वयोशीरशिरीषमुस्तकैः सलोध्रभद्रश्रियनागकेशरैः ।
सस्वेदविस्फोटविसर्पकुष्ठदौर्गन्ध्यरोमान्तिहरः प्रदेहः ॥
विम्बातिमुक्तकाऽशोकप्लक्षवेतसपल्लवैः ।
निशि पर्य्युषितः क्वाथो मसूरीभयनाशनः ॥
चैत्रासितभूतदिने रक्तपताकान्विता स्नुहीभवने ।
धवलितकलसन्यस्ता पापरुजो दूरतो धत्ते ॥

इति मसूरीचिकित्सा ।

अथ क्षुद्ररोगाधिकारः ।

तत्राजगल्लिकामामां जलौकाभिरुपाचरेत् ।
शुक्तिसौराष्ट्रिकाक्षारकल्कैश्चालेपयेन्मुहुः ॥
कठिनां क्षारयोगैश्च द्रावयेदजगल्लिकाम् ।
श्लेष्मविद्रधिकल्केन जयेदनुशयीं भिषक् ॥
विवृतामिन्द्रवृद्धाञ्च गर्द्दभीं जालगर्द्दभम् ।
इरिवेल्लिकां गन्धनामां जयेत्पित्तविसर्पवत् ॥
मधुरौषधसिद्धेन सर्पिषा शमयेद् व्रणान् ।
रक्तावसेकैर्बहुभिः स्वेदनैरपतर्पणैः ॥
जयेद्विदारिकां लेपैः शिग्रुदेवद्रुमोद्भवैः ।
पनसिकां कच्छपिकामनेन विधिना भिषक् ॥
साधयेत् कठिनानन्यान् शोथान् दोषसमुद्भवान् ।
अन्त्रालजीं कच्छपिकां तथा पाषाणगर्द्दभम् ॥
सुरदारुशिलाकुष्ठैः स्वेदयित्वा प्रलेपयेत् ।
कफमारुतशोथघ्नो लेपः पाषाणगर्द्दभे ॥
शस्त्रेणोद्धृत्य वल्मीकं क्षाराग्निभ्यां प्रसाधयेत् ।
मनःशिलालभल्लातसूक्ष्मैलागुरुचन्दनैः ॥
जातीपल्लवकल्कैश्च निम्बतैलं विपाचयेत् ।
वल्मीकं नाशयेत्तद्धि बहुच्छिद्रं बहुस्रवम् ॥
पाददारीषु च शिरां व्यधयेत्तलशोधनीम् ।

स्नेहस्वेदोपपन्नौ तु पादौ चालेपयेन्मुहुः ॥
मधूच्छिष्टवसामज्जघृतक्षारैर्विमिश्रितैः।
सर्ज्जाख्यसिन्धूद्भवयोश्चूर्णं मधुघृताप्लुतम् ॥
निर्मथ्य कटुतैलाक्तं हितं पादप्रमार्जनम्।
उपोदिकासर्षपनिम्बमोचककार्कैर्पारुकभस्मतोये।
तैलं विपक्वं लवणांशयुक्तं तत्पानदारीं विनिहन्ति लेपात् ॥
उपोदिक्षारतैलम्।

अलसेऽम्लेश्चिरं सिक्तौ चरणौ परिलेपयेत्।
पटोलारिष्टकाशीशत्रिफलाभिर्मुहुर्मुहुः ॥
करञ्जवीजं रजनी काशीशं मधुकं मधु।
रोचना हरितालञ्च लेपोऽयमलसे हितः ॥
लाक्षाभयारसालेपः कार्य्यं वा रक्तमोक्षणम्।
जातीपत्रञ्च संमर्द्य दद्यादलसके भिषक् ॥
बृहतीरससिद्धेन तैलेनाभ्यज्य बुद्धिमान्।
शिलारोचनकाशीशचूर्णैर्वा प्रतिसारयेत् ॥
दहेत् कदरमुद्धृत्य तैलेन दहनेन वा।
चिप्पमुष्णाम्बुना स्विन्नमुत्कृत्याभ्यज्य तं व्रणम् ॥
दत्त्वा सर्जरसं चूर्णं बद्ध्वा व्रणवदाचरेत्।
स्वरसेन हरिद्रायाः पात्रे कृष्णायसेऽभयाम् ॥
घृष्ट्वा तज्जेन कल्केन लिम्पेच्चिप्पं पुनः पुनः।
चिप्पे षटङ्कणास्फोतामूललेपो नखप्रदः ॥

निम्बोदकेन वमनं पद्मिनीकण्टके हितम् ।
निम्बोदककृतं सर्पिः सक्षौद्रं पानमिष्यते ॥
पद्मनालकृतः क्षारः पद्मिनीं हन्ति लेपतः ।
निम्बारग्वधकल्कैर्वा मुहुरुद्वर्त्तनं हितम् ॥
निलीपटोलमूलाभ्यां साज्याभ्यां लेपनं हितम् ।
जालगर्द्दभरोगे तु सद्यो हन्ति च वेदनाम् ॥
अहिपूतनके धात्र्याः पूर्व्वं स्तन्यं विशोधयेत् ।
त्रिफलाखदिरक्वाथैर्व्रणानां धावनं सदा ॥
करञ्जत्रिफलातिक्तैः सर्पिः सिद्धं शिशोर्हितम् ।
रसाञ्जनं विशेषेण पानालेपनयोर्हितम् ॥
गुदभ्रंशे गुदं स्नेहैरभ्यज्याशु प्रवेशयेत् ।
प्रविष्टे स्वेदयेच्चापि बद्धं गोष्फणया भृशम् ।
कोमलं पद्मिनीपत्रं यः खादेच्छर्करान्वितम् ।
एतन्निश्चित्य निर्दिष्टं न तस्य गुदनिर्गमः ॥
चुक्राम्लानलचाङ्गेरीविल्वपाठायवाग्रजम् ।
तक्रेण शीलयेत्पादुर्भ्रंशार्त्तोऽनलदीपनम् ॥
गुदञ्च गव्यवसयाभ्यञ्जयेदविशङ्कितः ।
दुष्प्रवेशो गुदभ्रंशो विशत्याशु न संशयः ॥
मूषिकाणां वसाभिर्वा गुदे सम्यक् प्रलेपनम् ।
स्विन्नमूषिकमांसेन चाथवा स्वेदयेद् गुदम् ॥
चाङ्गेरीकोलदध्यम्लनागरक्षारसंयुतम् ।
घृतमुत्क्वथितं पेयं गुदभ्रंशरुजापहम् ॥

शुण्ठीक्षारावत्र कल्कौ शिष्टं तु द्रवमिष्यते ।

चाङ्गेरीघृतम् ।

क्षीरे महत्पञ्चमूलं मूषिकामन्त्र वर्जिताम् ।
पक्का तस्मिन् पचेत् तैलं वातघ्नौषधसाधितम् ॥
गुदभ्रंशमिदं तैलं पानाभ्यङ्गात् प्रसाधयेत् ।

मूषिकाद्यं तैलम् ।

स्वेदोपनाहं परिकर्त्तिकायां कृत्वा समभ्यज्य घृतेन पश्चात् ।
प्रवेशयेच्चर्म्म शनैः प्रविष्टैर्मांसैः सुखोष्णैरुपनाहयेच्च ॥
स्नेहस्वेदैस्तथैवैनां चिकित्सेदवपाटिकाम् ।
निरुद्धप्रकशे नाडीं द्विमुखीं कनकादिजाम् ॥
क्षिप्त्वा त्यक्त्वा चुक्रकादिस्नेहेन परिषेचयेत् ।
तैलेन वा वचादारुगन्धैः सिद्धेन च त्र्यहात् ॥
पुनः स्थूलतरा नाडी देया स्रोतोविवृद्धये ।
शस्त्रेण सेवनीं त्यक्त्वा भित्त्वा व्रणवदाचरेत् ॥
स्निग्धञ्च भोजनं बद्धे गुदेऽप्येष क्रियाक्रमः ।
चर्म्मकीलं जतुमणिं मसकांस्तिलकालकान् ॥
उद्धृत्य शस्त्रेण दहेत् क्षाराग्निभ्यामशेषतः ।
रुवुनालस्य चूर्णेन घर्षो मसकनाशनः ।
निर्म्मोकभस्मघर्षाद्वा मसः शान्तिं व्रजेत् सदा ॥
युवानपिडकान्य ञ्चनीलिकाव्यङ्गशर्कराः ।

शिराव्यधैः प्रलेपैश्च जयेदभ्यञ्जनैस्तथा ॥
लोध्रधान्यवचालेपस्तारुण्यपिडकापहः ।
तद्वद्गोरोचनायुक्तं मरिचं मुखलेपतः ॥
सिद्धार्थकवचालोध्रसैन्धवैश्च प्रलेपनम् ।
वमनञ्च निहन्त्याशु पिड़कां यौवनोद्भवाम् ॥
व्यङ्गेषु चार्जुनत्वग्वा मञ्जिष्ठा वा समाक्षिका ।
लेपः सनवनीता वा श्वेताश्वखुरजामषी ॥
रक्तचन्दनमञ्जिष्ठालोध्रकुष्ठप्रियङ्गवः ।
वटाङ्कुरमसूराश्च व्यङ्गघ्ना मुखकान्तिदाः ॥
व्यङ्गनां लेपनं शस्तं रुधिरेण शशस्य च ।
मसूरैः सर्पिषा पिष्टैर्लिप्तमास्यं पयोऽन्वितैः ॥
सप्ताहाच्च भवेत् सत्यं पुण्डरीकदलप्रभम् ।
मातुलुङ्गजटासर्पिःशिलागोशकृतो रसः ॥
मुखकान्तिकरो लेपः पिड़कातिलकालजित् ।
नवनीतगुड़क्षौद्रकोलमज्जप्रलेपनम् ॥
व्यङ्गजिद्वरुणत्वग् वा छागक्षीरप्रपेषिता ।
जातीफलकल्कलेपो नीलिव्यङ्गादिनाशनः ॥
सायञ्च कटुतैलेनाभ्यङ्गो वक्त्रप्रसादनः ॥
कालीयकोत्पलामयदधिसरवदाम्रिमध्यफलिनीभिः ।
लिप्तं भवति च वदनं शशिप्रभं सप्तरात्रेण ॥
तुषरहितमसृणयवचूर्णसयष्टीमधुकलोध्रलेपेन ।
भवति मुखं परिनिर्जितचामीकरचारुसौभाग्यम् ॥

रक्षोघ्नशर्व्वरीद्वयं मञ्जिष्ठागैरिकाक्षवसपयः।
सिद्धेन लिप्तमाननमुद्यद्विधुविम्बवद्विभाति॥
परिणतदधिशरपुंखैः कुवलयदलकुष्ठचन्दनोशीरैः।
मुखकमलकान्तिकारी भ्रुकुटितिलकालकान् जयति॥
हरिद्राद्वययष्ट्याह्वकालीयककुचन्दनैः।
प्रपौण्डरीकमञ्जिष्ठापद्मपद्मककुङ्कुमैः॥
कपित्थतिन्दुकप्लक्षवटपत्रैः पयोऽन्वितैः।
लेपयेत्क्क्वथितैरेभिस्तैलं वाभ्यञ्जनं चरेत्॥
पिप्लवं नीलिकाव्यङ्गांस्तिलकान् मुखदूषिकान्।
नित्यसेवी जयेत् क्षिप्रं मुखं कुर्य्यान्मनोरमम्॥

द्विहरिद्राद्यं तैलम्।

मधुकस्य कषायेण तैलस्य कुडवं पचेत्॥
कल्कैः प्रियङ्गुमञ्जिष्ठाचन्दनोत्पलकेशरैः।
कनकं नाम तत्तैलं मुखकान्तिकरं परम्॥
अभीरुनीलिकाव्यङ्गशोधनं परमर्च्चितम्।

कनकतैलम्।

मञ्जिष्ठा मधुकं लाक्षा मातुलुङ्गं सयष्टिकम्।
कर्षप्रमाणैरेतैस्तु तैलस्य कुडवं तथा॥
आजं पयस्तद् द्विगुणं शनैर्म्मृद्वग्निना पचेत्।
नीलिकापिड़काव्यङ्गानभ्यङ्गादेव नाशयेत्॥

मुखं प्रसन्नोपचितं वलीपलितवर्जितम् ।
सप्तरात्रप्रयोगेण भवेत् कनकसन्निभम् ॥

मञ्जिष्ठाद्यं तैलम् ।

कङ्कुमं चन्दनं लाचा मञ्जिष्ठा मधुयष्टिका ।
कालीयकमुशीरञ्च पद्मकं नीलमुत्पलम् ॥
न्यग्रोधपादाः प्लचस्य शुङ्गाः पद्मस्य केशरम् ।
द्विपञ्चमूलसहितैः कषायैः पलिकैः पृथक् ॥
जलाढकं विपक्तव्यं पादशेषमथोद्धरेत् ।
मञ्जिष्ठा मधुकं लाचा पत्तङ्गं मधुयष्टिका ॥
कर्षप्रमाणैरेतैस्तु तैलस्य कुड़वं तथा ।
अजाचीरं तद्द्विगुणं शनैर्मृदग्निना पचेत् ॥
सम्यक् पक्वं परं ह्येतन्मुखवर्णप्रसादनम् ।
नीलिकापिड़काव्यङ्गानभ्यङ्गादेव नाशयेत् ॥
सप्तरात्रप्रयोगेण भवेत् काञ्चनसन्निभम् ।
कुङ्कुमाद्यमिदं तैलमश्विभ्यां निर्मितं पुरा ॥

कुङ्कुमाद्यं तैलम् ।

कुङ्कुमं किंशुकं लाचा मञ्जिष्ठारक्तचन्दनम् ।
कालीयकं पद्मकञ्च मातुलुङ्गस्य केशरम् ॥
कुसुम्भं मधुयष्टिकं फलिनी मदयन्तिका ।
निशे द्वे रोचना पद्ममुत्पलञ्च मनःशिला ॥

काकोल्यादिसमायुक्तैरेतैरचसमैर्भिषक्।
लाक्षारसपयोभ्याञ्च तैलप्रस्थं विपाचयेत्॥
कुङ्कुमाद्यमिदं तैलं साभ्यङ्गात् काञ्चनोपमम्।
करोति वदनं सद्यः पुष्टिलावण्यकान्तिदम्॥
सौभाग्यलक्ष्मीजननं वशीकरणमुत्तमम्।

कुङ्कुमाद्यं तैलम्।

मधुकं चन्दनं कङ्गु सर्षपं पद्मकं तथा।
कालकेयं हरिद्रा च लोध्रमेभिश्च कल्कितैः॥
विपचेद्धि घृतं वैद्यस्तत्पक्कं वस्त्रगालितम्।
पादांशं कुङ्कुमं सिक्थं क्षिप्त्वा मन्दानले पचेत्॥
तत्सिद्धं शिशिरे नीरे प्रक्षिप्याकर्षयेत् ततः।
तदेतद्वर्णकं नाम घृतं वर्णप्रसादनम्॥
अनेनाभ्यासलिप्तं हि वलीभूतमपि क्रमात्।
निष्कलङ्केन्दुविम्बाभं स्याद्विलासवतीमुखम्॥

वर्णकं घृतम्।

अरुंषिकायां रुधिरेऽवसिक्ते शिराव्यधेनाथ जलौकसा वा।
नम्बम्बुसिक्ते शिरसि प्रलेपो देयोऽश्ववर्चोरससैन्धवाभ्याम्॥
पुराणमथ पिण्याकं पुरीषं कुक्कुटस्य वा।
मूत्रपिष्टं प्रलेपोऽयं शीघ्रं हन्यादरुंषिकाम्॥
अरुंषिन्नं भृष्टकुष्टचूर्णं तैलेन संयुतम्।

हरिद्राद्वयभूनिम्बत्रिफलारिष्टचन्दनैः ॥
एतत्तैलमरुंषीणां सिद्धमभ्यञ्जने हितम् ।
द्विहरिद्राद्यं तैलम् ।

दारुणे तु शिरां विध्येत् स्निग्धां खिन्नां ललाटजाम् ।
अवपीड़ाशिरोवस्तीनभ्यङ्गांश्चावचारयेत् ॥
कौद्रवाणां तृणक्षारपानीयं परिधावने ।
कार्य्यो दारुणके मूर्ध्नि प्रलेपो मधुसंयुतः ॥
पियालवीजमधुककुष्ठमिश्रैः ससैन्धवैः ।
काञ्जिकस्था त्रिसप्ताहं माषादारुणकापहा ॥
सह नीलोत्पलकेशरयष्टीमधुकतिलैः सद्दशमामलकम् ।
चिरजातमपि शीर्षे दारुणरोगं शमं नयति ॥
त्रिफलाया रजोमांसीमार्कवोत्पलशारिवैः ।
ससैन्धवैः पचेत्तैलमभ्यङ्गादुक्थिकां जयेत् ॥
त्रिफलाद्यं तैलम् ।

चित्रकं दन्तिमूलञ्च कोषातकीसमन्वितम् ।
कल्कं पिष्टा पचेत्तैलं केशदद्रुविनाशनम् ॥
गुञ्जाफलैः शृतं तैलं भृङ्गराजरसेन तु ।
कण्डूदारुणहृत्कुष्ठकपालव्याधिनाशनम् ॥
भृङ्गराजत्रिफलोत्पलशारि लौहपुरीषसमन्वितकारि ।

तैलमिदं पचदारणहारि कुञ्चितकेशघनस्थिरकारि ॥

भृङ्गराजतैलम् ।

——

प्रपौण्डरीकमधुकपिप्पलीचन्दनोत्पलैः ।
कार्षिकैस्तैलकुडवं तैर्हिरामलकीरसः ॥
साध्यः समतिमर्षः स्यात् सर्व्वशीर्षगदापहः ।
मालतीकरवीराग्निनक्तमालविपाचितम् ॥
तैलमभ्यञ्जने शस्तमिन्द्रलुप्तापहं परम् ।
इदं हि त्वरितं हन्ति दारुणं नियतं नृणाम् ॥

मालत्याद्यं तैलम् ।

——

धात्र्याम्रमज्जलेपात् स्यात् स्थिरोरुस्निग्धकेशता ।
इन्द्रलुप्ते शिरां विद्ध्वा शीलाकाशीशतुत्थकैः ॥
लेपयेत् परितः कल्कैस्तैलञ्चाभ्यञ्जने हितम् ।
कुटन्नटशिखीजातीकरञ्जकरवीरजैः ॥
अवगाढपदञ्चैव प्रच्छयित्वा पुनः पुनः ।
गुञ्जाफलैश्चिरं लिम्पेत् केशभूमिं समन्ततः ॥
हस्तिदन्तमसीं कृत्वा मुख्यञ्चैव रसाञ्जनम् ।
लोमान्यनेन जायन्ते नृणां पाणितलेष्वपि ॥
भल्लातकवृहतीफलगुञ्जामूलफलैश्च एकेन ।
मधुसहितेन विलिप्तं सुरपतिलुप्तं शमं याति ॥
वृहतीफलरसपिष्टं गुञ्जाफलमूलं चेन्द्रलुप्तस्य ।

कनकनिघृष्टस्य सतो दातव्यं प्रच्छितस्य सदा ॥
घृष्टस्य कर्कशैः पत्रैरिन्द्रलुप्तस्य गुण्ठनम् ।
चूर्णितैर्मरिचैः कार्य्यमिन्द्रलुप्तनिवारणम् ॥
छागक्षीररसाञ्जनपुटदग्धगजेन्द्रदन्तमषिलिप्ताः ।
जायन्ते सप्तरात्रात् खलुत्यामपि कुञ्चिताश्चिकुराः ॥
मधुकेन्दीवरमूर्व्वातिलाज्यगोक्षीरभृङ्गलेपेन ।
अचिराद्भवन्ति घनकेशा दृढमूलायतास्तु जवः ॥
स्नुहीपयः पयोऽर्कस्य मार्कवो लाङ्गलीविषम् ।
मूत्रमाजं सगोमूत्रं रक्तिकासेन्द्रवारुणी ॥
सिद्धार्थकन्तीक्ष्णतैलञ्च गर्भं दत्त्वा विपाचितम् ।
वह्निना मृदुना पक्वं तैलं खालित्यनाशनम् ॥
कूर्म्मपिष्ठसमानापि स्नुह्याया रोमतस्करी ।
दिग्धा स्नानेन जायेत ऋचशारीरलोमशा ॥

स्नुह्याद्यं तैलम् ।

वटावरोहकेशिन्योश्चूर्णेनादित्यपाचितम् ।
गुडूचीखरसे तैलं चाभ्यङ्गात् केशरोपणम् ॥

आदित्यपाकगुडूचीतैलम् ।

चन्दनं मधुकं मूर्व्वा त्रिफला नीलमुत्पलम् ।
कान्ता वटावरोहश्च गुडूची विषमेव च ॥
लौहचूर्णं तथा केशी शारिवे द्वे तथैव च ॥

मार्कपखरसेनैव तैलं मृद्वग्निना पचेत्।
शिरस्युत्पतिताः केशा जायन्ते घनकुञ्चिताः॥
दृढ़मूलाश्च स्निग्धाश्च तथा भ्रमरसन्निभाः।
नस्येनाकालपलितं निहन्यात् तैलमुत्तमम्॥

चन्दनाद्यं तैलम्।

तैलं सयष्टीमधुकैः क्षीरे धात्रीफलैः शृतम्।
नस्ये दत्तं जनयति केशान् श्मश्रूणि चाप्यथ॥
त्रिफलानीलिनीपत्रं लोहं भृङ्गरजः समम्।
अवीमूत्रेण संयुक्तं कृष्णीकरणमुत्तमम्॥
त्रिफलाचूर्णसंयुक्तं लौहचूर्णं विनिक्षिपेत्।
ईषत्पक्वे नारीकेले भृङ्गराजरसान्विते॥
मासमेकन्तु निक्षिप्य सम्यग्गर्भात् समुद्धरेत्।
ततः शिरो मुण्डयित्वा लेपं दद्याद्भिषग्वरः॥
संवेष्ट्य कदलीपत्रैर्मोचयेत् सप्तमे दिने।
क्षालयेत् त्रिफलाक्वाथैः क्षीरमांसरसाशिनः॥
कपालरञ्जनञ्चैतत् कृष्णीकरणमुत्तमम्।
उत्पलं पयसा सार्द्धं मासं भूमौ निधापयेत्॥
केशानां कृष्णकरणं स्नेहनञ्च विधीयते।
भृङ्गपुष्पं जवापुष्पं मेषीदुग्धप्रपेषितम्॥
तेनैवालोड़ितं लौहपात्रस्थं भूम्यधःकृतम्।
सप्ताहादुद्धृतं पश्चात् भृङ्गराजरसेन तु॥

आलोड्याभ्यज्य च शिरो वेष्टयित्वा वसेन्निशाम् ।
प्रातस्तु क्षालनं कार्य्यमेवं स्यान्मूर्द्धरञ्जनम् ।
एवं सिन्दूरबालाम्बशङ्खभृङ्गरसैः क्रिया ॥
नवदग्धशङ्खचूर्णं काञ्जिकसिक्तं हि सीसकं घृष्ट्वा ।
लेपात् कचानकांदलावबद्धान् शुभ्रान् करोति नीलतरान् ॥
लोहमलामलकल्कैः सजवाकुसुमैर्नरः सदा स्नायी ।
पलितानीह न पश्यति गङ्गास्नायीव नरकाणि ॥
निम्बस्य वीजानि हि भावितानि भृङ्गस्य तोयेन तथाशनस्य ।
तैलन्तु तेषां विनिहन्ति नस्याद् दुग्धान्नभोक्तुः पलितं समूलम् ।
निम्बस्य तैलं प्रकृतिस्थमेव नस्ते निषिक्तं विधिना यथावत् ।
मासेन गोक्षीरभुजो नरस्य जराप्रभूतं पलितं निहन्ति ॥
क्षीरात् समार्कवरसात् द्विप्रस्थे मधुकात्पले ।
तैलस्य कुड़वं पक्वं तन्नस्यं पलितापहम् ॥
आदित्यवल्लिमूलानि कृष्णशैरीयकस्य च ।
सुरसस्य च पत्राणि फलं कृष्णशनस्य च ॥
मार्कवं काकमाची च मधुकं देवदारु च ।
पृथग्दशपलांशानि पिप्पल्यस्त्रिफलाञ्जनम् ॥
प्रपौण्डरीकं मञ्जिष्ठालोध्रं कृष्णागुरूत्पलम् ।
आम्रास्थिकर्द्दमः कृष्णो मृणाली रक्तचन्दनम् ॥
नीलिभल्लातकास्थीनि काशीशं मदयन्तिका ।
सोमराज्यशनः शस्त्रं कृष्णौ पिण्डीतचित्रकौ ॥
पुष्पाण्यर्जुनकाश्मर्य्योश्चाम्रजम्बूफलानि च ।

पृथक् पञ्चपलैर्भागैः सुपिष्टैराढकं पचेत् ॥
वैभीतकस्य तैलस्य धात्रीरसचतुर्गुणम्।
कुर्य्यादादित्यपाकं वा यावच्छुष्को भवेद्रसः ॥
लोहपात्रे ततः पूतं संशुद्धमुपयोजयेत्।
पाने नस्तक्रियायाञ्च शिरोऽभ्यङ्गे तथैव च ॥
एतच्चाक्षुष्यमायुष्यं शिरसः सर्व्वरोगनुत्।
महानीलमिति ख्यातं पलितघ्नमनुत्तमम् ॥

महानीलतैलम्।

भृङ्गराजरसे पक्वं शिखिपित्तेन कल्कितम्।
घृतं नस्येन पलितं हन्यात्सप्ताहयोगतः ॥

भृङ्गराजघृतम्।

काञ्जिकपिष्टशेलुकमज्जा सच्छिद्रलौहगे।
यदर्कतापात्पतति तैलं तन्नस्यग्रहणात् ॥
केशानीलालिसङ्काशाः सद्यः स्निग्धा भवन्ति च।
नयनश्रवणग्रीवादन्तरोगांश्च हन्त्यदः ॥
काशीशं रोचनातुल्यं हरितालं रसाञ्जनम्।
अम्लपिष्टैः प्रलेपोऽयं वृषकच्छ्वहिपूतयोः ॥
पटोलपत्रत्रिफलारसाञ्जनविपाचितम्।
पीतं घृतं निहन्त्याशु कच्छ्रामप्यहिपूतनाम् ॥
रजनीमार्कवमूलं पिष्टं शीतेन वारिणा तुल्यम्।

हन्ति विसर्पं लेपाद्दराहदशनाङ्कयं घोरम् ॥
नागकेशरचूर्णं वा शतधौतेन सर्पिषा ।
पिष्ट्वा लेपो विधातव्यो दाहे हर्षे च पादयोः ॥
इति क्षुद्ररोगचिकित्सा ।

अथ मुखरोगाधिकारः ।

ओष्ठप्रकोपे वातोत्थे शाल्वनेनोपनाहनम् ।
मस्तिष्के चैव नस्ये च तैलं वातहरैः शृतम् ॥
स्वेदोऽभ्यङ्गः स्नेहपानं रसायनमिहेष्यते ।
श्रीवेष्टकं सर्ज्जरसं गुग्गुलुं सुरदारु च ॥
यष्टिमधुकचूर्णञ्च विदध्यात् प्रतिसारणम् ।
वेधं शिराणां वमनं विरेकं तिक्तस्य पानं रसभोजनञ्च ।
शीतान् प्रलेपान् परिषेचनञ्च पित्तोपसृष्टेष्वधरेषु कुर्य्यात् ॥
पित्तरक्ताभिघातोत्थान् जलौकाभिरुपाचरेत् ।
पित्तविद्रधिवच्चापि क्रियां कुर्य्यादशेषतः ॥
शिरो विरेचनं धूमः स्वेदः कवडधारणम् ।
हृतरक्ते प्रयोक्तव्यमोष्ठकोपे कफात्मके ॥
त्रिकटुः सर्जिकाक्षारः क्षारश्च यावशूकजः ।
क्षौद्रयुक्तं विधातव्यमेतच्च प्रतिसारणम् ॥
मेदोजे स्वेदिते भिन्ने शोधिते ज्वलनो हितः ।

प्रियङ्गुत्रिफलालोध्रं सक्षौद्रं प्रतिसारणम् ॥
हितञ्च त्रिफलाचूर्णं मधुयुक्तं प्रलेपनम् ।
सर्जरसकनकगैरिकधन्याकघृततैलसिन्धुसंयुतम् ।
सिद्धं सिक्थकमधुरे स्फुटितोच्चटिते व्रणं हरति ॥

इत्योष्ठगता चिकित्सा ।

शीतादे हृतरक्ते तु तोये नागरसर्षपान् ।
निःक्वाथ्य त्रिफलाञ्चापि कुर्य्याद् गण्डूषधारणम् ।
प्रियङ्गवश्च मुस्ता च त्रिफला च प्रलेपनम् ॥
दार्व्वीमब्दलोध्रं समङ्गा पाठा तिक्ता तेजनी पीतिका च ।
शस्तं घर्षणं तद् द्विजानां रक्तस्रावं हन्ति कण्डूं रुजाञ्च ॥
चलदन्तस्थिरकरं कार्य्यं वकुलचर्व्वणम् ।
आर्त्तगलदलक्वाथगण्डूषो दन्तचालनुत् ॥
दन्तचाले हितं श्रेष्ठं तिलोग्राचर्व्वणं सदा ।
दन्तपुप्पुटके कार्य्यं तरुणे रक्तमोक्षणम् ॥
सपञ्चलवणः क्षारः सक्षौद्रः प्रतिसारणम् ।
दन्तानां तोदहर्षे च वातघ्नाः कवडा हिताः ॥
दन्तचाले तु गण्डूषो वकुलत्वक्कृतो हितः ।
माक्षिकं पिप्पलीसर्पिर्मिश्रितं धारयेन्मुखे ॥
दन्तशूलहरं प्रोक्तं प्रधानमिदमौषधम् ।
विस्राविते दन्तवेष्टे व्रणन्तु प्रतिसारयेत् ॥
लोध्रपत्तङ्गमधुकलाक्षाचूर्णैर्मधूत्तरैः ।

गण्डूषे क्षीरिणो योज्याः सक्षौद्रघृतशर्कराः ॥
शैशिरे हृतरक्ते च लोध्रमुस्तरसाञ्जनैः ।
सक्षौद्रैः शस्यते लेपो गण्डूषे क्षीरिणो हिताः ।
क्रियां परिदरे कुर्य्याच्छीतादोक्तां विचक्षणः ॥
संशोध्योभयतः कार्य्यं शिरश्चोपकुशे ततः ।
काकोडुम्बरिकागोजीपत्रैर्विस्रावयेद् भिषक् ॥
क्षौद्रयुक्तैश्च लवणैः सव्योषैः प्रतिसारयेत् ।
पिप्पल्यः सर्षपाः श्वेता नागरं नैचुलं फलम् ॥
सुखोदकेन संगृह्य कवडं तस्य योजयेत् ।
शस्त्रेण दन्तवैदर्भे दन्तमूलानि शोधयेत् ॥
ततः क्षारं प्रयुञ्जीत क्रियाः सर्व्वाश्च शीतलाः ।
उद्धृत्याधिकदन्तन्तु ततोऽग्निमवचारयेत् ॥
क्रिमिदन्तकवच्चात्र विधिः कार्य्यो विजानता ।
छित्त्वाधिमांसं सक्षौद्रैरेतैश्चूर्णैरुपाचरेत् ॥
पाठावचातेजोवतीसर्जिकायावशूकजैः ।
क्षौद्रद्वितीयाः पिप्पल्यः कवलश्चात्र कीर्त्तितः ॥
पटोलनिम्बत्रिफलाकषायश्चात्र धावने ।
शिरोविरेकश्च हितो धूमो वैरेचनश्चयः ॥
नाडीव्रणहरं कर्म दन्तनाड़ीषु कारयेत् ।
यं दन्तमधिजायेत नाड़ी तद्दन्तमुद्धरेत् ॥
छित्त्वाधिमांसं शस्त्रेण यदि नोपरिजो भवेत् ।
शोधयित्वा दहेच्चापि क्षारेण ज्वलनेन वा ॥

गतिर्हिनस्ति हन्वस्थि दशने समुपेक्षिते।
तस्मात् समूलं दशनमुद्धरेद्भग्नमस्थि च॥
उद्धृते तूत्तरे दन्ते शोणितं संप्रसिच्यते।
रक्ताभियोगात् पूर्व्वोक्ता घोरा रोगा भवन्ति च॥
चलमप्युत्तरं दन्तमतो नापहरेद्भिषक्।
कषायं जातीमदनकटुकास्वादुकण्टकैः॥
लोध्रखदिरमञ्जिष्ठायष्ट्याह्वैश्चापि यत् कृतम्।
तैलं संशोधनं तद्धि हन्याद्दन्तगतां गतिम्॥
कषायं परतः कृत्वा पिष्ट्वा लोध्रादिकल्कितम्।
कण्टकीमदनो योज्यः स्वादुकण्टो विकङ्कतः॥
सुखोष्णाः स्नेहकवडाः सर्पिषस्त्रैवृतस्य वा।
निर्यूहाश्चानिलघ्नानां दन्तहर्षप्रमर्द्दनाः॥
स्नैहिकश्च हितो धूमो नस्यं स्नैहिकमेव च।
अहिंसन् दन्तमूलानि शर्करामुद्धरेद्भिषक्॥
लाक्षाचूर्णैर्मधुयुतैस्ततस्तां प्रतिसारयेत्।
दन्तहर्षक्रियाश्चापि कुर्य्यान्निरवशेषतः॥
कपालिकाः कृच्छ्रसाध्यास्तत्राप्येषा क्रिया मता।
जयेद्विस्रावणैः स्विन्नमचलं क्रिमिदन्तकम्॥
तथावपीडैर्वातघ्नैः स्नेहगण्डूषधारणैः।
भद्रदार्व्वादिवर्षाभूलेपैः स्निग्धैश्च भोजनैः॥
हिङ्गु सोष्णन्तु मतिमान् क्रिमिदन्तेषु दापयेत्।
वृहतीभूमिकदम्बकपञ्चाङ्गुलिकण्टकारिकाक्वाथ-

गण्डूषस्तैलयुक्तः क्रिमिदन्तकवेदनाशमनः ।
नीलीवायसजङ्घास्नुकदुग्धीनान्तु मूलमेकैकम् ॥
सञ्चर्व्य दशनविधृतं दशनक्रिमिपातनं प्राहुः ।
चलमुद्धृत्य वा स्थानं दहेत् तु शुषिरस्य वा ॥
ततो विदारीयष्ट्याह्वशृङ्गाटककशेरुभिः ।
तैलं दशगुणं चीरं सिद्धं नस्ये तु योजयेत् ॥

विदार्य्यादि तैलम् ।

हनुमोक्षे समुद्दिष्टा कार्य्या चार्दितवत् क्रिया ।
फलान्यम्लानि शीताम्बुरुक्षान्नं दन्तधावनम् ॥
तथातिकठिनान् भक्षान् दन्तरोगी विवर्जयेत् ।
सप्तच्छदार्कदुग्धाभ्यां पूरणं क्रिमिदन्तनुत् ॥
जीवनीयेन दुग्धेन क्रिमिरन्ध्रप्रपूरणम् ।
अर्कक्षीरेणैवमेकयोगः ॥
द्रोणपुष्पाद्रवः फेनमधुतैलसमाप्लुतः ।
क्रिमिदन्तविनाशाय कार्य्यं कर्णस्य पूरणम् ॥
पटोलकटुकाव्योषपाठासैन्धवभार्गिकैः ।
चूर्णैर्मधुयुतो लेपः कवडो मधुतैलकैः ॥
जिह्वारोगेषु कर्त्तव्यं विधानमिदमौषधम् ।
मुस्तामधुकनिर्गुण्डीखदिरोशीरदारुभिः ॥
समञ्जिष्ठाविडङ्गैश्च सिद्धं तैलं हरेत् क्रिमीन् ॥

इति दन्तगता चिकित्सा ।

ओष्ठप्रकोपेऽनिलजे यदुक्तं प्राक् चिकित्सितम्।
कण्टकेष्वनिलोत्थेषु तत् कार्य्यं भिषजा खलु॥
पित्तजेषु निघृष्टेषु निस्रुते दुष्टशोणिते।
प्रतिसारणगण्डूषान्नस्यञ्च मधुरं हितम्॥
कण्टकेषु कफोत्थेषु लिखितेष्वसृजः क्षये।
पिप्पल्यादिर्मधुयुतः कार्य्यन्तु प्रतिसारणम्॥
गृह्णीयात् कवलान् वापि गौरसर्षपसैन्धवैः।
पटोलनिम्बवार्त्ताकुक्षारयूषैश्च भोजयेत्॥
जिह्वाजाड्यं चिरजं माणकभस्मलवणघर्षणं हन्ति।
ईषत्सुकचीराक्तं जम्बीराद्यम्लचर्व्वणं वापि॥
कर्कटाङ्घ्रिक्षीरपक्वघृताभ्यङ्गेन नश्यति।
दन्तशब्दः कर्कटाङ्घ्रिलेपाद्वा दन्तयोजितात्॥
उपजिह्वान्तु संलिख्य क्षारेण प्रतिसारयेत्।
शिरोविरेकगण्डूषधूमैश्चैनामुपाचरेत्॥
व्योषक्षाराभयावह्निचूर्णमेतत् प्रघर्षणम्।
उपजिह्वाप्रशान्त्यर्थमेतैस्तैलं विपाचयेत्॥
छिन्नां घर्षेद्गलशुण्डीं व्योषोग्राक्षौद्रसिन्धुजैः।
कुष्ठोषणवचासिन्धुकण.पाठाप्लवैरपि॥
सक्षौद्रैर्भिषजा कार्य्यं गलशुण्ड्या विघर्षणम्।
उपनासाव्यधो हन्ति गलशुण्डीमशेषतः॥
गलशुण्डीहरं तद्वच्छेफालीमूलचर्व्वणम्।
वचामतिविषां पाठां रास्नां कटुकरोहिणीम्॥

निःक्वाथ्य पिचुमर्दञ्च कवलं तत्र योजयेत् ॥

इति जिह्वागता चिकित्सा ।

— —

क्षारसिद्धेषु मुद्गेषु यूषाश्चाप्यशने हिताः ।
तुण्डीकेय्यध्रुषे कूर्मे संघाते तालुपुप्पुटे ॥
एष एव विधिः कार्य्यो विशेषः शस्त्रकर्मणि ।
तालुपाके तु कर्त्तव्यं विधानं पित्तनाशनम् ॥
स्नेहस्वेदौ तालुशोषे विधिश्चानिलनाशनः ।
साध्यानां रोहिणीनान्तु हितं शोणितमोक्षणम् ॥
छर्द्दनं धूमपानञ्च गण्डूषो नस्तकर्म्म च ।
वातिकीन्तु हृते रक्ते लवणैः प्रतिसारयेत् ॥
सुखोष्णांस्तैलकवडान् धारयेच्चाप्यभिक्ष्णशः ।
पत्तङ्गशर्कराक्षौद्रैः पैत्तिकीं प्रतिसारयेत् ॥
द्राक्षापरूषकक्वाथो हितश्च कवलग्रहे ।
आगारधुमकटुकैः कफजां प्रतिसारयेत् ॥
श्वेताविडङ्गदन्तीषु सिद्धं तैलं ससैन्धवम् ।
नस्तकर्म्मणि दातव्यं कवलञ्च कफोच्छ्रये ॥
पित्तवत् साधयेद्वैद्यो रोहिणीं रक्तसम्भवाम् ।
विस्राव्य कण्ठशालूकं साधयेत् तुण्डिकेरिवत् ॥
एककालं यवान्नञ्च भुञ्जीत स्निग्धमल्पशः ।
उपजिह्विकवच्चापि साधयेदधिजिह्विकाम् ॥
उन्नाम्य जिह्वामाकृष्य वडिशेनाधिजिह्विकाम् ।

छेदयेन्मण्डलाग्रेण तीक्ष्णोष्णैर्घर्षणादिभिः॥
एकवृन्दन्तु विस्राव्य विधिं शोधनमाचरेत्।
शिलायुश्चापि यो व्याधिस्तञ्च शस्त्रेण साधयेत्॥
अमर्मस्थं सुपक्वञ्च भेदयेद्गलविद्रधिम्।
कण्ठरोगेष्वसृङ्मोक्षस्तीक्ष्णैर्नस्यादिकर्म च॥
क्वाथपानन्तु दार्व्वीत्वङ्निम्बताच्र्क्ष्यकलिङ्गजम्।
हरीतकीकषायो वा पेयो माक्षिकसंयुतः॥
कटुकातिविषादारुपाठामुस्तकलिङ्गकाः।
गोमूत्रक्वथिताः पेयाः कण्ठरोगविनाशनाः॥
गृहधूमो यवक्षारः पाठाव्योषरसाञ्जनम्।
तेजोह्वात्रिफलालौहं चित्रकश्चेति चूर्णितम्॥
सक्षौद्रं धारयेदेतत् गलरोगविनाशनम्।
कालकं नाम तच्चूर्णं दन्तजिह्वास्यरोगनुत्॥

कालकं चूर्णम्।

पिप्पलीपिप्पलीमूलचव्यचित्रकनागरैः।
सर्ज्जिकाक्षारतुल्यांशैश्चूर्णोऽयं गलरोगनुत्॥
मनःशिलायवक्षारौ हरितालं ससैन्धवम्।
दार्व्वीत्वक् चेति तच्चूर्णं माक्षिकेण समायुतम्॥
मूर्च्छितं घृतमण्डेन कण्ठरोगेषु धारयेत्।
मुखरोगेषु च श्रेष्ठं पीतकन्नाम कीर्त्तितम्॥

पीतकं चूर्णम्।

यवाग्रजं तेजवतीं सपाठां
रसाञ्जनं दारु निशां सकृष्णाम्।
क्षौद्रेण कुर्य्याद् गुडिकां मुखेन
तां धारयेत् सर्व्वगलामयेषु॥
दशमूलं पिबेदुष्णं यूषं मूलकुलत्थयोः।
क्षीरेक्षुरसगोमूत्रदधिमस्त्वम्लकाञ्जिकैः॥
विदध्यात् कवलान् वीक्ष्य दोषं तैलघृतैरपि।
पञ्चकोलकतालीशपत्रैलामरिचत्वचः॥
पलाशमुष्ककक्षारयवक्षारश्च चूर्णिताः।
गुडे पुराणे क्वथिते द्विगुणे गुडिकाः कृताः॥
कर्कन्धुमात्राः सप्ताहं स्थिता मुष्ककभस्मनि।
कण्ठरोगेषु सर्व्वेषु धार्य्याः स्युरमृतोपमाः॥

क्षारगुडिका।

इति कण्ठगता चिकित्सा।

मूलस्विन्नां शिवां तुल्यां मधुरीकुष्ठतालकैः।
अभ्यस्य मुखरोगांस्तु जयेद्विरसतामपि॥
वातात्सर्वसरं चूर्णैर्लवणैः प्रतिसारयेत्।
तैलं वातहरैः सिद्धं हितं कवडनस्ययोः॥
पित्तात्मके सर्व्वसरे शुद्धकायस्य देहिनः।
सर्व्वपित्तहरः कार्य्यो विधिर्मधुरशीतलः॥

प्रतिसारणगण्डूषान् धूमं संशोधनानि च।
कफात्मके सर्व्वसरे क्रमं कुर्य्यात् कफापहम्॥
मुखपाके सिरावेधः शिरःकायविरेचनम्।
कार्य्यञ्च बहुधा नित्यं जातीपत्रस्य चर्व्वणम्॥
जातीपत्रामृताद्राचायासदार्व्वीफलत्रिकैः।
क्वाथः चौद्रयुतः शीतो गण्डूषो मुखपाकनुत्॥
कृष्णजीरककुष्ठेन्द्रयवानां चूर्णतस्त्वग्रहात्।
मुखपाके व्रणक्लेददौर्गन्ध्यमुपशाम्यति॥
रसाञ्जनं लोध्रमथाभयञ्च मनःशिलानागरगैरिकञ्च।
पाठा हरिद्रा गजपिप्पली च स्याद्धारणं चौद्रयुतं मुखस्य॥
पटोलनिम्बजम्ब्वाम्रमालतीनवपल्लवाः।
पञ्चपल्लवजः श्रेष्ठः कषायो मुखधावने॥
पञ्चवल्कलकषायो वा त्रिफलाक्वाथ एव वा।
मुखपाकेषु सचौद्रः प्रयुज्यो मुखधावने॥
स्वरसः क्वथितो दार्व्या घनीभूतो रसक्रिया।
सचौद्रा मुखरोगासृक्दोषनाड़ीव्रणापहा॥
सप्तच्छदोशीरपटोलमुस्तहरीतकीतिक्तकरोहिणीभिः।
यष्ट्याह्वराजद्रुमचन्दनैश्च क्वाथं पिबेत् पाकहरं मुखस्य॥
पटोलशुण्ठीत्रिफलाविशालात्रायन्तितिक्ताद्विनिशामृतानाम्।
पीतः कषायो मधुना निहन्ति मुखे स्थितश्चास्यगदानशेषान्॥
क्वथितास्त्रिफलापाठामृद्वीकाजातिपल्लवाः।
निषेव्या भक्षणीया वा त्रिफला मुखपाकहा॥

तिला नीलोत्पलं सर्पिः शर्करा चीरमेव च ।
सचौद्रो दग्धवक्त्रस्य गण्डूषो दाहपाकनुत् ॥
तैलेन काञ्जिकेनाथ गण्डूषस्तूर्णदाहहा ।
घनकुष्ठैलाधान्यकयष्टीमध्वेलवालुकाकवडः ।
वदनेऽतिपूतिगन्धं हरति सुरालशुनगन्धञ्च ॥
तुलां धृतां नीलसहचरस्य द्रोणेऽम्भसः संश्रपयेद्यथावत् ।
पूत्वा चतुर्भागरसे तु तैलं पचेच्छनैरर्द्धपलप्रयुक्तैः ॥
कल्कैरनन्ताखदिरारिमेदजम्बाम्रयष्टीयधुकोत्पलानाम् ।
तत्तैलमास्थेव धृतं मुखेन स्थैर्य्यं द्विजानां विदधाति सद्यः ॥

महासहचरतैलम् ।

इरिमेदत्वक्पलशतमभिनवमापोथ्य खण्डशः कृत्वा ।
तोयाढकैश्चतुर्भिर्निःक्वाथ्य चतुर्थशेषेण ॥
तेन क्वाथेन मतिमान् तैलस्यार्द्धाढकं विपचेच्छनैः ।
कल्कैरचसमांशैर्मञ्जिष्ठालोध्रमधुकानाम् ॥
इरिमेदखदिरकट्फललाचान्यग्रोधमुस्तसूक्ष्मैला-
कर्पूरागुरुपद्मकलवङ्गकक्कोलजातीफलानाम् ॥
पत्तङ्गगैरिकवराङ्गकुसुमधातकीनाञ्च ।
सिद्धं भिषग्विदध्यादिदं मुखोत्थेषु रोगेषु ॥
परिशीर्णदन्तविद्रधिशैशिरशीतादन्तहर्षेषु ।
क्रिमिदन्तदारणचलितप्रदुष्टमांसावशीर्णेषु ॥

मुखदौर्गन्ध्ये कार्य्यं प्रागुक्तेष्वामयेषु तैलमिदम् ॥

इरिमेदाद्यतैलम् ।

——

तैलं लाक्षारसं क्षीरं पृथक् प्रस्थं समं पचेत् ।
चतुर्गुणेऽरिमक्काथे द्रव्यैश्च पलसम्मितैः ॥
लोध्र कट्फलमञ्जिष्ठापद्मकेशरपद्मकैः ।
चन्दनोत्पलयष्ट्याह्वैः तैलं गण्डूषधारणम् ॥
दालनं दन्तचालञ्च हनुमोक्षं कपालिकाम् ।
शीतादं पूतिवक्त्रञ्च अरुचिं विरसास्यताम् ॥
हन्यादास्यगदानेतान् कुर्य्याद्दन्तानपि स्थिरान् ।

लाक्षाद्यं तैलम् ।

——

वकुलस्य फलं लोध्रं वज्रवल्लीकुरुण्टकम् ।
चतुरङ्गुलवव्वोलवाजिकर्णरिमाशनम् ॥
एषां कषायकल्काभ्यां तैलं पक्वं मुखे धृतम् ।
स्थैर्य्यं करोति चलतां दन्तानां धावनेन च ॥

वकुलाद्यं तैलम् ।

——

एलालतालवनिकाफलशीतकोष-
कोलद्विकानि खदिरस्य कृते कषाये ।
तुल्यांशकानि दशभागमिते निधाय
शीर्ङ्किनकैतकपुटे पुटवद्विपाच्य ॥

प्रागंशतुल्यशशिनाभितदेकसंघं
पिष्ट्वा नवेन सहकाररसेन हस्तौ ।
लिप्त्वा यथाभिलषितां गुड़िकां विदध्यात्
स्त्रीपुंसयोर्वदनसौरभबन्धुभूताम् ॥

सहकारगुड़िका ।

खदिरस्य तुलां सम्यग्जलद्रोणे विपाचयेत् ।
शेषेऽष्टभागे तत्रैव प्रतिवापं प्रदापयेत् ॥
जातीकर्पूरपूगानि कक्कोलकफलानि च ।
इत्येषा गुड़िका कार्य्या मुखसौभाग्यवर्द्धिनी ॥
दन्तौष्ठमुखरोगेषु जिह्वाताल्वामयेषु च ।

स्वल्पखदिरवटिका ।

गायत्रीसारतुलयेरिमवल्कलानां
सार्द्धं तुलायुगलमम्बुघटैश्चतुर्भिः ।
निःक्वाथ्य पादमवशिष्टं सुवस्त्रपूतं
भूयः पचेदथ शनैर्मृदुपावकेन ॥
तस्मिन् घनत्वमुपगच्छति चूर्णमेषां
श्लक्ष्णं क्षिपेच्च कवडग्रहभागिकानाम् ।
एलामृणालसितचन्दनचन्दनाम्बु-
श्यामातमालविकषाघनलोहयष्टी ॥
लज्जाफलत्रयरसाञ्जनधातकीभ-

श्रीपुष्पगैरिककटङ्कटकट्फलानाम्।
पद्माक्षलोध्रवटरोहयवासकानां
मांसीनिशासुरभिवल्कलसंयुतानाम्॥
कक्कोलजातीफलकोषलवङ्गकानि
चूर्णीकृतानि विदधीत पलांशकानि।
शीतेऽवतार्य्य घनसारचतुःपलञ्च
क्षिप्त्वा कलायसदृशीर्वटिकाः प्रकुर्य्यात्॥
शुष्का मुखे विनिहिता विनिवारयन्ति
रोगान् गलौष्ठरसनाद्विजतालुजातान्।
कुर्य्युर्मुखे सुरभितां पटुतां रुचिञ्च
स्थैर्य्यं परं दशनगं रसनालघुत्वम्॥
बृहत्खदिरवटिका।

इति मुखरोगचिकित्सा।

अथ कर्णरोगाधिकारः।

कपित्थमातुलुङ्गाम्लशृङ्गवेररसैः शुभैः।
सुखोष्णैः पूरयेत् कर्णं कर्णशूलोपशान्तये॥
शृङ्गवेरञ्च मधु च सैन्धवं तैलमेव च।
कदुष्णं कर्णयोर्देयमेतद्वा वेदनापहम्॥
लशुनार्द्रकशिग्रूणां सुरङ्ग्या मूलकस्य च।

कदल्याः स्वरसः श्रेष्ठः कदुष्णः कर्णपूरणे ॥
समुद्रफेनचूर्णेन युक्त्या वाप्यवचूर्णयेत् ।
आर्द्रकस्वर्य्यावर्त्तकशोभाञ्जनमूलमूलकस्वरसाः ।
मधुतैलसैन्धवयुताः पृथगुष्णाः कर्णशूलहराः ॥
शोभाञ्जनकनिर्य्यासस्तिलतैलेन संयुतः ।
व्यक्तोष्णः पूरणः कर्णे कर्णशूलोपशान्तये ॥
अष्टानामपि मूत्राणां मूत्रेणान्यतमेन च ।
कोष्णेन पूरयेत् कर्णौ कर्णशूलोपशान्तये ॥
अश्वत्थपत्रखल्वं वा विधाय बहुपत्रकम् ।
तैलाक्तमङ्गारपूर्णं विदध्याच्छ्रवणोपरि ॥
यत्तैलं च्यवते तस्मात् खल्वादङ्गारतापितात् ।
तत्प्राप्तं श्रवणस्रोतः सद्यो गृह्णाति वेदनाम् ॥
अर्कपत्रपुटे दग्धस्नुहीपत्रभवो रसः ।
कदुष्णं पूरणादेव कर्णशूलनिवारणः ॥
महतः पञ्चमूलस्य काष्ठान्यष्टाङ्गुलानि च ।
क्षौमेणावेष्ट्य संसिच्य तैलेनादीपयेत् ततः ॥
यत्तैलं च्यवते तेभ्यः सुखोष्णं तत् प्रयोजयेत् ।
ज्ञेयं तद्दीपिकातैलं सद्यो गृह्णाति वेदनाम् ॥
एवं कुर्य्याद्भद्रकाष्ठे कुष्ठे काष्ठे च सारले ।
मतिमान् दीपिकातैलं कर्णशूलनिवारणम् ॥
अर्कस्य पत्रं परिणामपीतमाज्येन लिप्तं शिखिनावतप्तम् ।
आपीड्य तोयं श्रवणे निषिक्तं निहन्ति शूलं बहुवेदनञ्च ॥

तीव्रशूलातुरे कर्णे सशब्दे क्लेशवाहिनि।
वस्तमूत्रं क्षिपेत् कोष्णं सैन्धवेनावचूर्णितम्॥
वंशावलेखसंयुक्ते मूत्रे वाजाविके भिषक्।
तैलं पचेत्तेन कर्णं पूरयेत् कर्णशूलिनः॥
हिङ्गुतुम्बुरुशुण्ठीभिः साध्यं तैलन्तु सार्षपम्।
कर्णशूले प्रधानन्तु पूरणं हितमुच्यते॥
बालमूलकशुण्ठीनां क्षारो हिङ्गु सनागरम्।
शतपुष्पावचाकुष्ठं दारुशिग्रुरसाञ्जनम्॥
सौवर्च्चलं यवक्षारः सर्जिकोद्भिदसैन्धवम्।
भूर्जग्रन्थिविडं मुस्तं मधुशुक्तं चतुर्गुणम्॥
मातुलुङ्गरसश्चैव कदल्या रस एव च।
तैलमेभिर्विपक्तव्यं कर्णशूलहरं परम्॥
वाधिर्य्यं कर्णनादश्च पूयास्रावश्च दारुणः।
पूरणादस्य तैलस्य क्रिमयः कर्णसंश्रिताः॥
क्षिप्रं विनाशं गच्छन्ति कृष्णात्रेयस्य शासनात्।
क्षारतैलमिदं श्रेष्ठं मुखदन्तामयापहम्॥
मधुप्रधानं शुक्तन्तु मधुशुक्तं तथापरम्।
जम्बीरस्य फलरसं पिप्पलीमूलसंयुतम्॥
मधुभाण्डे विनिक्षिप्य धान्यराशौ निधापयेत्।
मासेन तज्जातरसं मधुशुक्तमुदाहृतम्॥

क्षारतैलम्।

कर्णनादे कर्णक्ष्वेडे कटुतैलेन पूरणम् ।
नादबाधिर्य्ययोः कुर्य्यात् कर्णशूलोक्तमौषधम् ॥
अपामार्गक्षारजले तत्कृतकल्केन साधितं तिलजम् ।
अपहरति कर्णनादं बाधिर्य्यञ्चापि पूरणतः ॥
अपामार्गक्षारतैलम् ।

सर्जिकामूलकं शुष्कं हिङ्गुकृष्णामहौषधम् ।
शतपुष्पा च तैस्तैलं पक्वं शुक्तचतुर्गुणम् ।
प्रणादशूलबाधिर्य्यं स्रावञ्चाशु व्यपोहति ॥
सर्ज्जिकाद्यं तैलम् ।

दशमूलीकषायेण तैलप्रस्थं विपाचयेत् ।
एतत्कल्कं प्रदायैव बाधिर्य्ये परमौषधम् ॥
दशमूलीतैलम् ।

फलं बिल्वस्य मूत्रेण पिष्ट्वा तैलं विपाचयेत् ।
साजक्षीरं तद्धि हरेद्बाधिर्य्यं कर्णपूरणे ॥
बिल्वतैलम् ।

एष एव विधिः कार्य्यः प्रणादे नस्यपूर्व्वकः ।
गुडनागरो तोयेन नस्यं स्यादुभयोरपि ॥
चूर्णं पञ्चकषायाणां कपित्थरससंयुतम् ।

कर्णस्रावे प्रशंसन्ति पूरणं मधुना सह: ॥
मालतिदलरसमधुना पूरितमथवा गवां मूत्रैः।
दूरेण परित्यज्यते च श्रवणयुगं पूतिरोगेण ॥
हरितालं सगोमूत्रं पूरणं पूतिकर्णजित्।
सर्जत्वक्चूर्णसंयुक्तः कार्पासीफलजो रसः ॥
मधुना संयुतः साधु कर्णस्रावे प्रशस्यते ॥
जम्ब्वाम्रपत्रं तरुणं समांशं कपित्थकार्पासफलञ्च सार्द्रम्।
क्षुण्णारसं तं मधुना विमिश्रं स्रावापहं संप्रवदन्ति तज्ज्ञाः।
एतैः शृतं निम्बकरञ्जतैलं ससार्षपं स्रावहरं प्रदिष्टम् ॥

जम्ब्वाद्यं तैलम्।

पुटपाकविधिखिन्नहस्तिविड्जातगोण्डकः।
रसः सतैलसिन्धूत्थः कर्णस्रावहरः परः ॥
जम्बूकस्य तु मांसेन कटुतैलं विपाचयेत्।
तस्य पूरणमात्रेण कर्णनाडी प्रशाम्यति ॥
निशागन्धपले पक्वं कटुतैलं पलाष्टकम्।
धूस्तूरपत्रजरसे कर्णनाडीजिदुत्तमम् ॥

नाडीशोधनतैलम्।

अथ कर्णप्रतीनाहे स्नेहस्वेदौ प्रयोजयेत्।
ततो विरिक्तशिरसः क्रियां प्राप्तां समाचरेत् ॥
कर्णपाकस्य भैषज्यं कुर्य्यात् क्षतविसर्पवत्।

नाडीस्वेदोऽथ वमनं धूममूर्द्धविरेचनम् ॥
विधिश्च कफहा सर्व्वः कर्णकण्डूं व्यपोहति ।
क्लेदयित्वा तु तैलेन स्वेदेन प्रविलाप्य च ॥
शोधयेत् कर्णगूथन्तु भिषक् सम्यक् शलाकया ।
निर्गुण्डीस्वरसस्तैलं सिन्धुधूमरजो गुडः ॥
पूरणात् पूतिकर्णस्य शमनो मधुसंयुतः ।
जातिपत्ररसे तैलं विपक्वं पूतिकर्णजित् ॥
वरुणार्ककपित्थाम्रजम्बूपल्लवसाधितम् ।
पूतिकर्णापहं तैलं जातीपत्ररसेन वा ॥
सूर्य्यावर्त्तकस्वरसं सिन्धुवाररसन्तथा ।
लाङ्गलीमूलजरसं त्र्यूषणेनावचूर्णितम् ॥
पूरयेत् क्रिमिकर्णन्तु जन्तूनां नाशनं परम् ।
क्रिमिकर्णकनाशार्थं क्रिमिघ्नं योजयेद्विधिम् ॥
वार्त्ताकुधूमस्च हितः सर्षपस्नेह एव च ।
हरिद्रसूर्य्यावर्त्तव्योषस्वरसेनातिपूरिते ॥
कर्णे पतन्ति सहसा सर्व्वास्तु क्रिमिजातयः ।
नीलवुन्नारसस्तैलसिन्धुकाञ्जिकसंयुतः ॥
कदुष्णः पूरणात् कर्णे निःशेषः क्रिमिपातनः ।
धूपनः कर्णदौर्गन्ध्ये गुग्गुलुः श्रेष्ठ उच्यते ॥
राजवृक्षादितोयेन सुरसादिजलेन वा ।
कर्णप्रक्षालनं कार्य्यं चूर्णैरेतैः प्रपूरणम् ॥
घृष्टं रसाञ्जनं नार्य्याः क्षीरेण क्षौद्रसंयुतम् ।

प्रशस्यते चिरोत्थेऽपि सास्रावे पूतिकर्णके ॥
कुष्ठहिङ्गुवचादारुशताह्वाविश्वसैन्धवैः।
पूतिकर्णापहं तैलं बस्तमूत्रेण साधितम्॥

कुष्ठाद्यं तैलम्।

विद्रधौ चापि कुर्व्वीत विद्रध्युक्तं हि भेषजम्।
शतावरीवाजिगन्धापयस्यैरण्डवीजकैः॥
तैलं विपक्वं सक्षीरं पालीनां पुष्टिकृत् परम्।
गुञ्जाचूर्णयुते जाते माहिषे क्षीर उद्धृतम्॥
नवनीतं तदभ्यङ्गात् कर्णपालिविवर्द्धनम्।
विषगर्भं तिक्ततुम्बीतैलमष्टगुणे खरात्॥
मूत्रे पक्वं तदभ्यङ्गात् कर्णपालिविवर्द्धनम्।
कल्केन जीवनीयेन तैलं पयसि साधितम्॥
आनूपमांसक्वाथेन पालीपोषणवर्द्धनम्।
माहिषनवनीतयुक्तं सप्ताहं धान्यराशिपरिवासितम्॥
नवमुषलिकन्दचूर्णम्वृद्धिकरं कर्णपालीनाम्।
कर्णस्य दुर्व्यधे भूते संरम्भो वेदना भवेत्॥
तत्र दुर्व्यधरोहार्थं लेपो मध्वाज्यसंयुतैः।
मधुकयवमञ्जिष्ठारुबुमूलैः समन्ततः॥
अनेकधातुच्छिन्नस्य सन्धिः कर्णस्य वै भिषक्।
यो यथाभिनिर्विष्टः स्यात्तन्तथा विनियोजयेत्॥
धान्याम्लोष्णोदकाभ्यान्तु सेको वातेन दूषिते।

रक्तपित्तेन पयसा श्लेष्मणा तृष्णवारिणा ॥
ततः सौव्यस्थिरं कुर्य्यात् सन्धिं बन्धेन वा पुनः ।
मध्वाज्येन ततोऽभ्यज्य पिचुना सन्धिवेष्टकम् ॥
कपालचूर्णेन ततश्चूर्णयेत् पथ्ययाथवा ॥

इति कर्णरोगचिकित्सा ।

अथ नासारोगाधिकारः ।

पञ्चमूलीशृतं चीरं स्याच्चित्रकहरीतकी ।
सर्पिर्गुड़ः षड़ङ्गश्च यूषः पीनसशान्तये ॥
व्योषचित्रकतालीशतिन्तिड़ीचाम्लवेतसम् ।
सचव्याजाजीतुल्यांशमेलात्वक्पत्रपादिकम् ॥
व्योषादिकं चूर्णमिदं पुराणगुड़संयुतम् ।
पीनसश्वासकासघ्नं रुचिस्वरकरं परम् ॥

व्योषादिचूर्णम् ।

पाठाद्विरजनीमूर्व्वापिप्पलीजातीपल्लवैः ।
दन्त्या च तैलं संसिद्धं नस्यं सम्यगपीनसे ॥
व्याघ्रीदन्तीवचाशिग्रुसुरसव्योषसैन्धवैः ।
पाचितं नावनं तैलं पूतिनासागदं जयेत् ॥
त्रिकटुविड़ङ्गसैन्धवबृहतीफलशिग्रुसुरसदन्तीभिः ।

तैलं गोजलसिद्धं नस्यं स्यात् पूतिनस्यस्य ॥
कलिङ्गहिङ्गुमरिचलाचासुरसकट्फलैः।
कुष्ठोग्राशिग्रुजन्तूघ्नैरवपीड़ः प्रशस्यते ॥
तैरेव मूत्रसंयुक्तैः कटुतैलं विपाचयेत्।
अपीनसे पूतिनस्ये शमनं कीर्त्तितं परम् ॥
नासापाके पित्तहरं विधानं कार्य्यं सर्व्वं वाह्यमभ्यन्तरञ्च।
हरेद्रक्तं चीरिवृक्षत्वचश्च योज्याः सेके सघृताश्च प्रदेहाः ॥
पूयास्ररक्तपित्तघ्नाः कषाया नावनानि च।
शुण्ठीकुष्ठकणाविल्वद्राचाकल्ककषायवत् ॥
साधितं तैलमाज्यं वा नस्यं क्षवथुरुक्प्रनुत् ॥
दीप्ते रोगे पैत्तिके संविधानं सर्व्वं कुर्य्यान्मधुरं शीतलञ्च।
नासानाहे स्नेहपानं प्रधानं स्निग्धधूमा मूर्ध्नि वस्तिश्च नित्यम् ॥
वातिके तु प्रतिश्याये पिबेत् सर्पिर्यथाक्रमम्।
पञ्चभिर्लवणैः सिद्धं प्रथमेन गणेन च ॥
नस्यादिषु विधिं कृत्स्नमवेक्षेतार्द्दितेरितम्।
पित्तरक्तोत्थयोः पेयं सर्पिर्मधुरकैः शृतम् ॥
परिषेकान् प्रदेहांश्च कुर्य्यादपि च शीतलान्।
कफजे सर्पिषा स्निग्धं तिलमाषविपक्कया ॥
यवाग्वा वामयित्वा वा कफघ्नं क्रममाचरेत्।
दार्व्वीङ्गुदीनिकुम्भैश्च किणिह्या सुरसेन च ॥
वर्त्तयोऽत्र कृता योज्या धूमपाने यथाविधि।
अथवा सघृतान् शक्तून् कृत्वा मल्लिकसंपुटे ॥

नवप्रतिश्यायवतां धूमं वैद्यः प्रयोजयेत् ॥
यः पिबति शयनकाले शयनारूढ़ः सुशीतलं भुवि ।
सलिलं पीनसयुक्तः स मुच्यते तेन रोगेण ॥
पुटपक्वं जयापत्रं सिन्धुतैलसमन्वितम् ।
प्रतिश्यायेषु सर्व्वेषु शीलितं परमौषधम् ॥
सोषणं गुड़संयुक्तं स्निग्धदध्यम्लभोजनम् ।
नवप्रतिश्यायहरं विशेषात् कफपाचनम् ॥
प्रतिश्याये नवे शस्तो यूषश्चिञ्चादलोद्भवः ।
ततः पक्वं कफं ज्ञात्वा हरेच्छीर्षविरेचनैः ॥
शिरसोऽभ्यञ्जनस्वेदनस्यकट्वम्लभोजनैः ।
वमनैर्घृतपानैश्च तान् यथास्वमुपाचरेत् ॥
भक्षयति भुक्तमात्रे सलवणमुत्खिन्नमाषमत्युष्णम् ।
स जयति सर्व्वसमुत्थं चिरजातञ्च प्रतिश्यायम् ॥
पिप्पल्यः शिग्रुवीजानि विड़ङ्गं मरिचानि च ।
अवपीड़ः प्रशस्तोऽयं प्रतिश्यायनिवारणः ॥
समूत्रपिष्टाश्चोद्दिष्टाः क्रियाः क्रिमिषु योजयेत् ।
नावनार्थं क्रिमिघ्नानि भेषजानि च बुद्धिमान् ॥
शेषाणान्तु विकाराणां यथास्वं स्याच्चिकित्सितम् ।
रक्तकरवीरपुष्पं जात्यशनमल्लिकायाश्च ॥
एतैः समन्तु तैलं नासार्शोनाशनं श्रेष्ठम् ॥

करवीराद्यं तैलम् ।

गृहधूमकणादारुचारनक्ताह्वसैन्धवैः।
सिद्धं शिखरिवीजैश्च तैलं नासार्शसां हितम्॥
शिखरीतैलम्।

चित्रकचविकादीप्यकनिदिग्धिकाकरञ्जवीजलवणार्कैः।
गोमूत्रयुक्तं सिद्धं तैलं नासार्शसां विहितम्॥
चित्रकतैलम्।

चित्रकस्यामलक्याश्च गुडूच्या दशमूलजम्।
शतं शतं रसं दत्त्वा पथ्याचूर्णाढकं गुडात्॥
शतं पचेत् घनीभूते पलं द्वादशकं क्षिपेत्।
व्योषत्रिजातयोः चारात् पलार्द्धमपरेऽहनि॥
प्रस्थार्द्धं मधुनो दत्त्वा यथाग्न्यद्यादतन्द्रितः।
वृद्धयेऽग्नेः चयं कासं पीनसं दुस्तरं क्रिमीन्॥
गुल्मोदावर्त्तदुर्नामश्वासान् हन्ति रसायनम्।
चित्रकहरीतकी।

इति नासारोगचिकित्सा।

अथ नेत्ररोगाधिकारः।

लङ्घनालेपनस्वेदशिराव्यधविरेचनैः।
उपाचरेदभिष्यन्दानञ्जनाश्चोतनादिभिः॥
श्रीवासातिविषालोध्रैश्चूर्णितैरल्पसैन्धवैः।
अव्यक्तेऽचिगदे कार्य्यं प्रोतस्थैर्गुण्ठनं बहिः॥
अचिकुचिभवा रोगाः प्रतिश्यायव्रणज्वराः।
पञ्चैते पञ्चरात्रेण प्रशमं यान्ति लङ्घनात्॥
स्वेदः प्रलेपस्तिक्तान्नं सेको दिनचतुष्टयम्।
लङ्घनञ्चाचिरोगाणामामानां पाचनानि षट्॥
अञ्जनं पूरणं क्वाथपानमामेन शस्यते।
धात्रीफलनिर्य्यासो नवदृक्कोपं निहन्ति पूरणतः॥
सचौद्रसैन्धवो वा शिग्रूद्भवपत्ररससेकः।
दार्व्वीरसाञ्जनं वापि स्तन्ययुक्तं प्रपूरणम्॥
निहन्ति शीघ्रं दाहाश्रुवेदनाः स्यन्दसम्भवाः॥
करवीरतरुणकिशलयच्छेदोद्भवबहुलसलिलसंपूर्णम्।
नयनयुगं भवति दृढं सहसैव तत्क्षणात् कुपितम्॥
शिखरिमूलं ताम्रकभाजने स्तोकसैन्धवोन्मिश्रम्।
मस्तु निघृष्टं भरणाद्धरति नवं लोचनोत्कोपम्॥
सैन्धवदारुहरिद्रागैरिकपथ्यारसाञ्जनैः पिष्टैः।
दत्तो बहिः प्रलेपो भवत्यशेषाचिरोगहरः॥

तथा शारवकं लोध्रं घृतभृष्टं विडालकः।
कार्य्यो हरीतकीतद्वद्घृतभ्रष्टा विड़ालकः॥
शालाक्यचक्षोर्वहिर्लेपो विड़ालक उदाहृतः॥
गिरिमृच्चन्दननागरखटिकांशयोजितो वहिर्लेपः।
कुरुते वचया मिश्रो लोचनमगदं न सन्देहः॥
भूम्यामलकी घृष्टा ससैन्धवगृहवारियोजिताताम्रे।
याताघनत्वमक्ष्णोर्जयति वहिर्लेपतः पीड़ाम्॥

सामान्याभिष्यन्दे।

—

आश्चोतनं मारुतजे क्वाथो विल्वादिभिर्हितः।
कोष्णः सैरण्डवृहतीतर्कारीमधुशिग्रुभिः॥
एरण्डपल्लवे मूले त्वचि चाजं पयःशृतम्।
कण्टकार्य्याश्च मूलेषु सुखोष्णं सेचने हितम्॥
संपक्केऽक्षिगदे कार्य्यं चाञ्जनादिकमिष्यते।
प्रशस्तवर्त्मता चाक्ष्णोः संरम्भाश्रुप्रशान्तता॥
मन्दवेदनताकण्डूः पक्काक्षिगदलक्षणम्।
अञ्जनादिविधिश्चाग्रे निखिलेनाभिधास्यते॥
वृहत्येरण्डमूलत्वक्शिग्रोर्मूलं ससैन्धवम्।
अजाक्षीरेण पिष्टं स्याद्वर्त्तिर्वाताक्षिरोगनुत्॥
हरिद्रे मधुकं पथ्या देवदारु च पेषयेत्।
आजेन पयसा श्रेष्ठमभिष्यन्देतदञ्जनम्॥
गैरिकं सैन्धवं कृष्णां नागरञ्च यथोत्तरम्।

पिष्टं द्विरंशतोऽक्ष्णोर्वा गुडिकाञ्जनमिष्यते ॥
प्रपौण्डरीकयष्ट्याह्वनिशामलकपद्मकैः ।
शीतैर्मधुसितायुक्तैः सेकः पित्ताक्षिरोगनुत् ॥
द्राक्षामधुकमञ्जिष्ठाजीवनीयैः शृतं पयः ।
प्रातराश्च्योतनं पथ्यं शोथशूलाक्षिरोगिणाम् ॥
निम्बस्य पत्रैः परिलिप्य लोध्रं स्वेदाग्निना चूर्णमथापि कल्कम् ।
आश्च्योतनं मानुषदुग्धयुक्तं पित्तास्रवातापहमग्र्यमुक्तम् ॥
कफजे लङ्घनं स्वेदो नस्यं तिक्तान्नभोजनम् ।
तीक्ष्णैः प्रधमनं कुर्यात् तीक्ष्णैश्चैवोपनाहनम् ॥
फणिज्झकास्फोतकपीतबिल्वपत्तूरपीलुसुरसार्जभङ्गैः ।
स्वेदं विदध्यादथवा प्रलेपं बर्हिष्ठशुण्ठीसुरदारुकुष्ठैः ॥
शुण्ठीनिम्बदलैः पिण्डः सुखोष्णैः स्वल्पसैन्धवैः ।
धार्य्यश्चक्षुषि संलेपाच्छोथकण्डूरुजापहः ॥
वल्कलं पारिजातस्य तैलकाञ्जिकसैन्धवम् ।
कफोद्भूताक्षिशूलघ्नं तरुघ्नं कुलिशं यथा ॥
ससैन्धवं लोध्रमथाज्यभृष्टं सौवीरपिष्टं सितवस्त्रबन्धम् ।
आश्च्योतनं तन्नयनस्य कुर्य्यात् कण्डूञ्च दाहञ्च रुजाञ्च हन्यात्
स्निग्धैरुष्णैश्च वातोत्थः पित्तजो मृदुशीतलैः ।
तीक्ष्णरूक्षोष्णविशदैः प्रशाम्यन्ति कफात्मकाः ॥
तीक्ष्णोष्णमृदुशीतानां व्यत्यासात् सान्निपातिकः ।
तिरीटत्रिफलायष्टीशर्कराभद्रमुस्तकैः ॥
पिष्टैः शीताम्बुना सेको रक्ताभिष्यन्दनाशनः ।

कशेरुमधुकानाञ्च चूर्णमम्बरसंयुतम् ॥
न्यस्तमप्स्वन्तरीक्ष्यासु हितमाश्च्योतनं भवेत् ।
दार्व्वीपटोलमधुकं सनिम्बं पद्मकोत्पलम् ॥
प्रपौण्डरीकञ्चैतानि पचेत्तोये चतुर्गुणे ।
विपाच्य पादशेषन्तु तत् पुनः कुड़वं पचेत् ॥
शीतीभूते तत्र मधु दद्यात्पादांशिकं ततः ।
रसक्रियेषा दाहास्रुरोगरक्तरुजापहा ॥
तिक्तस्य सर्पिषः पानं बहुशश्च विरेचनम् ।
अक्ष्णोरपि समन्ताच्च पातनन्तु जलौकसः ॥
पित्ताभिष्यन्दशमनो विधिश्चाप्युपपादितः ।
शिग्रुपल्लवनिर्यासः सुघृष्टस्ताम्रसंपुटे ॥
घृतेन धूपितो हन्ति शोथघर्षाश्रुवेदनाः ॥
पिष्टैर्निम्बस्य पत्रैरतिविमलतरैर्जातिसिन्धूत्थमिश्रा
अन्तर्गर्भं दधाना पटुतरगुड़िकापिष्टलोध्रेन भृष्टा ।
तूलैः सौवीरसाद्रैरतिशयमृदुभिर्वेष्टिता सा समन्ता-
च्चक्षुःकोपप्रशान्तिं चिरमुपरिहृशोभ्राम्यमाणा करोति ॥
विल्वपत्ररसः पूतः सैन्धवाज्येन चान्वितः ।
शुल्वेवराटिकाघृष्टो धूपितो गोमयाग्निना ॥
पयसा लोडितस्याक्ष्णोः पूरणाच्छोथशूलनुत् ।
अभिष्यन्देऽधिमन्थे च स्रावे रक्ते च शस्यते ॥

विल्वाञ्जनम् ।

सलवणकटुतैलं काञ्जिकं कांस्यपात्रे
घनितसुपलघृष्टं धूपितं गोमयाग्नौ ।
सपवनकफकोपं छागदुग्धावसिक्तं
जयति नयनशूलं स्रावशोथं सरागम् ॥
तरुणविद्धामलकरसः सर्व्वाक्षिरोगनुत् ।
पुराणं सर्व्वथा सर्पिः सर्व्वनेत्रामयापहम् ॥
अयमेव विधिः सर्व्वो मन्थादिष्वपि शस्यते ।
अशान्तौ सर्व्वथा मन्थे भ्रुवोरुपरि दाहयेत् ॥
जलौकःपातनं शस्तं नेत्रपाके विरेचनम् ।
शिराव्यधं वा कुर्व्वीत सेकालेपाश्च शुक्रवत् ॥
विभीतकशिवाधात्रीपटोलारिष्टवासकैः ।
क्वाथो गुग्गुना पेयः शोथशूलाक्षिपाकहा ॥
पिलुञ्च सव्रणं शुक्रं रागादींश्चापि नाशयेत् ।
एतैश्चापि घृतं पक्वं रोगांस्तांश्च व्यपोहति ॥
षडङ्गगुग्गुलुः ।

अटरुषाभयानिम्बधात्रीमुस्ताक्षकूलकैः ।
रक्तस्रावं कफं हन्ति चक्षुष्यं वासकादिकम् ॥
वासकादि ।

बासाघानं निम्बपटोलपत्रं तिक्तामृताचन्दनवत्सकत्वक् ।
कलिङ्गदार्व्वीदहनञ्च शुण्ठीभूनिम्बधात्र्याबभयाविभीतम् ॥

ामायवक्वाथमथाष्टभागं पिबेदिमं पूर्ब्बदिने कषायम्।
मिर्थ्यकण्डूपटलार्व्वुदञ्च शुक्रं निहन्यात् व्रणमव्रणञ्च॥
लुञ्च काचञ्च महाराजञ्च नक्तान्ध्यरागं श्वयथुं सशूलम्।
हन्ति सर्व्वान् नयनामयांश्च वासादिरेष प्रथितप्रभावः॥

बृहद्वासादि।

पथ्यास्तिस्रो विभीतक्यः षट् धात्र्यो द्वादशैव तु।
प्रस्थार्द्धं सलिले क्वाथमष्टभागावशेषितम्॥
पीताभिष्यन्दमास्रावं रागञ्च तिमिरं जयेत्।
संरम्भरागशूलाश्रुनाशनं दृक्प्रसादनम्॥
नेत्रे त्वभिहते कुर्य्याच्छीतमाश्चोतनादिकम्।

दृष्टिप्रसादजननं विधिमाशु कुर्य्यात्
स्निग्धैर्हिमैश्च मधुरैश्च तथा प्रयोगैः।
स्वेदाग्निधूमभयशोकरुजाभितापै-
रभ्याहतामपि तथैव भिषक् चिकित्सेत्॥
आगन्तुदोषं प्रसमीक्ष्य कार्य्यं
वक्त्रोष्मणा स्वेदितमादितस्तु।
आश्चोतनं स्त्रीपयसा च सद्यो
यच्चापि पित्तक्षतजापहं स्यात्॥
सूर्य्योपरागानलविद्युदादि-
विलोकनेनोपहतेक्षणस्य।
सन्तर्पणं स्निग्धहिमादिकार्य्यं

सायं निषेव्यास्त्रिफलाप्रयोगाः ॥
निशाब्दत्रिफलादार्व्वीसितामधुकसंयुतम् ।
अभिघाताक्षिशूलघ्नं नारीक्षीरेण पूरणम् ॥
इत्कटाङ्कुरजस्तद्वत् खरसो नेत्रपूरणम् ।
आजं घृतं क्षीरपात्रं मधुकञ्चोत्पलानि च ॥
जीवकर्षभकौ चापि पिष्ट्वा सर्पिर्विपाचयेत् ।
सर्व्वनेत्राभिघातेषु सर्पिरेतत् प्रशस्यते ॥
सैन्धवं दारुशुण्ठी च मातुलुङ्गी रसो घृतम् ।
स्तन्योदकाभ्यां कर्त्तव्यं शुष्कपाके तदञ्जनम् ॥
वाताभिष्यन्दवच्चान्यद्वाते मारुतपर्य्यये ।
पूर्व्वभक्तं हितं सर्पिः क्षीरञ्चाप्यथ भोजने ॥
वृक्षादन्यां कपित्थे च पञ्चमूले महत्यपि ।
सक्षीरं कर्कटरसे सिद्धञ्चापि पिबेद्घृतम् ॥
अभिष्यन्दमधीमन्थं रक्तोत्थमथवार्ज्जुनम् ।
शिरोत्पातं शिराहर्षमन्यांश्चाक्षिभवान् गदान् ।
स्निग्धस्याज्येन कौम्भेन शिराव्याधैः शमं नयेत् ॥
अम्लाध्युषितशान्त्यर्थं कुर्य्याल्लेपान् सुशीतलान् ।
तैन्दुकं त्रैफलं सर्पिर्जीर्णं वा केवलं हितम् ॥
सिराव्यधं विना कार्य्यः पित्तस्यन्दहरो विधिः ।
सर्पिः क्षौद्राञ्जनञ्च स्याच्छिरोत्पातस्य भेषजम् ॥
तद्वत्सैन्धवकाशीशं स्तन्यपिष्टञ्च पूजितम् ।
शिराहर्षेऽञ्जनं कुर्य्यात् फाणितं मधुसंयुतम् ॥

मधुना तार्च्यशैलं वा काशीशं वा समाचिकम्॥
सर्व्वजेषु।

व्रणशुक्रप्रशान्त्यर्थं षडङ्गं गुग्गुलुं पिबेत्।
कतकस्य फलं शङ्खं तिन्दुकं रूप्यमेव च॥
कांस्ये निघृष्टं स्तन्येन क्षतशुक्रार्त्तिरागजित्।
चन्दनं गैरिकं लाक्षामालती कलिकासमा॥
व्रणशुक्रहरी वर्त्तिः शोणितस्य प्रसादनी।
शिरया वा हरेत् रक्तं जलौकाभिश्च लोचनात्॥
अक्षमज्जाञ्जनं साधं स्तन्येन शुक्रनाशनम्।
एकं वा पुण्डरीकञ्च छागीक्षीरावसेचितम्॥
रागाश्रुवेदनां हन्यात् क्षतपाकात्ययाञ्जकाः।
तुत्थकं वारिणा युक्तं शुक्रं हन्त्यक्षिपूरणात्॥
समुद्रफेनदक्षाण्डत्वक्‌सिन्धूत्थैः समाक्षिकैः।
शिग्रुवीजयुतैर्वर्त्तिः शुक्रघ्नी शीग्रुवारिणा॥
धात्रीफलं निम्बपटोलपत्रं यष्ट्याह्वलोध्रं खदिरन्तिलाश्च।
क्वाथः सुशीतो नयने निषिक्तः सर्व्वप्रकारं विनिहन्ति शुक्रम्॥
क्षुषपुन्नागपत्रेण परिभावितवारिणा।
श्यामाकाथेऽम्बुना वाथ सेचनं कुसुमापहम्॥
दक्षाण्डत्वक्‌शिलाशङ्खकाचचन्दनगैरिकैः।
तुल्यैरञ्जनयोगोऽयं पुष्पार्म्मादिविलेखनः॥
शिरीषवीजमरिचपिप्पलीसैन्धवैरपि।

शुक्रे प्रघर्षणं कार्य्यमथवा सैन्धवेन च ॥
बहुशः पलाशकुसुमस्वरसैः परिभाविता जयत्यचिरात् ।
नक्ताह्वबीजवर्त्तिः कुसुमचयं ह्यचिरजमपि ॥
सैन्धवत्रिफलाकृष्णाकटुकाशङ्खनाभयः ।
सताम्ररजसो वर्त्तिः पिष्टा शुक्रविनाशिनी ॥
चन्दनं सैन्धवं पथ्यापलाशतरुशोणितम् ।
क्रमवृद्धमिदं चूर्णं शुक्रार्म्मादिविलेखनम् ॥
दन्तैर्हस्तिवराहोष्ट्रगवाश्वाजखरोद्भवैः ।
सशङ्खमौक्तिकाम्भोधिफेनैर्म्मरिचपादिकैः ॥
क्षतशुक्रमपि व्याधिं दन्तवर्त्तिर्निवर्त्तयेत् ॥
दन्तवर्त्तिः ।

शङ्खस्य भागाश्चत्वारस्ततोऽर्द्धेन मनःशिला ।
मनःशिलार्द्धं मरिचं मरिचार्द्धेन सैन्धवम् ॥
एतच्चूर्णाञ्जनं श्रेष्ठं शुक्रयोस्तिमिरेषु च ।
पिच्चटे मधुना योज्यमर्ब्बुदे मस्तुना तथा ॥
तार्क्ष्यं मधुकसारो वा बीजं चाक्षस्य सैन्धवम् ।
मधुनाञ्जनयोगाः स्युश्चत्वारः शुक्रशान्तये ॥
वटक्षीरेण संयुक्तं श्लक्ष्णं कर्पूरजं रजः ।
क्षिप्रमञ्जनतो हन्ति शुक्रञ्चापि घनोन्नतम् ॥
त्रिफलामज्जमञ्जिष्ठामधुकं रक्तचन्दनम् ।
पूरणं मधुसंयुक्तं क्षतशुक्राजकास्रुजित् ॥

तालस्य नारीकेलस्य तथैवारुष्करस्य च।
करीरस्य च वंशानां कृत्वा चारं परिस्रुतम्॥
करभास्थिकृतं चूर्णं चारेण परिभावितम्।
सप्तकृत्वोऽष्टकृत्वो वा श्लक्ष्णं चूर्णन्तु कारयेत्॥
एतच्छुक्रेष्वसाध्येषु कृष्णीकरणमुत्तमम्।
यानि शुक्राणि साध्यानि तेषां परममञ्जनम्॥
पटोलं कटुकां दार्व्वीं निम्बं वासां फलत्रिकम्।
दुरालभां पर्प्पटकं त्रायन्तीञ्च पलोन्मिताम्॥
प्रस्थमामलकानाञ्च क्वाथयेन्नल्वनेऽम्भसि।
पादशेषे रसे तस्मिन् घृतप्रस्थं विपाचयेत्॥
कल्कैर्भूनिम्बकुटजमुस्तयष्ट्याह्वचन्दनैः।
सपिप्पलीकैस्तत्सिद्धं चक्षुष्यं शुक्रयोर्हितम्॥
घ्राणकर्णाक्षिवर्त्मत्वङ्मुखरोगव्रणापहम्।
कामलाज्वरवीसर्पगण्डमालाहरं परम्॥

पटोलाद्यं घृतम्।

कृष्णाविड़ङ्गमधुयष्टिकसिन्धुजन्म-
विश्वौषधैः पयसि सिद्धमिदं कागल्याः।
तैलं नृणां तिमिरशुक्रशिरोऽक्षिशूल-
पाकात्ययान् जयति नस्यविधौ प्रयुक्तम्॥

कृष्णाद्यं तैलम्।

अजकां पार्श्वतो विद्धा सूच्या विस्राव्य चोदकम् ।
व्रणं गोमयचूर्णेन पूरयेत् सर्पिषा सह ॥
सैन्धवं वाजिपादञ्च गोरोचनसमन्वितम् ।
शेलुलक्रमसंयुक्तं पूरणञ्चाजकापहम् ॥
शशकस्य शिरःकल्के शेषाङ्गक्वथिते जले ।
घृतस्य कुड़वं पक्वं पूरणञ्चाजकापहम् ॥

शशकाद्यं घृतम् ।

शशकस्य कषाये च सर्पिषः कुडवं पचेत् ।
यष्टीप्रपौण्डरीकस्य कल्केन पयसा समम् ॥
कगल्याः पूरणाच्छुक्रचतपाकात्ययाजकाः ।
हन्ति भुग्नञ्चशूलञ्च दाहरागानशेषतः ॥

शशकाद्यं घृतम् । कृष्णजेषु ।

त्रिफलाघृतं मधुयवाः पादाभ्यङ्गः शतावरी मुद्गाः ।
चक्षुष्यः संक्षेपाद्वर्गः कथितो भिषग्भिरयम् ॥
लिह्यात् सदा वा त्रिफलां सुचूर्णितां
मधुप्रगाढ़ां तिमिरेऽथ पित्तजे ।
समीरजे तैलयुतां कफात्मके
मधुप्रगाढां विदधीत युक्तितः ॥
कल्कः क्वाथोऽथवा चूर्णं त्रिफलाया निषेवितम् ।
मधुना हविषा वापि समस्ततिमिरान्तकृत् ॥

यस्त्रैफलं चूर्णमपथ्यवर्ज्जी सायं समश्नाति हविर्मधुभ्याम्।
समुच्यते नेत्रगतैर्विकारैर्भृत्यैर्यथा क्षीणधनो मनुष्यः॥
सघृतं वावराक्काथं शीलयेत्तिमिरामयी॥
जाता रोगा विनश्यन्ति न भवन्ति कदाचन।
त्रिफलायाः कषायेण प्रातर्नयनधावनात्॥
जलगण्डूषैः प्रातर्बहुशोऽम्भोभिः प्रपूर्य्य मुखरन्ध्रम्।
निर्द्दयमुच्चन्नक्षि क्षपयति तिमिराणि ना सद्यः॥
भुक्ता पाणितलं घृष्ट्वा चक्षुषोर्यत् प्रदीयते।
अचिरेणैव तद्वारि तिमिराणि व्यपोहति॥
कतकस्य फलं शङ्खं त्र्यूषणं सैन्धवं सिता।
फेनो रसाञ्जनं क्षौद्रं विडङ्गानि मनःशिला।
कुक्कुटाण्डकपालानि वर्त्तिरेषा व्यपोहति॥
तिमिरं पटलं काचमर्म्मशुक्रन्तथैव च।
कण्डूक्लेदार्व्वुदं हन्ति मलञ्चाशु सुखावती॥

सुखावती वर्त्तिः।

हरीतकी वचा कुष्ठं पिप्पली मरिचानि च।
विभीतकस्य मज्जा च शङ्खनाभिर्मनःशिला॥
सर्व्वमेतत्समं कृत्वा छागक्षीरेण पेषयेत्।
नाशयेत्तिमिरं कण्डूं पटलान्यर्व्वुदानि च॥
अधिकानि च मांसानि यश्च रात्रौ न पश्यति।
अपि द्विवार्षिकं पुष्पं मासेनैकेन साधयेत्।

वर्त्तिश्चन्द्रोदया नाम नृणां दृष्टिप्रसादनी ॥

चन्द्रोदया वर्त्तिः ।

हरीतकी वरिद्रा च पिप्पल्यो लवणानि च ।
कण्डूतिमिरजिद्वर्त्तिर्न क्वचित् प्रतिहन्यते ॥
अशीतिं तिलपुष्पाणि षष्टिः पिप्पलीतण्डुलाः ।
जातीकुसुमपञ्चाशन्मरिचानि च षोडश ।
एषा कुमारिका वर्त्तिर्गतं चक्षुर्निवारयेत् ॥

कुमारिका वर्त्तिः ।

त्रिफलाकुक्कुटाण्डत्वक्काशीशमयसोरजः ।
नीलोत्पलं विडङ्गानि फेनञ्च सरितां पतेः ॥
आजेन पयसा पिष्ट्वा भावयेत्ताम्रभाजने ।
सप्तरात्रं स्थितं भूयः पिष्ट्वा क्षीरेण वर्त्तयेत् ॥
एषा दृष्टिप्रदा वर्त्तिरन्धस्याभिन्नचक्षुषः ।
चन्दनत्रिफलापूगपलाशतरुशोणितैः ॥
जलपिष्टैरियं वर्त्तिरशेषतिमिरापहा ।
निशाद्वयाभयामांसीकुष्ठकृष्णाविचूर्णिता ॥
सर्व्वनेत्रामयान् हन्यादेतत् सौगतमञ्जनम् ।
व्योषोत्पलाभयाकुष्ठतार्क्ष्यैर्वर्त्तिः कृता हरेत् ॥
अर्व्वुदं पटलं काचं तिमिराम्लाश्रुनिस्रुतिम् ।
त्र्यूषणं त्रिफलावक्रसैन्धवालमनःशिलाः ॥

क्लेदोपदेहकण्डूघ्नी वर्त्तिः शस्ता कफापहा।
एकगुणा मागधिका द्विगुणा च हरीतकी॥
सलिलपिष्टा वर्त्तिरियं नयनसुखाख्या तिमिरपटलकाचाश्रुहरी।
अञ्जनं श्वेतमरिचं पिप्पली मधुयष्टिका॥
विभीतकस्य मध्यन्तु शङ्खनाभिर्मनःशिला।
एतानि समभागानि अजाक्षीरेण पेषयेत्॥
छायाशुष्कां कृतां वर्त्तिं नेत्रेषु च प्रयोजयेत्।
अर्व्वुदं पटलं काचं तिमिरं रक्तराजिकाम्॥
अधिमांसं मलञ्चैव यश्च रात्रौ न पश्यति।
वर्त्तिश्चन्द्रप्रभा नाम जातान्ध्यमपि शोधयेत्॥

चन्द्रप्रभा वर्त्तिः।

त्रिफलाव्योषसिन्धूत्थयष्टीतुत्थरसाञ्जनम्।
प्रपौण्डरीकं जन्तुघ्नं लोध्रं ताम्रं चतुर्द्दश॥
द्रव्याण्येतानि सञ्चूर्ण्य वर्त्तिः कार्य्या नभोऽम्बुना।
नागार्ज्जुनेन लिखिता स्तम्भे पाटलिपुत्रके॥
नाशनी तिमिराणाञ्च पटलानान्तथैव च।
सद्यः प्रकोपं स्तन्येन स्त्रिया विजयते ध्रुवम्॥
किंशुकस्वरसेनाथ पिलुपुष्पकरक्तताः।
अञ्जनाल्लोध्रतोयेन चासन्नतिमिरं जयेत्॥
चिरसंछादिते नेत्रे वस्तमूत्रेण संयुता।

उन्मीलयत्यक्षकृच्छ्रेण प्रसादं चाधिगच्छति ॥

श्रीनागार्जुनाञ्जनम् ।

पिप्पलीं सतगरोत्पलपत्रां वर्त्तयेत् समधुकां सहरिद्राम् ।
एतयाञ्जनमञ्जयितव्यं यः सुपर्णसममिच्छति चक्षुः ॥
व्योषायश्चूर्णसिन्धूत्थत्रिफलाञ्जनसंयुता ।
गुड़िका जलपिष्टेयं कोकिला तिमिरापहा ॥
त्रीणि कटूनि करञ्जफलानि द्वे रजनी सहसैन्धवकञ्च ।
विल्वतरोर्वरुणस्य च मूलं वारिचरं दशमं प्रवदन्ति ॥
हन्ति तमस्तिमिरं पटलञ्च पिच्चिटशुक्रकमथार्जुनञ्च ।
अञ्जनकञ्जनरञ्जनकञ्च ह्यक्चन नश्यति वर्षशतञ्च ॥
नीलोत्पलं विड़ङ्गानि पिप्पली रक्तचन्दनम् ।
अञ्जनं सैन्धवञ्चैव सद्यस्तिमिरनाशनम् ॥
पत्रगैरिककर्पूरयष्टीनीलोत्पलाञ्जनम् ।
नागकेशरसंयुक्तमशेषतिमिरापहम् ॥
शङ्खस्य चतुरो भागास्तदर्द्धेन मनःशिला ।
मनःशिलार्द्धं मरिचं मरिचार्द्धेन पिप्पली ॥
वारिणा तिमिरं हन्ति अर्व्वुदं हन्ति मस्तुना ।
पिच्चिटं मधुना हन्ति स्त्रीक्षीरेण तदुत्तमम् ॥
हरिद्रानिम्बपत्राणि पिप्पल्यो मरिचानि च ॥
भद्रमुस्तं विड़ङ्गानि सप्तमं विश्वभेषजम् ॥
गोमूत्रेण गुडी कार्य्या छागमात्रेण चाञ्जनम् ।

ज्वरांश्च निखिलान् हन्ति भूतावेशन्तथैव च ॥
वारिणा तिमिरं हन्ति मधुना पटलन्तथा।
नक्तान्ध्यं भृङ्गराजेन नारीचीरेण पुष्पकम् ॥
शिशिरेण परिस्रावमर्ब्बुदं पिच्चिटन्तथा ॥
संगृह्योपरतानलक्तकरसेनामृज्य गण्डूपदान्।
लाचारञ्जिततूलवर्त्तिनिहितान् यष्टीमधून्मिश्रितान्।
प्रचाल्योत्तमसर्पिषानलशिखासन्तापजं कज्जलं
दूरासन्ननिशान्ध्यसर्व्वतिमिरप्रध्वंसकृच्चोदितम् ॥
भूमौ निघृष्टयाङ्गुल्या अञ्जनं शमनन्तयोः।
तिमिरकाचार्म्महरं धूमिकायाश्च नाशनम् ॥
त्रिफलाभृङ्गमहौषधमध्वाज्यच्छागपयसि गोमूत्रे।
नागं सप्तनिषिक्तं करोति गरुड़ोपमञ्चचुः ॥
त्रिफलासलिलयोगे भृङ्गराजद्रवे च
हविषि च विषकल्के चार आजे मधूग्रे।
प्रतिदिनमथ तप्तं सप्तधा सीसमेकं
प्रणिहितमथ पश्चात् कारयेत्तच्छलाकाम् ॥
सवितुरुदयकाले साञ्जना व्यञ्जना वा
करकरिकसमेता नर्म्मपैच्चिव्यरोगान्।
असितसितसमुत्थान् सन्धिवर्त्माभिजातान्
हरति नयनरोगान् सेव्यमाना शलाका ॥
चिञ्चापत्ररसं निधाय विमले चौडुम्बरे भाजने
मूलं तत्र निघृष्टसैन्धवयुतं गौञ्जं विशोष्यातपे।

तच्चूर्णं विमलाञ्जनेन सहितं नेत्राञ्जने शस्यते
काचार्म्मार्ज्जुनपिच्चिटे सतिमिरे स्रावञ्च निर्वासयेत् ॥
चित्राषष्ठीयोगे सैन्धवममलं विचूर्ण्य तेनाक्षिशम-
मञ्जनेन तिमिरं गच्छति वर्षादसाध्यमपि ॥
दद्यादुशीरनिर्य्यूहे चूर्णितं कणसैन्धवम् ।
तच्छ्रुतं सघृतं भूयः पचेत् क्षौद्रं क्षिपेद्घने ॥
शीते तस्मिन् हितमिदं सर्व्वजे तिमिरेऽञ्जनम् ॥
धात्रीरसाञ्जनक्षौद्रसर्पिर्भिस्तु रसक्रिया ।
पित्तानिलाक्षिरोगघ्नी तैमिर्य्यपटलापहा ॥
शृङ्गवेरं भृङ्गराजं यष्टीतैलेन मिश्रितम् ।
नस्यमेतेन दातव्यं महापटलनाशनम् ॥
लिङ्गनाशे कफोद्भूते यथावद्विधिपूर्व्वकम् ।
विद्धा दैवकृते छिद्रे नेत्रं स्तन्येन पूरयेत् ॥
ततो दृष्टे सुरूपेषु शलाकामाहरेच्छनैः ।
नयनं सर्पिषाभ्यज्य वस्त्रपट्टेन वेष्टयेत् ॥
ततो गृहे निराबाधे शयितोत्तान एव च ।
उद्गारकासक्षवथुष्ठीवनोत्कम्पनानि च ॥
तत्कालं नाचरेदूर्द्ध्वं यन्त्रणास्नेहपीतवत् ।
त्र्यहात् त्र्यहाद्धावयेत् तु कषायैरनिलापहैः ॥
वायोर्भयात् त्र्यहादूर्द्ध्वं स्नेहयेदक्षिपूर्व्ववत् ।
दशरात्रन्तु संयम्य हितं दृष्टिप्रसादनम् ।
पश्चात् कर्म च सेवेत लघ्वन्नं चापि मात्रया ॥

रागश्चोषोऽर्व्वुदं शोथो वुद्वुदं केकराक्षिता।
अधिमन्थादयश्चान्ये रोगाः स्युर्दुष्टवेधजाः॥
अहिताचारतो वापि यथास्वं तानुपाचरेत्।
रुजायामक्षिरोगे वा भूयो योगान्निबोध मे॥
कल्किताः सघृता दूर्व्वायवगैरिकशारिवाः।
मुखलेपाः प्रयोक्तव्या रुजारोगोपशान्तये॥
पयस्याशारिवापद्ममञ्जिष्ठामधुकैरपि।
अजाक्षीरान्वितैर्लेपः सुखोष्णः पथ्य उच्यते॥
वातघ्नसिद्धे पयसि सिद्धं सर्पिश्चतुर्गुणे।
काकोल्यादिप्रतिवापं प्रयुञ्ज्यात् सर्व्वकर्म्मसु॥
शाम्यत्येवं न चेच्छूलं स्निग्धस्विन्नस्य मोचयेत्।
ततः शिरां दहेच्चापि मतिमान् कीर्त्तितां यथा॥
दृष्टेरतः प्रसादार्थमञ्जने शृणु मे शुभे।
मेषशृङ्गस्य पत्राणि शिरीषधवयोरपि॥
मालत्याश्चापि तुल्यानि मुक्तावैदूर्य्यमेव च।
अजाक्षीरेण संपिष्य ताम्रे सप्ताहमावपेत्॥
प्रणिधाय तु तद्वर्त्तिं योजयेदञ्जने भिषक्।
स्रोतोजं विद्रुमं फेनं सागरस्य मनःशिला॥
मरिचानि च तद्वर्त्तिं कारयेत् पूर्व्ववद्भिषक्।
रसाञ्जनं घृतं क्षौद्रं तालीशं स्वर्णगैरिकम्॥
गोशकृद्रससंयुक्तं पित्तोपहतदृष्टये।
नलिनोत्पलकिञ्जल्कं गोशकृद्रससंयुतम्॥

गुडिकाञ्जनमेतत् स्याद्दिनरात्र्यन्धयोर्हितम् ॥

नदीजशङ्खत्रिकटून्यथाञ्जनं मनःशिला द्वे च निशे गवां शकृत्

सचन्दनेयं गुडिकाथ चाञ्जने प्रशस्यते रात्रिदिनेष्वपश्यताम् ॥

कणाच्छागयकृन्मध्ये पक्वा तद्रसपेषिता ॥

अचिराद्धन्ति नक्तान्ध्यं तद्वत् सक्षौद्रमूषणम् ॥

पचेत् तु गौधं हि यकृत्प्रकल्पितं मागधिकाभिरम्बुना ।

निषेवितं तत् सकृदञ्जनेन निहन्ति नक्तान्ध्यमसंशयं खलु ॥

दध्ना निघृष्टं मरिचं रात्र्यन्ध्याञ्जनमुत्तमम् ।

ताम्बूलयुक्तं खद्योतभक्षणञ्च तदर्थकृत् ॥

शफरीमत्स्यचारी नक्तान्ध्यमञ्जनात् विनिहन्ति ।

तद्वद्रामठटङ्कणकर्णमलञ्चैकशोऽञ्जनान्मधुना ॥

केशराजान्वितं सिद्धं मत्स्याण्डं हन्ति भक्षितम् ।

नक्तान्ध्यं नियतं नृणां सप्ताहात् पथ्यसेविनाम् ॥

त्रिफलाक्वाथकल्काभ्यां सपयस्कं श्रृतं घृतम् ।

तिमिराण्यचिराद्धन्ति पीतमेतन्निशामुखे ॥

त्रिफलाघृतम् ।

त्रिफलाया रसप्रस्थं प्रस्थं भृङ्गरसस्य च ।

वृषस्य च रसप्रस्थं शतावर्य्याश्च तत्समम् ॥

अजाक्षीरं गुडूच्याश्च आमलक्या रसन्तथा ।

प्रस्थं प्रस्थं समाहृत्य सर्व्वैरेभिर्घृतं पचेत् ॥

कल्कः कणासिताद्राक्षात्रिफलानीलमुत्पलम् ।

मधुकं चीरकाकोलीमधुपर्णी निदिग्धिका ॥
तत्साधुसिद्धं विज्ञाय शुभे भाण्डे निधापयेत्।
ऊर्द्धपानमधःपानं मध्यपानञ्च शस्यते ॥
यावन्तो नेत्ररोगास्तान् पानादेवापकर्षति।
सरक्ते रक्तदुष्टे च रक्ते चातिस्रुतेऽपि च ॥
नक्तान्ध्ये तिमिरे काचे नीलिका पटलार्व्वुदे।
अभिष्यन्देऽधिमन्थे च पक्षकोपे सुदारुणे।
नेत्ररोगेषु सर्व्वेषु वातपित्तकफेषु च।
अदृष्टिं मन्ददृष्टिञ्च कफवातप्रदूषिताम् ॥
स्रवतो वातपित्ताभ्यां सकण्ड्वासन्नदूरदृक्।
गृध्रदृष्टिकरं सद्यो बलवर्णाग्निवर्द्धनम् ॥
सर्व्वनेत्रामयं हन्यात्त्रिफलाद्यं महद्घृतम्।

महात्रिफलाद्यं घृतम्।

त्रिफला व्यूषणं द्राक्षा मधुकं कटुरोहिणी।
प्रपौण्डरीकं सूक्ष्मैला विडङ्गं नागकेशरम् ॥
नीलोत्पलं शारिवे द्वे चन्दनं रजनीद्वयम्।
कार्षिकैः पयसा तुल्यं त्रिगुणं त्रिफलारसम् ॥
घृतप्रस्थं पचेदेतत् सर्व्वनेत्ररुजापहम्।
तिमिरं दोषमास्रावं कामलां काचमर्व्वुदम् ॥
वीसर्पं प्रदरं कण्डूं रक्तं श्वयथुमेव च।
खालित्यं पलितञ्चैव केशानां पतनन्तथा ॥

विषमज्वरमर्म्माणि शुक्रञ्चाशु व्यपोहति ।
अन्ये च बहवो रोगा नेत्रजा ये च वर्त्मजाः ।
तान् सर्व्वान् नाशयत्याशु भास्करस्तिमिरं यथा ॥
न चैवास्मात् परं किञ्चिद्दृषिभिः काश्यपादिभिः ।
दृष्टिप्रसादनं दृष्टं यथा स्यात् त्रैफलं घृतम् ॥

त्रैफलं घृतम् ।

——

फलत्रिकाभीरुकषायसिद्धं कल्केन यष्टीमधुकस्य युक्तम् ।
सर्पिः समं क्षौद्रचतुर्थभागं हन्यात् त्रिदोषं तिमिरं प्रवृद्धम् ॥

त्रिफलाघृतम् ।

——

भृङ्गराजरसप्रस्थे यष्टीमधुपलेन च ।
तैलस्य कुड़वं पक्वं सद्यो दृष्टिं प्रसादयेत् ॥
नस्याद् वलीपलितघ्नं मासेनैतन्न संशयः ।

भृङ्गराजाद्यं तैलम् ।

——

गवां शकृत्क्वाथविपक्वमुत्तमं
हितञ्च तैलं तिमिरेषु नस्ततः ।
घृतं हितं केवलमेव पैत्तिके
तथानुतैलं पवनासृगुत्थयोः ॥
जीवकर्षभकौ मेदाद्राक्षांशुमती निदिग्धिका वृहती ।
मधुकं बला विड़ङ्गं मञ्जिष्ठा शर्करा रास्ना ॥

नीलोत्पलं श्वदंष्ट्रा प्रपौण्डरीकं पुनर्नवा लवणम्।
पिप्पल्यः सर्व्वेषां भागैरर्द्धांशिकैः पिष्टैः॥
तैलं वा यदि वा सर्पिर्दत्त्वा क्षीरं चतुर्गुणं पक्वम्।
तिमिरं पटलं काचं नक्तान्ध्यं चार्व्वुदन्तथान्ध्यञ्च॥
श्वेतञ्च लिङ्गनाशं नाशयति नीलिकाव्यङ्गम्।
मुखनासादौर्गन्ध्यं पलितञ्चाकालजं हनुस्तम्भम्॥
कासं श्वासं शोषं हिक्कां स्तम्भं तथात्ययं नेत्रे।
मुखजैर्च्चर्मदंभेदं रोगं बाहुग्रहं शिरःस्तम्भम्॥
रोगानथोर्द्धयत्रोः सर्व्वानचिरेण नाशयति।
नस्यार्थं कुड़वं तैलं पक्तव्यं नृपवल्लभे॥
अर्द्धांशैः शाणिकैः कल्कैरन्ये भृङ्गादितैलवत्।

नृपवल्लभं तैलं घृतञ्च।

——

तैलस्य पचेत् कुड़वं मधुकस्य पलेन कल्कपिष्टेन।
आमलकस्वरसप्रस्थं क्षीरप्रस्थेन संयुतम्॥
कृत्वाभिजितं नाम्ना तैलं तिमिरं हन्यान्मुनिप्रोक्तम्।
विमलां कुरुते दृष्टिं नष्टामप्यानयेत् तथा॥

अभिजितं तैलम्। दृष्टिजेषु।

——

अर्म्म तु च्छेदनीयं स्यात् कृष्णाप्राप्तं भवेद्यदा
वड़िशविद्धमुन्नम्य त्रिभागञ्चात्र वर्ज्जयेत्॥
पिप्पलीत्रिफलालाक्षालौहचूर्णं ससैन्धवम्।

भृङ्गराजरसे पिष्टं गुड़िकाञ्जनमिष्यते ॥
अर्म्म सतिमिरं काचं कण्डूं शुक्रं तदर्जुनम् ।
अजकां नेत्ररोगांश्च हन्यान्निरवशेषतः ।

पुष्पाख्यतार्च्यजसितोदधिफेनशङ्ख-
सिन्धूत्थगैरिकशिलामरिचैः समांशैः ।
पिष्टैश्च माचिकरसेन रसक्रियेयं
हन्त्यर्मकाचतिमिरार्ज्जुनवर्त्मरोगान् ॥

कौन्तस्य सर्पिषः पानैर्विरेकालेपसेचनैः ।
स्वादुशीतैः प्रशमयेत् शुक्तिकामञ्जनैस्ततः ॥
प्रवालमुक्तावैदूर्य्यशङ्खस्फटिकचन्दनम् ।
सुवर्णरजतं चौद्रमञ्जनं शुक्तिकापहम् ॥
शङ्खः चौद्रेण संयुक्तः कतकः सैन्धवेन वा ।
सितयार्णकफेनो वा पृथगञ्जनमर्जुने ॥
पैत्तं विधिमशेषेण कुर्य्यादर्जुनशान्तये ।
वैदेहीसितमरिचं सैन्धवं नागरं समम् ।
मातुलुङ्गरसैः पिष्टमञ्जनं पिष्टकापहम् ॥

शुक्रजेषु ।

— —

भित्त्वोपनाहं कफजं पिप्पलीमधुसैन्धवैः ।
विलिखेन्मण्डलाग्रेण प्रच्छयेद्वा समन्ततः ॥
पथ्याचधात्रीफलमध्यवीजैस्त्रिद्व्येकभागैर्विदधीत वर्त्तिम् ।
तयाञ्जयेदश्रुमतिप्रगाढ़मक्ष्णोर्हरेत् कष्टमपि प्रकोपम् ॥

स्रावेषु त्रिफलाक्वाथं यथादोषं प्रयोजयेत्।
चौद्रेणाज्येन पिप्पल्या मिश्रं विध्येच्छिरां तथा॥
त्रिफलामत्रकाशीशसैन्धवैः सरसाञ्जनैः।
रसक्रिया क्रिमिग्रन्थौ भिन्ने स्यात् प्रतिसारणम्॥

सन्धिजेषु।

खिन्नां भित्त्वा विनिष्पीड्य भिन्नामञ्जननामिकाम्।
शिलैलानतसिन्धूत्थैः सचौद्रैः प्रतिसारयेत्॥
रसाञ्जनमधुभ्याञ्च भिन्नां वा शस्त्रकर्म्मवित्।
प्रतिसार्य्याञ्जनैर्युञ्ज्यादुष्णैर्दीपशिखोद्भवैः॥
खेदयेद् घृष्टयाङ्गुल्या हरेद्रक्तं जलौकसा।
रोचनाक्षारतुल्यानि पिप्पल्यः चौद्रमेव च॥
प्रतिसारणमेकैकं भिन्नेन गण इष्यते।
निमिषे नाशया पेयं सर्पिस्तेन च पूरणम्॥
खेदयित्वा विसग्रन्थिं छिद्राण्यस्य निराश्रयम्।
पक्वं भित्त्वा तु शस्त्रेण सैन्धवेनावचूर्णयेत्॥
वर्त्मावलेखं बहुशस्तद्वच्छोणितमोक्षणम्।
पुनः पुनर्विरेकञ्च पिल्लरोगातुरो भजेत्॥
पिल्ली स्निग्धो वमेत् पूर्व्वं शिराव्यधं स्रुतेऽसृजि।
शिलारसाञ्जनव्योषगोपित्तैश्चक्षुरञ्जयेत्॥
हरितालवचादारुसुरसारसपेषितम्।
अभयारसपिष्टं वा तगरं पिल्लनाशनम्॥

भावितं वस्तमूत्रेण सस्नेहं देवदारु च ।
काकमाचीफलैकेन घृतयुक्तेन बुद्धिमान् ॥
धूपयेत् पिल्लरोगार्त्तं पतन्ति क्रिमयोऽचिरात् ।
रसाञ्जनं रर्जरसो जातीपुष्पं मनःशिला ॥
समुद्रफेनो लवणं गैरिकं मरिचानि च ।
एतत् समांसं मधुना पिष्टं प्रक्लिन्नवर्त्मनि ॥
अञ्जनं क्लेदकण्डूघ्नं पक्ष्मणाञ्च प्ररोहणम् ।
मस्तकास्थिचुलुक्यास्तु तुषोदलवणान्वितम् ॥
ताम्रपात्रेऽञ्जनं घृष्टं पिल्ले प्रक्लिन्नवर्त्मनि ।
ताम्रपात्रे गुहामूलं सिन्धूत्थं मरिचान्वितम् ॥
आरणालेन संघृष्टमञ्जनं पिल्लनाशनम् ।
हरिद्रे त्रिफलालोध्रं मधुकं रक्तचन्दनम् ॥
भृङ्गराजरसे पिष्ट्वा घर्षयेल्लोहभाजने ।
तथा ताम्रे च सप्ताहं कृत्वा वर्त्तिं रजोऽथवा ॥
पिप्पिटीधूमदर्शी च तिमिरोपहतेक्षणः ।
प्रातर्निश्यञ्जयेन्नित्यं सर्व्वनेत्रामयापहम् ॥
मञ्जिष्ठामधुकोत्पलोदधिकफलकसेव्यो गोरोचना ।
मांसीचन्दनशङ्खपत्रगिरिमृत्तालीशपुष्पाञ्जनैः ॥
सर्व्वैरेव समांशमञ्जनमिदं शस्तं सदा चक्षुषोः ।
कण्डूक्लेदमलास्रुशोणितरुजापिल्लाऽर्म्मशुक्रापहम् ॥

चूर्णाञ्जनम् ।

——

तुत्यकस्य पलं श्वेतमरिचानि च विंशतिः ।
त्रिंशता काञ्जिकपलैः पिष्ट्वा ताम्रे निधापयेत् ॥
पिल्लानपिल्लान् कुरुते बहुवर्षोत्थितानपि ।
तत्सेकेनोपदेहाश्रुकण्डूशोथांश्च नाशयेत् ॥
याप्यः पक्ष्मोपरोधस्तु रोमोद्धरणलेखनैः ।
वर्त्मन्युपचितं लेख्यं स्राव्यमुत्क्लिष्टशोणितम् ॥
प्रवृद्धान्तर्मुखं रोमसहितं त्वग्रुद्धरेच्छनैः ।
सन्दंशेनोद्धरेद् दृष्ट्वा पक्ष्मरोमाणि बुद्धिमान् ॥
रक्षन्नक्षि दहेत्पक्ष्मातप्तहेमशलाकया ।
पक्ष्मरोगे पुनर्नैवं कदाचिद्रोमसम्भवः ॥

उत्सङ्गिनी बहुलकर्द्दमवर्त्मनी च
श्यावञ्च यच्च पठितं त्विह बद्धवर्त्म ।
क्लिष्टञ्च पोथकियुतं त्विह वर्त्म यच्च
कुम्भीकिनी च सह शर्करयावलेख्याः ॥
श्लेष्मोपनाहलगणौ च विषञ्च भेद्यो
ग्रन्थिश्च यः क्रिमिकृतोऽञ्जननामिका च ॥

घृतसैन्धवचूर्णेन कफानाहं पुनः पुनः ।
विलिखेन्मण्डलाग्रेण प्रच्छयेद्वा समन्ततः ॥
पटोलामलककाथैराश्चोतनविधिर्हितः ।
फणिज्झकरसोनस्वरसैः पोथकिनाशनः ॥
आनाहपिड़कां स्विन्नां तिर्य्यग्भित्त्वाग्निना दहेत् ।
अर्शस्तथा वर्त्म नाम्ना शुष्कार्शोऽर्व्वुदमेव च ॥

मण्डलाग्रेण तीक्ष्णेन मूले छिन्द्याद्भिषक् शनैः ।
सिन्धूत्थपिप्पलीकुष्ठपर्णिनीत्रिफलारसैः ॥
सुरामण्डेन वर्त्तिः स्यात् श्लेष्माभिष्यन्दनाशिनी ।
पोथकीवर्त्मौपरोधक्रिमिग्रन्थिकतूणके ॥

वर्त्मजेषु ।

इति नेत्ररोगचिकित्सा ।

अथ शिरोरोगाधिकारः ।

वातिके शिरसो रोगे स्नेहस्वेदान् सनावनान् ।
पानान्नमुपहारांश्च कुर्य्याद्वातामयापहान् ॥
कुष्ठमेरण्डतैलञ्च लेपात्काञ्जिकपेषितम् ।
शिरोऽर्त्तिं नाशयत्याशु पुष्पं वा मुचुकुन्दजम् ॥
पञ्चमूलीशृतं चीरं नस्ये दद्याच्छिरोगदे ।
आशिरोव्यायतञ्चर्म्म कृत्वाष्टाङ्गुलमुच्छ्रितम् ॥
तेनावेष्ट्य शिरोऽधस्तान्माषकल्केन लेपयेत् ।
निश्चलस्योपविष्टस्य तैलैरुष्णैः प्रपूरयेत् ॥
धारयेदारुजः शान्तेर्यामं यामार्द्धमेव वा ।
शिरोवस्तिर्जयत्येष शिरोरोगं मरुद्भवम् ॥

हनुमन्याक्षिकर्णार्त्तिमर्द्दितं मूर्द्धकम्पनम्।
तैलेनापूर्य्य मूर्द्धानं पञ्चमात्राशतानि च ॥
तिष्ठेत् श्लेष्मणि पित्तेऽष्टौ दशवाते शिरोगदी।
एष एव विधिः कार्य्यस्तथा कर्णाक्षिपूरणे ॥
पैत्ते घृतं पयःसेकाः शीतलेपाः सनावनाः।
जीवनीयानि सर्पींषि पानान्नञ्चापि पित्तनुत् ॥
पित्तात्मके शिरोरोगे स्निग्धं सम्यक् विरेचयेत्।
मृद्वीकात्रिफलेक्षूणां रसैः क्षीरैर्घृतैरपि ॥
शतधौतघृताभ्यङ्गः शीतवातादिसेवनम्।
शीतस्पर्शाश्च संसेव्याः सदा दाहार्त्तिशान्तये ॥
चन्दनोशीरयष्ट्याह्वबलाव्याघ्रीनखोत्पलैः।
क्षीरपिष्टैः प्रदेहः स्याच्छृतैर्वा परिषेचनम् ॥
मृणालबिसशालूकचन्दनोत्पलकेशरैः।
स्निग्धशीतैः शिरो दिह्यात् तद्वदामलकोत्पलैः ॥
यष्ट्याह्वचन्दनानन्ताक्षीरसिद्धं घृतं हितम्।
नावनं शर्कराद्राक्षामधुकैर्वापि पित्तजे ॥
त्वक्पत्रशर्करापिष्टानावनं तण्डुलाम्बुना।
क्षीरसर्पिर्हितं नस्यं रसा वा जाङ्गलाः शुभाः ॥
रक्तजे पित्तवत् सर्व्वं भोजनालेपसेचनम्।
शीतोष्णयोश्च व्यत्यासो विशेषो रक्तमोक्षणम् ॥
कफजे लङ्घनं स्वेदो रूक्षोष्णैः पाचनात्मकैः।
तीक्ष्णावपीडा धूमाश्च तीक्ष्णाश्च कवडा हिताः ॥

अच्छञ्च पाययेत् सर्पिः पुराणं स्वेदयेत् ततः ।
मधूकसारेण शिरः स्विन्नञ्चास्य विरेचयेत् ॥
कृष्णाब्दशुण्ठीमधुकशताह्नोत्पलपाकलैः ।
जलपिष्टैः शिरोलेपः सद्यः शूलनिवारणः ॥
देवदारुनतं कुष्ठं नलदं विश्वभेषजम् ।
लेपः काञ्जिकसंपिष्टस्तैलयुक्तः शिरोऽर्त्तिनुत् ॥
सन्निपातभवे कार्य्या दोषत्रयहरी क्रिया ।
सर्पिःपानं विशेषेण पुराणन्त्वादिशन्ति हि ॥
त्रिकटुकपुष्कररजनीरास्नासुरदारुतुरङ्गगन्धानाम् ।
क्वाथः शिरोऽर्त्तिजालं नासापीतो निवारयति ॥
नागरकल्कमिश्रं क्षीरं नस्येन योजितं पुंसाम् ।
नानादोषोद्भूतां शिरोरुजां हन्ति तीव्रतराम् ॥
नतोत्पलं चन्दनकुष्ठयुक्तं शिरोरुजायां सघृतः प्रदेहः ।
प्रपौण्डरीकं सुरदारु कुष्ठं यष्ट्याह्वमेलाकमलोत्पले च ॥
शिरोरुजायां सघृतः प्रदेहो लोहैरकापद्मकचोरकैश्च ।
शताह्वैरण्डमूलो शावकव्याघ्रीफलैः शृतम् ॥
तैलं नस्यं मरुत् श्लेष्मतिमिरोर्द्ध्वगदापहम् ॥

शताह्वाद्यं तैलम् ।

जीवकर्षभकौ द्राक्षासितायष्टीबलोत्पलैः ।
तैलं नस्यं पयः पक्वं वातपित्तशिरोगदे ॥

जीवकाद्यं तैलम् ।

जीवकर्षभकौ द्राक्षामधूकं मधुकं बला।
नीलोत्पलं चन्दनञ्च विदारी शर्करा तथा॥
तैलप्रस्थं पचेदेभिः शनैः पयसि षड्गुणे।
जाङ्गलस्य तु मांसस्य तुलार्द्धस्य रसेन तु॥
सिद्धमेतद्भवेन्नस्यं तैलमर्द्धावभेदकम्।
वाधिर्य्यं कर्णशूलञ्च तिमिरं गलशुण्ठिकाम्॥
वातिकं पैत्तिकञ्चैव शीर्षरोगं नियच्छति।
दन्तचालं शिरःशूलमर्द्दितञ्चापकर्षति॥

बृहज्जीवकाद्यं तैलम्।

——

एरण्डमूलं तगरं शताह्वा जीवन्ति रास्ना सह सैन्धवञ्च।
भृङ्गं विड़ङ्गं मधुयष्टिका च विश्वौषधं कृष्णतिलस्य तैलम्॥
आजं पयस्तैलविमिश्रितञ्च
चतुर्गुणे भृङ्गरसे विपक्वम्।
षड्विन्दवो नासिकया विधेयाः
शीघ्रं निहन्युः शिरसो विकारान्॥
च्युतांश्च केशांश्च लितांश्च दन्तान्
दुर्बद्धमूलांश्च दृढीकरोति।
सुपर्णदृष्टिप्रतिमञ्च चक्षु-
र्बाह्वोर्बलञ्चाभ्यधिकं ददाति॥

षड्विन्दुतैलम्।

——

चयजे चयमासाद्य कर्त्तव्यो वृंहणो विधिः ।
पाने नस्ये च सर्पिः स्यादातन्नैर्मधुरैः श्टतम् ॥
क्रिमिजे व्योषनक्ताह्वशिग्रुवीजैश्च नावनम् ।
अजामूत्रयुतं नस्यं क्रिमिजे क्रिमिजित् परम् ॥
अपामार्गफलव्योषनिशादारकरामठैः ।
सविडङ्गं श्टतं मूत्रे तैलं नस्यं क्रिमिं जयेत् ॥
अपामार्गतैलम् ।

——

नागरं सगुडं विश्वं पिप्पली वा ससैन्धवा ।
भुजस्तम्भादिरोगेषु सर्व्वेषूर्द्ध्वगदेषु च ॥
सूर्य्यावर्त्ते विधातव्यं नस्तकर्म्मादि भेषजम् ।
पाययेत् सगुडं सर्पिर्घृतपूरांश्च भक्षयेत् ॥
सूर्य्यावर्त्ते शिरावेधो नावनं चीरसर्पिषा ।
हितः चीरघृताभ्यासस्ताभ्याञ्चैव विरेचनम् ॥
चीरपिष्टैस्तिलैः स्वेदो जीवनीयश्च शस्यते ॥
सशर्करं कुङ्कुममाज्यभृष्टं नस्यं विधेयं पवनासृगुत्थे ।
भ्रुशङ्खकर्णाक्षिशिरोर्द्धशूले दिनाभिवृद्धिप्रभवे च रोगे॥
कृतमालपल्लवरसे खरमञ्जरिकल्कसिद्धं नवनीतम् ।
नस्येन जयति नियतं सूर्य्यावर्त्तं सुदुर्व्वारम् ॥
दशमूलीकषायन्तु सर्पिः सैन्धवसंयुतम् ।
नस्यमर्द्धावभेदघ्नं सूर्य्यावर्त्तशिरोऽर्त्तिनुत् ॥
शिरीषमूलकफलैरवपीडञ्च योजयेत् ।

अपपीडो हितो वा स्यात् वचापिप्पलीभिः श्रुतः॥
जाङ्गलानि च मांसानि कारयेदुपनाहनम्।
तेनास्य शाम्यति व्याधिः सूर्य्यावर्त्तः सुदारुणः॥
एष एव विधिः कृत्स्नः कार्य्यश्चार्द्धावभेदके॥
शारिवोत्पलकुष्ठानि मधुकं चाम्लपेषितम्।
सर्पिस्तैलयुतो लेपः सूर्य्यावर्त्तार्द्धभेदयोः॥
पिबेत् सशर्करं चीरं नीरं वा नारिकेलजम्।
सुशीतं वापि पानीयं सर्पिर्व्वा नस्ततस्तयोः॥
अनन्तवाते कर्त्तव्यः सूर्य्यावर्त्तहितो विधिः।
शिरावेधश्च कर्त्तव्योऽनन्तवातप्रशान्तये॥
आहारश्च विधातव्यो वातपित्तविनाशनः।
मधुमस्तकसंयावघृतविःपुरैश्चयः क्रमः॥
सूर्य्यावर्त्ते हितं यत्तच्छङ्खके स्वेदवर्ज्जितम्।
चीरसर्पिः प्रशंसन्ति नस्यपानञ्च शङ्खके॥
शतावरीं कृष्णतिलान् मधुकं नीलमुत्पलम्।
मूर्व्वां पुनर्नवाञ्चापि लेपं साध्ववतारयेत्॥
शीततोयावसेकांश्च चीरसेकांश्च शीतलान्।
कल्कैश्च चीरिवृचाणां शङ्खकस्य प्रलेपनम्॥
क्रौञ्चकादम्बहंसानां शरार्य्याः कच्छपस्य च।
रसैः संविहितस्याथ तस्य शङ्खकसन्धिजाः॥
ऊर्द्धं तिस्रः शिराः प्राज्ञो भिन्द्यादेव न ताडयेत्।
शिरःकम्पेऽमृतारास्नाबलास्नेहसुगन्धिभिः॥

स्नेहस्वेदादिवातघ्नं शिरोवस्तिश्च शस्यते ।
यष्टीमधुबलारास्नादशमूलाम्बुसाधितम् ॥
मधुरैश्च घृतं श्रेष्ठमूर्द्ध्वजत्रुगदापहम् ॥

यष्ट्याद्यं घृतम् ।

दशमूलबलारास्नामधुकैस्त्रिपलैः सह ।
मयूरं पक्षपित्तान्त्रशकृत्पादास्यवर्ज्जितम् ॥
जले पक्त्वा घृतप्रस्थं तस्मिन् क्षीरसमं पचेत् ।
मधुरैः कार्षिकैः कल्कैः शिरोरोगार्द्दितापहम् ॥
कर्णनासाक्षिजिह्वास्यगलरोगविनाशनम् ।
मयूराद्यमिदं ख्यातमूर्द्ध्वजत्रुगदापहम् ॥
आखुभिः कुक्कुटैर्हंसैः शशैश्चापि हि बुद्धिमान् ।
कल्केनाऽनेन विपचेत् सर्पिरूर्द्ध्वगदापहम् ॥
दशमूलादिना तुल्यो मयूर इह गृह्यते ।
अन्ये त्वाकृतिमानेन मयूरग्रहणं विदुः ॥

मयूराद्यं घृतम् ।

प्रपौण्डरीकमधुकपिप्पलीचन्दनोत्पलैः ।
सिद्धं धात्रीरसे तैलं नस्येनाभ्यञ्जनेन वा ॥
सर्व्वानूर्द्ध्वगदान् हन्ति पलितानि च शीलितम् ।

प्रपौण्डरीकाद्यं तैलम् ।

शतं मयूरमांसस्य दशमूलबलातुलाम्।
द्रोणेऽम्भसः पचेत् चुण्णा तस्मिन् पादस्थिते ततः॥
निषिच्य पयसो द्रोणं पचेत् तत्र घृताढकम्।
प्रपौण्डरीकवर्गोक्तैर्जीवनीयैश्च भेषजैः॥
मेधाबुद्धिस्मृतिकरमूर्द्ध्वजत्रुगदापहम्।
मायूरमेतन्निर्द्दिष्टं सर्व्वानिलहरं परम्॥
मन्याकर्णशिरोनेत्ररुजापस्मारनाशनम्।
विषवातामयश्वासविषमज्वरकासनुत्॥

वृहन्मयूरं घृतम्।

इति शिरोरोगचिकित्सा।

अथासृग्दराधिकारः।

दध्ना सौवर्च्चलाजाजीमधुकं नीलमुत्पलम्।
पिबेत् चौद्रयुतं नारी वातासृग्दरपीड़िता॥
पिबेदैणेयकं रक्तं शर्करामधुसंयुतम्।
वासकस्वरसं पैत्ते गुडूच्या रसमेव वा॥
रोहीतकान्मूलकल्कं पाण्डरेऽसृग्दरे पिबेत्।
जलेनामलकाद्वीजकल्कं वा ससितामधु॥
धातक्याश्चाचमात्रं वा आमलक्या मधुद्रवम्।

काकजानुकमूलं वा मूलं कार्पासमेव वा ॥
पाण्डुप्रदरशान्त्यर्थं पिबेत् तण्डुलवारिणा ।
अशोकवल्कलक्वाथशृतं दुग्धं सुशीतलम् ॥
यथाबलं पिबेत् प्रातस्तीव्रासृग्दरनाशनम् ।

दार्व्वीरसाञ्जनवृषाब्दकिरातबिल्व-
भल्लातकैरवकृतो मधुना कषायः ।
पीतो जयत्यतिबलं प्रदरं सशूलं
पीतासितारुणविलोहितनीलशुक्लम् ॥

रसाञ्जनं तण्डुलीयस्य मूलं क्षौद्रान्वितं तण्डुलतोयपीतम् ।
असृग्दरं सर्व्वभवं निहन्ति श्वासञ्च भार्गी सह नागरेण ॥

दशमूलं समुद्धृत्य पेषयेत् तण्डुलाम्बुना ।
एतत् पीत्वा त्र्यहान्नारी प्रदरात् परिमुच्यते ॥
क्षौद्रयुक्तं फलरसं काष्ठोडुम्बरजं पिबेत् ।
असृग्दरविनाशाय सशर्करपयोऽन्नभुक् ॥
प्रदरं हन्ति बलाया मूलं दुग्धेन मधुयुतं पीतम् ॥
कुशवाट्यालकमूलं तण्डुलसलिलेन रक्ताख्यम् ।
शमयति मदिरापानं तदुभयमपि रक्तसंज्ञशुक्लाख्यौ ॥
गुडेन वदरीचूर्णं मोचमामन्तथा पयः ।
पीता लाक्षा च सघृता पृथक् प्रदरनाशना ॥
रक्तपित्तविधानेन प्रदरांश्चाप्युपाचरेत् ।
असृग्दरे विशेषेण कुटजाष्टकमाचरेत् ॥
पाठाजम्बाम्रयोर्मध्यं शिलाभेदरसाञ्जनम् ।

अम्बष्ठकीमोचरसः समङ्गापद्मकेशरान्॥
वाह्लीकातिविषामुस्तं विल्वं लोध्रं सगैरिकम्।
कट्फलं मरिचं शुण्ठी मृद्वीका रक्तचन्दनम्॥
कट्वङ्गवत्सकानन्ताधातकीमधुकार्जुनम्।
पुष्येणोद्धृत्य तुल्यानि स्लक्ष्णचूर्णानि कारयेत्॥
तानि क्षौद्रेण संयुज्य पाययेत् तण्डुलाम्बुना।
असृग्दरातिसारेषु रक्तं यच्चोपवेश्यते॥
दोषागन्तुकृता ये च बालानां तांश्च नाशयेत्।
योनिदोषं रजोदोषं श्वेतं नीलं रुपीतकम्॥
स्त्रीणां श्यावारुणं यच्च तत् प्रसह्य निवर्त्तयेत्।
चूर्णं पुष्यानुगं नाम हितमात्रेयपूजितम्॥

पुष्यानुगं चूर्णम्।

मुद्गमाषस्य निर्य्यूहे रास्नाचित्रकनागरैः।
सिद्धं सपिप्पलीविल्वैः सर्पिःश्रेष्ठमसृग्दरे॥

मुद्गाद्यं घृतम्।

कुमुदं पद्मकोशीरं गोधूमो रक्तशालयः।
मुद्गपर्णी पयस्या च काश्मरी मधुयष्टिका॥
बलातिबलयोर्मूलमुत्पलं तालमस्तकम्।
विदारी शतमूली च शालपर्णी सजीवका॥
फलं त्रिपुषवीजानि प्रत्यग्रं कदलीफलम्।

एषामर्द्धपलान् भागान् गव्यं चीरं चतुर्गुणम् ॥
पानीयं द्विगुणं दत्त्वा घृतप्रस्थं विपाचयेत् ।
प्रदरे रक्तपित्ते च रक्तगुल्मे हलीमके ॥
बहुरूपञ्च यत् पित्तं कामलावातशोणिते ।
अरोचके ज्वरे जीर्णे पाण्डुरोगे मदे भ्रमे ॥
तरुणी चाल्पपुष्पा च या च गर्भं न विन्दति ।
अहन्यहनि च स्त्रीणां भवति प्रीतिवर्द्धनम् ॥
शीतकल्याणकं नाम परमुक्तं रसायनम् ।
फलं त्रिफला । शीतकल्याणकं घृतम् ।

शतावरीरसप्रस्थं चीदयित्वावपीड़येत् ।
घृतप्रस्थसमायुक्तं चीरं द्विगुणितं भिषक् ॥
अत्र कल्कानिमान् दद्यात् स्थलोडुम्बरसम्मितान् ।
जीवनीयानि यान्यष्टौ यष्टिपद्मकचन्दने ॥
स्वदंष्ट्रा चात्मगुप्ता च बला नागबला तथा ।
शालपर्णी पृश्निपर्णी विदारी शारिवाद्वयम् ॥
शर्करा च समादेया काश्मर्य्याश्च फलानि च ।
सम्यक् सिद्धन्तु विज्ञाय तद्घृतञ्चावतारयेत् ॥
रक्तपित्तविकारेषु वातपित्तकृतेषु च ।
वातरक्तं चयं श्वासं हिक्कां कासञ्च दु रम् ॥
अङ्गदाहं शिरोदाहं रक्तपित्तसमुद्भवम् ।
असृग्दरं सर्व्वभवं मूत्रकृच्छ्रं सुदारुणम् ॥

एतान् रोगान् शमयति भास्करस्तिमिरं यथा।
वृहच्छतावरीघृतम्।

इत्यसृग्दरचिकित्सा।

अथ योनिव्यापदधिकारः।

योनिव्यापत्सु भूयिष्ठं शस्यते कर्म्मवातजित्।
वस्त्यभ्यङ्गाकारिषेकप्रलेपाः पिचुधारणम्॥
वचोपकुञ्चिकाजातीकृष्णावृषकसैन्धवम्।
अजमोदां यवचारं चित्रकं शर्करान्वितम्॥
पिष्ट्वा प्रसन्नयालोड्य खादेत्तत् घृतभर्जितम्।
योनिपार्श्वार्त्ति हृद्रोगगुल्मार्शोविनिवृत्तये॥
गुडूचीत्रिफलादन्तीक्वाथैश्च परिषेचनम्।
नतवार्त्ताकिनीकुष्ठसैन्धवामरदारुभिः॥
तैलात् प्रसाधिताद्धार्य्यः पिचुर्योनौ रुजापहः।
पित्तलानान्तु योनीनां सेकाभ्यङ्गपिचुक्रियाः॥
शीताः पित्तहराः कार्य्याः स्नेहनार्थं घृतानि च।
योन्यां बलासदुष्टायां सर्व्वरूक्षोष्णमौषधम्॥
पिप्पल्या मरिचैर्माषैः शताह्वाकुष्टसैन्धवैः।
वर्त्तिस्तुल्या प्रदेशिन्या धार्य्या योनिविशोधनी॥
हिंस्राकल्कन्तु वातार्त्तीकोष्णामभ्यज्य धारयेत्।
पञ्चवल्कस्य पित्तार्त्तीश्यामादीनां कफोत्तरा॥

मूषिकामांससंयुक्तं तैलमातपभावितम् ।
अभ्यङ्गात् हन्ति योन्यर्शः स्वेदस्तन्मांससैन्धवैः ॥
गोपित्ते मत्स्यपित्ते वा क्षौमं त्रिःसप्तभावितम् ।
मधुना किण्वचूर्णं वा दद्यादचरणापहम् ॥
स्रोतसां शोधनं शोथकण्डूक्लेदहरञ्च तत् ।
वामिन्याः पूतियोन्याश्च कर्त्तव्यः स्वेदनो विधिः ॥
क्रमः कार्य्यस्ततः स्नेहपिचुभिस्तर्पणं भवेत् ।
शल्लकीजिङ्गिनीजम्बुधवत्वक्पञ्चवल्कलैः ॥
कषायैः साधितः स्नेहः पिचुः स्याद्विप्लुतापहः ।
कर्णिन्यां वर्त्तिकाकुष्ठपिप्पल्यर्काग्रसैन्धवः ॥
वस्तमूत्रकृताधार्य्या सर्व्वञ्च श्लेष्मनुद्धितम् ।
त्रैवृतं स्नेहनं स्वेद उदावर्त्तानिलार्त्तिषु ॥
तदेव च महायोन्यां स्रस्तायाञ्च विधीयते ॥
आखोर्मांसं सपदि बहुधा खण्डखण्डीकृतं यत् ।
तैले पाच्यं द्रवति नियतं यावदेतन्न सम्यक् ।
तत्तैलाक्तं वसनमनिशं योनिभागे दधाना
हन्ति व्रीड़ाकरभागफलं नात्र सन्देहबुद्धिः ॥
शतपुष्पातैललेपाद्बदरीदलजात्तथा ।
पिटिकामूललेपाच्च योनिर्भिन्नाप्रशाम्यति ॥
मुषलीमूललेपेन प्रविष्टान्तर्वहिर्भवेत् ।
योनिर्मूषरसाभ्यङ्गात् निःसृता प्रविशेदपि ॥
लोध्रतुम्बीफलालेपो योनिदार्ढ्यं करोति च ।

वेतसमूलनिःक्वाथचालनेन तथैव च ॥
मूषिकावागुलिवसाम्रक्षणं योनिदार्ढ्यदम् ।
वचानीलोत्पलं कुष्ठं मरिचानि तथैव च ॥
अश्वगन्धा हरिद्रा च गाढीकरणमुत्तमम् ॥
मदनफलमधुकर्पूरपूरितं भवति कामिनीजनस्य ।
विगलितयौवनस्य च वराङ्गमतिगाढं सुकुमारम् ॥
पञ्चपल्लवयष्ठ्याह्वमालतीकुसुमैर्घृतम् ।
रविपक्वमन्यथा वा योनिगन्धविनाशनम् ॥
इक्ष्वाकुबीजदन्तीचपलागुड़मदनकिण्वयष्ट्याह्वैः ।
सस्नुक्क्षीरैर्वर्त्तिर्योनिगता कुसुमसञ्जननी ॥
सकाञ्जिकं जवापुष्पं भृष्टं ज्योतिष्मतीदलम् ।
दूर्व्वापिष्टञ्च संप्राश्य वनिता त्वार्त्तवं लभेत् ॥
धात्र्यञ्जनाभयाचूर्णं तोयपीतं रजो हरेत् ।
शेलुच्छदमिश्रपिष्टं भक्षणञ्च तदर्थकृत् ॥
पुष्योद्धृतं लक्ष्मणायाश्चक्राङ्कायास्तु कन्यया ।
पिष्टं मूलं दुग्धघृतपीतमृतौ तु पुत्रदम् ॥
क्वाथेन हयगन्धायाः साधितं सघृतं पयः ।
ऋतुस्नाता बाला पीत्वा गर्भं धत्ते न संशयः ॥
पिप्पल्यः शृङ्गवेरञ्च मरिचं केशरं तथा ।
घृतेन सह पातव्यं बन्ध्यापि लभते सुतम् ॥
सुवर्णस्य रूप्यकस्य चूर्णं ताम्रस्य चाज्यसंमिश्रे ।
पीते शुद्धे क्षेत्रे भेषजयोगाद्भवेद् गर्भः ॥

कृत्वा शुद्धौ स्नानं विलङ्घ्य दिवसान्तरे ततः प्रातः ।
स्नात्वा द्विजाय भक्त्या संपूज्य लोकनाथेशम् ॥
श्वेतबलाङ्घ्रिकयष्टीं कर्षं कर्षं पलन्तु शर्करायाः ।
पिष्टैकवर्णजीववत्सायां गोस्तु दुग्धेन ॥
समधिकघृतेन पीतं नात्र दिने देयमन्नमन्यच्च ।
क्षुधिते सदुग्धमन्नं दद्यादापुरुषसन्निधेस्तस्याः ॥
सप्तदिवसे शुभयोगे दक्षिणपार्श्वावलम्बिनी धीरा ॥
त्यक्तस्वान्तरसङ्गप्रहृष्टमनसोऽतिदृढधातोश्च ।
पुरुषस्य सङ्गममात्रात् लभते पुत्रं ततो नियतम् ॥
गोष्ठजातवटकस्य प्रागुत्तरशाखजे शुभे ।
माषौ द्वौ च तथा गौरसर्षपौ दधियोजितौ ॥
पुष्यापीतौ द्रुतापन्नगर्भायाः पुत्रकारकौ ।
काञ्चनान् राजतान् वापि लौहान् पुरुषकाननून् ॥
ध्मातानग्निवर्णान् पयसो दध्नो वाप्युदकस्य वा ।
क्षिप्ताञ्जलौ पिबेत् पुष्ये गर्भे पुत्रत्वकारकान् ॥
मञ्जिष्ठा मधुकं कुष्ठं त्रिफला शर्करा बला ।
मेदा पयस्या काकोली मूलञ्चैवाश्वगन्धजम् ॥
अजमोदाहरिद्रे द्वे हिङ्गुकं कटुरोहिणी ।
उत्पलं कुमुदं द्राक्षाकाकोल्यौ चन्दनद्वयम् ॥
एतेषां कार्षिकैर्भागैर्घृतप्रस्थं विपाचयेत् ।
शतावरीरसक्षीरं घृताद्देयं चतुर्गुणम् ॥
सर्पिरेतन्नरः पीत्वा नित्यं स्त्रीषु वृषायते ।

पुत्रान् जनयते नारी मेधाढ्यान् प्रियदर्शनान् ॥
याचैव स्थिरगर्भा स्यात् या वा जनयते मृतम्।
अल्पायुषं वा जनयेत् या च कन्यां प्रसूयते ॥
योनिदोषे रजोदोषे परिस्रावे च शस्यते।
प्रजावर्द्धनमायुष्य सर्व्वग्रहनिवारणम् ॥
नाम्ना फलघृतं ह्येतत् अश्विभ्यां परिकीर्त्तितम्।
अनुक्तं लक्षणामूलं क्षिपन्त्यत्र चिकित्सकाः ॥
जीवद्वत्सैकवर्णाया घृतमत्र प्रशस्यते।
आरण्यगोमयेनापि वह्निज्वाला प्रदीयते ॥

फलघृतम्।

सहचरे द्वे त्रिफलां गुडूचीं सपुनर्नवाम्।
शुकनासां हरिद्रे द्वे रास्नां मेदां शतावरीम् ॥
कल्कीकृत्य घृतप्रस्थं पचेत् क्षीरचतुर्गुणम्।
तत्सिद्धं प्रपिबेन्नारी योनिशूलप्रपीडिता ॥
पिण्डिता चलिता या च निःसृता विवृता च या।
पिण्डयोनिस्तु विस्रस्ता षण्डयोनिश्च या स्मृता ॥
प्रपद्यन्ते तु ताः स्थानं गर्भं गृह्णन्ति चासकृत्।
एतत् फलघृतं नाम योनिदोषहरं परम् ॥

फलघृतम्।

सिद्धार्थकं वचा ब्राह्मी शङ्खपुष्पी पुनर्नवा।

पयस्यामयष्ट्याह्वकटुकैवाफलत्रयम् ॥
शारिवे रजनी पाठा भृङ्गदारु सुवर्च्चला ।
मञ्जिष्ठा त्रिफला श्यामा वृषपुष्पं सगैरिकम् ॥
धीमान् पक्का घृतप्रस्थं सम्यक् मात्राभिमन्त्रितम् ।
द्विमासगर्भिणी नारी षण्मासात् न प्रयोजयेत् ॥
सर्व्वाङ्गं जनयेत् पुत्रं शूरं पण्डितमानिनम् ।
जडगद्गदमूकत्वं पानादेवापकर्षति ॥
सप्तरात्रप्रयोगेन नरः श्रुतिधरो भवेत् ।
नाग्निर्दहति तद्वेश्म न वज्रं हन्ति न ग्रहाः ॥
न तत्र म्रियते बालो यत्रास्ते सोमसंगितः ।
बन्ध्यापि लभते पुत्रं सर्व्वामयविवर्जितम् ॥
योनिदुष्टाश्च या नार्य्यो रेतोदुष्टाश्च ये नराः ।
अस्य प्रभावात् कुक्षिस्थः स्फुटवाग्व्याहरत्यपि ।
द्राक्षा परुषकाश्मर्य्यो फलत्रयमुदाहृतम् ॥

ओं नमो महाविनायकायामृतं
रक्ष रक्ष मम फलसिद्धिम् ।
देहि रुद्रवचनेन स्वाहा
सप्तदूर्व्वाभिमन्त्रितम् ॥

सोमघृतम् ।

नीलोत्पलोशीरमधूकयष्टीद्राक्षाविदारीकुशपञ्चमूलैः ।
साज्जीवनीयैश्च घृतं विपक्वं शतावरीकारसदुग्धमिश्रम् ॥

तच्छर्करापादयुतं प्रशस्तम् असृग्दरे मारुतरक्तपित्ते।
चीणे बले रेतसि संप्रनष्टे कृच्छ्रे च रक्तप्रभवे च गुल्मे॥
नीलोत्पलाद्यं घृतम्।

——

शतावरीमूलतुलाश्चतस्रः संप्रपीड़येत्।
रसेन चीरतुल्येन पचेत् तेन घृताढकम्॥
जीवनीयैः शतावर्य्या मृद्विकाभिः परूषकैः।
पिष्टैः पियालैश्चाचांशैर्द्विर्यष्टीमधुकैर्भिषक्॥
सिद्धशीते च मधुनः पिप्पल्याश्चाष्टकं पलम्।
दत्त्वा दशपलञ्चात्र सितायास्तद्विमिश्रितम्॥
ब्राह्मणान् प्राशयेत् पूर्व्वं लिह्यात् पाणितलं ततः।
योन्यसृक्शुक्रदोषघ्नं वृष्यं पुंसवनञ्च तत्॥
चतचयं रक्तपित्तं कासं श्वासं हलीमकम्।
कामलां वातरक्तञ्च विसर्पं हृच्छिरोग्रहम्॥
उन्मादादीनपस्मारान् वातपित्तात्मकान् जयेत्।
वृहच्छतावरीघृतम्।

——

दग्धा शङ्खं चिपेद्रम्भाखरसे तत् तु पेषितम्।
तुल्यालं लेपतो हन्ति रोमगुह्यादिसम्भवम्॥
रक्ताञ्जनापुच्छचूर्णं युक्तं तैलन्तु सार्षपम्।
सप्ताहं व्युषितं हन्ति मूलाद्रोमाण्यसंशयः॥
कुसुम्भतैलाभ्यङ्गो वा रोम्नामुत्पाटितेऽन्तकृत्।

आरग्वधमूलपलं कर्षद्वितयं शङ्खचूर्णस्य ।
हरितालस्य च खरजे मूत्रप्रस्थे कटुतैलं पक्वम् ।
तैलं तदिदं शङ्खहरितालचूर्णितं लेपात् ॥
निर्मूलयति च रोमाण्यन्येषां सम्भवो नैव ।

आरग्वधाद्यं तैलम् ।

कर्पूरभल्लातकशङ्खचूर्णं क्षारोयवानाञ्च मनःशिला च ।
तैलं विपक्वं हरितालमिश्रं रोमाणि निर्मूलयति क्षणेन ॥
शुक्तिशम्बूकशङ्खानां दीर्घवृन्तात् समुष्ककात् ।
दग्ध्वा क्षारं समादाय खरमूत्रेण गालयेत् ॥
क्षाराष्टभागं विपचेत् तैलञ्च सार्षपं बुधः ।
इदमन्तःपुरे देयं तैलमात्रेयपूजितम् ॥
बिन्दुरेकः पतेद्यत्र तत्र रोमा पुनर्भवः ।
मदनादिव्रणे देयमश्विभ्याञ्च विनिर्म्मितम् ॥
अर्शसां कुष्ठरोगाणां पामादद्रुविचर्च्चिकाम् ।
क्षारतैलमिदं श्रेष्ठं सर्व्वक्लेदहरं परम् ॥

क्षारतैलम् ।

इति योनिव्यापच्चिकित्सा ।

अथ स्त्रीरोगाधिकारः।

मधुकं शाकबीजञ्च पयस्या सुरदारु च।
अश्मन्तकः कृष्णतिलास्ताम्रवल्ली शतावरी ॥
वृक्षादनी पयस्या च तथैवोत्पलशारिवा।
अनन्ता शारिवा रास्ना पद्मामधुकमेव च ॥
बृहतीद्वयकाश्मर्य्यक्षीरिशुङ्गास्त्वचो घृतम्।
पृथक्पर्णी बला शिग्रु श्वदंष्ट्रा मधुयष्टिका ॥
शृङ्गाटकं बिसं द्राक्षा कशेरु मधुकं सिता।
मासेषु सप्त योगाः स्युरर्द्धश्लोकास्तु सप्तसु ॥
यथाक्रमं प्रयोक्तव्या गर्भस्रावे पयोऽन्विताः।
कपित्थविल्वबृहतीपटोलेक्षुनिदिग्धिकाः ॥
मूलानि क्षीरसिद्धानि दापयेद् भिषगष्टमे।
नवमे मधुकानन्तापयस्याशारिवाः पिबेत् ॥
पयस्तु दशमे शुण्ठ्या शृतशीतं प्रशस्यते।
सक्षीरा वा हिता शुण्ठी मधुकं देवदारु च ॥
एवमाप्यायते गर्भस्तीव्रा रुक् चोपशाम्यति।
कुशकाशोरुबूकानां मूलैर्गोक्षुरकस्य च ॥
शृतं दुग्धं सितायुक्तं गर्भिण्याः शूलनुत् परम्।
कशेरुशृङ्गाटकजीवनीयपद्मोत्पलैरण्डशतावरीभिः।
सिद्धं पयः शर्करया विमिश्रं संस्थापयेद्गर्भमुदीर्णशूलम् ॥

कसेरुशृङ्गाटकपद्मकोत्पलं समुद्गपर्णीमधुकं सशर्करम्।
सशूलगर्भस्रुतिपीडिताङ्गना पयोविमिश्रं पयसान्नभुक् पिबेत्॥
गर्भे शुष्के तु वातेन बालानाञ्चापि शुष्यताम्॥
सितामधुककाश्मर्य्यैर्हितमुत्थापने पयः।
गर्भशोषे त्वामगर्भाः प्रसहाश्च सदा हिताः॥
पाठालाङ्गलिसिंहास्यमयूरकजटैः पृथक्।
नाभिवस्तिभगालेपात् सुखं नारी प्रसूयते।
परूषकस्थिरामूललेपस्तद्वत् पृथक् पृथक्॥
वासामूले भुवं तद्वत् कटिबद्धे सूते द्रुतम्।
पाठायास्तु शिफां योनौ या नारी संप्रधारयेत्॥
उरःप्रसवकाले च सा सुखेन प्रसूयते।
तुषाम्बुपरिपिष्टेन मूलेन परिलेपयेत्॥
लाङ्गल्याश्चरणौ सूते क्षिप्रमेतेन गर्भिणी॥
अटरूषकमूलेन नाभिवस्तिभगालेपः कर्त्तव्यः।
तालतरूद्भवमूले मुक्तकच्छे धृते पुंसाम्॥
गृहाम्बुना गेहधूमपानं गर्भापकर्षणम्।
मातुलुङ्गस्य मूलानि मधुकं मधुसंयुतम्॥
घृतेन सह पातव्यं सुखं नारी प्रसूयते।
एरण्डदग्धसर्पकञ्चुकमसृणमसीकुसुमसारसहिताञ्जिताक्षी।
झटिति विशल्या जायेत गर्भवती मूढगर्भापि॥
गृहाम्बुना हिङ्गुसिन्धुपानं गर्भापकर्षणम्।
इहामृतञ्च सोमश्च चित्रभानुश्च भाविनि।

उच्चैःश्रवाश्च तुरगो मन्दिरे निवसन्तु ते ॥
इदममृतमपांसमुद्धृतं वैभवलघुगर्भमिमं विमुञ्चतु स्त्री ।
तदनलपवनार्कवासवास्ते सह लवणाम्बुधरैर्दिशन्तु शान्तिम् ॥
मुक्ताः पाशा विपाशाश्च मुक्ताः सूर्य्येण रश्मयः ।
मुक्तः सर्व्वभयाद् गर्भ एह्येहि मारिच स्वाहा ॥
जलं च्यवनमन्त्रेण सप्तवाराभिमन्त्रितम् ।
पीत्वा प्रसूयते नारी दृष्ट्वा चोभयत्रिंशकम् ॥
तथोभयपञ्चदशदर्शनं सुखसूतिकृत् ।
नारी ऋतुवसुभिः सह पञ्चदिगष्टादशभिरेव च ॥
अर्कभुवनाश्विसहितैरुभयत्रिंशकमिदमाश्चर्य्यम् ।
वसुगुणाब्धेरकवाणनवषट्सप्तयुगैः क्रमात् ॥
सर्व्वं पञ्चदशद्विस्तु त्रिंशकं नवकोष्ठके ।
कटुतुम्बरहिनिर्म्मोकक्रतवेधनसर्षपैः ॥
कटुतैलान्वितो धूमो योनेः पातयतेऽमराम् ।
कचवेष्टितयाङ्गुल्या घृष्टे कण्ठे सुखं पतत्यमराः ॥
एरण्डस्य वनेः काको गङ्गातीरमुपागतः ।
इतः पिबति पानीयं विशल्या गर्भिणी भवेत् ॥
अनेन सप्तधानन्त्र्य जलं देयं विशल्यकम् ।
मूलेन लाङ्गलिक्याः संलिप्ते पाणिपादे च ॥
अमरापातनं मद्यैः पिप्पल्यादिरजः पिबेत् ।
गरीमदनदहनमूलं चिरजमपि गर्भं
मृतममृतं वा निपातयति ॥

शालिमूलाक्षमात्रं वा मूत्रेणाम्लेन वान्वितम्।
उपकुञ्चिकां पिप्पलीञ्च मदिरां लाभतः पिबेत्॥
सौवर्च्चलेन संयुक्तां योनिशूलनिवारणीम्।
सूताया हृच्छिरोवस्तिशूलं मक्कन्दसंज्ञितम्॥
यवक्षारं पिबेत् तत्र सर्पिषोष्णोदकेन वा।
पिप्पल्यादिगणक्वाथं पिबेद्वा लवणान्वितम्॥
पारावतशकृत्पीतं शालितण्डुलवारिणा।
गर्भपातान्तरोत्थे तु रक्तस्रावनिवारणम्॥
जलपिष्टवरुणपत्रैः सघृतैर्दत्तेन लेपौ तु।
किक्किशरोगं हरतो गोमयघर्षादथो विहितौ॥
ह्रीबेरारलुरक्तचन्दनबलाधन्याकवत्सादनी
मुस्तोशीरयवासपर्पटविषाक्वाथं पिबेद्गर्भिणी।
नानादोषयुतातिसारकगदे रक्तस्रुतौ वा ज्वरे
योगोऽयं मुनिभिः पुरा निगदितः सूत्यामये शस्यते॥
अमृतानागरसहचरभद्रोत्कटपञ्चमूलजलदलशृतम्।
मधुसंयुक्तं निवारयति सज्वरं सूतिकातङ्कम्॥
सहचरपुष्करवेतसमूलं वैकङ्कतं दारुकुलत्थसमम्।
जलमत्र सैन्धवहिङ्गुयुतं सद्यो क्षीरसूतिकाशूलहरम्॥
दशमूलीकृतः क्वाथः सद्यः सूतिरुजापहः।
पिप्पली पिप्पलीमूलं चव्यं शुण्ठी यमानिका॥
जीवके द्वे हरिद्रे द्वे विडसौवर्च्चलं तथा।
एतैरेवौषधैः पिष्टैरारणालं विपाचितम्॥

आमवातहरं वृष्यं कफघ्नं वह्निदीपनम्।
काञ्जिकं वज्रकं नाम स्त्रीणामग्निविवर्द्धनम्॥
मकन्दप्लवनं परं चीराभिमर्द्दनम्।
चीरपाकविधानेन काञ्जिकस्यापि साधनम्॥

वज्रकाञ्जिकम्।

जीरकं हवुषा धान्यं शताह्वा सुरदारु च।
यमानी त्र्यष्टको हिङ्गुपत्रिकाकासमर्द्दकम्॥
पिप्पली पिप्पलीमूलमजमोदाथ वाष्पिका।
चित्रकश्च पलांशानि तथान्यच्च चतुःपलम्॥
कशेरुकं नागरञ्च कुष्ठं दीप्यकमेव च।
गुड़स्य च शतं दद्यात् घृतप्रस्थं तथैव च॥
चीरद्विप्रस्थसंयुक्तं शनैर्मृद्वग्निना पचेत्।
पञ्चजीरक इत्येष सूतिकानां प्रशस्यते॥
गर्भार्थिनीनां नारीणां बृंहणीये समाहृते।
विंशतिं व्यपदो योनेः कासं श्वासं ज्वरं चयम्॥
हलीमकं पाण्डुरोगं दौर्गन्ध्यं बहुमूत्रताम्।
हन्ति पीनोन्नतकुचाः पद्मपत्रायतेक्षणाः।
उपयोगात् स्त्रियो नित्यमलक्ष्मीमलवर्जिताः॥

पञ्चजीरकगुडः।

वनकार्पासिकेक्षूणां मूलं सौवीरकेण वा।

विदारीकन्दं सुरया पिबेद्वा स्तन्यवर्द्धनम् ।
दुग्धेन शालितण्डुलचूर्णपानं विवर्द्धयेत् ।
स्तन्यं सप्ताहतः क्षीरमेवं न्यास्तु न संशयः ॥
हरिद्रादिं वचादिं वा पिबेत् स्तन्यविशुद्धये ।
तत्र वातात्मके स्तन्ये दशमूलीजलं पिबेत् ।
पित्तदुष्टेऽमृताभीरुपटोलं निम्बचन्दनम् ।
धात्रीकुमारश्च पिबेत् क्काथयित्वा सशारिवम् ॥
कफे वा त्रिफलामुस्ताधूनिम्बं कटुरोहिणीम् ।
धात्री स्तन्यविशुद्ध्यर्थं मुद्गयूषरसाशिनी ॥
भार्गीवचादारुपाठाः पिबेत् सातिविषाः शृताः ॥
कुक्कुरामञ्जुकामूलं चर्व्वितमास्ये विधारितं जयति ।
सप्ताहात् स्तनकीलं स्तन्यं चैकान्ततः कुरुते ॥
शोथं स्तनोत्थितमवेक्ष्य भिषक् विदध्यात्
यद्विद्रधावभिहितं त्विह भेषजानि ।
आमे विदह्यति तथैव गते च पाकं
तस्याः स्तनौ सततमेव च निर्दुहीत ॥
विशालामूललेपस्तु हन्ति पीड़ां स्तनोत्थिताम् ।
निशाकणकफलाभ्यां लेपश्चापि स्तनार्त्तिहा ॥
मूषिकवसया शूकरगजमहिषमांसचूर्णसंयुतया ।
अभ्यङ्गमर्द्दनाभ्यां कठिनपीनस्तनौ भवतः ॥
महिषीभवनवनीतं व्याधिबलोग्रा तथैव नागबला ।
पिष्टा मर्दनयोगात् पीनं कठिनं स्तनं कुरुते ॥

श्रीपर्णीरसकल्काभ्यां तैलं सिद्धं तिलोद्भवम्।
तत् तैलं तूलकेनैव स्तनस्योपरि धारयेत्॥
पतितावुत्थितौ स्त्रीणां भवेयातां पयोधरौ॥

श्रीपर्णीतैलम्।

काश्मीरतुरगगन्धाशारवगजपिप्पलीविपक्केन।
तैलेन यान्ति वृद्धिं स्तनकर्णवराङ्गलिङ्गानि॥
प्रथमर्त्तौ तण्डुलाम्भोनस्यं कुर्य्यात् स्तनौ स्थिरौ।
गोमहिषीघृतसहितं तैलं श्यामाकृताञ्जलित्वचाभिः॥
सत्रिकटुनिशाभिः सिद्धं नस्यं स्तनोत्थापनं परम्।
तनूकरोति मध्यं पीतं मथितेन माधवीमूलम्॥
स्याच्छिथिलापि च गाढा सुरगोपाज्याभ्यङ्गतो योनिः।
शरवहलस्थिरबन्धनरज्वासन्ताडनाद्धि दयितेन॥
नश्यत्यबलाद्वेषः पत्यौ सहजः कृतोऽथवा योगैः।
दत्त्वैव दुग्धभक्तं विप्रायोत्पाट्य सितबलामूलम्॥
पुष्ये कन्यापिष्टं दत्तमनिच्छाहरं भक्ष्ये।

इति स्त्रीरोगचिकित्सा।

अथ बालरोगाधिकारः।

कुष्ठवचाभयाब्राह्मीकणकं चौद्रसर्पिषा।

वर्णायुःकान्तिजननं लेहं बालस्य दापयेत् ॥
स्तन्याभावे पयश्छागं गव्यं वा तद्गुणं पिबेत् ।
तक्षीधौगुड़िकां तप्तां निर्व्वाप्य कटुतैलके ।
तत्तैलं पानतो हन्ति बालानामुल्वमुद्धतम् ॥
व्योषशिवोग्रारजनीकल्कं वा पीतमथ पयसा ।
उल्वं निःशेषं कुरुते पटुतां बालस्य चात्यन्तम् ॥
मृत् पिण्डेनाग्नितप्तेन चीरसिक्तेन सोष्मणा ।
स्वेदयेदुत्थितां नाभिं शोथस्तेन प्रशाम्यति ॥
नाभिपाके निशालोध्रप्रियङ्गुमधुकैः शृतम् ।
तैलमभ्यञ्जने शस्तमेभिर्वाप्यवचूर्णनम् ॥
सोमग्रहणे विधिवत् केकोशिखामूलमुद्धृतं बद्धम् ।
जघनेऽथ कन्दरायां चपयत्यहिण्डिकां नियतम् ॥
सप्तदलपुष्पं मरिचं पिष्टं गोरोचनासहितम् ।
पीतं तद्वत् तण्डुलभक्तकृतो दग्धपिष्टकप्राशः ॥
जम्बूकनासावायसजिह्वानाभिर्वराहसम्भूता ।
कांस्यं रसोऽथ गरलं प्रावृड्भेकस्य वामजङ्घास्थि ॥
इत्येकशोषमिलितं विधृतं ग्रीवादिकटिदेशे ।
अहिण्डिकाप्रशमनमभ्यङ्गो नातिपथ्यविधिः ॥
अनामके घुर्घुरिकावृक्कामरिचरोचना ।
नवनीतञ्च संमिश्र्य खादेत् तद्रोगनाशनम् ॥
तैलाक्तशिरस्तालुनि सप्तदलार्कस्नुहीभवं चीरम् ।
दत्त्वा रजनीचूर्णं दत्ते नश्येदनामकाख्यः ॥

लेहयेच्च मधुना बालं नवनीतेन लेपितम्।
स्फुटकपत्रजरसोद्वर्त्तनञ्च तद्धितम्॥
तैलस्य भागमेकं मूत्रस्य द्वौ च शिम्बिदलरसस्य।
गव्यं पयश्चतुर्गुणमेवं दत्त्वा पचेत् तैलम्॥
तेनाभ्यङ्गः सततं रोगमनामकाख्यमपहरति॥
अर्कतूलकमाविकरोमाण्यादाय केशराजस्य॥
स्वरसेनाक्ते वस्त्रे कृत्वा वर्त्तिञ्च तैलाक्ताम्।
तज्जातकज्जलाञ्चितलोचनयुगलोऽप्यलङ्कृतो बालः॥
कष्टमनामकरोगं क्षपयति भूतादिकञ्चापि।
चालनिकातलसंस्थितपोतं संस्नाप्य गव्यमूत्रेण॥
श्रीकोदशालिकायां रजकक्षारोदकस्नानम्।
दासक्रयणश्रावणवराटिकारसेन्द्रपूरिता धृता कण्ठे॥
नलिनीदले च शयनं सुकष्टमनामकाख्यरोगघ्नम्।
भैषज्यं पूर्व्वमुद्दिष्टं नराणां यज्ज्वरादिषु॥
देयन्तदेव बालानां मात्रा तस्य कनीयसी।
प्रथमे मासि जातस्य शिशोर्भेषजरक्तिका॥
अवलेह्या तु कर्त्तव्या मधुक्षीरसिताघृतैः।
एकैकां वर्द्धयेत् तावत् यावत् संवत्सरो भवेत्॥
तदूर्द्धं माषवृद्धिः स्यात् यावदाषोड़शाब्दिकाः।
हरिद्राद्वययष्ट्याह्वसिंहीशक्रयवैः कृतः॥
शिशोर्ज्वरातिसारघ्नः कषायस्तस्य दोषजित्॥

हरिद्रादिः।

घनकृष्णारुणाशृङ्गीचूर्णं चौद्रेण संयुतम्।
शिशोर्ज्वरातिसारघ्नं कासश्वासवमीहरम्॥
बालचातुर्भद्रिका।

धातकीविल्वधन्याकलोध्रेन्द्रयवबालकैः।
लेहः चौद्रेण बालानां ज्वरातीसारवान्तिजित्॥
धातक्यादिः।

रजनीदारुशरलश्रेयसीवृहतीद्वयम्।
पृश्निपर्णी शताह्वा च लीढ़ं माक्षिकसर्पिषा॥
ग्रहणीदीपनं हन्ति मारुतार्त्तिं सकामलाम्।
ज्वरातीसारपाण्डुघ्नं बालानां सर्व्वशोथनुत्॥
मिषीकृष्णाञ्जनं लाजाशृङ्गीमरिचमाक्षिकैः।
लेहः शिशोर्विधातव्यश्छर्दिकासज्वरापहः॥
शृङ्गीं समुस्तातिविषां विचूर्ण्य लेहं विदध्यान्मधुना शिशूनाम्।
कासज्वरच्छर्दिभिरर्दितानां समाक्षिकाश्चातिविषां तथैकाम्॥
शृङ्ग्यादिः।

पीतं पीतं वमेद्यस्तु स्तन्यं तन्मधुसर्पिषा।
द्विवार्त्ताकीफलरसं पञ्चकोलञ्च लेहयेत्॥
श्वाम्रास्थिलाजसिन्धूत्थैर्लेहः चौद्रेण छर्दिनुत्।
पिप्पलीमरिचानान्तु चूर्णं समधुशर्करम्॥

रसेन मातुलुङ्गस्य हिक्काच्छर्दिनिवारणम्।
पेटीपाठामूलाज्जम्ब्वाः सहकारवल्कलतः कल्कः॥
इत्येकशश्च पिण्डो विधृतो ह्यन्नाभिमध्यतास्वादौ।
छर्द्यतीसारजं वेगं प्रबलं धत्ते तदेव च नियमेन॥
बिल्वञ्च पुष्पाणि च धातकीनां जलं सलोध्रं गजपिप्पली च।
क्वाथावलेहौ मधुना विमिश्रौ बालेषु योज्यावतिसारितेषु॥
समङ्गाधातकीलोध्रं शारिवाभिः शृतं जलम्।
दुर्द्धरेऽपि शिशोर्देयमतीसारे समाक्षिकम्॥
नागरातिविषामुस्तबालकेन्द्रयवैः शृतम्।
कुमारं पाययेत् प्रातः सर्व्वातीसारनाशनम्॥
समङ्गाधातकीपद्मं वयस्था कच्छुरा तथा।
पिष्टैरेतैर्यवागूः स्यात् सर्व्वातीसारनाशिनी॥
बिल्वमूलकषायेण लाजाश्चैव सशर्कराः।
आलोड्य पाययेद् बालं छर्द्यतीसारनाशनम्॥
कल्कः प्रियङ्गुकोलास्थिमध्यमुस्तरसाञ्जनैः।
क्षौद्रलीढः कुमारस्य छर्दितृष्णातिसारनुत्॥
मोचरसः समङ्गा च धातकीपद्मकेशरम्।
पिष्टैरेतैर्यवागूः स्याद्रक्तातीसारनाशिनी॥
लेहस्तैलसिताक्षौद्रतिलयष्ट्याह्वकल्कितः।
बालस्य रुन्ध्यान्नियतं रक्तस्रावं प्रवाहिकाम्॥
लाजासयष्टीमधुकं शर्कराक्षौद्रमेव च।
तण्डुलोदकसंसिक्तं क्षिप्रं हन्ति प्रवाहिकाम्॥

अङ्कोठमूलमथवा तण्डुलसलिलेन वटजमूलं वा।
पीतं हन्त्यतीसारं ग्रहणीरोगं सुदुर्व्वारम्॥
सितजीरकसर्ज्जचूर्णं विल्वदलोत्थाम्बुमिश्रितं पीतम्।
हन्त्यामरक्तशूलं गुडसहितः श्वेतसर्ज्जो वा॥
मरिचमहौषधकुटजं द्विगुणीकृतमुत्तरोत्तरं क्रमशः।
गुडतक्रयुक्तमेतत् ग्रहणीरोगं निहन्त्याशु॥
विल्वशक्राम्बुमोचाब्दसिद्धमाजं पयः शिशोः।
समां सरक्तां ग्रहणीं पीतं हन्यात् चिरात्ततः॥
तद्वदजाक्षीरसमो जम्बुत्वगुद्भवो रसः।
गुदपाके तु बालानां पित्तघ्नीं कारयेत् क्रियाम्॥
रसाञ्जनं विशेषेण पानालेपनयोर्हितम्।
कणोषणसिताक्षौद्रसूक्ष्मैलासैन्धवैः कृतः॥
मूत्रग्रहे प्रयोक्तव्यः शिशूनां लेह उत्तमः।
घृतेन सिन्धुविश्वैलाहिङ्गुभार्गीरजो लिहन्॥
आनाहं वातिकं शूलं जयेत् तोयेन वा शिशुः।
हरीतकीवचाकुष्ठं कल्कं माक्षिकसंयुतम्।
पीत्वा कुमारः स्तन्येन मुच्यते तालुपातनात्॥
मुखपाके तु बालानां साम्रसारमयोरजः।
गैरिकं क्षौद्रसंयुक्तं भेषजं सरसाञ्जनम्॥
अश्वत्थत्वग्दलक्षौद्रैर्मुखपाके प्रलेपनम्।
दार्व्वीयष्ट्यभयाजातीपत्रक्षौद्रैस्तथापरम्॥
सह जम्बीररसेन खुग्दलरसघर्षणं सद्यः।

क्षतमुपहन्ति हि पाकं मुखजं बालस्य चाश्वेव ॥
लावतित्तिरवल्लूररजः पुष्परसान्वितम्।
द्रुतं करोति बालानां रक्तकेशरवन्मुखम् ॥
दन्तोद्भवोत्थरोगेषु न बालमतियन्त्रयेत्।
स्वयमप्युपशाम्यन्ति जातदन्तस्य ते गदाः ॥
सदन्तो यस्तु जायेत दन्ताः प्रोथस्य चोत्तराः।
कुर्य्युस्तस्य कुतः शान्तिं बालस्यापि द्विजातयः ॥
दद्यात् सदक्षिणं बालं नैनमेनं प्रपूजयेत्।
पञ्चमूलीकषायेण सघृतेन पयः शृतम् ॥
सशृङ्गवेरं सगुडं शृतं हिक्कार्दितः पिबेत्।
सुवर्णगैरिकस्यापि चूर्णानि मधुना सह ॥
लीढ्वा सुखमवाप्नोति क्षिप्रं हिक्कार्दितः शिशुः।
चित्रकं शृङ्गवेरञ्च तथा दन्ती गवाक्ष्यपि ॥
चूर्णं कृत्वा तु सर्व्वेषां सुखोष्णेनाम्बुना पिबेत्।
श्वासं कासमथो हिक्कां कुमाराणां प्रणाशयेत् ॥
द्राक्षायासाभयाकृष्णाचूर्णं सक्षौद्रसर्पिषा।
लीढं श्वासं निहन्त्याशु कासञ्च तमकं तथा।
पुष्करातिविषाशृङ्गीमागधीधन्वयासकैः ॥
तच्चूर्णं मधुना लीढं शिशूनां पञ्चकासनुत्।
दाडिमस्य च वीजानि जीरकं नागकेशरम् ॥
चूर्णितं शर्कराक्षौद्रलीढं तृष्णाविनाशनम्।
मायूरपत्तभस्माप्युषितजलं तेन भावितं पेयम्।

तृष्णाघ्नं वटकाष्ठजभस्मजलं वक्त्रशोषजिद् घृतं वक्त्रे ॥
पिष्टैश्छागेन पयसा दार्व्वीमुस्तकगैरिकैः ।
बहिरालेपनं शस्तं शिशोर्नेत्रामयापहम् ॥
मनःशिलाशङ्खनाभिः पिप्पल्योऽथ रसाञ्जनम् ।
वर्त्तिः चौद्रेण संयुक्ता बाले सर्व्वाक्षिरोगनुत् ॥
मातुस्तन्यकटुस्नेहकाञ्जिकैर्भावितो जयेत् ॥
स्वेदाद्दीपशिखोत्तप्तो नेत्रामयमलक्तकः ।
शुण्ठीभृङ्गनिशाकल्कः पुटपाकः ससैन्धवः ॥
कुकूलकेऽक्षिरोगेषु भद्रमाश्च्योतनं हितम् ।
क्रिमिघ्नालशिलादार्व्वीलाक्षाकाञ्चनगैरिकैः ॥
चूर्णाञ्जनं कुकूले स्याच्छिशूनां पोथकीषु च ।
सुदर्शनामूलचूर्णादञ्जनं स्यात् कुकूलके ॥
गृहधूमनिशाकुष्ठराजिकेन्द्रयवैः शिशोः ।
लेपस्तक्रेण हन्त्याशु सिध्मपामाविचर्च्चिकाः ॥
पादकल्कोऽश्वगन्धायाः चीरे दशगुणे पचेत् ।
घृतं पेयं कुमाराणां पुष्टिकृद् बलवर्द्धनम् ॥

अश्वगन्धाघृतम् ।

——

चाङ्गेरीस्वरसे सर्पिश्छागक्षीरसमे पचेत् ।
कपित्थव्योषसिन्धूत्थसमङ्गोत्पलबालकैः ॥
सबिल्वधातकीमोचैः सिद्धं सर्व्वातीसारनुत् ।

ग्रहणीं दुस्तरां हन्ति बालानान्तु विशेषतः ॥

बालचाङ्गेरीघृतम्।

शङ्खपुष्पी वचा ब्राह्मी कुष्ठं त्रिफलया सह।
द्राक्षा सशर्करा शुण्ठी जीवन्ती जीरकं बला ॥
शटी दुरालभा विल्वं दाडिमं सुरसः स्थिरा ॥
मुस्तं पुष्करमूलञ्च सूक्ष्मैला गजपिप्पली।
एषां कर्षसमैर्भागैर्घृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥
कषाये कण्टकार्य्याश्च क्षीरे तस्मिंश्चतुर्गुणे।
एतत् कुमारकल्याणं घृतरत्नं सुखप्रदम् ॥
बलवर्णकरं धन्यं पुष्ट्यग्निबलवर्द्धनम्।
छायासर्व्वग्रहालक्ष्मीक्रिमिदन्तगदापहम् ॥
सर्व्वबालामयहरं दन्तोद्भेदं विशेषतः।

कुमारकल्याणकं घृतम्।

वचा कुष्ठं तथा ब्राह्मी सिद्धार्थकमथापि च।
शारिवा सैन्धवञ्चैव पिप्पलीघृतमष्टमम् ॥
मेध्यं घृतमिदं सिद्धं पातव्यञ्च दिने दिने।
दृढस्मृतिः क्षिप्रमेधः कुमारो बुद्धिमान् भवेत् ॥
न पिशाचा न रक्षांसि न भूता नच मातरः।
प्रभवन्ति कुमाराणां पिबतामष्टमङ्गलम् ॥

अष्टमङ्गलकं घृतम्।

लाक्षारससमं सिद्धं तैलं मस्तु चतुर्गुणम् ।
रास्नाचन्दनकुष्ठाब्दवाजिगन्धानिशायुगैः ॥
शताह्वादारुयष्ट्याह्वमूर्व्वातिक्ताहरेणुभिः ।
बालानां ज्वररक्षोघ्नमभ्यङ्गात् बलवर्णकृत् ॥

लाक्षादितैलम् ।

सहामुण्डितिकोदीच्यक्काथस्नानं ग्रहापहम् ।
सप्तच्छदनिशाकुष्ठचन्दनैश्चानुलेपनम् ॥
सर्पत्वक्लशुनं मूर्व्वासर्षपारिष्टपल्लवाः ।
वैडालविड्जालोममेषशृङ्गीवचामधु ॥
धूपः शिशोर्ज्वरघ्नोऽयमशेषग्रहनाशनः ।
बलिशान्तीष्टकर्म्माणि कार्य्याणि ग्रहशान्तये ॥
मन्त्रश्चायं प्रयोक्तव्यस्त्रादौ सर्व्वकामिकः ॥

ओं नमो भगवते गरुडाय त्र्यम्बकाय सद्यस्तव स्तुतः स्वाहा
ओं कं पं टं शं वैनतेयाय नमः । ओं ह्रीं ह्रूं क्षः । बालदे
प्रमाणेन पुष्पमालान्तु सर्व्वतः ॥ प्रगृह्यमुद्गिकाभक्तबलिर्देय
शान्तिकः ॥ ओंकारी स्वर्णपक्षी बालकं रक्ष रक्ष स्वाहा
गरुड़बलिः । ओं नारायणाय नमः ॥

प्रथमे दिवसे मासे वर्षे वा गृह्णाति नन्दना नाम मातृका
तया गृहीतमात्रेण प्रथमं भवति ज्वरः । अशुभं शब्दं मुञ्चा
आत्कारञ्च करोति स्तन्यं न गृह्णाति । बलिं तस्य प्रवक्ष्या
येन सम्पद्यते शुभम् ॥ नद्युभयतटमृत्तिकां गृहीत्वा पुत्तलि

त्वा शुक्लौदनं शुक्लपुष्पं शुक्लसप्तध्वजाः सप्तप्रदीपाः सप्त-
स्तिकाः सप्तवटकाः सप्तशष्कुलिकाः जम्बुलिकाः सप्तमुष्टिकाः
न्धं पुष्पं ताम्बूलं मत्स्यं मांसं सुरामग्रभक्तञ्च पूर्व्वस्यां दिशि
तुष्पथे मध्याह्ने बलिर्देयः॥ ततोऽश्वत्थपत्रं कुम्भे प्रक्षिप्य
ान्त्युदकेन स्नापयेत्। रक्षो न सिद्धार्थकमेषशृङ्गनिम्बपत्रशिव-
निर्माल्यैर्बालकं धूपयेत्॥ ओं नमो नारायणाय अमुकस्य
ाधिं हन हन मुञ्च मुञ्च ह्रीं फट् स्वाहा। एवं दिनत्रयं
लिं दत्त्वा चतुर्थदिवसे ब्राह्मणं भोजयेत् ततः सम्पद्यते
शुभम्॥ १॥

द्वितीये दिवसे मासे वर्षे वा गृह्णाति सुनन्दा नाम मातृका।
या गृहीतमात्रेण प्रथमं भवति ज्वरः॥ चक्षुरुन्मीलयति
ात्रमुद्वेजयति न शेते क्रन्दति स्तन्यं न गृह्णाति आतुकारश्च
ावति। बलिं तस्य प्रवच्यामि येन सम्पद्यते शुभम्॥ तण्डुलं
 तपृष्ठैकं दधिगुडघृतञ्च मिश्रितं शरावैकं गन्धताम्बूलं पीतपुष्पं
ीतसप्तध्वजाः सप्तप्रदीपाः दशस्वस्तिकामत्स्यमांससुरातिल-
चूर्णानि पश्चिमस्यान्दिशि चतुष्पथे बलिर्देयः। दिनानि त्रीणि
सन्ध्यायां ततः शान्त्युदकेन स्नापयेत्॥ शिवनिर्माल्यसिद्धार्थ-
मार्जारलोम उशीरबालघृतैर्धूपं दद्यात्। ओं नमो नारा-
यणाय अमुकस्य व्याधिं हन हन मुञ्च मुञ्च ह्रीं फट् स्वाहा॥
चतुर्थदिवसे ब्राह्मणं भोजयेत् ततः सम्पद्यते शुभम्॥ २॥

तृतीये दिवसे मासे वर्षे वा गृह्णाति पूतना नाम मातृका।
तया गृहीतमात्रेण प्रथमं भवति ज्वरः॥ गात्रमुद्वेजयति

स्तन्यं न गृह्णाति मुष्टिं बध्नाति क्रन्दति ऊर्द्धं निरीक्षते बलिं
तस्य प्रवक्ष्यामि येन सम्पद्यते शुभम्। नद्युभयतटमृत्तिकां
गृहीत्वा पुत्तलिकां कृत्वा गन्धपुष्पताम्बूलरक्तचन्दनं रक्तपुष्पं
रक्तसप्तध्वजाः सप्तप्रदीपाः सप्तस्वस्तिकाः पक्षिमांससुरा अग्र-
भक्तञ्च दक्षिणस्यां दिशि अपराह्णे चतुष्पथे बलिर्दातव्यः।
शिवनिर्माल्यगुग्गुलुसर्षपनिम्बपत्रमेषशृङ्गैर्दिनत्रयं धूपयेत्।
ओं नमो नारायणाय बालस्य व्याधिं हन हन मुञ्च मुञ्च
ह्रासय ह्रासय स्वाहा चतुर्थदिवसे ब्राह्मणं भोजयेत, ततः स-
म्पद्यते शुभम्॥ ३॥

चतुर्थ दिवसे मासे वर्षे वा गृह्णाति मुखमुण्डिका नाम
मातृका। तया गृहीतमात्रेण प्रथमं भवति ज्वरः॥ ग्रीवां
नामयति अक्षिणी उन्मीलयति स्तन्यं न गृह्णाति रोदिति
स्वपिति मुष्टिं बध्नाति। बलिं तस्य प्रवक्ष्यामि येन सम्पद्यते
शुभम्॥ नद्युभयतटमृत्तिकां गृहीत्वा पुत्तलिकां कृत्वा
उत्पलपुष्पं गन्धताम्बूलं दशध्वजाः चत्वारः प्रदीपाः त्रयोदश
स्वस्तिकाः मत्स्यमांससुरा अग्रभक्तञ्च उत्तरस्यां दिशि अप-
राह्णे चतुष्पथे बलिं दद्यात् आद्यमासिको धूपः ओं नमो
नारायणाय हन हन मुञ्च मुञ्च स्वाहा॥ चतुर्थदिवसे
ब्राह्मणं भोजयेत् ततः सम्पद्यते शुभम्॥ ४॥

पञ्चमे दिवसे मासे वर्षे वा गृह्णाति कटपूतना नाम
मातृकातया गृहीतमात्रेण प्रथमं भवति ज्वरः। गात्रमुद्वे-
जयति स्तन्यं न गृह्णाति मुष्टिञ्च बध्नाति बलिं तस्य प्रवक्ष्यामि

म्पद्यते शुभम्। कुम्भकारचक्रस्य मृत्तिकां गृहीत्वा पुत्त-
लिकां निर्माय गन्धताम्बूलं शुक्लौदनं शुक्लपुष्पं पञ्चध्वजाः
ञ्चप्रदीपाः पञ्चवटकाः ऐशान्यां दिशि बलिर्दातव्यः। शान्त्यु-
दकेन स्नापयेत् शिवनिर्माल्यसर्पनिर्मोकगुग्गुलुनिम्बपत्रबालक-
तैर्धूपं दद्यात्। ओं नमो नारायणाय अमुकस्य व्याधिं
र्णय चूर्णय हन हन स्वाहा। चतुर्थे दिवसे ब्राह्मणं भोजयेत्
तः सम्पद्यते शुभम्॥ ५॥

षष्ठे दिवसे मासे वर्षे वा गृह्णाति शकुनिका नाम मातृका
या गृहीतमात्रेण प्रथमं भवति ज्वरः। गात्रभेदश्च दर्शयति
दवारात्रावुत्थानं भवति ऊर्द्धं निरीक्षते॥ बलिं तस्य
वक्ष्यामि येन सम्पद्यते शुभम्। पिष्टकेन पुत्तलिकां कृत्वा
क्लपुष्पं रक्तपुष्पं पीतपुष्पं गन्धताम्बूलं दशप्रदीपा दश-
वजा दशस्वस्तिका दशमुष्टिका दशवटकाः क्षीरजम्बू-
ामत्स्यमांससुरा आग्नेय्यां दिशि निष्क्रान्ते मध्याह्ने बलिं
पयेत्। शान्त्युदकेन स्नापयेत्। शिवनिर्माल्यरसोनगुग्गुलु-
र्पनिर्मोकनिम्बपत्रघृतैर्धूपं दद्यात्। ओं नमो नारायणाय
र्णय चूर्णय हन हन स्वाहा॥ चतुर्थदिवसे ब्राह्मणं भोजयेत्
तः सम्पद्यते शुभम्॥ ६॥

सप्तमे दिवसे मासे वर्षे वा यदा गृह्णाति शुष्करेवती नाम
ातृका तया गृहीतमात्रेण प्रथमं भवति ज्वरः। गात्रमुद्दे-
यति मुष्टिं बध्नाति रोदिति। बलिं तस्य प्रवक्ष्यामि येन
म्पद्यते शुभम्। रक्तपुष्पं शुक्लपुष्पं गन्धताम्बूलं रक्तौदनं

क्षशरास्त्रयोदशस्वस्तिकाः मत्स्यमांससुरास्त्रयोदशध्वजा
पञ्चप्रदीपाः पश्चिमदिग्भागे ग्रामनिष्क्रामे अपराह्णे वृक्ष
माश्रित्य बलिं दद्यात्। शान्त्युदकेन स्नानं गुग्गुलुमेषशृङ्गी
सर्षपउशीरवालकघृतैर्धूपयेत्॥ ओं नमो नारायणाय
दीप्ततेजसे हन हन मुञ्च मुञ्च स्वाहा। चतुर्थदिवसे
ब्राह्मणं भोजयेत् ततः सम्पद्यते शुभम्॥ ७॥

अष्टमे दिवसे मासे वर्षे वा यदि गृह्णाति अर्य्यका नाम
मातृका तया गृहीतमात्रेण प्रथमं भवति ज्वरः। शुभ्रगन्ध
पूतिगन्धश्च जायते आहारञ्च न गृह्णाति उद्वेजयति गात्राणि
बलिं तस्य प्रवक्ष्यामि येन सम्पद्यते शुभम्। रक्तपीतध्वजा
चन्दनं पुष्पं शष्कुल्यः पर्प्पटिकाः मत्स्यमांससुराजम्बूडिका
प्रत्यूषे बलिर्देयः प्रान्तरे॥ मन्त्रः॥ ओं नमो नारायणाय चतु-
र्दिशमोक्षणाय व्याधिं हन हन मुञ्च मुञ्च दह दह ओं ह्रीं
फट् स्वाहा। चतुर्थदिवसे ब्राह्मणं भोजयेत् ततः सम्पद्यते
शुभम्॥ ८॥

नवमे दिवसे मासे वर्षे वा गृह्णाति भस्मतिका नाम मातृका
तया गृहीतमात्रेण प्रथमं भवति ज्वरः। नित्यं छर्दिर्भवति
गात्रभेदं दर्शयति मुष्टिं बध्नाति बलिं तस्य प्रवक्ष्यामि येन
सम्पद्यते शुभम्। नद्युभयतटमृत्तिकां गृहीत्वा पुत्तलिकां
निर्माय शुक्लवस्त्रेन वेष्टयेत् शुक्लपुष्पं गन्धताम्बूलं शुक्लत्रयोदश-
ध्वजाः त्रयोदशदीपाः त्रयोदशस्वस्तिकाः त्रयोदशपुत्तलिकाः
त्रयोदशमत्स्यपुत्तलिकाः। मत्स्यमांससुराः उत्तरदिग्भागे

प्रमनिष्काशे बलिं दद्यात् शान्त्युदकेन स्नानं गुग्गुलुनिम्ब-पत्रगोशृङ्गश्वेतसर्षपघृतैर्धूपं दद्यात्। मन्त्रः। ओं नमो नारायणाय चतुर्भुजाय हन हन मुञ्च मुञ्च स्वाहा। चतुर्थ-दिवसे ब्राह्मणं भोजयेत् ततः सम्पद्यते शुभम्॥ ९॥

दशमे दिवसे मासे वर्षे वा गृह्णाति निर्ऋता नाम मातृका तया गृहीतमात्रेण प्रथमं भवति ज्वरः। गात्रमुद्वेजयति शत्कारं करोति रोदिति मूत्रं पुरीषञ्च भवति। बलिं तस्य प्रवक्ष्यामि येन सम्पद्यते शुभम्॥ पारावारमृत्तिकां गृहीत्वा पुत्तलिकां निर्माय गन्धताम्बूलं रक्तपुष्पं रक्तचन्दनं पञ्चवर्ण-ध्वजाः पञ्चप्रदीपाः पञ्चस्वस्तिकाः पञ्चपुत्तलिकाः मत्स्यमांस-सुराः वायव्यां दिशि बलिं दद्यात्। काकविष्ठागोमांसगो-शृङ्गरसोनमार्ज्जारलोमनिम्बपत्रघृतैर्धूपयेत्। ओं नमो नारा-यणाय चूर्णितहस्ताय मुञ्च मुञ्च स्वाहा। चतुर्थदिवसे ब्राह्मणं भोजयेत् ततः सुस्थो भवति बालकः॥ १०॥

एकादशे दिवसे मासे वर्षे वा यदि गृह्णाति पिलिपिच्छिका नाम मातृका तया गृहीतमात्रेण प्रथमं भवति ज्वरः। आहारं न गृह्णाति ऊर्द्धदृष्टिर्भवति गात्रभङ्गो भवति बलिं तस्य प्रवक्ष्यामि येन सम्पद्यते शुभम्। पिष्टकेन पुत्तलिकां कृत्वा रक्तचन्दनरक्तञ्च तस्या मुखं दुग्धेन सिञ्चेत्। पीतपुष्पं गन्ध-ताम्बूलं सप्तपीतध्वजाः सप्तप्रदीपाः अष्टौ वटकाः अष्टौ शष्कु-लिकाः अष्टौ पुरिकाः मत्स्यमांससुराः पूर्व्वस्यां दिशि बलि-र्दातव्यः शान्त्युदकेन स्नानं शिवनिर्माल्यगुग्गुलुगोशृङ्गसर्पनि-

मौक्तिघृतैर्धूपयेत्। ओं नमो नारायणाय मुञ्च मुञ्च स्वाहा। चतुर्थदिवसे ब्राह्मणं भोजयेत् ततः सुखी भवति बालकः ॥११॥

द्वादशे दिवसे मासे वर्षे वा यदि गृह्णाति कामुका नाम मातृका तथा गृहीतमात्रेण प्रथमं भवति ज्वरः। विहस्य वादयति करेण तर्जयति गृह्णाति क्रामति निःश्वसिति मुहुर्मुहुराहारं न करोति। बलिं तस्य प्रवक्ष्यामि येन सम्पद्यते शुभम्॥ चीरेण पुत्तलिकां कृत्वा गन्धं ताम्बूलं शुक्लपुष्पं शुक्लसप्तध्वजाः सप्तप्रदीपाः सप्तपूपिकाः करम्बेन दधिभक्तेन सर्व्वकर्मबलिं दद्यात् शान्त्युदकेन स्नापयेत्। शिवनिर्माल्यगुग्गुलुसर्षपघृतैर्धूपयेत्। ओं नमो नारायणाय मुञ्च मुञ्च हन हन स्वाहा। चतुर्थदिवसे ब्राह्मणं भोजयेत् ततः सुखी भवति बालकः॥ १२॥

इति रावणकृतं कुमारतन्त्रं समाप्तम्।

इति बालरोगचिकित्सा।

अथ विषाधिकारः।

अरिष्टाबन्धनं मन्त्रं प्रयोगश्च विषापहः।
दंशनं दंशकस्याहेः फलस्य मृदुनोऽपि वा॥
मूलतण्डुलवारिणा पिबति यः प्रत्यङ्गिरासम्भवं

निष्पिष्टं शुचिभद्रयोगदिवसे तस्याहिभीतिः कुतः।
दर्पादेव फणी यदा दशति तं मोहान्वितो मूलपं
स्थाने तत्र स एव याति नियतं वक्त्रं यमस्याचिरात्॥
मसूरं निम्बपत्राभ्यां खादेन्मेषगते रवौ।
अब्दमेकं न भीतिः स्याद्विषात् तस्य न संशयः॥
धवलपुनर्नवजटया तण्डुलपीतया पुष्यर्क्षे।
अपहरति विषधरविषोपद्रवं आसंवत्सरं पुंसाम्॥
गृहधूमो हरिद्रे द्वे समूलं तण्डुलीयकम्।
अपि वासुकिना दष्टः पिबेद्दधिघृतप्लुतम्॥
कूलिकामूलनस्येन कालदष्टोऽपि जीवति।
श्लेष्मणः कर्णगूथस्य वा मानाभिकया कृतः॥
लेपो हन्याद्विषं घोरं तन्मूत्रसेचनं तथा।
शिरीषपुष्पस्वरसे भावितं श्वेतसर्षपम्॥
सप्ताहं सर्पदष्टानां नस्यपानाञ्जने हितम्।
द्विपलं नतकुष्ठाभ्यां घृतक्षौद्रं चतुःपलम्॥
अपि तक्षकदष्टानां पानमेतत् सुखप्रदम्।
वन्ध्यकर्कोटजं मूलं छागमूत्रेण भावितम्॥
नस्यं काञ्जिकसंयुक्तं विषोपहतचेतसः।
त्रिवृद्विशालामधुकं हरिद्रे मञ्जिष्ठवर्गो लवणञ्च सर्व्वम्।
कटुत्रिकञ्चैव विचूर्णितानि शृङ्गे निदध्यान्मधुना युतानि॥
एषोऽगदो हन्त्युपयुज्यमानः
पानाञ्जनाभ्यञ्जननस्ययोगैः।

अवार्य्यवीर्य्यो विषवेगहन्ता
महागदो नाम महाप्रभाव: ॥
पीते विषे स्यात् वमनञ्च तक्स्थे
प्रदेहसेकादिसुशीतलञ्च ॥

कपित्थमांसं ससिताक्षौद्रं कण्ठगते विषे ।
जिह्वादामाशयगते ताभ्यां चूर्णपलं नतात् ॥
विषे पक्वाशयगते पिप्पली रजनीद्वयम् ।
मञ्जिष्ठाञ्च समं पिष्ट्वा गोपित्तेन नर: पिबेत् ॥
रजनीसैन्धवक्षौद्रसंयुक्तं घृतमुत्तमम् ।
पानं मूलविषार्त्तस्य दिग्धविद्धस्य चेष्यते ॥
सितामधुयुतं चूर्णं ताम्रस्य कनकस्य वा ।
लेह: प्रशमयत्युग्रं सर्व्वसंयोगजं विषम् ॥
अङ्कोठमूलनि:क्वाथं फाणितं सघृतं लिहेत् ।
तैलाक्त: स्विन्नसर्व्वाङ्गोगरदोषविषापह: ॥
कटभ्यर्जुनशैरीयशेलुक्षीरिद्रुमत्वच: ।
कषायचूर्णकल्का: स्यु: कीटलूताव्रणापहा: ॥
आगारधूममञ्जिष्ठारजनीलवणोत्तमै: ।
लेपो जयत्याखुविषं कर्णिकायाश्च पानत: ॥
य: कासमर्द्दनपत्रं वदने प्रक्षिप्य कर्णे फुत्कारम् ।
मनुजो ददाति शीघ्रं जयति विषं वृश्चिकानां स: ॥
दंशे भ्रमेण विधिना वृश्चिकविषहृत् कुबेरपदगुड़िका ।
पुरधूपपूर्व्वमर्कच्छदमिव पिष्ट्वा ततो लेप: ॥

जीरकस्य कृतः कल्को घृतसैन्धवसंयुतः।
सुखोष्णो वृश्चिकार्त्तानां सुलेपो वेदनापहः॥
अमलाघर्षणं दंशे कण्टकञ्च तदुद्धरेत्।
करणे विषजे लेपात् फणिज्झकरसोऽथवा॥
कुङ्कुमक्षुनटीकर्कटहरितालैः कुसुम्भसंमिलितैः।
कृतगुडिकाभ्रामणतो विदष्टगोधासरटादिविषजित्॥
अङ्कोठपत्रधूमो मीनविषं झटिति विघटयेत् शृङ्गी।
गोधावरटीविषमिवालेपेन कुटजकपालिजटा॥
कनकौडुम्बरफलमिव तण्डुलजलपिष्टं पीतमपहरति।
कनकदलद्रवघृतगुडदुग्धपलैकं शुनां गरलम्॥
लेप इव भेकगरलं शिरीषबीजैः स्नुहीपयःसिक्तैः।
हरतिगरलं व्यहमशिताङ्कोठजटाकुष्ठसम्मिलिता॥
मरिचमहौषधबालकनागाह्वै र्मक्षिकाविषे लेपः।
लालाविषमपनयतो मूले मिलिते पटोलनोलिकयोः॥
सोमवल्कोऽश्वकर्णश्च गोजिह्वाहं सपाद्यपि।
रजन्यौ गैरिकं लेपो नखदन्तविषापहः॥
वचाहिङ्गुविडङ्गानि सैन्धवं गजपिप्पली।
पाठाप्रतिविषाव्योषं काश्यपेन विनिर्म्मितम्॥
दशाङ्गमगदं पीत्वा सर्व्वकीटविषं जयेत्।
कीटदष्टक्रियाः सर्व्वाः समानाः स्युर्जलौकसाम्॥
पृक्काङ्गवक्रौणेयकाञ्चीशैलेयरोचनातगरम्।
श्यामकं कुङ्कुमं मांसीसुरसाग्रेलालकुष्ठघ्नम्॥

बृहतीशिरीषपुष्पश्रीवेष्टकपद्मचारटीविशालाः ।
सुरदारुपद्मकेशरशारवकमनःशिलाकौन्त्यः ॥
जात्यर्कपुष्पसर्षपरजनीद्वयहिङ्गुपिप्पलीद्राक्षाः ।
जलमुद्गपर्णीमधूकमदनसिन्धुवाराश्च ॥
सम्पाकलोध्रमयूरकगन्धफलीलाङ्गलीविडङ्गाः ।
पुष्ये समुद्धृत्य समं पिष्ट्वा गुडिका विधेयाः स्युः ॥
सर्व्वविषघ्नो जयकृद्विषमृतसंजीवनो ज्वरनिहन्ता ।
पेयविलेपनधारणधूमग्रहणैर्गृहस्थश्च ॥
भूतविषजन्त्वलक्ष्मीकार्म्मणमन्त्राग्न्यशन्यरीन् हन्यात् ।
दुःस्वप्नस्त्रीदोषानकालमरणाम्बुचौरभयम् ॥
धनधान्यकार्य्यसिद्धिश्रीपुष्टिबलायुर्वर्द्धनो धन्यः ।
मृतसञ्जीवन एष प्रागमृताद् ब्रह्मणाभिहितः ॥
मृतसंजीवनो गदः ।

इति विषरोगचिकित्सा ।

अथ रसायनाधिकारः ।

यज्जराव्याधिविध्वंसि भेषजं तद्रसायनम् ।
पूर्व्वे वयसि मध्ये वा शुद्धदेहः समाचरेत् ॥
नाविशुद्धशरीरस्य युक्तो रसायनो विधिः ।

नाभाति वाससि श्लिष्टे रङ्गयोग इवार्पितः॥
गुडेन मधुना शुण्ठ्या कृष्णया लवणेन वा।
द्वे द्वे खादन् सदा पथ्ये जीवेद्वर्षशतं सुखी॥
सिन्धूत्थशर्कराशुण्ठीकणामधुगुडैः क्रमात्।
वर्षादिष्वभया सेव्या रसायनगुणैषिणा॥
त्रिफलेनायसीं पात्रीं कल्केनालेपयेन्नवाम्।
तमहोरात्रिकं लेपं पिबेत् क्षौद्रोदकाप्लुतम्॥
प्रभूतस्नेहमशनं जीर्णे तस्मिन् प्रयोजयेत्।
अजरोऽरुक्समाभ्यासाज्जीवेच्चापि समाः शतम्॥
पञ्चाष्टौ सप्तदश वा पिप्पलीः क्षौद्रसर्पिषा।
रसायनगुणान्वेषी समामेकां प्रयोजयेत्॥
तिस्रस्तिस्रस्तु पूर्व्वाह्णे भुक्ताग्रे भोजनस्य च।
पिप्पल्यः किंशुकक्षारभाविता घृतभर्जिताः॥
प्रयोज्या मधुसंमिश्रा रसायनगुणैषिणा।
जेतुं कासं क्षयं श्वासं शोषं हिक्कां गलामयम्॥
अर्शांसि ग्रहणीदोषं पाण्डुतां विषमज्वरम्।
वैस्वर्य्यं पीनसं शोषं गुल्मं वातबलासकम्॥
जरणान्तेऽभयामेकां प्राग्भक्ते द्वे विभीतके।
भुक्त्वा तु मधुसर्पिर्भ्यां चत्वार्य्यामलकानि च॥
प्रयोजयेत् समामेकां त्रिफलाया रसायनम्।
जीवेद्वर्षशतं पूर्णमजरोऽव्याधिरेव च॥

मण्डूकपर्ण्याः स्वरसः प्रयोज्यः

क्षीरेण यष्टीमधुकस्य चूर्णम् ।
रसो गुडूच्यास्तु समूलपुष्प्याः
कल्कः प्रयोज्यः खलु शङ्खपुष्प्याः ॥
आयुःप्रदान्यामयनाशनानि
बलाग्निवर्णस्वरवर्द्धनानि ।
मेध्यानि चैतानि रसायनानि
मेध्या विशेषेण तु शङ्खपुष्पी ॥
पीताश्वगन्धा पयसार्द्धमासं
घृतेन तैलेन सुखाम्बुना वा ।
कृशस्य पुष्टिं वपुषो विधत्ते
बालस्य शस्यस्य यथाम्बुवृष्टिः ।
धात्रीतिलान् भृङ्गरजोविमिश्रान्
ये भक्षयेयुर्मनुजाः क्रमेण ।
ते कृष्णकेशा विमलेन्द्रियाश्च
निर्व्याधयो वर्षशतं भवेयुः ॥
वृद्धदारकमूलानि श्लक्ष्णचूर्णानि कारयेत् ।
शतावर्य्या रसेनैव सप्तरात्राणि भावयेत् ॥
अक्षमात्रन्तु तच्चूर्णं सर्पिषा सह भोजयेत् ।
मासमात्रोपयोगेन मतिमान् जायते नरः ॥
मेधावी स्मृतिमांश्चैव बलीपलितवर्ज्जितः ।
हस्तिकर्णरजः खादेत् प्रातरुत्थाय सर्पिषा ॥
यथेष्टाहाराचारोऽपि सहस्रायुर्भवेन्नरः ।

मेधावी बलवान् कामी स्त्रीशतानि व्रजत्यसौ ॥
मधुना लब्धवेगः स्यात् बलिष्ठः स्त्रीसहस्रगः।
मन्त्रश्चायं प्रयोक्तव्यो भिषजा चाभिमन्त्रणे ॥
ओं नमो महाविनाकाय अमृतं रक्ष रक्ष मम फलसिद्धिं
देहि रुद्रवचनेन स्वाहा।
धात्रीचूर्णस्य कंसं स्वरसपरिगतं चौद्रसर्पिःसमांश
कृष्णामानीसिताष्टप्रसृतयुतमिदं स्थापितं भस्मराशौ।
वर्षान्ते तत्समश्नन् भवति विपलितोरूपवर्णप्रभावै
र्निर्व्याधिर्बुद्धिमेधास्मृतिबलवचनस्थैर्य्यसत्त्वैरुपेतः ॥
गुडूच्यपामार्गविडङ्गशङ्खिनीवचाभयाकुष्ठशतावरीसमा।
घृतेन लीढा प्रकरोति मानवं त्रिभिर्दिनैः श्लोकसहस्रधारिणम् ॥
समूलपत्रमादाय ब्राह्मीं प्रक्षाल्य वारिणा।
उदूखले क्षोदयित्वा रसं वस्त्रेण गालयेत् ॥
रसे चतुर्गुणे तस्मिन् घृतप्रस्थं विपाचयेत्।
औषधानि तु पेष्याणि तानीमानि प्रदापयेत् ॥
हरिद्रा मालती कुष्ठं त्रिवृता सहरीतकी।
एतेषां पलिकान् भागान् शेषाणि कार्षिकानि तु ॥
पिप्पल्योऽथ विडङ्गानि सैन्धवं शर्करा वचा।
सर्व्वमेतत्समालोड्य शनैर्म्मृद्वग्निना पचेत् ॥
एतत्प्राशितमात्रेण वाग्विशुद्धिश्च जायते।
सप्तरात्रप्रयोगेण किन्नरैः सह गीयते ॥
अर्द्धमासप्रयोगेण सोमराजीवपुर्भवेत्।

माऽष्टमात्रप्रयोगेण श्रुतमात्रन्तु धारयेत् ॥
हन्त्यष्टादश कुष्ठानि अर्शांसि विविधानि च ।
पञ्च गुल्मान् प्रमेहांश्च कासं पञ्चविधं जयेत् ॥
वन्ध्यानाञ्चैव नारीणां नराणाञ्चाल्परेतसाम् ।
घृतं सारस्वतं नाम बलवर्णाग्निवर्द्धनम् ॥

ब्राह्मीघृतम् ।

कासश्वासातिसारज्वरपीडककटीकुष्ठकोठप्रकारान्
मूत्राघातोदरार्शःश्वयथुगलशिरःकर्णशूलाक्षिरोगान् ।
ये चान्ये वातपित्तक्षतजकफकृता व्याधयः सन्ति जन्तो-
स्तांस्तानभ्यासयोगादपनयति पयः पीतमन्ते निशायाः ॥
व्यङ्गवलीपलितघ्नं पीनसवैस्वर्य्यकासशोथघ्नम् ।
रजनीक्षयेऽम्बु नस्यं रसायनं दृष्टिजननञ्च ॥
नागार्जुनो मुनीन्द्रः शशास यल्लोहशास्त्रमतिगहनम् ।
तस्यार्थस्य स्मृतये वयमेतद्विशदाक्षरैर्ब्रूमः ॥
मेने मुनिः स्वतन्त्रे भूयः पाकं न पलपञ्चकादर्वाक् ।
सुबहुप्रयोगदोषादूर्द्ध्वञ्च न पललयो दशकात् ॥
तत्रायमपि पाचनीये पञ्चपलादौ त्रयोदशपलकान्ते ।
लौहात् त्रिगुणा त्रिफला ग्राह्या षड्भिः पलैरधिका ॥
मारणपुटनस्थालीपाकास्त्रिफलैकभागसम्पाद्याः ।
त्रिफलाया भागद्वितयं ग्रहणीयं लौहपाकार्थम् ॥
सर्व्वत्रायःपुटनाद्यर्थैकांशे शरावसं ख्यातम् ।

प्रतिपलमेव त्रिगुणं पाथश्च क्वाथार्थमादेयम् ॥
अष्टपलादौ भागे पञ्चदशान्तेऽम्भसां शरावैश्च ।
तत्राद्यैकादशकान्तैरधिकं तद्वारि कर्त्तव्यम् ॥
तत्राष्टमो भागः शेषः क्वाथस्य यत्नतः स्थाप्यः ।
तेन हि मारणपुटनस्थालीपाका भविष्यन्ति ॥
पाकार्थं तु त्रिफलाभागद्वितये शरावसंख्यातम् ।
प्रतिपलमम्बुसमं स्यादधिकं द्वाभ्यां शरावाभ्याम् ॥
तत्र चतुर्थो भागः शेषो निपुणेन यत्नतो ग्राह्यः ।
अयसः पाकार्थत्वात् स च सर्व्वस्मात् प्रधानतमः ॥
पाकार्थमश्मसारे पञ्चपलादौ त्रयोदशपलकान्ते ।
दुग्धशरावद्वितयं पादैरेकादिकैरधिकम् ॥
पञ्चपलादिमात्रा तदभावे तदनुसारतो ग्राह्यम् ।
चतुरादिकमेकान्तं शक्तावधिकं त्रयोदशकात् ॥
त्रिफलात्रिकटुकचित्रककान्तक्रामकविडङ्गचूर्णानि ।
अन्यान्यपि देयानि पलाशस्य च वीजानि ॥
जातीफलजातीकोषैलाकक्कोलकलवङ्गानाम् ।
सितकृष्णजीरकयोरपि चूर्णान्ययसः समानि स्युः ॥
त्रिफलात्रिकटुविडङ्गा नियता अन्ये यथाप्रकृति ।
कालाय सदोषहृतेर्जातीफलादेर्लवङ्गान्तस्य क्षेप-
प्राप्त्यनुरूपः सर्व्वस्योनस्य चैकाद्यैः ॥
कान्तक्रामकमेकं निःशेषं दोषमपहरत्ययसः ।
द्विगुणत्रिगुणचतुर्गुणमाज्यं ग्राह्यं यथाप्रकृति ॥

यदि भेषजभूयस्त्वं स्तोकत्वं वापि चूर्णानाम् ।
अयसा साम्यं संख्याभूयोऽल्पत्वेन भूयोऽल्पा ॥
एवं धात्वनुसारात्तत्तत्कथितौषधस्य बाधेन ।
सर्व्वत्रैव विधेयस्तत्तदकथितस्यौषधस्योहः ॥

साध्यसाधनपरिमाणविधिः ।

कान्तादिलौहमारणविधानसर्व्वस्वमुच्यते तावत् ।
यस्य कृते तल्लौहं पक्तव्यं तस्य शुभे दिवसे ॥
स मृदङ्गारकवालितनतभूतागे शिवं समभ्यर्च्य
वैदिकविधिना वह्निं निधाय हुत्वाहुतीस्तत्र ।
धर्म्मात् सिध्यति सर्व्वं श्रेयस्तद्धर्म्मसिद्धये किमपि ।
शक्त्यनुरूपं दद्यात् द्विजाय सन्तोषिणे गुणिने ॥
सन्तोष्य कर्म्मकारं प्रसादपूगादिदानसम्मानैः ।
आदौ तदश्मसारं निर्म्मलमेकान्ततः कुर्य्यात् ॥
तदनु कुठारच्छिन्नत्रिफलागिरिकर्णिकास्थिसंहारैः ।
करिकर्णच्छदमूलशतावरिकाकेशराजाख्यैः ॥
माक्षिकमूलकशीमूलप्राङ्गजभृङ्गराजेषु ।
लिप्त्वा दग्धव्यं तद्दुष्ठक्रियलोहकारेण ॥
खदिरजलभावितनिर्म्मलशालाङ्गारेण परित आच्छाद्य ।
कुशलाध्मापितभस्त्रानवरतमुक्तेन पवनेन ॥
वह्नेर्वीह्यज्वाला वोढ्व्या जातु नैवकुञ्चिकया ।
मृल्लवणसलिलभाजा किन्तु स्वच्छाम्बुसंप्लुतया ॥

द्रव्यान्तरसंयोगात् स्वां शक्तिं भेषजानि मुञ्चन्ति।
मलधूलीमत् सर्व्वं सर्व्वत्र विवर्जयेत् तस्मात्॥
सन्दंशेन गृहीत्वा ततः प्रज्वालिताग्निमध्यमुपनीय।
गलति यथायथमग्रे तथैव मृदुवर्द्धयेन्निपुणः॥
तलनिहितोर्द्धमुखाङ्कुशलग्नं त्रिफलाजले।
विनिक्षिप्य विर्व्वापयेच्छेषं त्रिफलाम्बु रक्षेच॥
यल्लौहं न मृतं तत् पुनरपि पक्तव्यमुक्तमार्गेण।
यन्न मृतं तथापि तत् त्यक्तव्यमलौहमेव ततः॥
तदनु घनलौहपात्रे कालायसो मुद्गरेण संचूर्ण्य।
दत्त्वा बहुशः सलिलं प्रक्षाल्याङ्गारमुद्धृत्य॥
तदधः केवलमग्नौ शुष्कीकृत्याथ वातपे पश्चात्।
लौहशिलायां पिंष्यादसितेऽश्मनिवातदग्राप्तौ॥

इति मारणविधिः।

अथ कृत्वायोभाण्डे दत्त्वा त्रिफलाम्बुशेषमन्यद्वा।
प्रथमं स्थालीपाकं दद्याद्रवक्षयात् तदनु॥
गजकर्णपत्रमूलशतावरीभृङ्गकेशराजरसैः।
प्राग्वत् स्थालीपाकं कुर्य्यात् प्रत्येकमेकैकं वा॥

इति स्थालीपाकविधिः।

हस्तप्रमाणवदनं श्वभ्रं हस्तैकखातसममध्यम्।
कृत्वा कटाहसदृशं तत्र करीषं तुषञ्च काष्ठञ्च॥

अन्तर्घनतरमद्धुमुषिरं परिपूर्य्य दहनमायोज्य ।
पश्चादयश्चूर्णं श्लक्ष्णं पङ्कोपमं कुर्य्यात् ॥
त्रिफलाम्बुभृङ्गकेशरशतावरिकाकन्दमाणसहजरसैः ।
भल्लातककरिकर्णच्छदमूलपुनर्नवाखरसैः ॥
चिन्ताथ लोहपात्रे मार्द्दे वा लौहमार्द्दपात्राभ्यां
तुल्याभ्यां पृष्ठेनाच्छाद्यान्ते रन्ध्रमालिप्य तत्पुटपात्रं
तत्र श्वभ्रज्वलने निधाय भूयोभिः ।
काष्ठकरीषतुषैस्तत्संच्छाद्याहर्निशं दहेत् प्राज्ञः ॥
एवं नवभिर्भेषजराजैः पचेत् पुटपाकम् ।
प्रत्येकमेकमेभि र्मिलितैर्वा त्रिचतुरान् वारान् ॥
प्रतिपुटनं तत् पिंष्यात् स्थालीपाकं विधाय तथैव ।
तादृशिदृशदिनपिंष्यात् विगलद्रजसा तु युज्यते यत्र ॥
तदयश्चूर्णं पिष्टं घृष्टं घनसूक्ष्मवाससि श्लक्ष्णम् ।
यदि रजसा सदृशं स्यात् केतक्यास्तर्हि तद्भद्रम् ॥
पुटने स्थालीपाकेऽधिकृतपुरुषे स्वभावदृगधिगमात् ।
कथितमपि हेयमौषधमुचितमुपादेयमन्यदपि ॥
इति पुटनविधिः ।

अभ्यस्तकर्म्मविधिभिर्बालकुशाग्रीयबुद्धिभिर्लच्यम् ।
लोहस्य पाकमधुना नागार्जुनशिष्टमधिदध्मः ॥
लोहारकूटताम्रजकटाहे दृढ़म्टण्मये प्रणम्य शिवम् ।

तदयः पचेदचपलः काष्ठेन्धनेन वह्निना मृदुना॥
निक्षिप्य त्रिफलाजलमुदितं यत्तद् घृतञ्च दुग्धञ्च।
संचाल्य लौहमय्या दर्व्या लग्नं समुत्पाद्य॥
मृदुमध्यखरभावैः पाकस्त्रिविधोऽत्र वक्ष्यते।
एषां पित्तसमीरणश्लेष्मप्रकृतीनां मध्यमस्य समः॥
अभ्यक्तदर्विलोहं सुखदुःखस्खलनयोगिमृदुमध्यम्।
उज्झितदर्विखरं परिभाषन्ते केचिदाचार्य्याः॥
अन्ये विहीनदार्व्वीप्रलेपमाखूत्कराकृतिं ब्रूवते।
मृदुमध्यमर्द्धचूर्णं सिकतापुञ्जोपमन्तु खरम्॥
त्रिविधोऽपि पाक ईदृक् सर्व्वेषां गुणकृदेव नतु विफलः।
प्रकृतिविषये सूक्ष्मो गुणदोषौ जनयतीत्यल्पम्॥
विज्ञाय पाकमेवं द्रागवतार्य्य क्षितौ क्षणान् कियतः।
विश्राम्य तत्र लौहे त्रिफलादेः प्रक्षिपेच्चूर्णम्॥
यदि कर्पूरप्राप्तिर्भवति ततो विगलिते तदुष्णत्वे।
चूर्णीकृतमनुरूपं क्षिपेन्न वा न यदि तल्लाभः॥
पक्वं तदश्मसारं सुचिरघृतस्थित्यभाविरूक्षत्वे।
गोदोहनादिभाण्डे लौहभाण्डाभावे सति स्थाप्यम्।
यदि तु परिप्लुतिहेतोर्घृतमीक्षेताधिकं ततोऽप्य-
स्मिन् भाण्डे निधाय रक्षेज्ज्ञाव्युपयोगो ह्यनेन महान्॥
अयसि विरूक्षीभूते स्नेहस्त्रिफलाघृतेन सम्पाद्यः।
एतत्तती गुणोत्तरमित्यमुना स्नेहनीयं तत्॥
अत्यन्तकफप्रकृतेर्भक्षणमयसोऽमुनैव शंसन्ति।

केवलमपीदमसितं जनयत्ययसो गुणान् कियतः ॥

अमृतसारः ।

अथवावक्तव्यविधिसंस्कृतकृष्णाभ्रकचूर्णमादाय ।
सौहचतुर्थार्द्धसमद्वित्रिचतुःपञ्चगुणभागम् ॥
प्रक्षिप्यायःप्रावत्पचेदुभाभ्यां भवेदयो यावत् ।
तावन्मानानुस्मृतेः स्यात्त्रिफलादिद्रव्यपरिमाणम् ॥
इदमप्यायिकमिदमतिपित्तनुदिदमेव कान्तिबलजननम् ।
स्वभ्रातिव्हद्रुधौपरमधिकाधिकमात्रया युक्तम् ॥

इति पाकविधिः ।

कृष्णाभ्रकमभेकवपुर्वज्राख्यञ्चैकपत्रकं कृत्वा ।
काष्ठमयोदूखलके चूर्णं मुषलेन कुर्व्वीत ॥
भूयो दृषदि च पिष्टं वासः स्वच्छावकाशतलगलितम् ।
मण्डूकपर्णिकायाः प्रचुररसे स्थापयेत्त्रिदिनम् ॥
उद्धृत्य तद्रसादथ पिंष्यार्द्धमन्तिकधान्यभक्तस्य ।
अचोदात्यन्तास्वस्वच्छजलेन प्रयत्नेन ॥
मण्डूकपर्णिकायाः पूर्व्वं स्वरसेनालोडनं कुर्य्यात् ।
स्थालीपाकं पुटनं चाद्यैरपि भृङ्गराजाद्यैः ॥
ताडादिपत्रमध्ये कृत्वा पिण्डं निधाय भस्माग्नौ ।
तावद्दहेत्त्रयावत्लीनोऽग्निर्दृश्यते सुचिरम् ॥

निर्वापयेच्च दुग्धेन दुग्धं प्रक्षाल्य वारिणा तदनु।
पिष्ट्वा घृष्ट्वा वस्त्रे चूर्णं निश्चन्द्रिकं कुर्य्यात्॥

इत्यभ्रकविधिः।

नानाविधरुक्प्रशान्त्यै पुष्ट्यै कान्त्यै शिवं समभ्यर्च्य।
सुविशुद्धेऽहनि पुण्ये तदमृतमादाय लौहाख्यम्॥
दशकृष्णलापरिमाणं शक्तित्रयोर्भेदमाकलय्य पुनः।
इदमधिकं तदधिकतरमियदेव न च माष्टमोदकवत्॥
सममसृणामलपात्रे लौहे लौहेन मर्दयेद्गाढ़ं भूयो भूयः।
दत्त्वा मध्वनुरूपं तदनु घृतं योजयेदधिकम्॥
बन्धं गृह्णाति यथा मध्वपृथकृत्वेन पङ्कमविशिषत्।
इदमिह दुष्टोपकरणमेतद् दृष्टन्तु मन्त्रेण
स्वाहान्तेन विमर्द्दो भवति फडन्तेन लौहबलरक्षा।
सनमस्कारेण बलिर्वचनमयसो हुमन्तेन॥
ओं अमृतोद्भवाय स्वाहा। ओं अमृते ह्रीं फट् ओं नमश्चण्डवज्रपाणये। महायक्षसेनाधिपतये सुरगुरुविद्यामहाबलाय स्वाहा। ओं अमृते हूम्।
जग्ध्वा तदमृतसारं नीरं वा क्षीरमेवानु पिबेत्।
कान्तक्रामकममलं संचर्य्य रसं पिबेन्न तु तत्॥
आचम्य च ताम्बूलं लाभे घनसारसहितमुपयोज्यम्।
नात्युपविष्टो नाप्यतिभाषी नातिस्थितस्तिष्ठेत्॥
अत्यन्तवातशीतातपयानस्नानवेगरोधादीन्।

जह्याच्च दिवानिद्रासहितञ्चाकालभुक्तञ्च ॥
वातकृतः पित्तकृतः सर्व्वान् कट्वम्लतिक्तकषायान् ।
तत्‌क्षणविनाशहेतून् मैथुनकोपश्रमान् दूरे ॥
अशितं तदयः पश्चात् पततु न वा पाटवं कृश प्रथताम् ।
अर्त्तिर्भवति न वान्तं कुरुते भोक्त्र्यमव्याजकम् ॥
प्रथमं पीत्वा दुग्धं शाल्यन्नं विशदसिद्धमक्लिन्नम् ।
घृतसंप्लुतमश्नीयात् मांसैर्व्वैहङ्गमैः प्रायः ॥
उत्तमभूचरभूचरविष्किरमांसं तथाजमैणादिकम् ।
अन्यदपि जलचराणां पृथुरोमापिच्चयाज्यायः ॥
सांप्रालाभे मत्स्या अदोषलाः स्थूलसद्गुणा ग्राह्याः ।
मद्गुररोहितशकुलादग्धास्तु पललान्मनागूनाः ॥
शृङ्गाटकफलकशेरुकदलीफलतालनारिकेलादि ।
अन्यदपि यच्च वृष्यं मधुरं पनसादिकं ज्यायः ॥
केवुकताडककरीरानवार्त्ताकुपटोलफलदलसमठान् ।
मुद्गमसूरेक्षुरसान् शंसन्ति निरामिषेष्वेतान् ॥
शाकं प्रहेयमखिलं स्तोकं रुचये तु वास्तूकं दद्यात् ।
विहितनिषिद्धादन्यन्मध्यमकोटिस्थितं विद्यात् ॥
तप्तदुग्धानुपानं प्रायः सारयति बद्धकोष्ठस्य ।
अनुपीतमम्बु यद्वा कोमलफलनारिकेलस्य ॥
यस्य न तथा सरति स यवक्षारं जलं पिबेत् कोष्णम् ।
कोष्णं त्रिफलाक्काथसनाथं क्षारं ततोऽप्यधिकम् ॥
त्रीणि दिनानि समं स्यादह्नि चतुर्थे तु वर्द्धयेत् क्रमशः ।

यावच्चाष्टममाषं न वर्द्धयेत् पुनरितोऽप्यधिकम् ॥
आदौ रक्तिद्वितयं द्वितीयवृद्धौ तु रक्तिकात्रितयम्।
रक्तिपञ्चकपञ्चकमत ऊर्द्ध्वं वर्द्धयेन्नियतम् ॥
वात्सरिककल्पपक्षे दिनानि यावन्ति वर्द्धितं प्रथमम्।
तावन्ति वर्षशेषे प्रतिलोमं ह्रासयेत् तदयः ॥
तेष्वष्टमासकेषु प्रातर्माषकत्रयमश्नीयात्।
सायञ्च तावदह्नो मध्ये माषद्वयं शेषम् ॥
एवं तदन्नमश्नन् कान्तिं लभते चिरस्थिरं देहम्।
सप्ताहत्रयमात्रात्सर्व्वा रुजो निहन्ति किं बहुना ॥
आर्य्याभिरिह नवत्या सप्तविधीनां यथावदाख्यातम्।
अमतिविपर्य्ययसंशयशून्यमनुष्ठानं उपनीतम् ॥
मुनिरचितशास्त्रपारं गत्वा सारं ततः समुद्धृत्य।
निबबन्ध बान्धवानामुपकृतये कोऽपि षट्कर्म्मा ॥

इति भक्षणविधिः।

अमृतसारं लौहं समाप्तम्।

यत्र तत्रोद्भवं लौहं निःशेषं मारितं यदि।
त्रिफलात्र्योषसंयुक्तं भक्षयेद् बलिनाशनम् ॥
सामान्याद् द्विगुणश्चौड्रं कलिङ्गोऽष्टगुणस्ततः।
तस्माच्छतगुणं भद्रं भद्राद् वज्रं सहस्रधा ॥
वज्रात् षष्टिगुणः पाण्डिर्निरविंशभिर्गुणैः।

ततः कोटिसहस्रं वा अयस्कान्तं महागुणम् ॥
रसतस्ताम्रं द्विगुणं ताम्रात् कृष्णाभ्रकं द्विगुणम् ।
पृथगेवैषां शुद्धिस्ताम्रशुद्धिस्ततो द्विविधा ॥
पत्रीकृतस्य गन्धकयोगात् वा मारणं तथा लवणैः ।
आर्के भापिततान्म्रे निर्गुण्डीकल्ककाञ्जिकमग्ने ॥
यत्पतति गैरिकाभं तत्पिष्टमर्द्धगन्धकं तदनु ।
पुटपाकेन विशुद्धं शुद्धं स्यादभ्रकं तु पुनः ॥
हिलमोचिमूलपिण्डे चिप्तं तदनु मार्दसंपुटे लिप्ते ।
तीक्ष्णं दग्धं पिष्टमम्लाम्भसा साधुचन्द्रिकाविरहितम् ॥
रेचितताम्रेण रसः खल्पशिलायां घृष्टः पिण्डिका कार्य्या
उत्क्षेप्य गृहसलिलेन निर्गुण्डीकल्कोऽसकृच्छुद्धौ ॥
एतत्सिद्धं त्रितयं चूर्णिततामार्द्धिकैः पृथक् युक्तम् ।
पिप्पलीविड़ङ्गमरिचैः श्लक्ष्णं द्वित्रिमाषिकं भक्षम् ॥
शूलाम्लपित्तश्वयथुग्रहणीयक्ष्मादिकुक्षिरोगेषु ।
रसायनं सहदेतत्परिहारो नियमतो नात्र ॥

ताम्रयोगः ।

तनु पत्रीकृतं ताम्रं नैपालं गन्धकं समम् ।
दत्त्वा चोर्द्ध्वमधोमध्ये स्थालिकामध्यसंस्थितम् ॥
कृत्वा खल्पपिधानेन स्थालीमध्ये पिधाय च ।
शर्कराभक्तलेपेन लिप्त्वा सन्धिं तदूर्द्ध्वतः ॥
वालुकापूरितस्थाल्यां पिहितायां पुनस्तथा ।

सुखिन्नायाश्च याममेकमधोज्वालां प्रदापयेत् ॥
तत आकृष्टतामस्य मृतस्य त्विह योजना।
अथ कर्षं गन्धकस्य वह्निस्थलौहपात्रगम् ॥
शिलापुत्रेण संमर्द्य द्रुतं घृष्टं पुनः पुनः।
कृत्वा देयं मृतं ताम्रं कर्षमात्रं ततः पुनः ॥
रसोऽम्लमथितः शुद्धस्तावन्मात्रः प्रदीयते।
ततस्तथैवं संमर्द्य पुनराज्यं प्रदापयेत् ॥
अष्टविन्दुकमात्रञ्च मर्द्दयेन्मूर्च्छितं तथा।
सर्व्वं स्यात्तत आकृष्य शिलापुत्रादिकं दृढम् ॥
संहृत्यालम्बुषरसप्रस्थेन विलोडितम्।
पुनस्तथैव वह्निस्थलौहपात्रे विमर्द्दयेत् ॥
यावद्द्रवक्षयं पश्चादाकृष्य संप्रपेषितम्।
अलम्बुषरसेनैव गुड़कं संप्रकल्पयेत् ॥
तत्पिण्डं वस्त्रविस्तीर्णं पिण्डे त्रिकटुजे पुनः।
वसनान्तरिते दत्त्वा पोट्टलीं कारयेद् बुधः ॥
ततस्तां पोट्टलीमाज्यमग्नां कृत्वा विधारिताम्।
सूत्रेण दण्डसंलग्नां पाचयेत् कुशलो भिषक् ॥
यदा निष्फेनता चाज्ये पुटिता च दृढा भवेत्।
यदा पक्वं तमाकृष्य पञ्चगुञ्जातुलाघृतम् ॥
त्रिकटुत्रिफलाचूर्णं तुल्यं प्रातः प्रयोजयेत्।
तक्रं स्यादनुपानन्तु अम्लपित्तोच्छ्रये पुनः ॥
त्रिफलैव समादेया कोष्णं वारि पिबेदनु।

सप्तमे दिवसे रक्तिवृद्धिस्तामात्तु माषकम् ॥
यावत् प्रयोगस्य तथैवापकर्षः पुनर्भवेत् ।
योगोऽयं ग्रहणीयक्ष्मपित्तशूलाम्लपित्तहा ॥
रसायनञ्चैतदिष्टं गुदकीलादिनाशनम् ।
न चात्र परिहारोऽस्ति विहाराहारकर्म्मणि ॥
ताम्रयोगः ।

हेमाद्याः सूर्य्यसन्तप्ताः स्रवन्ति गिरिधातवः ।
जत्वाभं मृदुमृत्स्नाच्छं यन्मलन्तच्छिलाजतु ॥
अनम्लञ्चाकषायञ्च कटुपाकि शिलाजतु ।
नात्युष्णशीतं धातुभ्यश्चतुर्भ्यस्तस्य सम्भवः ॥
हेम्नोऽथ रजतात्ताम्रात् वरं कृष्णायसादपि ।
मधुरञ्च सतिक्तञ्च जवापुष्पनिभञ्च यत् ॥
विपाके कटुतिक्तञ्च तत् सुवर्णस्य निस्रवम् ।
राजतं कटुकं श्वेतं स्वादुशीतं विपच्यते ॥
ताम्राद्बर्हिणकण्ठाभं तीक्ष्णोष्णं पच्यते कटु ।
यत् तु गुग्गुलुसङ्काशं तिक्तकं लवणान्वितम् ॥
विपाके कटुशीतञ्च सर्व्वश्रेष्ठं तदायसम् ।
गोमूत्रगन्धः सर्व्वेषां सर्व्वकर्म्मसु यौगिकः ॥
रसायनप्रयोगेषु पश्चिमन्तु विशिष्यते ।
यथाक्रमं वातपित्ते श्लेष्मपित्ते कफे त्रिषु ॥
विशेषेण प्रशस्यन्ते मला हेमादिधातुजाः ।

लौहकिट्टायते वह्नौ विधूमं दह्यतेऽम्भसि ॥
तृणाद्यग्रे कृतं सर्व्वमधोगलति तन्तुवत्।
मलिनं यद्भवेत् तच्च चालयेत् केवलाम्भसा ॥
लौहपात्रेषु विधिना ऊर्द्ध्वभूतञ्च संहरेत्।
वातपित्तकफघ्नैस्तु निर्य्यूहैस्तत् सुभावितम् ॥
वीर्य्योत्कर्षं परं याति सर्व्वैरेकैकशोऽपि वा।
प्रक्षिप्योद्धृतमावानं पुनस्तत् प्रक्षिपेद्रसे ॥
कोष्णे सप्ताहमेतेन विधिना तस्य भावना।
तुल्यं गिरिजेन जले चतुर्गुणे भावनौषधं क्वाथ्यम् ॥
ततः क्वाथे पादांशे पूतोष्णे प्रक्षिपेद्गिरिजम्।
तत्समरसतां यातं संशुष्कं प्रक्षिपेद्रसे भूयः ॥
पूर्व्वोक्तेन विधानेन लौहैश्चूर्णीकृतैः सह।
तत्पीतं पयसा दद्यात् दीर्घमायुः सुखान्वितम् ॥
जराव्याधिप्रशमनं देहदार्ढ्यकरं परम्।
मेधास्मृतिकरं धन्यं क्षीराशी तत् प्रयोजयेत् ॥
प्रयोगः सप्त सप्ताहास्त्रयश्चैकश्च सप्तकः।
निर्द्दिष्टस्त्रिविधस्तस्य परो मध्यो वरस्तथा ॥
मात्रापलं त्वर्द्धपलं स्यात्कर्षन्तु कनीयसी।
शिलाजतुप्रयोगेषु विदाहीनि गुरूनि च ॥
वर्जयेत् सर्व्वकालञ्च कुलत्थान् परिवर्जयेत् ॥
पयांसि शुक्तानि रसाः सयूषास्तोयं समूत्रं विविधा कषायाः।
आलोड़नार्थं गिरिजस्य शस्तास्तेते प्रयोज्याः प्रसमीक्ष्य कार्य्यम्

चरकोक्तशिलाजतुविधानं सोपस्कारमेतत्।
काले तु रवितापाढ्ये कृष्णायसजं शिलाजतुप्रवरम्॥
त्रिफलारससंयुक्तं त्र्यहःशुष्कं पुनः शुष्कम्।
दशमूलस्य गुडूच्या रसे बलायास्तथा पटोलस्य॥
मधुकरसैर्गोमूत्रे त्र्यहं त्र्यहं भावयेत् क्रमशः।
एकाहं क्षीरेण तु तत् पुनर्भावयेत् शुष्कम्।
सप्ताहं भाव्यं स्यात् क्वाथेनैषां यथालाभम्॥
काकोल्यौ द्वे मेदे विदारीयुग्मं शतावरीद्राक्षा।
ऋद्धियुगर्षभवीरा मुण्डितिकाजीरकेऽंशुमत्यौ च॥
रास्नापुष्करचित्रकदन्तीभकणाकलिङ्गवच्याब्दाः।
कटुकाशृङ्गीपाठा एतानि पलांशिकानि कार्य्याणि॥
अबद्रोणे साधितानां रसेन पादांशिकेन भाव्यानि।
गिरिजस्यैवं भावितशुद्धस्य पलानि दश षट् च॥
द्विपलञ्च विश्वधात्रीमागधिकाख्यमरिचानाम्।
चूर्णं पलञ्च विदार्य्यास्तालीशपलानि चत्वारि॥
षोड़श सिता पलानि चत्वारि घृतस्य माक्षिकस्याष्टौ।
तिलतैलस्य द्विपलं चूर्णार्द्धपलानि पञ्चानाम्॥
त्वक्क्षीरिपत्रत्वक्नागैलानां मिश्रयित्वा तु।
गिरिजस्य षोड़शपलैर्गुड़िकाः कार्य्यास्ततोऽक्षसमाः॥
ताः शुष्का नवकुम्भे जातीपुष्पाधिवासिते स्थाप्याः।
तासामेकाकाले भक्ष्या पेयापि वा सततम्॥
क्षीररसदाड़िमरसाः सुरासवं मधु च शिशिरतोयानि।

आलोडनानि तासामनुपाने वा प्रशस्यते ॥
जीर्णे लघ्वन्नपयोजाङ्गलोनिर्यूहयूषभोजी स्यात्।
सप्ताहं यावदतः परं भवेत् सामान्यः ॥
भुक्तापि भक्षितेयं यदृच्छया नावहेन्नयं किञ्चित्।
निरुपद्रवा प्रयुक्ता सुकुमारकैः कामिभिश्चैव ॥
संवत्सरप्रयुक्ता हन्त्येषा वातशोणितं प्रबलम्।
बहुवार्षिकमपि गाढं यक्ष्माणं चाढ्यवातञ्च ॥
ज्वरयोनिशुक्रदोषप्लीहार्शःपाण्डुग्रहणीरोगान्।
ब्रध्नवमिगुल्मपीनसहिक्काकासारुचिश्वासान् ॥
जठरं श्वित्रं कुष्ठं षाण्ड्यं क्लैव्यं मदं क्षयशोषम्।
उन्मादापस्मारौ वदनाक्षिशिरोगदान् सर्व्वान् ॥
आनाहमतीसारं सासृग्दरं कामलाप्रमेहांश्च।
यकृदर्व्वुदानि विद्रधिं भगन्दरं रक्तपित्तञ्च ॥
अतिकार्श्यमतिस्थौल्यं स्वेदमथ श्लीपदञ्च विनिहन्ति।
दंष्ट्राविषं समौलं गराणि बहुप्रकाराणि ॥
मन्त्रौषधियोगान् विप्रयुक्तान् भौतिकान् भावान्।
पापालक्ष्मी चेयं शमयेद् गुडिका शिवा नाम्ना ॥
बल्या वृष्या धन्या कान्तियशःप्रज्ञाकरी चेयम्।
दद्यान्नृपवल्लभतां जयं विवादे सुखस्था च ॥
श्रीमान् प्रकृष्टमेधःस्मृतिबुद्धिबलान्वितोऽतुलशरीरः।
पुष्टो जीवर्णेन्द्रियतेजोबलसम्पदुपेतः ॥
वलीपलितरोगरहितो जीवेच्छरदां शतद्वयं पुरुषः।

संवत्सरप्रयोगात् द्वाभ्यां शतानि चत्वारि ॥
सर्व्वामयजित् कथितं मुनिगणभक्ष्यं रसायनरहस्यम् ।
समुद्भवामृतमन्थनोत्थः खेदः शिलाभ्योमृतवद्गिरे प्राक् ॥
यो मन्दरस्यात्मभुवा हिताय न्यस्तः शैलेषु शिलाजरूपी ।
शिवागुड़िकेति रसायनमुक्तं गिरीशेन गणपतये ॥
शिववदनविनिर्गता यस्मान्नाम्ना तस्माच्छिवागुड़िकेति ।
शैवसिद्धान्तोक्ता शिवागुड़िकेयम् ॥

शिवागुड़िका ।

सुपक्वभल्लातफलानि सम्यक् द्विधा विदार्य्याढकसम्मितानि ।
विपाच्य तोयेन चतुर्गुणेन चतुर्थशेषे व्यपनीयतानि ॥
पुनः पचेत् चीरचतुर्गुणेन घृतांशयुक्तेन घनं यथा स्यात् ।
सितोपलाषोड़शभिः पलैस्तु विमिश्र्य संस्थाप्य दिनानि सप्त ॥
ततः प्रयोज्याग्निबलेन मात्रां जयेद् गुदोत्थानखिलान् विकारान्
कचान् सुनीलान् घनकुञ्चिताग्रान् सुपर्णदृष्टिं सुकुमारताञ्च ॥
जवं हयानाञ्च मातङ्गजं बलं स्वरं मयूरस्य हुताशदीप्तिम् ।
स्त्रीवल्लभत्वं लभते प्रजाञ्च नीरोगमब्दद्विशतानि चायुः ॥
न चान्नपाने परिहार्य्यमस्ति न चातपे चाध्वनि मैथुने च ।
प्रयोगकाले सकलामयानां राजा ह्ययं सर्व्वरसायनानाम् ॥
भल्लातकशुद्धिरिह प्रागिष्टचूर्णगुण्डनात् ।

घृताच्चतुर्गुणं क्षीरं घृतस्य प्रस्थ इष्यते ॥

अमृतभल्लातकी ।

इति रसायनाधिकारः ।

अथ वृष्याधिकारः ।

पिप्पलीलवणोपेतौ वस्ताण्डौ क्षीरसर्पिषा ।
साधितौ भक्षयेद्यस्तु स गच्छेत् प्रमदाशतम् ॥
वस्ताण्डसिद्धे पयसि साधितानसकृत् तिलान् ।
यः खादेत् स नरो गच्छेत् स्त्रीणां शतमपूर्ब्बवत् ॥
चूर्णं विदार्य्याः सुकृतं स्वरसे नैव भावितम् ।
सर्पिः क्षीरयुतं लीढ्वा शतं गच्छेद् वराङ्गनाः ॥
एवमामलकं चूर्णं स्वरसे नैव भावितम् ।
शर्करामधुसर्पिर्भिर्युक्तं लीढ्वा पयः पिबेत् ॥
एतेनाशीतिवर्षोऽपि युवेव परिहृष्यते ।
विदारीकन्दकल्कन्तु घृतेन पयसा नरः ॥
उडुम्बरसमं खादन् वृद्धोऽपि तरुणायते ।
स्वयं गुप्तेक्षुरकयोर्वीजचूर्णं सशर्करम् ॥
धारोष्णेन नरः पीत्वा पयसा न क्षयं व्रजेत् ।
उच्चटाचूर्णमप्येवं क्षीरेणोत्तमसुच्यते ॥

शतावर्य्युच्चटाचूर्णं पेयमेवं सुखार्थिना।
कर्षं मधुकचूर्णस्य घृतक्षौद्रसमन्वितम्॥
पयोऽनुपानं यो लिह्यान्नित्यवेगः स ना भवेत्॥
गोक्षुरकः क्षुरकः शतमूलीवानरीनागबलातिबला च।
चूर्णमिदं पयसा निशि पेयं यस्य गृहे प्रमदाशतमस्ति॥
घृतभृष्टो दुग्धमाषपायसो वृष्य उत्तमः।
दध्नः सरं शरच्चन्द्रसन्निभं दोषवर्जितम्॥
शर्कराक्षौद्रमरिचैस्तुगाक्षीर्य्या च बुद्धिमान्।
युक्त्या युक्तं ससूक्ष्मैलं नवे कुम्भे शुचौ पटे॥
मार्जिते प्रक्षिपेच्छीते घृताढ्यं षष्टिकौदनम्।
तदद्यादुपरिष्टाच्च रसानं मात्रया पिबेत्।
वर्णस्वरबलोपेतः पुमांस्तेन वृषायते॥
आर्द्राणि मत्स्यमांसानि सफरीर्वा सुभर्जिताः।
तप्ते सर्पिषि यः खादेत् स गच्छेत् स्त्रीषु न क्षयम्॥
शतावरीरजःप्रस्थं प्रस्थं गोक्षुरकस्य च॥
वाराह्या विंशतिपलं गुडूच्याः पञ्चविंशतिः।
भल्लातकानां द्वात्रिंशच्चित्रकस्य दशैव तु॥
तिलानाशोधितानाञ्च प्रस्थं दद्यात् सुचूर्णितम्।
त्र्यूषणस्य पलान्यष्टौ शर्करायाश्च सप्ततिः॥
माक्षिकं शर्करार्द्धेन माक्षिकार्द्धेन वै घृतम्।
शतावरीसमं देयं विदारीकन्दजं रजः॥
एतदेकीकृतं चूर्णं स्निग्धे भाण्डे निधापयेत्।

पलार्द्धमुपयुञ्जीत यथेष्टञ्चापि भोजनम्॥
मासैकमुपयोगेन जरां हन्ति रुजामपि।
वलीपलितखालित्यमेहपाण्ड्वाद्यपीनसान्॥
हन्त्यष्टादश कुष्ठानि तथाष्टावुदराणि च।
भगन्दरं मूत्रकृच्छ्रं गृध्रसीं सहलीमकम्॥
क्षयञ्चैव महाश्वासान् पञ्चकासान् सुदारुणान्।
अशीतिं वातजान् रोगान् चत्वारिंशच्च पैत्तिकान्॥
विंशतिं श्लैष्मिकांश्चैव संसृष्टान् सान्निपातिकान्।
सर्व्वानर्शोगदान् हन्ति वृक्षमिन्द्राशनिर्यथा॥
स काञ्चनाभो मृगराजविक्रमस्तुरङ्गमञ्चाप्यनुयाति वेगतः।
स्त्रीणां शतं गच्छति सोऽतिरेकं प्रकृष्टदृष्टिश्च यथा विहङ्गः॥
पुत्रान् संजनयेद्वीरान् नरसिंहनिभांस्तथा।
नारसिंहमिदं चूर्णं सर्व्वरोगहरं नृणाम्॥
वाराहीकन्दसञ्ज्ञस्तु चर्म्मकारालुको मतः।
पश्चिमे घृष्टिशब्दाख्यो वराहलोमवानिव॥

नारसिंहचूर्णम्।

गोधूमाच्च पलशतं निःक्वाथ्य सलिलाढके।
पादावशेषे पूते च द्रव्याणीमानि दापयेत्॥
गोधूमं युञ्जातफलं माषद्राक्षापरूषकम्।
काकोली क्षीरकाकोली जीवन्ती सशतावरी॥
अश्वगन्धा सखर्जूरा मधुकं त्र्यूषणं सिता।

भल्लातकमात्मगुप्ता समभागानि कारयेत् ॥
घृतप्रस्थं पचेदेकं क्षीरं दत्त्वा चतुर्गुणम् ।
मृद्वग्निना च सिद्धे च द्रव्याण्येतानि निःक्षिपेत् ॥
त्वगेलापिप्पलीधान्यकर्पूरं नागकेशरम् ।
यथालाभं विनिक्षिप्य सिताक्षौद्रपलाष्टकम् ॥
दत्त्वेक्षुदण्डेनालोड्य विधिवद्विनियोजयेत् ।
शाल्योदनेन भुञ्जीत पिबेन्मांसरसेन वा ॥
केवलस्य पिबेदस्य पलमात्रां प्रमाणतः ।
न तस्य लिङ्गशैथिल्यं न च शुक्रक्षयो भवेत् ॥
बल्यं परं वातहरं शुक्रसंजननं परम् ।
मूत्रकृच्छ्रप्रशमनं वृद्धानाञ्चापि शस्यते ॥
पलद्वयं तदश्नीयाद् दशारात्रमतन्द्रितः ।
स्त्रीणां शतञ्च भजते पीत्वा चानुपिबेत् पयः ॥
अश्विभ्यां निर्मितञ्चैतत् गोधूमाद्यं रसायनम् ।
जलद्रोणे तु गोधूमक्वाथे तच्छेषमाढकम् ॥
भल्लातकस्य स्थाने तु तद्गुणं तालमस्तकम् ।
कल्कद्रव्यसमं मानं त्वगादेः सहचर्य्यतः ॥

गोधूमाद्यं घृतम् ।

घृतं शतावरीगर्भं क्षीरे दशगुणे पचेत् ।
शर्करापिप्पलीक्षौद्रयुक्तं तद् वृष्यमुच्यते ।

शतावरीघृतम् ।

कुष्माण्डकात् पलशतं सुखिन्नं निष्कुलीकृतम् ।
प्रस्थं घृतस्य तैलस्य तस्मिंस्तप्ते प्रदापयेत् ॥
त्वक्पत्रधन्याकव्योषजीरकैलाद्वयानलम् ।
ग्रन्थिकं चव्यमानङ्गपिप्पलीविश्वभेषजम् ॥
शृङ्गाटकं कशेरुञ्च प्रलम्बं तालमस्तकम् ।
चूर्णीकृतं पलांशञ्च गुडस्य च तुलां पचेत् ॥
शीतीभूते पलान्यष्टौ मधुनः संप्रदापयेत् ।
कफपित्तानिलहरं मन्दाग्नीनाञ्च शस्यते ॥
कृशानां वृंहणं श्रेष्ठं वाजीकरणमुत्तमम् ।
प्रमदासुप्रसक्तानां ये च स्युः चीररेतसः ॥
चये न च गृहीतानां परमेतद् भिषग्जितम् ।
कासं श्वासं ज्वरं हिक्कां हन्ति छर्दिमरोचकम् ॥
गुड़कुष्माण्डकं ख्यातं अश्विभ्यां समुदाहृतम् ।
खण्डकुष्माण्डवत् पाचं खिन्नकुष्माण्डकद्रवः ॥

गुड़कुष्माण्डकः ।

यत् किञ्चिन्मधुरं स्निग्धं जीवनं वृंहणं गुरु ।
हर्षणं मनसश्चैव सर्व्वं तद्वृष्यमुच्यते ॥
भल्लातकवृहतीफलदाड़िमफलकल्कसाधितं कुरुते ।
लिङ्गं मर्द्दनविधिना कटुतैलं वाजिलिङ्गाभम् ॥
कनकरसमसृणवर्त्तितहयगन्धामूलविश्वपर्य्युषितम् ।
माहिषमिह नवनीतं गतवीजे कनकफलमध्ये ॥

गोमयगाढोद्वर्त्तितं पूर्व्वं पश्चादनेन संलिप्तम्।
भवति हयलिङ्गसदृशं लिङ्गं कठिनाङ्गनादयितम् ॥
अश्वगन्धावरीकुष्ठमांसीसिंही फलान्वितम्।
चतुर्गुणेन दुग्धेन तिलतैलं विपाचयेत्।
स्तनलिङ्गकर्णपालिवर्द्धनंम्रचणादिदम् ॥

अश्वगन्धातैलम्।

भल्लातकबृहतीफलनलिनीदलसिन्धुजन्मजलशूकैः।
माहिषनवनीतेन करम्बितैः सप्तदिनमुषितैः ॥
मूलेन हयगन्धाया माहिषीसलमर्दितपूर्व्वमथ लिप्तम्।
भवति लघुक्रतरासभलिङ्गं ध्रुवं पुंसाम् ॥
नीलोत्पलसितपङ्कजकेशरमधुकशर्करावलिप्तेन।
सुरते सुचिरं रमते दृढ़लिङ्गी भवति नाभिविवरेण॥
सिद्धं कुसुम्भतैलं भूमिलताचूर्णमिश्रितं कुरुते।
चरणाभ्यङ्गेन रतेर्वीजस्तम्भाद् दृढं लिङ्गम् ॥
सप्ताहं छागभवसलिलसंस्थं करभवारुणीमूलम्।
गाढोद्वर्त्तनविधिना लिङ्गस्तम्भं कुरुते ॥
गोरेकोन्नतश्रृङ्गत्वगभवचूर्णेन धूपितं वस्त्रम्।
परिधाय भजलललनां नैकाण्डे भवति हर्षार्त्तः ॥
समतिलगोक्षुरचूर्णं छागीक्षीरेण साधितं समधु।
भुक्तं चपयति षाण्ढ्यं यज्जनितं कुप्रयोगेण॥
योगजवराङ्गबद्धं मथितेन खालित्यं हरति।

उन्मुखगोशृङ्गोद्भवमललेपोखयोगजध्वजभङ्गहरः ॥
कुष्ठैलवालुकैलामुस्तकधन्याकमधुककृतः कवलः ।
अपहरति पूतिगन्धं रसोनमदिरादिजं गन्धम् ॥
चौद्रेण वीजपूरत्वक्लीढ़ाधोवातगन्धनुत् ।

इति तृष्णाधिकारः ।

अथ स्नेहाधिकारः ।

सर्पिस्तैलं वसामज्जास्नेहेषु प्रवरं मतम् ।
तत्रापि चोत्तमं सर्पिः संस्कारस्यानुवर्त्तनात् ॥
केवलं पैत्तिके सर्पिर्वातिके लवणान्वितम् ।
देयं बहुकफे चापि व्योषचारसमायुतम् ॥
तथा धीस्मृतिमेधाग्निकाङ्क्षिणां शस्यते घृतम् ।
ग्रन्थिनाडीक्रिमिश्लेष्ममेदोमारुतरोगिषु ॥
तैलं लाघवदार्ढ्यार्थं क्रूरकोष्ठेषु देहिषु ।
वातातपाध्वभारस्त्रीव्यायामचीणधातुषु ॥
रुचक्लेशचयात्यग्निवाताव्रतपथेषु च ।
शेषौ वसन्ते सन्ध्यस्थिमर्मकोष्ठरुजासु च ।
तथा दग्धाहतभ्रष्टयोनिकर्णशिरोरुजि ॥
तैलं प्रावृषि वर्षान्ते सर्पिरन्यौ तु माधवे ।
साधारणे ऋतौ स्नेहं पिबेत् कार्य्यवशादिह ॥

वातपित्ताधिको रात्रावुष्णे चापि पिबेन्नरः ।
श्लेष्माधिको दिवाशीते पिबेच्चामलभास्करे ॥
स्वेद्यसंशोध्यमद्यस्त्रीव्यायामासक्तचिन्तकाः ।
वृद्धा बाला बलकृशा रूक्षाः क्षीणास्ररेतसः ॥
वातार्त्तस्यन्दतिमिरदारुणप्रतिरोधिनः ।
स्नेह्या न त्वतिमन्दाग्नितीक्ष्णाग्निस्थूलदुर्बलाः ॥
ऊरुस्तम्भातीसारामगलरोगगरोदरैः ।
मूर्च्छाच्छर्द्यरुचिश्लेष्मतृष्णामद्यैश्च पीडिताः ॥
आमप्रसूता युक्ते च नस्ये वस्तौ विरेचने ।
स्नेहसात्म्यः क्लेशसहो दृढः काले च शीतले ॥
अच्छमेव पिबेत् स्नेहमच्छपानं हि शोभनम् ।
पिबेत् संशमनं स्नेहमन्नकाले प्रकाङ्क्षितः ॥
शुद्ध्यर्थं पुनराहारे नैशे जीर्णे पिबेन्नरः ।
अहोरात्रमहःकृत्स्नं दिनार्द्धञ्च प्रतीक्षते ॥
उत्तमामध्यमाह्रस्वास्नेहमात्राजरां प्रति ।
उत्तमस्य पलं मात्रा त्रिभिश्चाक्षैश्च मध्यमे ॥
जघन्यस्य पलार्द्धेन स्नेहक्वाथ्यौषधेषु च ।
जलमुष्णं घृते पेयं यूषस्तैलेऽनुशस्यते ॥
वसामज्ज्ञोऽस्तु मण्डः स्यात् सर्व्वेषूष्णमथाम्बु वा ।
भल्लाततौरवे स्नेहे शीतमेव जलं पिबेत् ॥
स्नेहपीतस्तु तृष्णायां पिबेदुष्णोदकन्नरः ।
एवं चानुपशाम्यन्त्यां स्नेहमुष्णाम्बुनोद्धरेत् ॥

मिथ्याचाराद्बहुलाद्वा यस्य स्नेहो न जीर्य्यति।
विष्टभ्य वापि जीर्य्येत्तं वारिणोष्णेन वामयेत्॥
ततः स्नेहं पुनर्दद्याल्लघुकोष्ठाय देहिने।
जीर्णाजीर्णविशङ्कायां पिबेदुष्णोदकं नरः॥
तेनोद्गारी भवेच्छुद्धो रुचिश्चान्नं भवेत् प्रति।
भोज्यान्नं मात्रया पास्यन् श्वः पिबन् पीतवानपि॥
द्रवोष्णमनभिष्यन्दिनातिस्निग्धमशङ्करम्।
त्र्यहावरं सप्तदिनं परन्तु स्निग्धो नरः स्वेदयितव्य इष्टः।
नातः परं स्नेहनमादिशन्ति सात्म्यी भवेत् सप्तदिनात् परन्तु॥
मृदुकोष्ठस्त्रिरात्रेण स्निह्यत्यच्छोपसेवया।
स्निह्यति क्रूरकोष्ठस्तु सप्तरात्रेण मानवः॥
स्निग्धद्रवोष्णधन्वोत्थरसभुक् स्वेदमाचरत्।
स्निग्धस्त्र्यहं स्थितः कुर्य्याद्विरेकं वमनं पुनः॥
एकाहं दिनमन्यच्च कफमुत्क्लेश्य तत्करैः।
वातानुलोम्यं दीप्ताग्निर्वर्च्चः स्निग्धमसंहतम्॥
स्नेहोद्वेगः क्लमः सम्यक् स्निग्धे रूक्षे विपर्य्ययः।
अतिस्निग्धे तु पाण्डुत्वं घ्राणवक्त्रगुदस्रवाः॥
रूक्षस्य स्नेहनं कार्य्यमतिस्निग्धस्य रूक्षणम्।
श्यामाककोरदूषान्नतक्रपिण्याकशक्तुभिः॥
बालवृद्धादिषु स्नेहपरिहारासहिष्णुषु।
योगानिमाननुद्वेगान् सद्यः स्नेहान् प्रयोजयेत्॥
मृगे मांसरसे स्निग्धा यवागूः स्वल्पतण्डुला।

सक्षौद्रा सेव्यमाना तु सद्यः स्नेहनमुच्यते ॥
सर्पिस्तैलरसामज्जातण्डुलप्रसृतैः शृता ।
पाञ्चप्रसृतिकी पेया पेया स्नेहनमिच्छता ॥
सर्पिष्मती बहुतिला तथैव स्वल्पतण्डुला ।
सुखोष्णा सेव्यमाना तु सद्यः स्नेहनमुच्यते ॥
शर्करायूतसंसृष्टे दुह्याद् गां कलसेऽथवा ॥
पाययेदुच्चमेतद्धि सद्यः स्नेहन मुच्यते ।
ग्राम्यानूपौदकं मांसं गुडं दधिपयस्तिलान् ॥
कुष्ठी शोथी प्रमेही च स्नेहनेन प्रयोजयेत् ।
स्नेहैर्यथास्वं तान् सिद्धैः स्नेहयेदविकारिभिः ॥
पिप्पलीभिर्हरीतक्या सिद्धैस्त्रिफलया सह ।
स्नेहमग्रे प्रयुञ्जीत ततः स्वेदनमन्तरम् ॥
स्नेहस्वेदोपपन्नस्य संशोधनमथान्तरम् ॥

इति स्नेहाधिकारः ।

अथ स्वेदाधिकारः ।

वातश्लेष्मणि वाते वा कफे वा स्वेद इष्यते ।
स्निग्धरूक्षस्तथा स्निग्धो रूक्षश्चाप्युपकल्पितः ॥
व्याधौ शीते शरीरे च महान् स्वेदो महाबले ।
दुर्बले दुर्बलः स्वेदो मध्यमे मध्यमो मतः ॥
आमाशयगते वाते कफे पक्वाशयाश्रये ।

रुक्षपूर्व्वो हितः स्वेदः स्नेहपूर्व्वस्तथैव च ॥
वृषणौ हृदयं दृष्टी स्वेदयेन्मृदुवानवा ।
मध्यमं वङ्क्षणौ शेषमङ्गावयवमिष्टतः ॥
न स्वेदयेदतिस्थूलरुक्षदुर्ब्बलमूर्च्छितान् ।
स्तम्भनीयक्षतक्षीणविषमद्यविकारिणः ।
तिमिरोदरवीसर्पकुष्ठशोषाढ्यरोगिणः ॥
पीतदुग्धदधिस्नेहमधून् कृतविरेचनान् ।
भ्रष्टदग्धगुदग्लानिक्रोधशोकभयार्द्दितान् ॥
क्षुत्तृष्णाकामलापाण्डुमेहिनः पित्तपीडितान् ।
गर्भिणीं पुष्पितां सूतां मृदुवात्ययिके गदे ॥
स्वेदो हितस्त्वनाग्नेयो वाते मेदः कफावृते ।
निवातगृहमायासो गुरुप्रावरणं भयम् ॥
उपनाहाहवक्रोधभूरिपानक्षुधातपाः ।
स्वेदयन्ति दशैतानि नरमग्निगुणादृते ॥
शीतशूलव्युपरमे स्तम्भगौरवनिग्रहे ।
संजाते मार्दवे स्वेदे स्वेदनाद्विरतिर्मता ॥

स्फोटोत्पत्तिः पित्तरक्तप्रकोपो
मदो मूर्च्छाभ्रमदाहौ क्लमश्च ।
अतिस्वेदे सन्धिपीडा तृषा च
क्रियाः शीतास्तत्र कुर्य्याद्विधिज्ञः ॥

सर्व्वान् स्वेदान् निवाते तु जीर्णान्ने चावचारयेत् ।
येषां नस्यं विधातव्यं वस्तिश्चापि हि देहिनाम् ॥

शोधनीयास्तु ये केचित् पूर्व्वं स्वेद्यास्तु ते मताः ।
पश्चात् स्वेद्याहृते शल्ये मूढगर्भानुपद्रवाः ॥
सम्यक् प्रजाता काले च पश्चात् स्वेद्या विजानता ।
स्वेदः पश्चाच पूर्व्वञ्च भगन्दर्य्यर्शसस्तथा ।
तप्तैः सैकतपांशुकांस्यवसनैः स्वेदोऽथवाङ्गारकै-
र्लेपादातहरैः सहाम्ललवणस्नेहैः सुखोष्णैर्भवेत् ।
एवं तप्तपयोऽम्बुवातशमनक्काथादिसेकादिभिः
तप्तैस्तोयनिसेचनोद्भवदृढद्राष्पैः शिलाद्यैः क्रमात् ॥
तापोपनाहद्रववाष्पपूर्व्वाः स्वेदास्ततोऽन्त्यप्रथमौ कफे स्तः ।
वायौ द्वितीयः पवने कफे च पित्तोपसृष्टे विहितस्तृतीयः ॥
इति स्वेदाधिकारः ।

अथ वमनाधिकारः ।

स्निग्धस्विन्नं कफे सम्यक् संयोगे वा कफोल्वने ।
श्वोवम्यसुतक्लिष्टकफं मत्स्यमांसतिलादिभिः ॥
यथा विकारं विहितां मधुसैन्धवसंयुताम् ।
कोष्टं विभज्य भैषज्यामात्रां मन्त्राभिमन्त्रिताम् ॥
ब्रह्मदक्षाश्विरुद्रेन्द्रभूचन्द्रार्कानिलानलाः ।
ऋषयः सौषधिग्रामा भूतसङ्घास्तु पान्तु ते ॥
रसायनमिवर्षीणां देवानाममृतं यथा ।
सुधेवोत्तमनागानां भैषज्यमिदमस्तु ते ॥

एर्व्वाह्णि पाययेत्पीतो जानुतुल्यासने स्थितः।
तन्मना जातहृल्लासप्रसेकश्छर्दयेत्ततः॥
अङ्गुलीभ्यामनायस्तनालेन मृदुनाथवा।
कृष्णेन्द्रयवसिन्धूत्थवचाकल्कयुतं पिबेत्॥
यष्टीकषायं सचौद्रं तेन साधुवमत्यलम्॥
तण्डुलसलिलनिष्पिष्टं यः पीत्वा वमति पूर्व्वाह्णे।
फलिनीवल्कलमुष्णं हरति गरं स कफपित्तरुजम्॥
चौद्रलीढं ताम्ररजोवमनं गरदोषनुत्।
आटरूषं वचानिम्बं पटोलं फलिनीत्वचम्।
क्वाथयित्वा पिबेत्तोयं वान्तिकृन्मदनान्वितम्॥
क्वाथ्यद्रव्यस्य कुडवं श्रपयित्वा जलाढके।
चतुर्भागावशिष्टन्तु वमनेष्ववचारयेत्॥

पञ्चकषायः।

——

निम्बकषायोपेतं फलिनीगदमदनमधुकसिन्धूत्थम्।
मधुयुतमेतद्वमनं कफपूर्णाशये शस्तम्॥
फलजीमूतकेच्वाकुकुटजाः कृतवेधनः।
धामार्गवश्च संयोज्याः सर्व्वथा वमनेष्वमी॥
क्रमात् कफः पित्तमथानिलश्च यस्येति सम्यग्वमितः स इष्टः।
हृत्पार्श्वमूर्द्धेन्द्रियमार्गशुद्धौ तनोर्लघुत्वेऽपि च लक्ष्यमाणे॥
दुश्छर्द्दिते स्फोटककोठकण्डू-
कृत् खाविशुद्धिर्गुरुगात्रता च।

हृन्मोहमूर्च्छानिलकोपनिद्रा-
बलातिहानिर्वमितेऽतिविद्यात् ॥
ततः सायं प्रभाते वा चुद्दान् पेयादिकं भजेत् ।
पेयां विलेपीमकृतं कृतञ्च यूषं रसं द्विस्त्रिरथैकशश्च ॥
क्रमेण सेवेत विशुद्धकायः प्रधानमध्यावरशुद्धिशुद्धः ।
जघन्यमध्यप्रवरे तु वेगाश्चत्वार इष्टा वमने षडष्टौ ॥
दशैव ते द्वित्रिगुणा विरेके प्रस्थस्तथा द्वित्रिचतुर्गुणश्च ।
पित्तान्तमिष्टं वमनं विरेकादर्द्धं कफान्तञ्च विरेकमाहुः ।
द्वित्रान् सविट्कानपनीयवेगान् मेयं विरेके वमनेतु पीतम् ॥
वमने च विरेके च तथा शोणितमोक्षणे ।
सार्द्धत्रयोदशपलं प्रस्थमाहुर्मनीषिणः ॥
अयोगे लङ्घनं कार्य्यं पुनर्वापि विशोधनम् ।
अतिवान्तं घृताभ्यक्तमवगाह्य हिमे जले ॥
उपाचरेत्सिताक्षौद्रमिश्रैर्लेहैश्चिकित्सकः ।
वमनेति प्रवृत्ते तु हृद्यं कार्य्यं विरेचनम् ॥
न वामयेत्तैमिरिकं न गुल्मिनं न चापि पाण्डूदररोगपीडितम् ।
स्थूलक्षतक्षीणकृशातिवृद्धानर्शो ऽर्दिताक्षेपकपीडितांश्च ॥
रूक्षे प्रमेहे तरुणे च गर्भे गच्छत्यथोर्द्ध्वं रुधिरे च तीव्रे ।
दुष्टे च कोष्ठे क्रिमिभिर्मनुष्यं न वामयेदर्च्चसि चातिबद्धे ॥
एतेऽप्यजीर्णव्यथिता वाम्या ये च विषातुराः ।
अत्युल्वनकफा ये च ते च स्युर्मधुकाम्बुना ॥
इति वमनाधिकारः ।

अथ विरेचनाधिकारः।

स्निग्धस्विन्नाय वान्ताय दातव्यन्तु विरेचनम्।
अन्यथा योजितं ह्येतद् ग्रहणीगदकृन्मतम्॥
मृदुः पित्तेन कोष्ठः स्यात् क्रूरो वातकफाश्रयात्।
मध्यमः समदोषत्वाद्योज्या मात्रानुरूपतः॥
शर्कराक्षौद्रसंयुक्तं त्रिवृच्चूर्णविचूर्णितम्।
रेचनं सुकुमाराणां त्वक्पत्रमरिचांशिकम्॥
त्रिवृच्चूर्णं सितायुक्तं पिबेच्छ्रेष्ठं विरेचनम्॥

छित्त्वा द्विधेक्षुं परिलिप्य कल्कै-
स्त्रिमण्डिजातैः परिवेष्ट्य बद्धा।
पक्वन्तु सम्यक्पुटपाकयुक्त्या
खादेत्तु तं पित्तगदी सुशीतम्॥

पिप्पलीनागरक्षारं श्यामात्रिवृतया सह।
लेहयेन्मधुना सार्द्धं कफव्याधौ विरेचनम्॥
हरीतकी विडङ्गानि सैन्धवं नागरं त्रिवृत्।
मरिचानि च तत् सर्व्वं गोमूत्रेण विरेचनम्॥
त्रिवृच्छ्यामालयसमा त्रिफला तत्समानि च।
क्षारकृष्णाविडङ्गानि तच्चूर्णं मधुसर्पिषा॥
लिह्याद् गुड़ेन गुडिकां कृत्वा वाप्युपयोजयेत्।

कफवातकृतान् गुल्मान् प्लीहोदरभगन्दरान् ॥
हन्त्यन्यानपि चाप्येतन्निरपायं विरेचनम् ।
अभयापिप्पलीमूलं मरिचं नागरं तथा ॥
त्वक्पत्रपिप्पलीमुस्तविडङ्गामलकानि च ।
कर्षः प्रत्येकमेषान्तु दन्त्याः कर्षत्रयन्तथा ॥
षट्कर्षाश्च सितायास्तु द्विपलं त्रिवृतो भवेत् ।
सर्व्वं सुचूर्णितं कृत्वा मधुना मोदकं कृतम् ॥
खादेत् प्रतिदिनञ्चैकं शीतञ्चानुपिबेज्जलम् ।
तावद्विरिच्यते जन्तुर्यावदुष्णं न सेवते ॥
पाण्डुरोगं विषं कासं जङ्घापार्श्वरुजान्तथा ।
पृष्ठार्त्तिमूत्रकृच्छ्रञ्च दुर्नाम सभगन्दरम् ॥
अश्मरीमेहकुष्ठञ्च दाहशोथोदराणि च ।
यच्चाण्यं चक्षुषो रोगं क्रमं वैद्येन जानता ॥
योजितोऽयं निहन्त्याशु अभयाद्यो हि मोदकः ।

अभयाद्यो मोदकः ।

एरण्डतैलं त्रिफलाक्वाथेन द्विगुणेन च ।
युक्तं पीत्वा पयोभिर्वा न चिरेण विरिच्यते ॥

स्रोतोविशुद्धीन्द्रियसंप्रसादौ
लघुत्वमूर्जोऽग्निरनामयत्वम् ।
प्राप्तिश्च विट्पित्तकफानिलानां
सम्यग्विरिक्तस्य भवेत् क्रमेण ॥

स्यात् श्लेष्मपित्तानिलसंप्रकोपः
सादस्तथाग्नेर्गुरुता प्रतिश्या।
तन्द्रा तथा छर्दिररोचकश्च
वातानुलोम्यं न च दुर्विरिक्ते॥
कफास्रपित्तक्षयजानिलोत्थाः
सुप्ताङ्गमर्द्दक्लमवेपनाद्याः।
निद्राबलाभावतमःप्रवेशाः
सोन्मादहिक्काश्च विरेचितेऽति॥
मन्दाग्निमक्षीणमसद्विरिक्तं
न पाययेत्तद्दिवसे यवागूम्।
विपर्य्यये तद्दिवसे तु सायं
पेया क्रमो वान्तवदिष्यते तु॥
यथाणुरग्निस्तृणगोमयाद्यैः
सन्धुक्ष्यमाणो भवति क्रमेण।
महान् स्थिरः सर्व्वसहस्तथैव
शुद्धस्य पेयादिभिरन्तराग्निः॥
कषायमधुरैः पित्ते विरेकः कटुकैः कफे।
स्निग्धोष्णलवणैर्वायोरप्रवृत्ते च पाययेत्॥
उष्णाम्बु स्वेदयेच्चास्य पाणितापेन चोदरम्।
उत्थानेऽल्पे दिने तस्मिन् भुक्त्वान्येद्युः पुनः पिबेत्॥
दृढस्नेहकोष्ठस्तु पिबेदूर्द्ध्वं दशाहतः।
भूयोऽप्युपस्कृततनुः स्नेहस्वेदैर्विरेचनम्॥

यौगिकं सम्यगालोच्य स्मरन् पूर्व्वमनुक्रमम्।
दुर्बलः शोधितः पूर्व्वमल्पदोषः कृशो नरः।
अपरिज्ञातकोष्ठस्तु पिवेत् मृद्वल्पमौषधम्॥
रूक्षवह्वनिलक्रूरकोष्ठव्यायामसेविनाम्।
दीप्ताग्नीनाञ्च भैषज्यमविरेच्यैव जीर्य्यति॥
तेभ्यो वस्तिं पुरा दद्यात्ततः स्निग्धं विरेचनम्।
अस्निग्धे रेचनं स्निग्धं रूक्षं स्निग्धेऽतिशस्यते॥
विरूक्ष्य स्नेहसात्म्यन्तु भूयः स्निग्धं विरेचयेत्।
पद्मकोशीरनागाह्वचन्दनानि प्रयोजयेत्॥
अतियोगे विरेकस्य पानालेपनसेचनैः।
सौविरपिष्टाम्रवल्कलाभिलेपोऽतिसारहा॥
अविरेच्याबालवृद्धश्रान्तभीतनवज्वराः।
अल्पाग्न्यधोगपित्तास्रक्षतपाय्वतिसारिणः॥
सशल्यास्थापितक्रूरकोष्ठातिस्निग्धशोषिणः।
गर्भिणी नवसूता च तृष्णार्त्तोऽजीर्णवानपि॥

इति विरेचनाधिकारः।

अथानुवासनाधिकारः।

वातोल्वनेषु दोषेषु वाते वा वस्तिरिष्यते।

यथोचितात्पादहीनं भोजयित्वानुवासयेत् ॥
न चाभुक्तवते स्नेहः प्रणिधेयः कथञ्चन ।
स्वच्छत्वाच्छून्यकोष्ठस्य क्षिप्रमूर्द्धमथोत्पतेत् ॥
षट्पलो च भवेत् श्रेष्ठा मध्यमा त्रिपली भवेत् ।
कनीयसी सार्द्धपला त्रिधा मात्रानुवासने ॥
प्रागदेयमाद्ये द्विपलं पलार्द्धवृद्धिर्द्वितीये पलमत्रवृद्धिः ।
कर्षद्वयं वा वसुमाषवृद्धिर्वस्तौ तृतीये क्रम एष उक्तः ॥
माषमात्रं पले स्नेहे सिन्धुजन्मशताह्वयोः ।
स तु सैन्धवचूर्णेन शताह्वेन च संयुतः ॥
भवेत् सुखोष्णश्च तथा निरेति सहसा सुखम् ।
विरिक्तश्चानुवास्यश्चेत् सप्तरात्रात् परं तदा ॥
सुवर्णरूप्यत्रपुताम्ररीतिकांस्यायसास्थिद्रुमवेणुदन्तैः ।
नलैर्विषाणैर्मणिभिश्च तैस्तैः कार्य्याणि नेत्राणि सुकर्णिकानि ॥
षड्द्वादशाष्टाङ्गुलसंमितानि षड्विंशतिद्वादशवर्षजानाम् ।
स्युर्मुद्गकर्कन्धुसतीलवाप्तच्छिद्राणि वर्त्त्यापिहितानि चापि ॥
यथा वयोऽङ्गुष्ठकनिष्ठकाभ्यां मूलाग्रयोः स्युः परिणाहवन्ति ।
ऋजूनि गोपुच्छसमाकृतीनि श्लक्ष्णानि च स्युर्गुडिकामुखानि ॥
स्यात् कर्णिकैकाग्रचतुर्थभागे मूलाश्रिते वस्तिनिबन्धने द्वे ।
जारद्गवो माहिषहारिणौ वा स्याच्छौकरो वस्तिरजस्य वापि ॥
दृढस्तनुर्नष्टशिरोविबन्धः कषायरक्तः सुमृदुः सुशुद्धः ।
नृणां वयो वीक्ष्य यथानुरूपं नेत्रेषु योज्यस्तु सुबद्धसूत्रः ॥
निरूहणाद्वा प्रथमे प्रकुर्व्वी वत्सरे परम् ।

प्रकुञ्चवृद्धिः प्रत्यब्दं यावत् षट् प्रसृतास्ततः ॥
प्रसृतं वर्द्धयेदूर्द्ध्वं द्वादशाष्टादशस्य तु ।
आसप्ततेरिदं मानं दशैव प्रसृताः परम् ॥
यथायथं निरूहस्य पादो मात्रानुवासने ।
कृतचंक्रमणं मुक्तविण्मूत्रं शयने सुखे ॥
नात्युच्छ्रिते न चोच्छीर्षे संविष्टं वामपार्श्वतः ।
शङ्कोच्य दक्षिणं सक्थि प्रसार्य्य च ततोऽपरम् ।
वस्तिं सव्ये करे कृत्वा दक्षिणेनावपीड़येत् ॥
तथास्य नेत्रं प्रणयेत् स्निग्धे स्निग्धमुखं गुदे ।
उच्छ्रास्य वस्तेर्वदनं बद्धा हस्तमकम्पयन् ॥
पृष्ठवंशं प्रति ततो नातिद्रुतविलम्बितम् ।
नातिवेगं नवामन्दं सकृदेव प्रपीडयेत् ।
सावशेषं प्रकुर्व्वीत वायुः शेषे हि तिष्ठति ॥
निरूहदानेऽपि विधिरयमेव समीरितः ।
ततः प्रणिहिते स्नेहे उत्तानो वाक्शतं भवेत् ॥
प्रसारितैः सर्व्वगात्रैस्तथा वीर्य्यं प्रसर्पति ।
आकुञ्चयेत् शनैस्त्रिस्त्रिः सक्थिबाहू ततः परम् ।
ताडयेत्तलयोरेनं त्रींस्त्रीन् वारान् शनैः शनैः ॥
स्फिचोश्चैनं ततः श्रोणिं शय्यां त्रिरुत्क्षिपेच्छनैः ।
एवं प्रणिहिते वस्तौ मन्दायासोऽथ मन्दवाक् ॥
आस्तीर्णे शयने काममासीताचारिकेरतः ।
योज्यः शीघ्रं निवृत्तेऽन्यः स्नेहोऽतिष्ठन्न कार्य्यकृत् ॥

सानिलः सपुरीषश्च स्नेहः प्रत्येति यस्य वै।
विना पीडां त्रियामस्थः स सम्यगनुवासितः॥
क्वाथार्द्धमात्रया प्रातर्धान्यशुण्ठीजलं पिबेत्।
पित्तोत्तरे कदुष्णाम्भस्तावन्मात्रं पिबेदनु॥
तेनास्य दीप्यते वह्निर्भक्ता काङ्क्षा च जायते।
अहोरात्रादपि स्नेहः प्रत्यागच्छन्न दुष्यति॥
कुर्य्याद्वस्तिगुणांश्चापि जीर्णस्त्वल्पगुणो भवेत्।
यस्य नोपद्रवं कुर्य्यात् स्नेहवस्तिरनिःसृतः॥
सर्व्वोऽल्पो वा वृतो रौक्ष्यादुपेक्ष्यः संविजानता।
अनायन्तमहोरात्रात् स्नेहं सोपद्रवं हरेत्॥
स्नेहवस्तावनायाते नान्यः स्नेहो विधीयते।
अशुद्धस्य मलोन्मिश्रः स्नेहो नैति यदा पुनः॥
तदाङ्गसदनाध्मानशूलाः श्वासश्च जायते।
पक्वाशयगुरुत्वञ्च तत्र दद्यान्निरूहणम्॥
तीक्ष्णं तीक्ष्णौषधैरेव सिद्धञ्चाप्यनुवासनम्।
स्नेहवस्तिर्विधेयस्तु नाविशुद्धस्य देहिनः॥
स्नेहवीर्य्यं तथादत्तं स्नेहो नानुविसर्पति।
अशुद्धमपि वातेन केवलेनाभिपीडितम्॥
अहोरात्रस्य कालेषु सर्व्वेष्वेवानुवासयेत्।
अनुवासयेत्तृतीयेऽह्नि पञ्चमे वा पुनश्च तम्॥
यथा वा स्नेहपक्तिः स्यादतोऽप्युल्वनमारुतान्।
व्यायामनित्यान् दीप्ताग्नीन् रूक्षांश्च प्रतिवासरम्॥

इति स्नेहैस्त्रिचतुरैः स्निग्धे स्रोतोविशुद्धये ।
निरूहं शोधनं युञ्ज्यादस्निग्धे स्नेहनं तनोः ॥
विष्टब्धानिलविन्मूत्रः स्नेही हीनेऽनुवासने ।
दाहज्वरपिपासार्त्तिकरश्चात्यनुवासने ॥
स्नेहवस्तिं निरूहं वा नैकमेवातिशीलयेत् ।
स्नेहात्पित्तकफोत्क्लेदो निरूहात्पवनाद्भयम् ॥
अनास्थाप्या येऽभिधेया नानुवास्याश्च ते मताः ।
विशेषतस्त्वमी पाण्डुकामलामेहपीनसाः ॥
निरन्नप्लीहविड्भेदीगुरुकोष्ठकफोदराः ।
अभिष्यन्दभृशस्थूलक्रिमिकोष्ठाढ्यमारुताः ॥
पीते विषे गरेऽपच्यां श्लीपदी गलगण्डवान् ।
अनास्थाप्यास्त्वतिस्निग्धः क्षतोरस्को भृशं कृशः ॥
आमातिसारी वमिमान् संशुद्धो दत्तनावनः ।
श्वासकासप्रसेकार्शो हिक्काध्मानाल्पवह्नयः ॥
शूनपायुः कृताहारी बद्धच्छिद्रदकोदरी ।
कुष्ठी च मधुमेही च मासान् सप्त च गर्भिणी ।
नचैकान्तेन निर्दिष्टेऽप्यत्राभिनिविशेद् बुधः ॥
भवेत् कदाचित् कार्य्यापि विरुद्धापि मता क्रिया ।
छर्द्दिहृद्रोगगुल्मार्त्ते वमनं सुचिकित्सिते ।
अवस्थां प्राप्य निर्दिष्टं कुष्ठिनां वस्तिकर्म्म च ॥

इत्यनुवासनाधिकारः ।

——

अथ निरूहाधिकारः।

अनुवास्य स्निग्धतनुं तृतीयेऽह्नि निरूहयेत्।
मध्याह्ने किञ्चिदावृत्ते प्रयुक्ते बलिमङ्गले॥
अभ्यक्तस्वेदितोत्सृष्टमलं नातिबुभुक्षितम्।
मधुस्नेहनकल्काख्यकषायावापतः क्रमात्।
त्रीणि षड्द्वे दश त्रीणि पलान्यनिलरोगिषु॥
पित्ते चत्वरि चत्वारि द्वे द्विपञ्चचतुष्टयम्॥
षट् त्रीणि द्वे दश त्रीणि कफे चापि निरूहणम्।
दत्त्वादौ सैन्धवस्याक्षं मधुनः प्रसृतद्वयम्॥
विनिर्मथ्य ततो दद्यात् स्नेहस्य प्रसृतद्वयम्।
एकीभूते ततः स्नेहे कल्कस्य प्रसृतं क्षिपेत्॥
संमूर्च्छितं कषायं तं पञ्चप्रसृतसंमितम्।
वितरेत्तु यथावापमन्ते द्विप्रसृतोन्मितम्॥
वस्त्रपूतस्तथोष्णाम्बुकुम्भीवाष्पेण तापितः।
एवं प्रकल्पितो वस्तिर्द्वादश प्रसृतो भवेत्॥
न धावत्यौषधं पाणिं न तिष्ठत्यवलिप्य च।
न करोति च सीमन्तं स निरूहः सुयोजितः॥
पूर्ब्बोक्तेन विधानेन गुदवस्तिं निधापयेत्।
त्रिंशन्मात्रास्थितो वस्तिस्ततस्तूत्कटुको भवेत्॥

जानुमण्डलमावेश्य दत्तं दक्षिणपाणिना ।
कृष्टनेत्तच्छटाशब्दशतं तिष्ठेद्वेगवान् ॥
द्वितीयं वा तृतीयं वा चतुर्थं वा यथार्थतः ।
सम्यक् निरूढ़लिङ्गे तु प्राप्ते वस्तिं निवारयेत् ॥
प्रसृष्टविण्मूत्रसमीरणत्वं रुच्यग्निवृद्ध्याशयलाघवानि ।
रोगोपशान्तिः प्रकृतिस्थता च बलञ्च तत् स्यात् सुनिरूढ़लिङ्गम् ॥
अयोगस्यातियोगस्य निरूहस्य विरिक्तवत् ॥
स्निग्धोष्ण एकः पवने समांसो द्वौ स्वादुशीतौ पयसा च पित्ते ॥
त्रयः समूत्राः कटुकोष्णरूक्षाः कफे निरूहानपरं विधेयाः ।
एकोऽपकर्षत्यनिलं स्वमार्गात् पित्तं द्वितीयस्तु कफं तृतीयः ॥
असायान्तं मुहूर्त्तान्तं निरूहं शोधनैर्हरेत् ।
निरूहैरेव मतिमान् क्षारमूत्राम्लसंयुतैः ॥
विगुणानिलविष्टब्धश्चिरं तिष्ठन्निरूहणः ।
शूलारतिज्वराटोपान् मरणं वा प्रयच्छति ॥
न तु भुक्तवते देयमास्थापनमिति स्थितिः ।
आमं तद्धि हरेत् भुक्तं छर्दिं दोषांश्च कोपयेत् ॥
आवस्थिकः क्रमश्चापि मत्वा कार्य्यो निरूहसे ।
अतिप्रपीड़ितो वस्तिरतिक्रम्याशयं ततः ॥
वातेरितो नासिकाभ्यां मुखतो वा प्रपद्यते ।
छर्दिहृल्लासमूर्च्छादीन् प्रकुर्य्याद्दाहमेव च ॥
तत्र तूर्णं गलापीडं कुर्य्याच्चाप्यवधूननम् ।
शिरःकायविरेकौ च तीक्ष्णौ सेकांश्च शीतलान् ॥

सुनिरूढ़मथोष्णाम्बुस्नातं भुक्तरसौदनम्।
यथोक्तेन विधानेन योजयेत् स्नेहवस्तिना॥
तदहस्तस्य पवनाद्भयं बलवदिष्यते।
रसौदनस्तेन शस्तस्तदहश्चानुवासनम्॥
दशमूलीकषायेण शताह्वाच्च प्रयोजयेत्।
सैन्धवाच्चश्च मधुनो द्विपलं द्विपलं तथा॥
तैलस्य पलमेकन्तु फलस्यैकत्र योजयेत्।
अर्द्धमात्रकसञ्ज्ञोऽयं वस्तिर्देयो निरूहवत्॥
न च स्नेहो न च स्वेदः परिहारविधिर्न च।
आत्रेयानुमतो ह्येष सर्व्वरोगनिवारणः॥
यक्ष्मघ्नश्च शूलघ्नश्च क्रिमिघ्नश्च विशेषतः।
शुक्रसंजननो ह्येष वातशोणितनाशनः॥
बलवर्णकरो हृद्यो वस्तिः पुंसवनः परः।
अर्द्धमात्रकः।

स्नेहं गुडं मांसरसं पयश्च अम्लानि मूत्रं मधुसैन्धवे च।
एतान्यनुक्तानि च दापयेच्च निरूहयोगे मदनात् फलञ्च॥
लवणं कार्षिकं दद्यात् फलमेकन्तु मादनम्।
वाते गुड़ः सिता पित्ते कफे सिद्धार्थकादयः॥
सैन्धवाच्चं समादाय शताह्वाच्चं तथैव च।
गोमूत्रस्य पलान्यष्टौ वस्तिकायाः पलद्वयम्॥
गुड़स्य द्वे पले चैव सर्व्वमालोड्य यत्नतः।

बस्तपूरं सुखोष्णञ्च वस्तिं दद्याद्विचक्षणः ॥
शूलं विट्सङ्गमानाहं मूत्रकृच्छ्रञ्च दारुणम् ।
क्रिम्युदावर्त्तगुल्मादीन् सद्यो हन्यान्निषेवितः ॥
क्षारवस्तिः ।

——

पलशुक्तिकषकुडवैरम्लीगुड़सिन्धुजन्मगोमूत्रैः ।
तैलयुतोऽयं वस्तिः शूलानाहामवातहरः ॥
वैतरणः क्षारवस्तिर्भुक्ते चापि प्रदीयते ।
वैतरणवस्तिः ।

——

वदर्य्यैरावतीशेलुशाल्मलीधन्वनाङ्कुराः ।
क्षीरसिद्धाः सुसिद्धाः स्युः सास्राः पिच्छिलसंगिताः ॥
वराहमाहिषौरभ्रवैडालैणेयकौक्कुटम् ।
सद्यस्कमसृगाजं वा देयं पिच्छिलवस्तिषु ॥
चरकादौ समुद्दिष्टा वस्तयो ये सहस्रशः ।
व्यवहारो न तैः प्रायो निबद्धा नात्र ते न ते ॥
वस्तिर्वयः स्थापयिता सुखायुर्बलाग्निमेधास्वरवर्णकृच्च ।
सर्व्वार्थकारी शिशुवृद्धयूनां निरत्ययः सर्व्वगदापहश्च ॥
इति निरूहाधिकारः ।

——

अथ नस्याधिकारः ।

प्रतिमर्षोऽवपीडश्च नस्यं प्रधमनन्तथा ।
शिरोविरेचनं चेति नस्तः कर्म्म च पञ्चधा ॥
ईषदुच्छिङ्घनात् स्नेहो यावान् वक्त्रं प्रपद्यते ।
नस्तो निषिक्तन्तं विद्यात् प्रतिमर्षं प्रमाणतः ॥
प्रतिमर्षस्तु नस्यार्थं करोति न च दोषवान् ।
नस्तः स्नेहाङ्गुलिं दद्यात् प्रातर्निशि च सर्व्वदा ॥
न चेच्छिङ्घेदरोगाणां प्रतिमर्षः सदार्व्वकत् ।
निशाहर्भुक्तवन्तोहः स्वप्नाध्वश्रमरेतसाम् ॥
शिरोभ्यञ्जनगण्डूषप्रस्रावाञ्जनवर्च्चसाम् ।
दन्तकाष्ठस्य हास्यस्य योज्योऽन्तेऽसौ द्विबिन्दुकः ॥
शोधनः स्तम्भनश्च स्यादवपीडो द्विधा मतः ।
अवपीड्य दीयते यस्मादवपीड़स्ततस्तु सः ॥
स्नेहार्थं शून्यशिरसां ग्रीवास्कन्धोरसां तथा ।
बलार्थं दीयते स्नेहो नस्तः शब्दोऽत्र वर्त्तते ॥
नस्यस्य स्नैहिकस्याथ देयास्त्वष्टौ तु विन्दवः ।
प्रत्येकशो नस्तकयोर्नृणामिति विनिश्चयः ॥
शुक्तिश्च पाणिशुक्तिश्च मात्रास्तिस्रः प्रकीर्त्तिताः ।
द्वात्रिंशद्विन्दवश्चात्र शुक्तिरित्यभिधीयते ॥

द्वे शुक्ती पाणिशुक्तिस्त्र दद्यान्न कुशलैर्नरैः ।
तैलं कफे च वाते च केवले पवने वसाम् ॥
दद्यान्नस्तः सदा पित्ते सर्पिर्मज्जासमारुते ।
ध्मापनं रेचनश्चूर्णो युञ्ज्यात्तं मुखवायुना ॥
षडङ्गुलद्विमुखया नाड्या भेषजगर्भया ।
स हि भूरितरन्दोषं चूर्णत्वादपकर्षति ॥
शिरोविरेचनद्रव्यैः स्नेहैर्वातैः प्रसाधितैः ।
शिरोविरेचनं दद्यात् रोगेषु तेषु बुद्धिमान् ॥
गौरवे शिरसः शूले जाड्ये स्यन्दे गलामये ।
शोषगण्डक्रिमिग्रन्थिकुष्ठापस्मारपीनसे ॥
स्निग्धस्विन्नोत्तमाङ्गस्य प्राकृतावश्यकस्य च ।
निवातशयनस्थस्य जत्रूर्द्ध्वं स्वेदयेत् पुनः ॥
अथोत्तानार्द्धदेहस्य पाणिपादे प्रसारिते ।
किञ्चिदुन्नतपादस्य किञ्चिन्मूर्द्धनि नामिते ॥
नासापुटं पिधायैकं पर्य्यायेण निषेचयेत् ।
उष्णाम्बुतप्तं भेषज्यं प्रणाड्या पिचुना तथा ॥
दत्ते पादतलस्कन्धहस्तकर्णादि मर्दयेत् ।
शनैरुच्छिङ्घ्य निष्ठीवेत्पार्श्वयोरुभयोस्ततः ॥
आभेषजक्षयादेवं द्विस्त्रिर्वा नस्यमाचरेत् ।
स्नेहं विरेचनस्यान्ते दद्याद्दोषाद्यपेक्षया ॥
अहाच्चत्र्यहाच्च सप्ताहं स्नेहकर्म्म समाचरेत् ।
एकाहान्तरितं कुर्य्याद् रेचनं शिरसस्तथा ॥

सम्यक् स्निग्धे सुखोच्छ्वासस्वप्नबोधाक्षिपाटवम्।
रूक्षेऽक्षिस्तब्धता शोषो नासास्ये मूर्द्धशून्यता॥
स्निग्धेऽतिकण्डूर्गुरुताप्रसेकारुचिपीनसाः।
सुविरिक्तेऽक्षिलघुतावक्त्रस्वरविशुद्धयः॥
दुर्विरिक्ते गदोद्रेकः क्षामतातिविरेचिते।
तोयमद्यगरस्नेहपीतानां पातुमिच्छताम्॥
भुक्तभक्तशिरःस्नातस्नातुकामस्रुतासृजाम्।
नवपीनसरोगार्त्तसूतिकाश्वासकासिनाम्
शुद्धानां दत्तवस्तीनां तथार्त्तवदुर्दिने॥
अन्यत्रात्ययिके व्याधौ नैषां नस्यं प्रयोजयेत्।
न नस्यमूनसप्ताब्दे नातीताशीतिवत्सरे॥
न चोनद्वादशे धूमः कवलो नोनपञ्चमे।
न शुद्धिरूनदशमे न चातिक्रान्तसप्ततौ॥
आजन्ममरणं शस्तः प्रतिमर्षस्तु वस्तिवत्।

इति नस्याधिकारः।

समाप्तश्च पञ्चकर्माधिकारः।

अथ धूमाधिकारः।

प्रायोगिकः स्नैहिकश्च धूमो वैरेचनस्तथा।

कासहरो वामनश्च धूमः पञ्चविधो मतः ॥
ऋजुत्रिकोषफलितं कोलास्थ्यग्रप्रमाणितम् ।
वस्तिनेत्रसमद्रव्यं धूमनेत्रं प्रशस्यते ॥
षाड्त्रिंशदङ्गुलं ग्रयुतः पूर्णो ह्रस्वः प्रायोगिकादिषु ।
नेत्रे कासहरे त्र्यंशहीनः शेषे दशाङ्गुलः ॥
औषधैर्वर्त्तिकां कृत्वा शरीगर्भां विशोषिताम् ।
विगर्भामग्निसंप्लुष्टां कृत्वा धूमं पिबेन्नरः ॥
वक्त्रेणैव वमेद्धूमं नस्तो वक्त्रेण वा पिबन् ।
उरःकण्ठगते दोषे वक्त्रेण धूममापिबेत् ॥
नासया तु पिबेद्दोषे शिरोघ्राणाक्षिसंश्रये ।
गन्धैरकुष्ठतगरैर्वर्त्तिः प्रायोगिके मता ॥
स्नैहिके तु मधूच्छिष्टस्नेहगुग्गुलुसर्जकैः ।
शिरोविरेचनद्रव्यैर्वर्त्तिर्वैरेचने मता ।
कासघ्नैरेव कासघ्नी वामनैर्वामनी मता ॥
योज्यानपित्तरक्तार्त्तिविरिक्तोदरमेहिषु ।
तिमिरोर्द्ध्वानिलाध्मानरोहिणीदत्तवस्तिषु ॥
मत्स्यमद्यदधिक्षीरक्षौद्रस्नेहविषाशिषु ।
शिरस्यभिहते पाण्डुरोगे जागरिते निशि ॥
रक्तपित्तान्ध्यवाधिर्य्यतृण्मूर्च्छामदमोहकृत् ।
धूमोऽकालेऽतिपीतो वा तत्र शीतो विधिर्हितः ॥
एतद्धूमविधानन्तु लेशतः संप्रकाशितम् ।

इति धूमाधिकारः ।

अथ कवलगण्डूषाधिकारः ।

स्निग्धोष्णैः स्नैहिको वाते स्वादुशीतैः प्रसादनः ।
पित्ते कट्वम्ललवणैरुष्णैः संशोधनः कफे ॥
कषायस्वादुतिक्तैश्च कवलो रोपणो व्रणे ।
सुखं सञ्चार्य्यते या तु सा मात्रा कवले हिता ॥
असञ्चार्य्या तु या मात्रा गण्डूषे सा प्रकीर्त्तिता ।
तावच्च धारणीयोऽयं यावद्दोषप्रवर्त्तनम् ॥
पुनश्चान्योऽपि दातव्यस्तथा चौद्रघृतादिभिः ।
व्याधेरपचयस्तुष्टिर्वैशद्यं वक्त्रलाघवम् ॥
इन्द्रियाणां प्रसादश्च कवले शुद्धिलक्षणम् ।
दाहतृष्णाव्रणान् हन्ति मधुगण्डूषधारणम् ॥
धान्याम्लमास्यवैरस्यमलदौर्गन्ध्यनाशनम् ।
तदेवालवणं शीतं मुखशोषहरं परम् ॥
आशु क्षाराम्बुगण्डूषो भिनत्ति श्लेष्मणश्चयम् ।
सुखोष्णं हितं वातहरं तैलगण्डूषधारणम् ॥

इति कवलगण्डूषाधिकारः ।

अथाश्च्योतनाञ्जनतर्पणपुटपाकाधिकारः ।

सर्व्वेषामक्षिरोगाणामादावाश्च्योतनं हितम् ।

रुक्तोदकण्डूघर्षास्रुदाहरागनिवर्हणम् ॥
उष्णं वाते कफे चोष्णं तच्छीतं रक्तपित्तयोः ।
निवातस्थस्य वामेन पाणिनोन्मील्य लोचनम् ॥
शुक्तौ प्रलम्बयान्येन पिचुवर्त्त्या कनीनिके ।
दश द्वादश वा विन्दून् द्व्यङ्गुलादवसेचयेत् ॥
ततः प्रमृज्य मृदुना चेलेन कफवातयोः ।
अन्येन कोष्णपानीयप्लुतेन स्वेदयेन्मृदु ॥
अत्युष्णतीक्ष्णं रुग्रागदृङ्नाशायाक्षिसेचनम् ।
अतिशीतन्तु कुरुते निस्तोदस्तम्भवेदनाः ॥
कषायवर्त्मतां घर्षं कृच्छ्रात्तन्मेहनं बहु ।
विकारवृद्धिमत्यल्पं संरम्भमपरिस्रुतम् ॥
अथाञ्जनं शुद्धतनोर्नेत्रमात्राश्रये मले ।
पक्कलिङ्गेऽल्पशोथार्त्ति कण्डूपैच्छिल्यलक्षिते ॥
मन्दघर्षास्रुरागेऽक्ष्णि प्रयोज्यं घनदूषिके ।
लेखनं रोपणं दृष्टिप्रसादनमिति त्रिधा ॥
अञ्जनं लेखनं तत्र कषायाम्लपटूषणैः ।
रोपणं तिक्तकैर्द्रव्यैः स्वादुशीतैः प्रसादनम् ॥
दशाङ्गुला तनुर्मध्ये शलाकामुकुलानना ।
प्रशस्ता लेखने ताम्री रोपणे काललोहजा ॥
अङ्गुलावसुवर्णोत्था रूप्यजा च प्रसादने ।
पिण्डो रसक्रियाचूर्णं त्रिधैवाञ्जनकल्पना ॥
गुरौ मध्यलघौ दोषे तां क्रमेण प्रयोजयेत् ।

अथानून्मीलयन् दृष्टी अन्तः सञ्चारयेच्छनैः ॥
अञ्जिते वर्त्मनी किञ्चिच्चालयेच्चैवमञ्जनम् ।
अपेतौषधसम्बन्धं निर्वृतं नयनं यदा ॥
व्याधिदोषन्तु योग्याभिरद्भिः प्रक्षालयेत्तदा ।
दक्षिणाङ्गुष्ठकेनाक्षि ततो वामं सवाससा ॥
ऊर्द्ध्ववर्त्मनि संगृह्य शोध्यं वामेन चेतरत् ।
निशि स्वप्नेन मध्याह्नपानान्नोष्णगभस्तिभिः ॥
अक्षिरोगाय दोषाः स्युर्वर्द्धितोत्पीडितद्रुताः ।
प्रातः सायञ्च तच्छान्त्यै व्यभ्रकेऽतोऽञ्जयेत्सदा ॥
कण्डूजाड्येऽञ्जनं तीक्ष्णं धूमं वा योजयेत् पुनः ।
तीक्ष्णाञ्जनाभितप्ते तु तूर्णं प्रत्यञ्जनं हिमम् ॥
नाञ्जयेद्भीतवमितविरिक्ताशितवेगिते ।
क्रुद्धज्वरितभ्रान्ताक्षशिरोरुक्शोकजागरे ॥
अदृष्टेऽर्के शिरःस्नाते पीतयोर्धूममद्ययोः ।
अजीर्णेऽप्यर्कसन्तप्ते दिवास्वप्ने पिपासिते ॥
निर्वाते तर्पणं योज्यं शुद्धयोर्मूर्द्धकाययोः ।
काले साधारणे प्रातः सायं वोत्तानशायिनः ॥
यवमाषमयीं पालीं नेत्रकोणाद्बहिः समाम् ।
द्व्यङ्गुलोच्चां दृढां कृत्वा यथास्वं सिद्धमावपेत् ॥
सर्पिर्निमीलिते नेत्रे तप्ताम्बुप्रविलायितम् ।
नक्तान्ध्यवाततिमिरकृच्छ्रबोधादिके वसाम् ॥
आपक्ष्माग्रादथोन्मेषं शनकैस्तस्य कुर्व्वतः ।

मात्रां विगणयेत् तत्र वर्त्मसन्धिसितासिते ॥
दृष्टौ च क्रमशो व्याधौ शतं त्रीणि च पञ्च च ।
शतानि सप्त चाष्टौ च दशमन्थेऽनिले दश ॥
पित्ते षट् स्वस्थवृत्ते च बलासे पञ्च धारयेत् ।
कृत्वापाङ्गे ततो द्वारं स्नेहं पात्रे निगालयेत् ॥
स्विन्नेच धूमं नेच्छेत व्योमरूपञ्च भास्करम् ।
इत्थं प्रतिदिनं वाते पित्ते त्वेकान्तरं कफे ॥
स्वस्थे च द्व्यन्तरं दद्यादातृप्तेरिति योजयेत् ।
प्रकाशक्षमतास्वास्थ्यं विशदं लघुलोचनम् ॥
तृप्ते विपर्य्ययोऽतृप्ते तृप्तेऽतिश्लेष्मजा रुजः ।
पुटपाकं प्रयुञ्जीत पूर्व्वोक्तेष्वेव पञ्चसु ॥
सवाते स्नेहनः श्लेष्मसहिते लेखनो मतः ।
दृग्दौर्बल्येऽनिले पित्ते रक्ते स्वस्थे प्रसादनः ॥
विल्वमात्रं पृथक् पिण्डं मांसभेषजकल्कयोः ।
उरुबूकवटाम्भोजपत्रैः स्निग्धादिषु क्रमात् ॥
वेष्टयित्वा मृदालिप्तं धवधन्वनगोमयैः ।
पचेत् प्रदीप्तैरग्न्याभं पक्वं निष्पीड्य तद्रसम् ॥
नेत्रे तर्पणवत् युञ्ज्याच्छतं द्वे त्रीणि धारयेत् ।
लेखनस्नेहनान्त्येषु कोष्णौ पूर्व्वौ हिमोऽपरः ॥
धूमपोऽन्ते तयोरेव योगास्तत्र च तृप्तिवत् ।
तर्पणं पुटपाकञ्च नस्यानर्हैन योजयेत् ॥
यावन्त्यहानि युञ्जीत द्विगुणो हितभाग्भवेत् ।

इत्याश्च्योतनाञ्जनतर्पणपुटपाकाधिकारः ॥

अथ शिराव्यधाधिकारः ।

अथ स्निग्धतनुः स्निग्धरसान्नप्रतिभोजितः ।
प्रत्यादित्यमुखं स्विन्नोजानूच्चासनसंस्थितः ॥
मृदुपट्टात्तकेशान्तो जनूस्थापितकुर्परः ।
अङ्गुष्ठगर्भमुष्टिभ्यां मन्ये गाढं निपीडयेत् ॥
दन्तसंपीडनोत्कासगण्डाध्मानानि चाचरेत् ।
पृष्ठतो यन्त्रयेच्चैनं वस्त्रमावेष्टयेन्नरः ॥
कन्धरायां परिक्षिप्य नस्यान्तर्वामतर्जनीम् ।
एवमुत्थाप्य विधिना शिरां विध्येच्छिरोगताम् ॥
विध्येद्धस्तशिरां बाहावनाकुञ्चितकुर्परे ।
बद्धा सुखोपविष्टस्य मुष्टिमङ्गुष्ठगर्भिणम् ॥
ऊर्द्धं वेध्यप्रदेशाच्च पट्टिकाञ्चतुरङ्गुले ।
पादे तु सुस्थितेऽधस्तात् जानुसन्धेर्निपीडिते ॥
गाढं कराभ्यामागुल्फं चरणे तस्य चोपरि ।
द्वितीये कुञ्चिते किञ्चिदारूढे हस्तवत्ततः ॥
बद्धा विध्येच्छिरामित्यमनुक्तेष्वपि कल्पयेत् ।
तेषु तेषु प्रदेशेषु तत्तद्यन्त्रमुपायवित् ॥
ततो व्रीहिमुखं व्यध्यप्रदेशेन्यस्य पीडयेत् ।
अङ्गुष्ठतर्जनीभ्यान्तु तलप्रच्छादितं भिषक् ॥
वामहस्तेन विन्यस्य कुठारीमितरेण तु ।
ताडयेन्मध्यमाङ्गुल्याङ्गुष्ठविष्टब्धमुक्तया ॥
मांसले निक्षिपेद्देशे व्रीह्यास्यं व्रीहिमात्रकम् ।

थवार्द्धमस्य्रामुपरिष्टिरां विध्यन् कुठारिकाम् ॥
असम्यगस्रे स्रवति वेल्लव्योषनिशानतैः ।
सागारधूमलवणतैलैर्दिह्यात् शिरामुखम् ।
सम्यक् प्रवृत्ते कोष्णेन तैलेन लवणेन च ॥
अशुद्धौ बलिनोऽप्यस्रं न प्रस्थात् स्रावयेत् परम् ।
अतिस्रुतौ हि मृत्युः स्याद्दारुणा वानिलामयाः ॥
तत्राभ्यङ्गरसक्षीररक्तपानानि भेषजम् ।
स्रुते रक्ते शनैर्यन्त्रमपनीय हिमाम्बुना ॥
प्रक्षाल्य तैलप्रोताक्तं बन्धनीयं शिरामुखम् ।
अशुद्धं स्रावयेद्भूयः सायमह्नापरेऽपि वा ॥
रक्ते त्वतिष्ठति क्षिप्रं स्तम्भनीमाचरेत् क्रियाम् ।
लोध्रप्रियङ्गुपत्तङ्गमाषयष्ट्याह्वगैरिकैः ॥
मृत्कपालाञ्जनक्षौममसीक्षीरिलगङ्कुरैः ।
विचूर्णयेद् व्रणमुखं पद्मकादिहिमं पिबेत् ॥
तामेव वा शिरां विध्येद्व्यधात्तस्मादनन्तरम् ।
शिरामुखं वा त्वरितं दहेत्तप्तशलाकया ॥
सशेषमप्यसृग्धार्य्यं न चातिस्रुतिमाचरेत् ।
हरेच्छृङ्गादिना शेषं प्रसादमथवा नयेत् ॥
मर्म्महीने यथासन्नप्रदेशे व्याधयेच्छिराम् ।
नतूनषोडशातीतसप्तत्यब्दस्रुतासृजाम् ॥
अस्निग्धास्वेदितात्यर्थस्वेदितानिलरोगिणाम् ।
गर्भिणीसूतिकाजीर्णपित्तास्रश्वासकासिनाम् ॥

अतिसारोदरच्छर्दिपाण्डुसर्व्वाङ्गशोषिणाम्।
स्नेहपीते प्रयुक्तेषु तथा पञ्चसु कर्म्मसु॥
नायन्त्रितां शिरां विध्येन्नतीर्य्यङ्नाप्यनुत्थिताम्।
नातिशीतोष्णवाताभ्रेष्वन्यत्रात्ययिकाद्गदात्॥

नात्युष्णशीतं लघुदीपनीयं
रक्तेऽपनीते हितमन्नपानम्।
तदा शरीरं ह्यनवस्थितासृक्
वह्निर्विशेषेण च रक्षणीयः॥

नरो हिताहारविहारसेवी मासम्भवेदाबललाभतो वा।
प्रसन्नवर्णेन्द्रियमिन्द्रियार्थानिच्छन्तमव्याहतशक्तिवेगम्॥
सुखान्वितं पुष्टिबलोपपन्नं विशुद्धरक्तं पुरुषं वदन्ति॥

इति शिराव्यधाधिकारः।

अथ सुस्थाधिकारः।

ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्तिष्ठेत् सुस्थो रक्षार्थमायुषः।
शरीरचिन्तां निर्वर्त्य कृतशौचविधिस्ततः॥
प्रातर्भुक्त्वा च मृद्वग्रं कषायकटुतिक्तकम्।
भक्षयेद्दन्तपवनं दन्तमांसान्यबाधयन्॥
नाद्यादजीर्णवमथुश्वासकासज्वरार्दितः।
तृष्णास्यपाकहृन्नेत्रशिरःकर्णामयी च तत्॥

सौवीरमञ्जनं नित्यं हितमक्ष्णोः प्रयोजयेत् ॥
सप्तरात्रेऽष्टरात्रे वा स्रावणार्थं रसाञ्जनम् ।
ततो नावनगण्डूषधूमताम्बूलभाग्भवेत् ॥
ताम्बूलं क्षतपित्तास्ररुक्षोत्कुपितचक्षुषाम् ।
विषमूर्च्छामदार्त्तानामपथ्यञ्चापि शोषिणाम् ॥
अभ्यङ्गमाचरेन्नित्यं सजराश्रमवातहा ।
शिरःश्रवणपादेषु तं विशेषेण शीलयेत् ॥
वाह्याभ्यङ्गः कफग्रस्तकृतसंशुद्ध्यजीर्णिभिः ।
शरीरचेष्टा या चेष्टा स्थैर्य्यार्था बलवर्द्धनी ॥
देहव्यायामसंख्याता मात्रया तां समाचरेत् ।
वातपित्तामयी बालो वृद्धोऽजीर्णी च तां त्यजेत् ॥
उद्वर्त्तनं तथा कार्य्यं ततः स्नानं समाचरेत् ।
उष्णाम्बुनाधःकायस्य परिषेको बलावहः ॥
तेनैव तूत्तमाङ्गस्य बलकृत् केशचक्षुषोः ।
स्नानमर्दितनेत्रास्यकर्णरोगातिसारिषु ॥
आध्मानपीनसाजीर्णभुक्तवत्सु च गर्हितम् ।
नीचरोमनखश्मश्रुर्निर्मलाङ्घ्रिमलायनः ॥
स्नानशीलः ससुरभिः सुवेशो निर्मलाम्बरः ।
धारयेत् सततं रत्नं सिद्धमन्त्रमहौषधीः ॥
सातपत्रपदत्राणो विचरेद् युगमात्रदृक् ।
निशि चात्ययिके कार्य्ये दण्डी मौनी सहायवान् ॥
जीर्णे हितमितञ्चाद्यान्नवेगान् धारयेद् बलात् ।

न वेगितोऽन्यकार्य्यः स्यान्नाजित्वासाध्यमामयम् ॥
दशधापापकर्माणि कायवाङ्मानसैस्त्यजेत्।
काले हितं मितं ब्रूयादविसंवादि पेशलम् ॥
आत्मवत् सततं पश्येदपि कीटपिपीलिकम्।
आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत् ॥
नक्तं दिनानि मे यान्ति कथं भूतस्य संप्रति।
दुःखभाक् न भवत्येवं नित्यं सन्निहितस्मृतिः ॥

दिनाचारविधिः।

मासैर्द्विसंख्यैर्माघाद्यैः क्रमात् षड़ृतवः स्मृताः।
बलिनः शीतसंरोधाद्धेमन्ते प्रबलोऽनलः ॥
सेवेतातो हिमे स्निग्धस्वाद्वम्ललवणान् रसान्।
गोधूमपिष्टमांसेक्षुक्षीरोत्थविकृतीः सुरान् ॥
नवमन्नं वसां तैलं शौचकार्य्ये सुखोदकम्।
युक्त्यार्ककिरणान् स्वेदं पादत्राणञ्च सर्व्वदा ॥
प्रावाराजिनकौशेयप्रवेणीकुथकास्तृतम्।
उष्णस्वभावैर्लघुभिः प्रावृतः शयनं भजेत् ॥
अङ्गारतापसन्तप्तगर्भभूवेश्मनि प्रियाम्।
पीवरोरुस्तनश्रोणीमालिङ्ग्यागुरुचर्च्चिताम् ॥
अयमेव विधिः कार्य्यः शिशिरेऽपि विशेषतः।
तदा हि शीतमाधिक्यं रौक्ष्यञ्चादानकालजम् ॥
कफश्चितो हि शिशिरे वसन्तेऽर्कांशुतापितः।

हत्वाग्निं कुरुते रोगांस्ततस्तत्र प्रयोजयेत् ॥
तीक्ष्णं वमननस्यादिकवडग्रहमञ्जनम् ।
व्यायामोद्वर्त्तनं धूमं शौचकार्य्ये सुखोदकम् ॥
स्नातोऽनुलिप्तः कर्पूरचन्दनागुरुकुङ्कुमैः ।
पुराणयवगोधूमक्षौद्रजाङ्गलशूल्यभुक् ॥
प्रपिबेदासवारिष्टशीधुमाध्वीकमाधवान् ॥
वसन्तेऽनुभवेत् स्त्रीणां काननानाञ्च यौवनम् ।
गुरूष्णस्निग्धमधुरं दिवास्वप्नञ्च वर्जयेत् ॥
मयूखैर्जगतः स्नेहं ग्रीष्मे पेपीयते रविः ।
स्वादुशीतं द्रवं स्निग्धमन्नपानं तदा हितम् ॥
शीतं सशर्करं मन्थं जाङ्गलान् मृगपक्षिणः ।
घृतं पयः सशाल्यन्नं भजन् ग्रीष्मे न सीदति ॥
मद्यमल्पं नवापेयमथवा सुबहूदकम् ।
मध्याह्ने चन्दनार्द्राङ्गः स्वप्याद्धारागृहे निशि ॥
निशाकरकराकीर्णे प्रवाते सौधमस्तके ।
निवृत्तकामो व्यजनैः पाणिस्पर्शैः सचन्दनैः ॥
सेव्यमानो भजेतास्यां मुक्तामणिविभूषितः ।
लवणाम्लकटूष्णानि व्यायामञ्चात्र वर्जयेत् ॥
भूवाष्पान् मेघनिस्यन्दात्पाकादम्लाज्जलस्य च ।
वर्षास्वग्निबले क्षीणे कुप्यन्ति पवनादयः ॥
भजेत् साधारणं सर्व्वमुष्मणस्तेजनञ्च यत् ।
आस्थापनं शुद्धतनुर्जीर्णं धान्यं कृतान् रसान् ॥

आङ्गलं पिशितं यूषान् मध्वरिष्टं चिरन्तनम्।
दिव्यं कौपं शृतं वाम्भोभोजनन्त्वतिदुर्द्दिने॥
व्यक्ताम्ललवणस्नेहं संशुष्कं चौद्रवल्लघु।
नदीजलोदमन्थाहः स्वप्नायासातपांस्त्यजेत्॥
वर्षाशीतोचिताङ्गानां सहसैवार्करश्मिभिः।
तप्तानामाचितं पित्तं प्रायः शरदि कुप्यति॥
तज्जयाय घृतं तिक्तं विरेको रक्तमोचणम्।
तिक्तस्वादुकषायञ्च चुधितोऽन्नं भजेल्लघु॥
इक्षवः शालयो मुद्गाः सरोऽम्भः कथितं पयः।
शरद्येतानि पथ्यानि प्रदोषे चेन्दुरश्मयः॥
शारदानि च माल्यानि वासांसि विमलानि च।
तुषारचारसौहित्यदधितैलरसातपान्॥
तीक्ष्णमद्यदिवास्वप्नपुरोवातातपांस्त्यजेत्।
शीते वर्षासु चाद्यांस्त्रीन् वसन्तेऽन्त्यान् रसान् भजेत्॥
स्वादूनिदाघे शरदि स्वादुतिक्तकषायकान्।
शरद्वसन्तयोरूचं शीतं घर्मघनान्तयोः॥
अन्नपानं समासेन विपरीतमतोऽन्यथा।
नित्यं सर्व्वरसाभ्यासः स्वस्वाधिक्यमृतावृतौ॥
ऋतोराद्यन्तसप्ताहावृतुसन्धिरिति स्मृतः।
तत्र पूर्व्वो विधिस्त्याज्यः सेवनीयोऽपरः क्रमः॥
इत्युक्तमृतुसात्म्यं यच्चेष्टाहारव्यपाश्रयम्।
उपशेते यदौचित्यादोकसात्म्यं तदुच्यते॥

देशानामामयानाञ्च विपरीतं गुणं गुणैः ।
सात्म्यमिच्छन्ति सात्म्यज्ञाश्चेष्टितञ्चाद्यमेव च ॥
तच्च नित्यं प्रयुञ्जीत स्वास्थ्यं येनानुवर्त्तते ।
अजातानां विकाराणामनुत्पत्तिकरञ्च यत् ॥
नगरी नगरस्येव रथस्येव रथी यथा ।
स्वशरीरस्य मेधावी कृत्येष्ववहितो भवेत् ॥

इति सुस्थाधिकारः ।

गौडाधिनाथरसवत्यधिकारिपात्र-
नारायणस्य तनयः सुनयोऽन्तरङ्गात् ।
भानोरनुप्रथितलोध्रवली कुलीनः
श्रीचक्रदत्त इह कर्त्तृपदाधिकारी ॥
यः सिद्धयोगलिखिताधिकसिद्धयोगा-
नत्रैव निक्षिपति केवलमुद्धरेद्वा ।
भट्टत्रयत्रिपथवेदविदा जनेन
दत्तः पतेत् सपदि मूर्द्धनि तस्य शापः ॥

समाप्तोऽयं ग्रन्थः ।